EMPERYALİZM, GELİŞME ve BAĞIMLILIK ÜZERİNE

V Yayınları

●

Birinci Baskı: Ocak 1992

●

ISBN 975-477-007-7

VERSO A.Ş.
P.K. 359 Yenişehir/ANKARA
Tel: 439 02 59 ❐ Fax: 440 88 29

Baskı: VMS

Derleyen:
MELİH ERSOY

EMPERYALİZM, GELİŞME ve BAĞIMLILIK ÜZERİNE

Angotti
Amin
Bernstein
Ersoy
Gerstein
Johnson
Leys
O'Brien
Wallerstein

V YAYINLARI

Kaynakça Notu:
Melih Ersoy (Derleyen), Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine, Ankara 1992, Birinci Baskı V Yayınları, 169 s.

İÇİNDEKİLER

		Sayfa
Önsöz		7
Bağımlılık Okulu Eleştirisine Giriş	Melih Ersoy	9
Latin Amerikan Bağımlılık Kuramlarına Bir Eleştiri	Philip J.O'Brien	23
Gelişme Toplumbilimine Karşı Azgelişmişlik Toplumbilimi mi?	Henry Bernstein	41
Azgelişmişlik ve Bağımlılık: Eleştirel Notlar	Colin Leys	75
Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm Kuramları	Ira Gerstein	93
Gertain'a Yanıt	Samir Amin	117
Sınıf Mücadelesini Gördüğümüz Zaman Nasıl Tanıyoruz? Ira Gerstein'a Yanıt	Immauel Wallerstein	125
Bağımlılık Kuramının Politik Sonuçları	Thomas Angotti	131
Emperyalizm ve Bağımlılık Kuramlarında İdeolojiler	Carlos Johnson	154

ÖNSÖZ

1960 ve 70'li yıllarda son kesimde gizemli sözcük "bağımlılık"tı. Çevrenin gerikalmışlığını bu tek sözcüğe indirgeyerek açıklamaya çalışanların sayısı küçümsenmeyecek düzeyde idi. Sözcüğün, çevrenin boyunduruk altındaki toplumlarında tüm sınıflara çekici gelen yanı, azgelişmişliğin kaynağının ve sürekliliğinin nedeninin tümüyle dış dinamiklerde aranması gerektiği yönündeki değerlendirmenin getirdiği rahatlık oldu.

Artık, iç dinamiklerin zengin çeşitliliğinin tarihsel oluşumunda karşılaşılan belirleyici evrelerin çözümlenmesine ve farklı üretim tarzlarının eklemlenme biçimlerinin araştırılmasına gerek kalmıyordu. Çevre tarihinin en önemli ve belirleyici evresi, merkezle pazar ilişkilerinin kurulması ile sınırlandırılıyor, araştırmalarda ağırlık, bu ilişkinin biçim ve niteliğine veriliyordu.

Konuya bu sorunsaldan yaklaşan araştırmacılar, sıra bağımlılıktan kurtulma ve gelişmeye yönelik politika önerilerine geldiğinde bu ölçüde rahat olamıyorlardı. Çünkü sorunun bu yönünün iç dinamiklerle çok yakından ilişkili olduğu görünüyordu.

Gelişme yazınında ve akademik çevrelerde Modernleşme Okulu'nun 2.Dünya Savaşı sonrası gözlenen rakipsiz ve pervasız yükselişine ciddi ve kapsamlı bir karşı çıkışı gerçekleştirmiş olması anlamında, Bağımlılık Okulu'nun katkıları yadsınamaz. Ancak, bir yanda çevre formasyonların 1960'lı yıllara göre çok daha zengin deneyimlere sahip olması, diğer yanda geçen 25 yıllık süre içinde Bağımlılık Okulu'nun retoriği yüksek, içeriği ise o denli tutarlı ve güçlü olmayan tezlerine karşı getirilen eleştirilerin ulaştığı boyut, artık bu okulun getirdikleri ile götürdüklerinin ciddi bir muhasebesinin yapılması gerektiğini göstermektedir.

Bu derleme ile amaçlanan, çevre formasyonların gelişmesi konusunda kuramsal çerçevesi çok daha tutarlı ve sağlam bir paradigma oluşturulması gereğini vurgulamaktır. Bağımlılık Okulu'nun geliştirdiği bir dizi tez ve varsayımın sorgulanarak, sakınca ve geçerliliklerinin ciddi biçimde sınanması, yeni sorunsalların oluşturulmasının ilk adımı olacaktır.

Bu derlemede biraraya getirilen makaleler, Bağımlılık Okulu'na yöneltilen çok sayıdaki eleştiri yazıları arasında iz bırakanlardan seçilmiştir. Giriş yazısında yazar, bu çerçevede İngilizce dilinde yazılan yapıtların önemli bir bölümünü taradıktan sonra, eleştirileri, belirli bir sistematik içinde okuyuculara sunmaktadır. O'Brien'in makalesi Bağımlılık Okulu'nun geçmişini, ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını ve ne denli başarılı bir kuram oluşturduğunu Latin Amerika bağlamında irdeliyor. Leys ve Bernstein makalelerinde konuyu daha kapsamlı bir çerçevede inceleyerek azgelişmişlik kuramının ne denli olanaklı olduğunu tartışmaktadırlar. Gerstein ise makalesinde, Wallerstein, Amin, Palloix ve Poulantros'un emperyalizmin günümüzde ulaştığı bir aşama olarak merkez ve çevrenin birlikte oluşturdukları "dünya düzeyi"ni nasıl kuramlaştırdıklarını özetleyip karşılaştırırken kendi eleştirilerini de sıralamaktadır. Amin ve Wallerstein'ın, Gerstein'ın makalesindeki görüşlere karşı verdikleri yanıtları kapsayan çevirileri, Angotti'nin, bağımlılık kuramının temel politik sonuçları üzerinde duran ve kuramın anti-emperyalist mücadelede oynadığı bölücü role dikkat çeken yazısı izlemektedir. Emperyalizm ve bağımlılık kuramlarında ideolojelerin tartışıldığı son makalede Carlos Johnson, tekil kilit bir kavramı (bağımlılık) fetişleştirerek, gerçeği yansızlaştırılmış ve tarih-dışı (a historci) niteliklere sahip bir sözcükle açıklamaya çalışan bağımlılıkçıların özgül sosyo-ekonomik ve politik olayların ortaya çıkışının ardındaki diyalektik (ilişkisel), tarihsel (zamansal) ve maddi (mekansal) nedenleri ortaya koyamadıklarını vurgulamaktadır.

Melih ERSOY

BAĞIMLILIK OKULU ELEŞTİRİSİNE GİRİŞ

Melih ERSOY

Bağımlılık Okulu'nun yarattığı tartışma ortamının güncelleştirdiği konuların ana temaları yüzyılı aşkın bir geçmişe sahiptir. Batı Avrupa'da egemenliğini pekiştiren kapitalist üretim tarzının, çevre formasyonlarda varolan yapıyı ne yönde etkileyeceği, politik iktisatçıların sürekli gündemlerinde tuttukları bir konu olmuştur. Ancak söz konusu tartışmanın boyutlarının genişletilerek derinleştirilmesi, yaygınlaştırılması ve politik iktisatın ciddi uğraş alanlarından birisini oluşturması 20. yy. başlarına ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk düşer. Kuşkusuz bir rastlantı olmayan bu oluşumun nedenlerini bir yana bırakıp, bu makalenin ana konusunu oluşturan tartışmanın tarihsel gelişimine bir göz atalım.

19. yy. ortalarında Marx, İngiliz kapitalizminin çevre formasyonlarda geleneksel toplumsal yapıyı kökten yıkarak üretici güçlerin gelişmesini sınırlayan engelleri ortadan kaldıracağına inanıyordu. Bu formasyonlarda üretici güçlerin gelişmesine koşut olarak durağan iç dinamik devinecek, bu da daha üst aşamalara geçişi sağlayacaktı. Beraberinde getireceği tüm acılara karşın, çevre formasyonların sanayileşmeleri ve üretici güçlerinin gelişme düzeylerini artırmaları için kapitalist üretim tarzının bu formasyonlara Batı Avrupa kapitalizmi aracılığı ile girerek, bu ülkelerde kök salması, tarihsel olarak yaşanılması gereken, zorunlu bir aşama olarak görülmekteydi. Kısacası, çevre formasyonlarda da kapitalist yolla gelişme hem gerekli ve hem de olanaklı idi. (Palma, 1978:4)

Yaşamının daha sonraki yıllarında, özellikle İngiliz sömürgeciliğinin İrlanda'daki rolünü inceleyen yazılarında, çevrede geleneksel yapının yıkılmasının zorunlu olarak yeni toplumun maddi koşullarını yaratacağı görüşünü terketmesine karşın (Mohri, 1979), bu konudaki yazılarının tümü gözönüne alındığında Marx'ın, kapitalist üretim tarzının çevre formasyonlarda da olanaklı olduğu ve tarihsel olarak ilerici bir rol üstlendiği tezini savunduğunu görüyoruz.

20. yy'a gelindiğinde güncel olgu kapitalizmin ulaştığı yeni evre, yani emperyalizm idi. Luxemburg ve Bukharin gibi Marksistler emperyalizm olgusunun evrimi ve sonuçlarına hep Avrupa anakarası açısından baktılar. Emperyalizmin çevre formasyonlardaki yapıları ne yönde etkilediğine ilişkin ayrıntılı çalışmalara girmediler. Bu çerçevede ulaştıkları genelleme emperyalizmin çevre formasyonlarda sanayileşmeyi engelleyeceği

ve çevre formasyonların emperyalizmle olan bağlarını kıramadıkları sürece hızlı bir sanayileşme sürecine giremeyecekleri yönünde idi. Diğer bir anlatımla, anılan yazarlar kapitalist üretim tarzının merkezde kendi iç çelişkileri ile yıkılacağına olan inançları nedeniyle, çevrenin bu çelişkilerin hafifletilmesine sağladıkları katkılarla fazla ilgilenmemişlerdir. Çevrede bağımsız sanayileşmenin ve kapitalist üretimin sağlanabilmesi için hem varolan geleneksel politik örgütlenme biçiminden vazgeçmeli, hem de emperyalizmle olan bağlar kopartılmalıydı. (O'Brien, 1975:21)

Bir çevre formasyonda kapitalist gelişmenin ayrıntılı çözümlemesini somut bir örnekte yapan ilk çalışma 1899'da yayımlanan Lenin'in "Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi" adlı yapıtıdır (Lenin, 1967). Bu yapıt, Lenin'in emperyalizm kuramının Avrupa merkezciliğini eleştirenlere verdiği bir yanıt olarak değerlendirilmektedir (Sutcliffe, 1972). Bu yapıtta Rus toplumsal formasyonunda kapitalist üretim tarzının gelişmesi incelenirken, hem merkez ülkelerle olan ilişkiler, hem de ülkede varlığını sürdüren kapitalizm öncesi üretim tarzlarının kapitalist tarzla eklemlenmelerine ilişkin somut verilerden yararlanılmaktadır. Dolayısı ile olgunun bir yönünü Rus toplumsal formasyonunun emperyalist ülkelerle olan ilişkileri oluştururken, diğer ve bundan daha az önemli olmayan yönünü ise, anılan formasyondaki kapitalist ve kapitalizm öncesi tarzların eklemlenmesinin yarattığı özgün somut yapılar oluşturmaktadır.

İncelediğimiz konu bakımından, Lenin'in Narodniklerle yaptığı kapitalizmin Rusya'daki rolüne ilişkin tartışmalara kısaca da olsa değinmemiz gerekecek. Bilindiği gibi Narodnik ya da halkçı[1] iktisatçılar Rusya'nın kapitalist bir ülke olmadığını belirterek, sanayileşme sürecinde geç kalınması, ülkede kapitalizm öncesi üretim birimlerinin yaygın olması ve Avrupa'da üretici güçlerin ulaştığı düzey gözönünde tutulduğunda, ülkenin kapitalist yolla sanayileşmesinin olanaksız olduğunu ileri sürüyorlardı. Narodnikler, tekelci sermayeye hücum ederek halkçı politikalarla ve özellikle köylü komünlerini temel alan örgütler aracılığı ile doğrudan sosyalizme geçişi öneriyorlardı. Onlara göre Rusya'da sosyalizme geçiş için kapitalist aşamanın yaşanması gerekmiyordu. Bu aşamaya geçişte geç kalınmış olması nedeniyle artık Rus toplumsal formasyonu için kapitalist üretim tarzının ilerici niteliğinden söz edilemezdi.

Lenin ise, yukarıda sözü edilen yapıtında, kapitalizmin Rusya'da gelişmekte olduğunu ileri sürerek, kapitalizmin iki temel tarihsel rolünü, yani, üretici güçlerin artışı ve emeğin toplumsallaştırılması, işlevlerini gerçekleştirmekte olduğunu belirtiyordu (Sutcliffe, 1972). Kısacası, Lenin Narodniklerin aksine, bir çevre toplumsal formasyonunda da kapitalist sanayileşmenin olanaklı olduğunu savunmaktaydı. Narodniklerin çevrede kapitalist gelişmenin olanaksızlığına kanıt olarak gösterdikleri kitlesel işsizlik ve eksik istihdam konularında ise Lenin'in yanıtı, anılan olguların kapitalist gelişmenin temel koşulları olduğu ve bunların kapitalist gelişmenin olanaksızlığına kanıt olarak gösterilemeyeceğidir (Lenin, 1967). Lenin'e göre Rusya'da kapitalist gelişmenin ritmini ve doğasını belirlemekte gelişmiş Avrupa kapitalizmi ile olan ilişkiler yanı sıra, Rus burjuvazisinin

1- "Narod" Rusça'da halk, ulus demektir. (Johnson, 1979)

zayıflığı, ürkekliği ve kapitalizm öncesi tarzlarla üretim yapan birimlerin varlıklarını sürdürmekte gösterdikleri direncin de önemli payı vardır (Palma, 1978:13).

1930'lara gelindiğinde Ortodoks Marksist görüş kapitalizmin çevre formasyonlarda gelişme ve sanayileşmeyi sağlayacağı savını koruyordu. Ancak artık bu sürecin gecikmesinde tek nedenin emperyalizm olmayıp onunla birlikte bu formasyonlardaki kapitalizm öncesi tarzların hâkim sınıflarının (oligarşi) da büyük payı olduğu ileri sürülmeye başlanmıştı. Bu teze göre, çevrede varolan yapının dönüştürülmesi, söz konusu sınıfların kendi egemenliklerinin de yıkılmasına neden olacağından, bu sınıflar varolan yapının korunması için emperyalizmle birlik olmayı kendi çıkarlarına uygun görmüşlerdir. Özetle, kapitalizmin tarihsel ilerici rolü bu formasyonlarda, kapitalizm öncesi egemen yapılarla emperyalizmin birlikte oluşturdukları ittifak nedeniyle sınırlandırılmakta ve hedefine ulaşması önlenmektedir. Bu bakımdan anti-emperyalist mücadele bir yandan da anti-feodal mücadele ile bütünleşmelidir. Milli burjuvazinin de yer aldığı bu savaşımla sanayileşmenin yolu açılacaktır. Bu strateji genel çizgileri ile başatlığını 1960'lara dek korudu.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, sömürgeciliğin tasfiyesinin hızlandığı ve çevre formasyonların politik bağımsızlıklarına kavuştukları bir dönem oldu. İşte bu dönemde Batının akademik çevrelerinde üretilen gelişme ve modernleşme kuramlarının büyük bir yaygınlık ve prestij kazandığını görüyoruz. Moderleşme Okulu çerçevesinde toplumbilimciler, yapısal işlevselci okul tarafından toplumsal değişim ve evrime ilişkin olarak Batı toplumları için geliştirilen kuramları çevre formasyonları da kapsayacak biçimde evrenselleştiren "gelişme toplumbilimi"ni, iktisatçılar da Ortodoks (neo-klasik) iktisatın ana kavramlarını kullanarak uluslararası düzeyde karşılaştırmalı üstünlükler ve ulusal düzeyde faktör üstünlükleri kuramlarını temel alan "gelişme iktisatı"nı geliştirdiler.

Modernleşme Okulu'nun çevre formasyonların gelişmesine ilişkin ana tez ve kuramları 1960'ların ikinci yarısından başlayarak ciddi ve yoğun eleştirilere hedef oldu. Bu çerçevede ilk başyapıt, kuşkusuz, P. Baran'ın "Büyümenin Politik İktisatı"dır (Baran, 1957). 1950 sonlarında yayımlanan bu yapıt, 1960'larda yoğunlaşan eleştirilerin öncüsü niteliğindeydi. Baran bu yapıtta, hiçbir çevre formasyonun kapitalist yolla gelişmesinin ve ekonomik bağımsızlığını korumasının olanaklı olmadığını belirterek, çevrede kapitalist üretim tarzının ilerici rolünü yadsıyordu. Ancak bu başyapıta karşın, Bağımlılık Okulu, çevre formasyonların topraklarında yeşerdi. Bağımlılık, analitik bir kategori olarak, çevre formasyonların İkinci Dünya Savaşı sonrası deneyimlerinin bir ürünü olarak ortaya çıktı. Bağımlılık Okulu'nun temel kavramlarını oluşturanlar ve kuramsal çerçevesini çizenler Latin Amerikalı araştırmacılardır. Modernleşme Okulu'na ilk kapsamlı ve köktenci karşı çıkışın, sömürgeciliğin uzun yıllar önce tasfiye edildiği ve kapitalist yolla kalkınma çabalarının da o denli uzun bir geçmişe sahip olduğu bir anakarada filizlenmesi anlamlıdır. Modernleşme Okulu'nun yeni bağımsızlığına kavuşan Asya ve Afrika ülkelerine önerdiği stratejinin pratiğini Latin Amerika yıllardır yaşamaktaydı. Bu nedenle, Latin Amerikan formasyonlarında İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan toplumsal pratiklere kısaca göz atmak, Bağımlılık kuramının nasıl bir yapısal işleyişin ürünü olduğunu kavramak açısından, yararlı olacaktır.

Bir yüzyılı aşkın bir süre önce sömürge statüsünden kurtulmasına karşın, 2. Dünya

Savaşı sonrası Latin Amerikan toplumsal formasyonları hâlâ sömürge ülkelere özgü niteliklere sahip azgelişmiş ekonomilerden oluşuyorlardı. Merkez ülkelerde 1930'larda yaşanan Büyük Buhran, dışsatıma yönelik birikim modeli ile gelişmeye çalışan Latin Amerikan formasyonlarını iflasın eşiğine getirdi. Dünya ticaret hacminin iyice daraldığı bu dönemde, diğer tüm kapitalist ülkeler gibi Latin Amerikan formasyonları da kendi içine kapanarak, ulusal kaynaklara dayalı bir gelişme yolu seçti. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda bazı sektörlerde bu yolla önemli gelişmeler sağlandı; sanayileşme yolunda önemli adımlar atıldı. İşte ECLA (Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomik Komisyonu) böyle bir deneyimden sonra doğdu (Villamil: 1979:1-2, Booth: 1975:52-54).

ECLA, özünde, Latin Amerika'nın gerikalmışlığının nedenlerini araştıran ve Batılı çizgide hızla kalkınmasının yollarını arayan, B.M. desteğindeki radikal, milliyetçi aydınlardan oluşan bir kadrodur. ECLA Okulu Latin Amerika'nın azgelişmişliğinin nedenlerini dünya ticaret sistemindeki eşitsiz ve hakça olmayan değişimde bulmuştur. Buna göre, Batı'nın gelişmiş "merkez" ülkeleri "çevre"nin azgelişmiş ülkelerinde üretilen ham ve yarımamul maddelerini değerlerinin altında fiyatlarla satın alırken, bu ülkelere dışsatımını yaptıkları makine ve donatım için onlardan yüksek fiyatlar istiyorlardı. Diğer bir deyişle, geleneksel ekonomi kuramının serbest ticaret koşulları altında uluslararası düzeyde verimlilik artışlarının birincil mallar üreten çevre ülkeler yararına sonuçlar vereceği tezi, çevre ve merkez ülkeler arasında uzun bir dönemi kapsayan ticaret hadlerine ilişkin verilerce yalanlanıyordu. Ticaret hadlerindeki bu olumsuz gidiş, çevre ülkelerin ödemeler dengesinde büyük açıklara ve onarılmaz darboğazlara neden olarak sanayileşme çabalarını baltalıyordu. ECLA'ya göre merkez ile çevre arasındaki bu "yapısal" eşitsiz değişim ilişkilerinin temel nedeni, Ortodoks kuramın geçersiz varsayımları yanı sıra, sanayileşmiş ekonomilerini ulaştığı tekelci yapı, yani çokuluslu şirketlerdi.

ECLA'nın çözüm önerileri, "bir yandan dışsatımı yapılan malları çeşitlendirmek, diğer yandan da dışalımı yapılan malların ülke içinde üretilmelerini sağlamak" biçiminde özetlenebilir. Bu stratejinin temel aracı ithal ikameci yolla sanayileşme ve sermaye birikimi modeli oldu. Kotalar ve yüksek gümrük duvarları ile korunan yerli sanayi, bir yanda dışalım için yapılan harcamaları azaltarak ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunurken, diğer yandan da, ülke içinde işsizlik ve eksik istihdam sorunlarına çözüm getirecekti (O'Brien, 1975: Chilcote, 1974). Ancak, ECLA'nın ithal ikameci sanayileşme modeli çözmeyi vaadettiği çelişkiyi bir süre sonra yeniden ve daha güçlü olarak yarattı. Yeni kurulan sanayilerde kullanılan girdi ve sermaye mallarına olan talebin sürekli artışı ödemeler dengesinde yeni sorunlara, bu da -yeni terimi ile- ekonomik bağımlılığa yol açtı (Both, 1975:57).

ECLA tüm köktenci yaklaşımına karşın bu sorunun çözümünü yine Ortodoks iktisat öğretisinde arıyordu. Yine Harrod-Domar tipi planlama modeli benimseniyor ve bu nedenle de dış yardımlar ve yabancı yatırımlar sermaye sorunlarını hafifletilecek teknolojik gelişmeyi hızlandıracak girişimler olarak değerlendirip destekleniyordu. Kısacası, sorunu yaratanlarla sorunun çözümlenmesi öneriliyordu (Godfrey, 1980:1). Frank'ın Modernleşme Okuluna şiddetle karşı çıkan çalışmalarında, özellikle bu konunun sürekli vurgulandığını ve yoğun biçimde eleştirildiğini görüyoruz. Bağımlılık Okulu, 1970'lerden

başlayarak farklı düzeylerde yöneltilen eleştirilerle karşılaştı. Bu eleştirilerin bir bölümü elinizdeki derlemede yayımlandı. Bu makalede ise Bağımlılık Okulu'na yöneltilen eleştirileri ampirik, kuramsal ve paradigmatik olmak üzere üç farklı düzeyde ele alan bir yaklaşımla (Serker, 1985) inceleyerek geniş bir özet sunmaya çalışacağız.

A- Ampirik Düzeyde Yapılan Eleştiriler:

Bağımlılık Okulu, özellikle de Frank ve izleyicileri, kapitalizmi, çevre formasyonların geri kalmışlığının, "çarpık" (Amin, 1977) ve "deforme olmuş" (Alavi, 1975) ekonomik gelişmelerinin ana nedeni olarak görmüşlerdir. Buna göre çevrede "normal" kapitalist gelişme olanaksızdır. Günümüzde artık kapitalist üretim tarzının tarihsel bakımdan ilerici olan işlevinden söz edilemez; tersine çevrede kapitalist üretim tarzının varlığı bu formasyonlarda geri kalmışlığı yaratmakta, yerleştirmekte ve yeniden üretmektedir. Bu teze göre, azgelişmişlik denilen olgunun gelişmesi çevre ile metropol ülkeler arasında varolan ve kısaca bağımlılık ilişkisi diyebileceğimiz bir sömürü zincirinin ürünüdür. Bu nedenle "uydu ülkeler"in gelişmeleri ancak metropol ülkelerle olan ilişkilerini en aza indirdikleri dönemlerde gerçekleşebilmektedir (Frank, 1967, 1969).

Emperyalist aşamada çevre formasyonların bağımsız ekonomik gelişmeleri veya bağımsız sanayileşmelerinin olanaksızlığını savunan bu görüşe ampirik düzeyde ciddi eleştiriler yöneltildi.

"Bağımlılık" ve "gelişme" olgularının birbirlerini dışlamadığını savunanların başında Brezilyalı araştırmacı H. Cardoso gelir. Cardoso 1972 yılında yayımlanan bir makalesinde (Cardoso, 1972), önce Lenin'in emperyalizm nitelemesi ile kapitalizmin günümüzde ulaştığı aşamayı karşılaştırdıktan sonra, yüzyılımızın 2. yarısından başlayarak dünyanın ekonomik ve politik yapısında ortaya çıkan önemli değişikliklerin, emperyalist ülkelerle bağımlı ülkeler arasındaki ilişkileri derinden etkilediğini, sermaye birikiminin ve yayılmacılığın günümüzde aldığı biçimlerin klasik emperyalizm kuramı ile açıklanmasının güçleştiğini ileri sürmektedir (Cardoso, 1972). Kanıt olarak ampirik verilerden yararlanan Cardoso, açıklamasında, çevre formasyonların gelişmeleri ile bağımlı yapılarının çelişmediğini savunarak, günümüzde emperyalist yatırımların ekonomik üretimde yerel katılımı öngördüğünü belirtmektedir. Çokuluslu şirketler, büyük tekeller artık çevrede sınai yatırımlarına yönelmekte ve bu ülkelerin iç pazarlarını da önemsemektedirler.

Bağımlılık Okulu'nun bu konudaki katı şemalarını eleştiren Cardoso son olarak şu saptamalarda bulunuyor: (a) Artık tek bir emperyalist merkez yoktur, çıkarları çelişik çok merkezli bir yapı gerçeklere daha uygun düşmektedir; (b) Frank'ın "azgelişmişliğin gelişmesi" tezi, çevre formasyonlarda yapısal bir dinamizmin yokluğunu savunarak önemli bir yanlış yapmaktadır. Özgül örneklerde açıkça görüldüğü gibi, "bağımlılık" ve "gelişme" pekala bir arada yaşayabilir.

Warren (Warren, 1973) çeşitli ekonomik göstergelere dayanarak 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde çevre formasyonlarda başarılı bir kapitalist ekonomik gelişme sağlandığını ve bu ülkelerde kapitalist sanayileşme yolunda önemli adımlar atıldığını ileri sürmektedir. Warren'e göre, günümüzde Üçüncü Dünya Ülkelerinde kapitalist toplumsal iliş-

kilerle üretici güçlerin gelişme düzeylerinde belirgin bir atılım yaşanmaktadır. Bu atılımı yavaşlatan etmenler, emperyalist ülkelerin bu yönde yürüttükleri bilinçli politikalardan çok, söz konusu ülkelerin iç çelişkilerinden kaynaklanmaktadır. Warren makalesinde Sutcliffe tarafından (Sutcliffe, 1972) bağımsız sanayileşmenin ölçütleri olarak belirlenen dört özelliğin -sınai üretimin yapısı, finansman kaynakları, teknolojinin niteliği, iç pazarın varlığı- çevre formasyonlarda ne ölçülerde sağlandığını inceledikten sonra, bu çerçevede, anılan formasyonların hızlı bir bağımsız sanayileşme sürecine girdikleri sonucuna varmaktadır. Kısacası, Warren'e göre Bağımlılık Okulu görüşlerinin tersine çevrede bağımsız kapitalist gelişme olanaklıdır, günümüzde yaşamaktadır ve de geleceği umutludur. Sosyalizme geçiş öncesinin altyapısı oluşmaktadır.

Evans (Evans, 1979) çevre formasyonlarda yaşanan bu gelişme evresine "emperyalizmin ikinci aşaması" ya da "düşey sanayileşme" demektedir. Evans'a göre, Wallerstein'in "yarı-çevre" diye adlandırdığı -belirli iç pazar büyüklüğüne ulaşmış, gelişmeyi sürdürebilecek kaynaklara sahip olan, fiziksel ve sosyal altyapısını büyük ölçüde tamamlamış- çevre formasyonlarda gerçekleşen bu gelişme türü, tüm ilgili yanların -çevre ülke devletleri, sanayici ve seçkinleri ile çokuluslu şirketler- ortak çıkarlarına uygun düşmektedir.[2]

Bradshaw (Bradshaw, 1985), 1960-1977 yılları arasında 15 Afrika ülkesine ilişkin ampirik verileri temel aldığı çalışmasında Evans'ın tezinin salt "yarı-çevre" ülkeler için geçerli olmayıp tüm çevre ülkeleri kapsayacak biçimde genişletilmesi gerektiğini savunmaktadır.[3] Bradshaw'a göre çevre formasyonların özellikle "modern kesim"lerinde gözlemlenen bağımlı gelişme, bu ülkelerdeki ekonomik ve politik eşitsizlikleri artırarak toplumsal muhalefetin yükselmesine neden olmaktadır. Kısacası, çevrede yapısal değişikliğin kaynağı bugün yaşanan bağımlı gelişmenin yarattığı sonuçlar olacaktır.

Lall da, bağımlılığın azgelişmişlik durumunu açıklamakta yararlı bir kavram olmadığı görüşündedir. Bu kavramın totolojik niteliğinin ortadan kalkması için 1- salt bağımlı ülkelere özgü olan niteliklerin açıkça belirlenmesi ve 2- bu özelliklerin bağımlı ülkelerin gelişmelerini olumsuz yönde etkilediğinin gösterilmesi gerekmektedir (Lall, 1975). Yazar, incelemesinde, bağımlılık kavramının her iki ölçütü de doyurmadığını, bağımlılık durumunu betimleyen tüm özelliklerin kapitalist sanayileşme sürecinin genel sorunları olduğunu ve birçok "bağımlı olmayan" ülke için de geçerli olduğunu göstermektedir (Lall, 1975).

2- Çokuluslu şirketler çevre ülkelerdeki hammadde ve ucuz işgücünden yararlanarak ileri teknoloji kullanan sanayi birimlerinde maliyetleri düşürme olanağı sağlarken, pazarlamaya ilişkin hizmetleri bu ülkelerdeki yerel ticaret ağını iyi tanıyan temsilcilerine bırakmaktadırlar. Bu kesimlerin güçlü olmadığı çevre ülkelerde ise bu ülke devletleri çeşitli güvenceler vererek çokuluslu şirketlerin yatırım yapmalarını çekici kılacak bir ortam hazırlamakta ve yapılan yatırımların sağlayacağı sınai ilerlemeyi iktidarlarını güçlendirmek için politik düzeyde kullanmaktadırlar (Bradshaw, 1085). Evans (1979) bu ampirik açıklamayı bağımlı gelişme aşamasının temel niteliği olarak genelleştirmektedir. Evans, bağımlı gelişmeyi, yerel sermaye, çokuluslu şirketler ve devletin ortaklığından oluşan üçlü ittifakın örgütlediği bir sermaye birikim modeli olarak tanımlamaktadır.

3- Kimmel daha da ileri giderek dünya kapitalizm tarihini dönemleştirmekte ve "bağımlı gelişmenin" 1. Dünya Savaşından bu yana sanayileşme çabasına giren çevre ülkelerin uygulamak zorunda kaldıkları bir kapitalist gelişme modelini oluşturduğunu ileri sürmektedir (Kimmel, 1982).

Schiffer, S. Amin'i eleştiren makalesinde, diğer araştırmacılar gibi ampirik verilerden yola çıkarak Amin'in kuramsal şemasının geçersiz olduğunu ileri sürmektedir. Amin'in bağımlılık kuramına göre, çevre formasyonlarda üretici yatırımlar çokuluslu şirketler tarafından dışsatıma yönelik olarak ve belirli sektörlerde yapılır. Schiffer İkinci Dünya Savaşı sonrasında çevre formasyonların çarpıcı bir gelişme gösterdiklerini belirttikten sonra bu gelişmenin bir çözümlemesini yapmaktadır. Buna göre, toplam yatırımlarda ana pay yerel sermayenindir. Bu yatırımlar büyük ölçüde ülke içi birikime dayanarak ve ağırlıklı olarak sanayi sektöründe yapılmıştır. Özetle, Schiffer bağımlılık perspektifinin çağdaş gelişme sürecini anlamamızı kolaylaştıracak bir çerçeve oluşturmadığını ileri sürmektedir (Schiffer, 1981).

B- Kuramsal Düzeyde Yapılan Eleştiriler

Kuramsal düzeyde, Bağımlılık Okulu, özellikle, kullandığı kavram ve kategorilerin Marsgil olmadığı ileri sürülerek, yoğun biçimde eleştirildi. Laclau ve Brenner, Frank ve Wallerstein gibi etkin yazarların kapitalizmin tanımı ve ortaya çıkışı konularında Marx'ı anlamadan ona gönderme yaptıklarını belirtmektedirler.

Bu tartışmanın ayrıntılarına girmeden önce Frank ve Wallerstein'in kapitalizmi nasıl tanımladıklarını görelim. Frank'a göre, kapitalizm pazar için üretim yapılan bir sistemdir ve üretimin ana dürtüsü kârdır. Feodalizm ile kapitalizm arasındaki temel fark geniş bir pazarın varlığıdır. Frank bu tanımdan yola çıkarak Latin Amerika'da 16. yy'dan beri bir pazar ekonomisi olduğunu, dolayısıyla anakaradaki formasyonların kapitalist yapılarının bu yüzyıla kadar indiğini savunduktan sonra, Latin Amerika'nın dünya kapitalist sistemindeki bağımlı konumunun, onun azgelişmişliğinin ana nedeni olduğunu ileri sürmektedir (Frank, 1967; Laclau, 1985).

Aynı paradigmatik çerçeveden yola çıkan, ancak daha kapsamlı bir kuram geliştiren Wallerstein'in Dünya Sistemi kuramında ortaya attığı tezler ise şöyle özetlenebilir:
1- Birincil çözümleme birimi dünya sistemidir. Bu sistem, merkez, yarı-çevre ve çevre diye adlandırılan alt sistemlerin oluşturduğu birleşik bir kapitalist dünya ekonomisidir;
2- Alt sistemlerde ortaya çıkan çelişkilerin kaynağı, sistemin bütününde varolan uzlaşmaz yapıda aranmalıdır. Bu nedenle, ana belirleyiciler, alt sistemlere dışsal olan güçlerdir.
3- Alt sistemler değişim ilişkileri ile birbirlerine bağlanırlar. Dünya sistemi gerçekte değişim ilişkilerinin belirleyici rol üstlendikleri bir dünya pazarıdır. Kapitalizm kâr amacı ile pazara yönelik üretim yapılan bir sistemdir. Böylelikle dünya sistemi temelde sermayenin dolaşımı ile tanımlanmaktadır. Wallerstein, üretim ve dolaşımın tek bir organik bütünün farklı kategorilerini oluşturduğunu ve üretimi belirleyenin dünya pazarındaki dolaşım olduğunu ileri sürmektedir.

Görüldüğü gibi, Bağımlılık Okulu, üretim ilişkilerinden çok değişim ilişkilerine ve dolaşım evresine önem vermektedirler. Bunu yaparken de üretim ve dolaşım evrelerinin birbirini bütünleyen evreler olduklarını, Marx'a gönderme yaparak savunmaktadır. Ancak, Navarro'nun (Navarro, 1982) açıkça belirttiği gibi, her ne kadar Marx üretim, değişim, bölüşüm ve tüketimin bir bütünün unsurlarını oluşturduklarını söylüyorsa da, sözü

geçen unsurlar arasında ayırım da yapmaktadır. Marx'a göre, bir üretim tarzının belirleyicisi değişim değil, üretimin niteliğidir. Organik bir bütün oluşturan üretim tarzı içinde üretim, değişim, bölüşüm ve tüketim gibi ayrımlı momentlerin nasıl eklemlendiğini belirleyen üretim ilişkileridir; yani, üretim araçlarına sahip olanlarla doğrudan üreticiler arasında belirli bir üretim sürecinde varolan ilişkilerin türüdür. Kuşkusuz, çözümlemede temel vurgunun üretim sürecinden dolaşım evresine aktarılması, sınıfsal yapı ve mücadelenin önemini azaltmaktadır.

Kapitalizmin kâr amacıyla pazara yönelik meta üretilen bir sistem olduğu doğrudur. Ancak, temel soru Brenner'in belirttiği gibi bunun tersinin, yani pazara yönelik ve kâr için yaygın bir üretimin yapıldığı her sistemde kapitalizmin varolduğunun savunulup savunulamayacağıdır. Bağımlılık Okulunu eleştirenlerin buna yanıtı olumsuzdur: Çünkü, kapitalizmi diğer üretim tarzlarından ayıran temel nitelik, göreli artık değerin kaynağını oluşturan ve sürekli bir biçimde artan miktarlarda üretim yapılmasını sağlayan yeni tekniklerin üretim sürecinde kullanılmasıdır. İşte sürekli bir biçimde yeni teknoloji üreterek verimliliğin tarihte yaşanmamış boyutlarda gelişmesini olanaklı kılan, bunu arzu edilen ve uygulanabilir yapan, üretim araçlarından yoksun bırakılmış emekçilerle üretim araçlarının mülkiyetine sahip kapitalistlerin bir araya geldikleri kapitalist sistemdir. İşte sistemin kendisini geliştirerek yeniden üretimini olanaklı kılan, bu bileşimin varlığıdır. Kapitalist üretim ilişkileri, kapitalistleri sürekli yatırım yaparak, yeni teknolojiler uygulayarak göreli artık değeri artırmalarını ve böylelikle toplam kârlarını maksimize etmelerini olanaklı ve gerekli kılan bir ortam yaratır. Pazara yönelik ve kâr amaçlı olarak üretim yapılan her üretim ilişkisi sözünü ettiğimiz koşulları sağlamaz. Çünkü pazar için üretim yapılan, ancak genişletilmiş yeniden üretime gerek göstermeyen, bu nedenle de üretim sürecinde teknolojik gelişmenin çok yavaş gerçekleştiği üretim tarzları vardır ve bu yapı içindeki ilişkiler kapitalist üretim ilişkileri değildir. Kısacası, yeniden üretimin hızını, temposunu ve niteliğini belirleyen ekonominin bir bütün olarak sınıf yapısının içeriğidir. Bu bakımdan kapitalist ekonomik gelişmenin ardında yatan ana dürtü pazar için kâr amaçlı üretimden çok emek gücünün metalaştığı sınıf-yapılı yeniden üretim sistemidir. Brenner'e göre (Brenner, 1977) ekonomik gelişme, üretimin yeni örgütlenme biçimine, yeni teknolojik gelişmeye ve artan ölçülerde verimli yatırım yapmaya en uygun olan sınıf ilişkilerinin ortaya çıkışının bir sonucu olarak ele alındığında, tam anlamıyla anlaşılabilir.

Çevre formasyonların, pazar aracılığı ile kapitalist dünya sistemiyle bütünleştikleri 16. yy'dan bu yana kapitalist olduklarını savunan teze sol kesimden yöneltilen yoğun eleştiri, Bağımlılık Okulu kapsamına alınabilecek diğer yazarların daha ayrımlı çözümlemeler üretmesine neden oldu. Banaji (1972) ve Alavi (1972) çevre formasyonlarda başat üretim tarzının, bu formasyonlara özgü ve kapitalizmin deforme olmuş bir biçimi niteliğindeki "sömürge" ve "sömürge-sonrası tarz" olduğunu ileri sürdülar. Ancak kuramsal bir tutarlılığı olmayan bu yaklaşım fazla yandaş bulmadı. Amin'in (Amin, 1974, 1977) çevre formasyonlarda varolan yapıyı merkez ülkelerdekinden ayırmak için geliştirdiği "çarpık kapitalizm" terimi de benzer biçimde eleştirildi. Kapitalizmin bir üretim tarzı olarak kendine özgü eğilimleri ve bir mantığı vardır. Kapitalist üretim tarzının işleyiş yasaları

da diyebileceğimiz bu mantığın, çevre formasyonlarda merkezdekinden farklı olduğu savına, yukarıda sözü edilen yaklaşımlardan hiçbiri sağlam bir kuramsal gerekçe getirememiştir.[4]

Tüm Latin Amerikan formasyonlarını 16. yy'dan bu yana kapitalist olarak niteleyen Frank, bu yaklaşımı ile Modernleşme Okuluna yönelttiği haklı eleştirilerine konu olan hataları kendi geliştirdiği modelde de yinelemektedir. Diğer bir deyişle, durağan, dinamizmden yoksun bir model vardır karşımızda. Çevre formasyonların büyük farklılıklar gösteren özgün yapıları, tümüyle dış dinamiklere ve dünya kapitalist pazarı ile bütünleşme sorunlarına yönelen yeni modelde bir yana bırakılmış ve bu konuda doyurucu hiçbir açıklama getirilmemiştir. Kaldı ki model, bu farklılaşmayı açıklayabilecek kuramsal araçlardan da yoksundur.

Bağımlılık Okulu, tarihçil olmamakla suçladığı Modernleşme Okulu ile birlikte yine aynı nedenle eleştirilmektedir. Modernleşmeciler, "geleneksel"-"modern" ayrımını veri alarak yola çıkmışlardır; Bağımlılık Okulu yandaşları da, benzer biçimde, çevre formasyonlarda 16. yüzyıldan bu yana kapitalist üretim tarzının başat olduğu saptamasını yaptıktan sonra, bu formasyonlarda üretim ilişkilerinin son 400 yıllık sürede nasıl bir evrim gösterdiğine ilişkin hiçbir açıklama getirmemişlerdir. Bağımlılık Okulunun geliştirdiği çözümlemelerde zaman boyutu vardır; ancak bu, Leys'in belirttiği gibi, tarihle aynı anlama gelmez. "Modelin salt değişikliği gözönüne alması veya bugünü, geçmişteki olaylar zincirinin bir sonucu olarak görmesi onu *tarihsel* yapmaz" (Leys, 1977:99).

Johnson ise eleştirisinde daha çok Bağımlılık Okulunun ideolojik niteliğine değinmektedir. Johnson'a göre, çevre formasyonlarda yerel (milli) sermaye kesimi, üretilen metanın uluslararası değişimde değerinin altında satılmasından kaynaklanan sermaye kaybı nedeniyle emperyalizme karşı tavır almaktadır. Bağımlılık Okulu geliştirdiği kuramda üretimin yapıldığı yerdeki toplumsal ilişkiler çelişkisini vurgulamak yerine, dikkatleri dolaşım ve değişim evrelerine çekerken bu kesimin sınıfsal gereksinimlerine cevap vermektedir (Johnson, 1979).

C- Paradigma Düzeyinde Yapılan Eleştiriler

Paradigmatik açıdan Bağımlılık Okulu'nun Modernleşme Okulu'na karşı doyurucu bir seçenek oluşturamadığı ileri sürülmektedir. Bağımlılığın yeni bir paradigma yaratmaktan çok modernleşme kuramının kavram ve tezlerini tümüyle yadsıyan ve bunları tersyüz ederek yenilerini geliştirmeye çalışan bir yaklaşım olduğu, bu nedenle de anılan okulun tüm yetersizliklerini kendi yapısına farklı biçimlerde yeniden ürettiği belirtilmektedir.

4- Son yıllarda çevre formasyonlarda varolan özgün yapının niteliğine ilişkin olarak geliştirilen en yaygın görüş "üretim tarzlarının eklemlenmesi" yaklaşımıdır. Bu konuda yayımlanmış bir dizi makale için bkz. Ç. Keskinok, M. Ersoy (derleyenler) **Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine**, Birey Toplum, Ankara, 1984.

Bu polemik karşı çıkışta akla gelen örnekler olarak şunları sıralayabiliriz: Modernleşme Okulu'na göre çevre formasyonlarda birisi "modern", diğeri "geleneksel" olmak üzere birbirinden tümüyle farklı iki yapı yanyana varlıklarını sürdürürler. Bu okulun doğrusal evrimci modeline göre, azgelişmişlik, anılan formasyonların modernleşme süreci içinde aşacakları bir özgün durumdur. Bağımlılık Okulu ise bu ikili yapı tezlerine karşı, anılan formasyonlarda görünürdeki ikililiğin tek ve aynı bir tarihsel sürecin ürünü olduğunu azgelişmişlik ile gelişmişliğin aynı madalyonun iki yüzü olduğu monist görüşünü ileri sürmüşlerdir. Ancak, Bağımlılık Okulu bir yandan bu monist görüşü savunurken, diğer yandan da kapitalizmin merkezde gelişmeye, çevrede ise azgelişmişliğe neden olduğunu söylemektedir. Kısacası, aynı üretim tarzı farklı mekânlarda, farklı mantıklarla işlemektedir.

Modernleşme Okulu araştırmalarında ulusal düzeyde yapılan çalışmalara öncelik verirken Bağımlılık Okulu iç dinamikleri tümüyle gözardı ederek araştırmalarını uluslararası düzeyde varolan ikişkilerde yoğunlaştırmıştır. Bu tek yanlı abartılmış önem, zaman zaman iç dinamikleri, varolan sınıfsal yapı ve ilişkileri, dış dinamiklerin bir türevi olarak kavranmasına yol açmıştır. Sonuçta, Modernleşme Okulu'na yöneltilen bütünsel olmama, sistemin tüm elemanlarını bir bütünün ilişkileri içinde ele almama eleştirisi farklı biçimde, ancak benzer yetersizlikte bağımlılık okulu tarafından yeniden üretilmiştir.

Modernleşme Okulu azgelişmişliğin ortadan kalkması ve modernleşme sürecini hızlandırmak için dünya ölçeğinde kapitalist bütünleşmenin sağlanmasını ve bunun için de gelişmiş ülkelerden gelişmekte olanlara sermaye, teknoloji ve bilgi aktarımını önerirken, ideolojik niteliği tüm açıklığı ile ortaya çıkmaktadır.

Bağımlılık Okulu, bu teze karşı geri kalmışlığın temel nedeni olarak gördüğü bu uluslararası ilişkilerin tümüyle kopartılması gerektiğini, yani tam bir otarkiyi önermektedir. Ancak, bu tez ve öneri Bernstein'ın belirttiği gibi Latin Amerika'da içe dönük ithal ikameci politikaların iflasına karşı geliştirilmiş ulusçu bir kapitalist gelişme isteğine dönük ideolojiyi de ortaya koymaktadır (Berstein, 1979: 90).

Özetle, Bağımlılık Okulu, mantıksal bir yapı oluşturan kavramlar dizisi geliştirerek azgelişmişlik olgusunu açıklaması beklenen yeni bir kuram yerine, eskisinin karşıtını, onun olumsuz bir yansısını üretmiştir. Bu nedenle de radikal sözcüklerle donatılmış olmasına karşın Bağımlılık Okulu çözümlemelerinde kullanılan sorunsal, paradigmatik bir seçenek oluşturamamaktadır. Hatta, Berstein (1979) ve Leys (1977) gibi yazarlar, daha da ileri giderek, Bağımlılık Okulu yandaşlarının, tarihsel materyalizmin temel kavramları ile toplumbilim kategorilerini, hiçbir ayırım yapmadan, veya aralarındaki temel ayırımı anlamadan, içiçe kullandıklarını belirtmekte ve bu nedenle de mevcut paradigmadan kopamadıklarını savunmaktadırlar.[5]

Bilindiği gibi Modernleşme Okulu'na yöneltilen önemli bir eleştiri de geliştirel kuramın teleolojik olduğuna ilişkindir. Modernleşme Okulu çevre formasyonlarda modernleşme sürecini ideal bir koşula, varolmayan, ancak gizil olarak gerçekleşebilir veya salt istenilen bir ereğe (telos) başvurarak açıklamaktadır. Bu çerçevede somut çevre formasyonlarının yapısı, içeriğini günümüz Batı toplumlarının oluşturduğu ve çevrenin de modermleşme süreci ile ulaşacağı beklenen bu erek temel alınarak çözümlenmektedir (Sckopol, 1977; Bernstein, 1979).

Kısacası, teleolojik açıklamalarda önce ideal bir durum (olgu) tanımlanır -örneğin Batı toplumlarının bugün ulaştıkları düzey- daha sonra gerçek durum -çevre formasyonların günümüzdeki yapısı- bu ideal temelinde incelenerek sözü edilen ereğe ne denli yaklaştığı ve bu rotada bir sapma ile karşılaşılması durumunda buna neden olan engeller araştırılır. Teleolojik açıklamalarda ana sorun, bilgi nesnesinin içeriğinin önceden belirlenip tanımlanmış olması nedeniyle, söz konusu tanımda verilenler ötesinde yeni kuramsal bilgi üretilememesidir. Bernstein'a göre aynı sorun, Bağımlılık Okulu için de geçerlidir. Bağımlılık Okulu da "normal" gelişmeyi klasik kapitalist gelişme ile özdeş tutarak böyle bir gelişmenin çevrede olanaksızlığını vurgulamaktadır. Ancak, çevre formasyonların ileride ne olamayacaklarının veya ne tür bir gelişme çizgisi izleyemeyeceklerini belirtmek olumsuz bir teleoloji olup, bu formasyonlarda ortaya çıkan gelişme biçimlerinin araştırılmasına yardımcı olacak bir kuramsal araç yaratılmasına katkıda bulunmaz.[6]

Son Söz: Yukarıda Bağımlılık Okulu'na yöneltilen eleştirilerden derlediğimiz bir özet sunduk. Bu konuda yazılmış önemli özgün makaleler de yine bu derlemede bir araya getirildi. Burada, son söz olarak, tüm eleştirilere karşın bu okulun gelişme yazınına yaptığı büyük katkının hiçbir zaman gözardı edilemeyeceğini vurgulamak istiyoruz. Nitekim, en yoğun eleştirilere maruz kalan Frank'ın tezlerinin yirmi yıldır güncelliğini yitirmemiş olması bile kendi başına bu görüşümüzün bir kanıtıdır. Bağımlılık Okulu, bir yandan Modernleşme Okulunun akademik çevrelerdeki seçeneksiz ve tartışmasız liderliğine son vermiş, diğer yandan da sol yazının, çevrenin kalkınması özgün konusuna eğilmesine yol açmıştır. Bugün çevre formasyonların kalkınma sorunları üzerine yazılan her ciddi yapıt, merkez-çevre ve bağımlılık ilişkilerinden, çokuluslu şirketlerden uluslararası işbölümünden, marjinal kesim ve marjinalleşme süreçlerinden söz etmek, modelinin bu ve benzeri konularda ne gibi çözüm önerileri geliştirdiğini belirtmek gereğini duymaktadır. Artık neo-klasik iktisat ilkelerinin tüm ekonomilerde benzer sonuçlar üreteceği görüşü tartışmasız benimsenmemekte ve çevre formasyonların özgün yapıları gözönünde tutulmaya çalışılmaktadır.

Bu makaleden amaçlanan, çevre formasyonların gelişmesi konusunda kuramsal yapısı daha sağlam yeni bir paradigmanın oluşturulması zamanının geldiğini vurgulamaktır. Bunun için de ilk yapılması gereken şey, Bağımlılık Okulunun içeriği retoriği kadar yüksek olmayan tezlerine yöneltilen eleştirilerin ciddi bir irdelenmesi olmalıdır.

5- Örneğin, sınıf tanımlamalarının tümüyle toplumbilim kategorileri (gelir, statü, iş güvencesi vb.) ile yapılmasında hiçbir sakınca görülmemektedir. Sınıf çözümlemesi (eşitsizlik, belirli ayrıcalıklara sahip olup olmamak gibi) toplumbilimsel sorunsallara indirgenmektedir.

6- Mouzelis bu konuda aynı görüşü paylaşmıyor. Mouzelis'e göre (Mouzelis, 1984; 179-184) "modern-geleneksel" veya "gelişmiş-azgelişmiş" benzeri tiplemeler oluşturulması toplumsal değişmenin otomatik olarak teleolojik çözümlemesine yol açmaz. "İster ideal olsun veya olmasın geçiş sürecinin başlangıç ve son noktalarını gösteren bu tipler, değişme kuramlarında araştırma için nirengi noktası olarak oldukça sık kullanılmaktadır. Teleolojik açıklamalara yol açan tipleştirme değildir; esas neden daha çok bu tipleştirmelerin A noktasından B noktasına geçişi ele almak için kullanılma tarzıdır." (Mouzelis, 1984: 181). Mouzelis Bağımlılık Okulunun geliştirdiği modellerde geliştirilen geçiş mekanizmalarının özgün açıklamalar getiren teleolojik niteliği olmayan çalışmalar olduğunu savunarak Scorkop, Bernstein ve Taylor'un bu konudaki eleştirilerine katılmadığını belirtiyor.

KAYNAKÇA

Alavi, H. (1972), "The State in Post-Colonial Societies: Pakistan and Bangladesh", *New Left Review*, S. 74, s. 59 - 82.

Alavi, H. (1975), "India and the Colonial Mode of Production", *Socialist Register*, (ed.) R. Mililband, J. Saville; London.

Amin, S. (1974), "Accumulation and Development: A Theoretical Model", *Review of African Political Economy*, V. 1, N. 1.

Amin, S. (1977), *Accumulation on a World Scale, A Critique of the Theory of Underdevelopment*, New York: Monthly Review Press, 1977.

Banaji, J. (1972), "For a Theory of Colonial Modes of Production", *Economic and Political Weekly*, V. 7, N. 52, s. 2498 - 2502.

Baran, P. (1957), *The Political Economy of Growth*, Monthly Review Press, New York.

Bernstein, H., "Sociology of Underdevelopment vs. Sociology of Development", D. Lehman (ed), *Development Theory*, London: Frank Cass, s. 77 - 106.

Booth, D. (1975), "Andre Funder Frank: An Introduction and Appreciation", I. Oxall, T. Barnett, D. Booth, *Beyond the Sociology of Development*, Routledge and Kegan Paul, London.

Bradshaw, Y.W. (1985), "Dependent Development in Black Africa: A Cross-National Study", *American Sociological Review*, V. 50, s. 195 - 207.

Brenner, R. (1977), "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism", *New Left Review*, N. 104, s. 25 - 92.

Browett, J. (1982), "Out of the Dependency Perspectives", *Journal of Contemporary Asia*, V. 12, N. 2, s. 145 - 157.

Cardoso, F.H. (1972), "Dependency and Development in Latin America", *New Left Review*, N. 74. s. 83-95.

Chilcote, R. (1974), "Dependency: A Critical Synthesis of the Literature", *Latin American Perspectives*, V. 3, N. 4, s. 4 - 29.

Evans, P. (1979), *Dependent Development; The Alliance of Multinational State, and Local Capital in Brazil*, N.J; Princeton University Press.

Frank, A.G. (1976), *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, New York: Monthly Review

Frank, A.G. (1969), *Latin America: Underdevelopment or Revolution*, New York: Modern Reader

Godfrey, M. (1980), "Is Dependency Dead"; *Bulletin*, Institute of Development Studies, Sussex

Johnson, C. (1979), *Dependency Theory and the Capitalist/Socialist Process*, Centre for Developing Area Studies, McGill Un. Canada.

Keskinok, C., Ersoy, M. (1984), *Uretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine*, Birey Toplum, Ankara

Kimmel, M.S. (1982), "Beyond Dependency", *Insurgent Sociology*, V. 12, N. 4.

Laclau, E. (1984), "Latin Amerika'da Feodalizm ve Kapitalizm", H. Keskinok, M. Ersoy, *Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine*, Birey Toplum, Ankara, s. 95 - 121.

Lall, S. (1975), "Is 'Dependency' a Useful Concept in Analysing Underdevelopment", *World Development*, V. 13, N. 11 - 12, s. 799 - 810.

Lenin, V.I. (1967), *The Development of Capitalism in Russia*, Moscow: Progress Publishers.

Leys, C. (1977), "Underdevelopment and Dependency: Critical Notes", *Journal of Contemporary Asia*, V. 7, N. 1, s. 92 - 107.

Mohri, K. (1979), "Marx and 'Underdevelopment'", *Monthly Review*, V. 30, N. 11, s. 32 - 42.

Mouzelis, N. (1984), "Yeni-Marksizmin Elestirisi", H. Keskinok, M. Ersoy, *Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine*, Birey-Toplum, Ankara, s. 179 - 199.

Navarro, V. (1982), "The Limits of the World Systems Theory in Defining Capitalist and Socialist Formations", *Science and Society*, V. 46, N. 1, s. 77 - 90.

O'Brien (1975), "A Critique of Latin American Theories of Dependency", I. Oxall, T. Barnett, D. Booth (eds), *Beyond the Sociology of Development*, London: Routledge-Kegan.

Palma, G. (1978), "Underdevelopment and Marxism: From Marx to the Theories of Imperialism and Dependency", *Thames Papers in Political Economy*, Thames Polytechnic, London.

Schiffer, J. (1981), "The changing Post-War Pattern of Development: The Accumulated Wisdom of Samir Amin", *World Development*, V. 9, N. 6, s. 515 - 537.

Sckocpol, T. (1977), "Wallerstein's World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique", *American Journal of Sociology*, V. 82, N. 5, s. 1075 - 1090.

Sutcliffe, B. (1972), "Imperialism and Industrialization in the Third World", R. Owen, B. Sutcliffe, *Studies in the Theory of Imperialism*, London, Longman.

Villamil, J.J. (1979), "Introduction", J.J. Villamil, *Transnational Capitalism and National Development*, Harvester Press, s. 1 - 15.

Warren, B. (1973), "Imperialism and Capitalist Industrialization", *New Left Review*, N. 81, s. 3 - 44

Werker, S. (1985), "Beyond the Dependency Paradigm", *Journal of Contemporary Asia*, V. 15, N. 1, s. 79 - 95.

LATİN AMERİKAN BAĞIMLILIK KURAMLARINA BİR ELEŞTİRİ

Philip J.O'Brien

Çeviren : Melih ERSOY

Bağımlılık, Latin Amerika'da çok saygınlığı olan bir kuram. Kültürel, politik, sosyal ve ekonomik konular üzerine yazılanların çoğu çözümleme çerçevesi olarak bağımlılık kavramını benimsiyorlar. Bu konuda yığınla yazı ile karşılaşınca akla bir dizi soru geliyor. Bağımlılık Okulunun geçmişi nedir, ne zaman ve neden ortaya çıkmıştır? Ne tür bir kuramdır? Latin Amerikan toplumunun dinamizmini çözümlemede bir çerçeve olarak ne denli başarılıdır? Eldeki ampirik veriler bu kuramı destekler nitelikte midir? (Varsa) kuramdan çıkartılabilecek politika önerileri nelerdir? Ve nihayet bağımlılık gerçekte ne kadar yeni, yararlı ve önemli bir kavramdır?

A.O. Hirschman "Latin Amerika'da ekonomik gelişmenin ideolojileri" adlı güçlü makalesinde Latin Amerikalıların, Latin Amerika'nın azgelişmişliği ve bu konuda neler yapılabileceğine ilişkin olarak geliştirdikleri ana görüşleri özetlemektedir.[1] Bağımlılık Kuramı, bu tür yorumların ve gelişmiş ülkelerin Latin Amerika'nın geri kalmışlığına ve bu geri kalmışlıktan çıkış yollarına ilişkin ikna edici açıklamalarının iflasını bildiren bir karşılıktır. Bağımlılık kuramı, özellikle Latin Amerika'nın gelişmesinde başat ideoloji olarak varlığını sürdüren, "ithal ikamesi" yolu ile sanayileşme ideolojisinin, açık başarısızlığına bir tepkidir.

A. Gerschenkron'un "Tarihsel Perspektif İçinde Ekonomik Gerilik" adlı makalesinde belirttiği gibi, geri ülkelerde sanayileşmenin karşılaştığı engellerle, böyle bir gelişmede saklı umutlar arasında varolan uçurumu ortadan kaldırmak için bazı kurumsal buluşların ve sanayileşme taraftarı özgül ideolojilerin benimsenmesi zorunludur.[2] Gerikalmış ülkeler başka yerlerde sanayileşmenin ön koşulu olan bazı etmenlerin yerine bir şeyler koymak gereğini duymuşlardır. Bu ikame süreci ve sanayileşme hamlesine genellikle,

---

1- A.O. Hirschman, "Ideologies of Economic Development in Latin America", A.O. Hirschman, (derl.) **Latin Amerikan Issues-Essays and Comments**, 20th Century Fund, New York, 1961. Aynı makale A.O. Hirschman, **A Bias for Hope**, Yale University Press, New Haven and London, 1971'de yeniden yayımlandı.

2- A. Gerschenkron, "Economic backwardness in historical perspective", B. Hoselitz, (derl.), **The Progress of Underdeveloped Areas**, Chicago University Press, 1952.

söz konusu ülkenin görece geriliğinin nedenlerini açıklayan ve çözüm önerileri sunan bir ideoloji eşlik etmiştir. 19. yüzyıl Latin Amerika'sı, kendi azgelişmişliği ile ilgili olarak ancak sınırlı birkaç görüş üretebilmiştir. Latin Amerikalı yazarlar, 20. yüzyıla dek, Latin Amerika'nın azgelişmişliğini açıklamaya yönelik ciddi bir araştırma girişiminde bulunmamışlardır.

Görece geriliğe ilişkin ilk açıklamalarda başat olan iki tema vardı: Felsefi ve psikolojik açıklamalar ile emperyalist sömürü. İlk temel, eskiden olduğu gibi bugün de yaygındır; bu görüş ile Latin Amerikalıların sahip oldukları bazı kişilik özellikleri ve yaşam felsefelerinin kararlı ve hızlı bir gelişmeyi engellediği savunulmaktadır. Çoğu kez ırkçı yorumların da eşlik ettiği bu yaşam felsefelerinde anılan kişilik özellikleri şöyle tanımlanıyordu; tembellik, keder, üzüntü, gurur ve küstahlık (örneğin, C.O. Bunge'nın Nuestra Amerikaca'sı),[3] veya Jose Rodo'nun "Ariel"inde[4] belirttiği gibi materyalist olmayan ruhsal özellikler veya Samuel Ramos'un "Meksika'da İnsan ve Kültürün Profili"nde[5] açıkladığı gibi toplu olarak duyulan bir aşağılık duygusu nedeniyle ortaya çıkan eşitsizlik.

Perulu lider ve APRA (Devrimci Amerikan Halk Birliği)'nın kurucusu Haya de La Torre'nin popüler yaptığı ikinci tema ise, Latin Amerika'nın azgelişmişliğinde suçu doğrudan emperyalist sömürüye yüklemektedir. Ancak, ilginç ve önemli olan, *suçun kapitalizmde aranmamasıdır.* Haya de La Torre, açıkça, Latin Amerikan proleteryasının devrim yapamayacak kadar güçsüz olduğunu ve Latin Amerika'yı geliştirme sorumluluğunun, Avrupalı taydaşlarından daha dinamik olarak nitelendirdiği, aydınlar ve orta sınıflara düştüğünü savunmaktaydı: "Bu nedenle ülkelerimizde kapitalist aşamaya anti-emperyalist devletin öncülüğünde geçilmelidir"[6] diyordu. Latin Amerika'da, geçmişte olduğu gibi bugün de, anti-emperyalist ve anti-Marksist perspektif önemli bir etkiye sahiptir. Bu görüş, örneğin tüm İkinci Dünya Savaşı sonrası halkçılarınca benimsenmişti.

Ancak bu ideolojilerden hiçbirisi -ne felsefi ve psikolojik ve ne de anti-emperyalist ideolojiler- tutarlı bir ekonomik politika üretememiştir.

Latin Amerika 1929'a dek *desarrollo hacia afuera* (dışa yönelik gelişme yolu) diye adlandırılan bir kalkınma stratejisi izledi. Böylelikle, Latin Amerikan ekonomilerinin gelişmesinde dışsatım itici güç oldu. [1930'larda kapitalist dünyada yaşanan] Büyük Buhran, büyümede motor olarak dışsatıma bağımlı olmanın bedelini bu ülkelere ağır ödetti; Latin Amerika'nın dışsatım gelirlerinde önemli ölçülerde düşüş olması ekonomik ve politik kargaşalara neden oldu. İçe-dönük bir gelişmeyi (*desarrollo hacia adentro*) vurgulayan yeni bir yol ve stratejiye gerek olduğu görünüyordu.

3- Carlos Octavio Bunge, Nuestra America, 1. Baskı, Buenos Aires, 1903.
4- Jose Enrique Rodo, Areal, 1. Baskı, Montevideo, 1900; Cambridge Press 1967 baskısında G. Brotherston'un notları ve girişi yer alıyor.
5- Samuel Ramos, El Perfil del Hombre y de le Cultura en Mexico, 1. Baskı, Mexico, 1930; İngilizce çevirisi Profile of Man and Culture in Mexico, Un. of Texas Press, 1962.
6- V.R. Naya de le Torre, El Antiimperialismo y el Apro Publicaciones Del Partido Aprista Peruana, Lima, 1928.

Böylece, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Latin Amerika'nın sorunlarının nedenlerini ve çözüm yollarını açıklayan ve *desarrollo hacia adentro*'yu vurgulayan tutarlı bir ideoloji ve ekonomi programı geliştirildi. Anlamlı bir biçimde, bu ideoloji ve program, yeni kurulan ve Şili'nin Santiago kentinde 1948'de bürolarını açan Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (ECLA)'ndan geldi. Bu önemlidir; çünkü yeni ideoloji, yeni ortaya çıkmakta olan güçlü sosyal sınıftan çok, teknokratların ve aydınların hayal kırıklığını yansıtıyordu. Böylelikle, örneğin İngiltere'de Adam Smith'in güçlü sanayi burjuvazisinin ideolojisini yansıtan *Ulusların Zenginliği*'nin tersine, ECLA, programını uygulayamayacak kadar güçsüz bir sınıfın -devlet mekanizmasını işleten eğitim görmüş orta sınıfın desteğindeki Latin Amerika sanayi burjuvazisi- ideolojisini benimsiyordu. Daha da ötesi ECLA'nın sesi, bir Birleşmiş Milletler organı olduğu gerçeğini de yansıtıyordu. Yüksek ücretli ECLA memurları uluslararası organ bağlamında ne denli radikal olurlarsa olsunlar, yine de uluslararası bürokratların Birleşmiş Milletler stili yumuşak, kişiliksiz ve politik olmayan diliyle uyum içindeydiler. Yaşam biçimi ile Latin Amerikalı yoksul kitle ile ilişki kuramayan uluslararası bürokratlar, uzlaşmalar ve asgari müşterekler arama eğilimi ile kimseyi darıltmamaya çalışıyorlardı. ECLA, sürpriz olmayan bir biçimde, Latin Amerika'da sınıf savaşımı ve ABD'nin bu savaştaki rolüne ilişkin gerçekleri görmezlikten geliyordu.

ECLA perspektifini, gelişmiş kapitalist ülkelerde ortaya konulduğu biçimi ile geleneksel ekonomi kuramının, azgelişmiş ülkelerin sorunlarına çözüm aramada yeterli olamayacağı inancı ile temellendirmişti. Azgelişmişliğin incelenmesinde farklı tarihsel durumları ve ulusal bağlamları da değerlendiren "yapısal" bir perspektife gerek olduğu ileri sürülüyordu. Azgelişmiş bir ülke, herbiri özgül davranış tipine sahip farklı yapılardan oluştuğu için azgelişmiştir. Fiyat kuramı ve genel dengeyi vurgulayan geleneksel ekonomi kuramının ise, farklı yapıların varlığını tanımadığı savunulmuştur.

ECLA'nın ilk yıllardaki konumuna ilişkin ana ilkeler, kurumun ilk genel sekreteri olan Dr. Raul Prebisch tarafından geliştirildi. Prebisch, Latin Amerika'nın azgelişmişliğinin dünya ekonomisindeki konumundan ve benimsediği liberal kapitalist ekonomik politikalardan kaynaklandığını ileri sürdü. Prebisch'in kuramı anti-Marksist, anti-emperyalist geleneğin -daha kapalı ve yumuşatılmış biçimde- bir devamıdır. Burada, örneğin politik olarak daha güçlü ve belirgin olan emperyalizmin ifadeleri yerini, "merkez-çevre ilişkileri" gibi (emperyalizmin sınıf içeriğini ortadan kaldırması bakımından) yanlış yönlendirici ifadelere bırakmaktadır.

Prebisch, Latin Amerika'nın büyümesinde motor rolü üstlenen birincil ürün dışsatımının, ticaret hadleri bakımından uzun erimde sürekli bir düşüşle karşılaştığını belirtiyor ve merkezde bu mallara olan talep esnekliğinin azalmasına karşılık, çevrede, merkezden dışalımı yapılan mallarda talep esnekliğinin arttığını ileri sürüyordu. Sonuç, müzmin yapısal bir ödemeler dengesi açığı bunalımı olmaktadır. Buna ek olarak verimlilik kazançlarının dağılımı eşitsizdi; merkezde verimlilik artışı ücret ve diğer faktör fiyatlarının

yükselmesi ile sonuçlanırken, çevrede bu artış meta fiyatlarında düşüşe ve durağan ücret düzeylerine neden olmaktaydı.[7]

ECLA'nın önerisinde, Latin Amerika'nın koruyucu yüksek gümrük duvarları ile sanayileşmesi gerektiği belirtiliyordu. Bu gümrük duvarları yeni gelişmekte olan emekleme aşamasındaki sanayiye yardımcı olmakla kalmayacak, aynı zamanda yapısal işsizlik ve eksik sermaye kullanılan bir ortamda kaynakların en iyi dağılımına da katkıda bulunacaktı. Sanayileşme atılımına devletin ve özellikle de devlet planlamanın yardımcı olması gerektiği ileri sürülüyordu. ECLA, daha sonra, ölçek ekonomilerden yararlanmak için bir Latin Amerikan Ortak Pazarının yaratılması gereğine değiniyordu. Daha önce dışalım ile karşılanan talebin yurt içinde kurulacak sanayilerle karşılanmasını temel alan bu strateji, ithal ikameci sanayileşme olarak bilinir. Bunun dışalımları azaltacağı ve ödemeler dengesine yardımcı olacağı varsayılmaktaydı. Önerilen strateji, varolan talep yapısını, yani varolan gelir dağılımı yapısını veri olarak aldı ve tüketim malları, özellikle de dayanıklı tüketim malları üreten sanayilerin gelişmesine ve çoğalmasına yol açtı.

Bağımlılık Kuramının Türleri

Bağımlılık Kuramı, ithal ikameci sanayileşme yoluyla ulusal kalkınmanın başarısızlığına ve mevcut gelişme kuramına ilişkin olarak artan düş kırıklığına bir tepkidir. Dos Santos Latin Amerika'da savaş sonrasında uygulanan gelişme modelinin amaçlarını şöyle özetliyor:

1- *Hacia afuera* gelişmeden *hacia adentro* gelişmeye geçiş dış ticarete bağımlılığı azaltarak daha yerel denetimli bir ekonomiye yöneltecekti.
2- Sanayileşme, geleneksel oligarşinin gücünü azaltıp, politik demokratikleşme sürecine yol açacak, bu da,
3- Daha eşit bir gelir dağılımına ve kırsal kitlelerin modern toplumla bütünleşmelerine neden olacaktır.
4- Yukarıda anılanlar, modern, gelişmeşe açık bir devletin ortaya çıkmasını özendirecek, bu da yukarıda sözü edilenlerin daha da gelişmesine yol açacaktı.
ti.
5- Ve nihayet, tüm bunlar bir bilinç değişikliğine neden olacak, Latin Amerikan bilinçliliğinin ortaya çıkışı da ulusal bağımsızlık peşinde koşan toplumun birleşmesine yardım edecekti.[8]

1960'lara gelindiğinde modelin buhran içinde olduğu iyice anlaşılmıştı. İthal ikameci sanayileşme bağımlılığı azaltmamıştı. Gelir dağılımı daha da eşitsiz hale gelirken,

7- R. Prebisch, **The Economic Development of Latin America and its Principal Problems**, United Nations, New York, 1950.
8- T.Dos Santos, "The Crisis of development theory and the problem of dependence in Latin America", H. Bernstein (derl.) **Underdevelopment and Development**, Penguin, Harmondsworth, 1973

nüfusun büyük kesiminin marjinal konumunda bir değişiklik olmamıştı. Kültürel yabancılaşma yaygındı. Latin Amerikan toplumları hâlâ bölünmüş ve istikrarsızdı. Sanayileşmede ulusal politikalar çokuluslu şirketlere yenik düşmüş ve anakaranın sanayileşmesini öncelikle yabancı yatırımcılar üstlenmişti. Ve nihayet silahlı kuvvetler birçok Latin Amerika ülkesinde iktidarı ele geçirmişti. Bağımlılık kuramı bu başarısızlığı açıklama girişimi olarak ortaya çıktı.

Ancak, bağımlılık kuramı içinde bir dizi farklı yaklaşım vardır: Bunlardan birisi kaynağını açıkça ECLA'nın yapısal perspektifinden alır. Bu nedenle de bu perspektifi daha derinleştiren bir yaklaşım olarak görülmelidir. Diğeri ise, özellikle Stalinist mirasın katı doğmatizminden ayrılmış Marksist perspektiften yola çıkmaktadır. İlk görüşle özleştirilecek isimler Osvaldo Sunkel ve Celso Furtado; sonuncusu ile özleştirilecekler ise Ruy Mauro Marini, Theotonio Dos Santos ve A.G. Frank'tır. Özellikle Anibal Ouijano, Fernando Cardoso, Octavio Janni ve Florestan Fernandes gibi toplumbilimcilerin dahil olduğu diğer bir grup yazar ise Marksist ve yapısalcı perspektifler arasında taraf tutmuyor gibi görünmektedirler. Bu gruplar arasındaki ayrımlar politik eylem perspektifi sözkonusu olunca tüm açıklığı ile ortaya çıkmaktadır.

Pozitivist, hipotetik-tümden gelimci yöntembilimin başat olduğu bir çevrede yetişmiş toplumbilimciler için bağımlılık kuramları, konuya en olumlu yaklaşan için önemsiz ve ilgisiz, en olumsuzu için, bir kurama bürünmüş sloganlar gibi gelebilir. Bu bakımdan bağımlılık kuramlarının arkasında yatan yöntembilimin iyi değerlendirilmesi önem kazanmaktadır. Bu yöntembilim, bir toplumun dinamiğini, salt ampirik veya izlenimci bir düzeyde incelemenin olanaksız olduğunu savunan Marksist yöntembilime oldukça benzemektedir. (Bu bakımdan bağımlılık kuramcılarının çoğunun bağımlılık kuramını genel Marksist kapitalizm kuramının ve özellikle de emperyalizm kuramının bütünleyici bir parçası olarak görmeleri şaşırtıcı değildir.)

Bunun yerine, gerçeği anlamanın önkoşulu gerçek dünyada arı biçimiyle varolmayan soyutlamalar yapılması ve somuta ardışık yaklaşıklıklarla (successive approximations) ulaşılmasıdır.

Onun için bağımlılık kuramı, sorunu veya ilgi alanını tanımlamayı ve daha alt düzeyde, özgül *ad hoc* varsayımların bu çerçeveye nasıl oturduğunu göstermeyi amaçlayan, daha bir üst düzey veya genel bir varsayımdır. Daha bir üst düzey yorumun amacı, daha alt düzey açıklamaları, örneğin, Brezilya'da son darbeye ilişkin açıklamaları, daha soyut bir düzeyde yönlendirmek ve daha tutarlı hale getirmektir. Eğer yeterli sayıdaki *ad hoc* açıklamalar daha üst düzey varsayım çerçevesinde birbirine uygun hale getirilemezse, o zaman bu çerçevenin akla yatkınlığı ve yararlılığı yadsınmalıdır. Böylece, bağımlılık kuramı bir dizi farklı tür olgunun sistematik bir bütün oluşturmak için nasıl birbirleriyle ilişkilendiği ve karşılıklı eylemde bulunduğunu çözümleyen bir çerçeveyi temsil etmektedir. Bu nedenle kuram, belirli ilişkilerin dinamiklerinin eklemlenmesinde bir

9- P.M. Sweezy, **The Theory of Capitalist Development**, Monthly Review Press, New York, 1942, 1. Bölüm.

çerçeve olarak yeterliliği veya yetersizliğine gönderme yapılarak yargılanmalıdır. Özetle bu kuram yeni bir paradigma geliştirme girişimidir.[10]

Kuşkusuz, tüm yaklaşıma yönelik tehlike, bağımlılık kuramının yeteri kadar ince ve ayrıntılı düşünemeyen ellerde kolaylıkla genel olan her şeyi açıklayan, ancak özelle ilgili hiçbir şey söylemeyen bir sahte kavrama dönüşebileceğidir. Bazı Latin Amerikalı yazarların elinde, bağımlılık kuramı Latin Amerika'da yanlış gibi görünen her şeyin açıklanmasında hızır gibi yetişen bir yardım gibi kullanıldı. Tarihsel sürecin bir sentezi olacağına, farklı bağımlılık türlerinin betimleyici bir katalogu olarak sunuldu. Ancak bazılarının ve hatta çoğunun bağımlılık kavramını yanlış kullanmış olmaları gerçeği, kuramın değerine gözlerimizi kapamamıza neden olmamalıdır.[11]

Bağımlılık kuramının ana varsayımı, gelişmişlik ve azgelişmişliğin, tek bir dünya sisteminin birbirine bağımlı, bölümsel yapılarını oluşturduğudur. Dos Santos bunu şöyle açıklıyor:[12]

> "Bağımlılık, bir grup ülke ekonomilerinin, diğer ülkelerin büyüme ve yayılmaları tarafından belirlendiği, bir belirleme durumudur. İki veya daha fazla ekonomi arasında veya bu ekonomilerle dünya ticaret sistemi arasındaki karşılıklı-bağımlılık ilişkisi, bazı ülkelerin kendi itici güçleri ile büyüyebilirken, bağımlı durumda olan diğer ülkelerin, kendi gelişmelerine olumlu veya olumsuz bir etkide bulunabilecek biçimde, ancak başat ülkelerdeki genişlemenin bir yansıması olarak genişleyebilmeleri durumunda, bağımlılık ilişkisine dönüşür.

Sunkel ve Paz da aynı noktayı benzer bir biçimde dile getiriyorlar; gelişme global, yapısal bir değişme sürecidir, azgelişmiş ülkeler kendi başına, özerk bir büyüme ve değişme yeteneği olmayan ve bunlar için dışa bağımlı olan ülkelerdir.[13] Bu nedenle, büyüme politikalarının hedefleri, yoğunluğu, araçları ve verimliliği belirli bir esneklik sınırı içinde kısıtlı kalmaktadır.[14] Furtado da azgelişmiş ülkelerin birer alt-sistem olarak yer aldıkları, dünya ekonomisini bir bütün olarak ele alan, bir yapıdan yola çıkılmasının zorunluluğunu vurguluyor; böylece, azgelişmişlik kuramı da aslında bir bağımlılık kuramına dönüştürülüyor.[15] Ve nihayet, Cardoso ve Faletto gelişmişlik/azgelişmişliğin verimli bir sistemin farklı aşamaları olmaktan çok, uluslararası üretim ve bölüşüm sistemi içindeki farklı işlevler veya konumlar olduğunu savunuyorlar.[16] Azgelişmişliğin ancak dünya

10- T.Kuhn, **The Structure of Scientific Revolutions**, Chicago University Press, 1962.
11- J. Hodera, "La dependencia de la dependencia", **Aportes** (Paris), July, 1971.
12- T. Dos Santos, a.g.e.
13- O. Sunkel ve P. Paz, **El Subdesarrollo Latinoamericano y la Teoria del Desarrollo**, Siglo XXI editores, Mexico, 1970.
14- O. Sunkel, "National development policy and external dependence in Latin America", **Journal of Development Studies**, Vol. 6, No. 1, October, 1969.
15- C. Furtado, "Dependencia externa y teoria economica", **El Trimestre Economico**, April-June, 1971. İspanyolca kaynaklardan çeviriler yazar tarafından yapılmıştır.
16- F. Cardoso and E. Faleto, **Dependencia y Desarrollo en America Latina**, Siglo XXI editores, Mexico, 1970.

kapitalist sisteminin bir parçası olarak anlaşılabileceği savı kuşkusuz yeni bir görüş değil. Emperyalizm üzerine yazan tüm Marksist yazarlar bu noktayı vurgulamışlardır; bağımlılık kuramında yeni olan, dünyanın ekonomik yapısından başlayarak bağımlı ekonomilerin devinim yasalarını geliştirme girişimidir. Kapitalizmin bir aşamadan diğerine geçişinin azgelişmiş ülkelerin yapılarında da bazı değişiklikleri devindireceği açıktır. Gerçekten de bağımlılık üzerine yazılanların çoğu, kapitalizmden ortaya çıkan değişmelerin Latin Amerika'da ne tür gelişmelere yol açtığını açıklama ve tipleştirmede dönemleştirme yaklaşımını kullanma girişimidir. Bağımlılık kuramına gösterilen ilginin temelinde bu tarihsel çözümleme ile Latin Amerika'nın sorunlarının günümüz çözümlemesi yatmaktadır. Çünkü, bağımlılık kuramları, Latin Amerikan toplumunun iç dinamiklerini, Latin Amerika'nın geçmişte ve günümüzdeki azgelişmişliğinin, anakaranın uluslararası ekonomideki konumundan kaynaklandığını ve böylece ortaya çıkan iç ve dış yapılar arasındaki bağları göstermeye çalışmaktadır.

Ancak, her bir yazar uluslararası ekonominin ve bu ekonomide ortaya çıkan değişmelerin Latin Amerika'daki değişmeleri neden ve nasıl belirlediğinin farklı yönlerini vurgulamaktadır. Cardoso, ekonomik süreçle, öncelikle bir toplumsal süreç olarak ilgilenmektedir. Cardoso ve Faletto, bağımlılığın dışsal bir değişken olmadığını, aynı geniş bağımlılık çevresinde varolan farklı sosyal sınıflar arasındaki toplumsal ilişkiler sisteminin bir parçası olduğunu vurgularlar. Yazarlar, gelişme sürecinin toplumsal ve politik yönlerinin, bu sürecin ekonomik yönü ile yanyana konulması, bitiştirilmesi ile yetinilmeyip somut olarak birbirleriyle ilişkilendirilmeleri gereği üzerinde önemle dururlar. Çünkü, ekonomik süreç aynı zamanda içinde ekonomik grupların oluştuğu veya oluşmasına çalışıldığı bir toplumsal süreçtir. Bu toplumsal ilişkiler sistemi anılan grupların topluma kendi çıkar ve hedefleri ile uyum içinde olan bir ekonomik biçimi zorla benimsetmelerine olanak sağlar. Bağımlı bir ekonomide, başat ekonomik gruplar, metropol ülke ile mübadele çevresinde kümelenmiş olanlardır. Bu grupların çıkarları, bu mübadelelerin olduğu gibi korunmasına veya ancak küçük değişmeler yapılmasına izin verecek yönde gelişmiştir. Bu nedenle, Latin Amerikan toplumunun dinamiği, dünya ekonomisindeki değişmelere ve bu değişmelerin Latin Amerikan ekonomisinde nasıl değişiklikler yaratacağına ve bunların da değişim için politik ve toplumsal süreçleri harekete geçirmesine bağlıdır. Her fırsatta vurgu, sınıfların oluşmasına, sınıf çelişkilerine, sınıf ittifaklarına ve bunlarla ekonomideki değişmeler arasındaki karşılıklı etkilemeye verilmiştir. Amaç, ekonomik ve politik düzeyler arasındaki bağlantıyı, bağımlı Latin Amerika ile egemen merkezler arasındaki temel ilişkileri ve belirli Latin Amerikan sosyo-ekonomik formasyonlarının nedenlerini ve "bundan dolayı"larını kesin bir biçimde göstermeye çalışmaktadır.

Sunkel, temel yaklaşımını şöyle özetlemektedir.[17]

> Azgelişmişliğin araştırılması ve gelişme stratejilerinin kesin çizgileriyle açık olarak ortaya konulmasına uygun bir analitik plan, süreç, yapı ve sistem kav-

17- O. Sunkel, "Capitalismo, transnacional y desintregracion nacional", **El Trimestic Economico**, April-June, 1971.

ramlarını temel almalıdır. Azgelişmişliğin, ekonomik olarak özerk ve ekonomik, kültürel ve politik bakımdan çevresinden yalıtlanmış bir toplumun evriminde bir aşama olduğunu ileri sürmek saçmadır. Biz, tam tersine, gelişmişlik ve azgelişmişliğin aynı evrensel sürecin iki yüzü olduğunu varsayıyoruz... ve bu süreç coğrafi ifadesini iki büyük kutuplaşmada bulur: Bir yanda dünyanın sanayileşmiş, ileri, gelişmiş ve metropol ülkeleri ile azgelişmiş, geri, yoksul, çevre ve bağımlı ülkeler arasındaki kutuplaşma; diğer yanda da, mekânsal olarak, ülkeler içinde geri, ilkel, marjinal gruplar ve eylemler arasındaki kutuplaşma.

Bu kutuplaşmaları anlamak için tarihsel, yapısal ve bütüncül bir yaklaşımı benimsemek gerekir. Bu, keyfi olmayan ve Latin Amerika'nın tarihsel gelişiminin kuramsal ve ampirik yansımasının sonucu olan bir yaklaşım olmalıdır. Bu yaklaşım aynı zamanda çözümleme öncesi, kavramaya ait bir eylem -bir "görüş"- olmalıdır:

Herhangi bir sorunun sonuçlarına dikkati çekmek için, önce çözümleme çabalarımızın nesnesini oluşturacak olan tanımlanmış bir tutarlı olgular grubu belirlemeliyiz...Bu çabalar zorunlu olarak bizim de Schumpeter gibi "bir görüş" diyebileceğimiz, çözümleme öncesi, kavramaya ilişkin bir eylemi izleyecektir.[18]

Kendine özgü yasaları olan belirli unsurlar bir yapı, belirli yasalarla bir araya gelen yapılar karmaşası ise bir sistem oluşturmakta ve bu sistem değişim sürecinden geçmektedir. Sunkel buna benzer bir çerçeve düşünmektedir. Tarihsel yaklaşım sayesinde değişen yapılar belirlenebilecek, üretimsel ve toplumsal yapılarla bunlardan kaynaklanan güç yapısı, bunların ekonomik ve toplumsal politikaları nasıl etkilediğinin belirlenmesini sağlayacak ve tüm bu yaklaşım sisteme ilişkin değişim sürecinin boyutları veya yönleri olarak parçaların bütünle olan ilişkilerinin anlaşılmasını -özellikle bağımlı ülkeler örneğinde, üretici yapı ve güç yapısındaki değişmelerin merkez ülkeler ve bunlarda bağımlı ülkeler arasındaki bağların bir sonucu olduğunu- olanaklı kılacaktır.

Bu yaklaşımdan çıkartılacak sonuç, azgelişmişliğin sözde nedenlerinin birçoğunun, gerçekte tüm sistemin normal işleyişinin belirtileri veya sonuçları olduğudur; yani azgelişmişlik, genel olarak bilinen tüm nitelikleri ile, dünya kapitalist gelişme sürecinin normal bir parçasını oluşturmaktadır.

Dos Santos'a göre bağımlılık, azgelişmiş ülkelerin hem geri kalmasına, hem de sömürülmesine neden olan bir koşullanma durumudur. Koşullanmış durum ile anlatmak istediği "insanların davranış ve eylem olanaklarının sınırlarını belirleyen" bir durumdur.[19] Santos, kapitalist gelişmenin bu sistemi oluşturan parçaların eşitsiz ve birlikte gelişmesini başlatan ve sürdüren bir süreç olduğunu ileri sürmektedir. Bu gelişme eşitsizdir, çünkü

18- O. Sunkel and P. Paz, a.g.e.
19- T. Dos Santos, a.g.e.

sistemin parçalarının büyümesi diğer parçaların zararına olmaktadır; birliktedir, çünkü eşitsizliği açıklayan, derinleştiren ve dünya ekonomisinin zorunlu bir yapısal unsuruna dönüştüren, azgelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere kaynak transferi ile eşitsizliklerin bir bileşimidir.[20] Bağımlılığın koşullanmış konumu, kapitalist merkezlerdeki ekonomik ilişkilerin, merkezin dışa yayılmasının, çevredeki ekonomik ilişkilerin ve "bağımlı durumu yaratan birçok ulusal ve uluslararası unsur arasındaki"[21] uzlaşma ve çatışmaların bir çözümlemesini gerektirir.

Kuşkusuz bağımlılığın kesin ve açık olarak ifade edilmiş mekanizmaları farklılık gösterecektir ve burada hiçbir şey bu mekanizmalar üzerinde yapılacak ayrıntılı bir araştırmanın yerini tutamaz. Keza, dış bağlantıların yapısı ve bunun genel ve özgül etkilerinin, belirli tarihsel dönemler içinde çözümlenmeleri gerekir. Bağımlılık kuramcıları da Latin Amerika için böyle üç dönem tanımlamışlardır. Sömürge dönemi, *desarrollo hacia afuera* dönemi ve içinde bulunduğumuz dönem. Sömürge dönemine ilişkin bağımlılık yapılarının çözümlenmesi, örneğin S. ve B. Stein'in *Latin Amerikanın Sömürge Mirası* adlı yapıtında anlatılanlara pek, yeni bir şey eklemiyor. Ancak, Cardoso ve Faleto, Prebish stili *desarrollo hacia afuera* yaklaşımına sevindirici bir toplumsal ve politik çözümleme vermeyi başardılar. Yazarlar, ulusal burjuvazinin dışsatım için kendi ülkelerindeki üretimi denetledikleri (her ne kadar kendileri de metropol ülkelerin ticaret vb. üzerindeki denetimleri aracılığı ile denetlenmekte iseler de) ve bol arazi ve ucuz emek sömürüsü yoluyla sermaye birikimi sürecini başlattıkları ülkeler ile, yönetici grupların sermaye birikimini, esas olarak ülkedeki yabancı yatırımların vergilendirilmeleri yolu ile sağladığı ülkelerdeki gelişme örnekleri arasında görülen, ilginç farklılıkları açıklamışlardır.

Genel yaklaşıma göre, Latin Amerika'nın gelişmekte olan dünya kapitalist sistemi ile önce doğrudan sömürge yöntemi; sonraları, daha kapalı bir biçimde, serbest ticaret yolu ile bütünleşmesi, Latin Amerikan üretiminin başat ekonomilere dışsatım malları üretmeye yönelik biçimde gelişmesini sağlamış oldu. Mevcut politik ve toplumsal sistem de bu biçimde elde edilen kazançların küçük Latin Amerikan sınıfı ile (bu sınıf kazançlarının büyük bölümünü yatırımları çeşitlendirmekten çok lüks tüketim malları için kullanmıştır) başat metropol ülkeler arasında paylaşılmasını olanaklı kılıyordu. Sistem, durağan değildi, ancak genel olarak hem toplumsal altyapı, hem de doğrudan yatırım kararları metropol ülkelere bağımlıydı. Bu nedenle Latin Amerikan sosyo-ekonomik formasyonlarının yapısı ve büyümesinin belirleyicileri genellikle Latin Amerika dışında kaldı. Birincil ürün dışsatımında yoğunlaşan Latin Amerika'nın, özerk bir büyüme ve değişme yeteneği geliştirmesi mümkün olmadı. Bu arada metropol ülkeler teknik gelişme eğilim ve potansiyellerini içinde barındıran üretici süreçlerde yoğunlaşarak, sermaye birikimini, sermaye akımları hakkında verilecek kararları, fiyatların belirlenmesini, teknik gelişmeyi vb. hemen tümüyle kendi sınırları içinde belirleyen "komuta kutupları"[22] oluşturdular.

20- T. Dos Santos, "The Structure of dependence", American Economic Review, May, 1970.
21- T. Dos Santos, 1973, a.g.e.
22- C. Furtado, Economic Development of Latin America, A Survey from Colonial Times to Cuban Revolution, Cambridge University Press, 1970.

1929'da dünya kapitalist ekonomik düzeninin çöküşü ile birlikte, Latin Amerika dünya pazarlarında zedelenebilirliğini azaltmaya çalışan bir sürede girdi. Bu süreç hem politik güç ve ittifaklarda köktenci değişmeleri (Cardoso ve Faletto bu değişmelerin nedenlerini ve türlerini çok güzel özetliyorlar), hem de ulusal gelişmede itici rol alacak bir dizi politikaların kullanımını -doğrudan veya dolaylı yabancı ticaret denetimleri, mali politikalar, devlet yatırımları ve yabancı yatırım üzerinde yeni denetimleri- gerektirdi. Bu atılım esas olarak ithal ikameci sanayileşme biçimini aldı. Ancak sonuç, ulusal gelişme yerine bağımlılığın bir başka biçimi oldu.

Çokuluslu Şirketler

Bu yeni bağımsızlığın mekanizması ve sonuçlarının belirlenmesi geçmişte olduğu gibi bugün de sürekli değişmektedir. Sunkel bir zamanlar dört temel unsur -geleneksel tarımın doygunluğu, tek bir birincil malın dışsatımı, sanayileşme politikalarının türü ve devletin işlevleri- arasındaki ilişkilerin ve bağlantıların "yabancı finansman sağlamanın sürekli ağırlığını hissettirdiği, amansız bir zorunluluğa"[23] -bağımlılığın canalıcı mekanizmasına- yol açtığını savunuyordu. Ancak, şimdi günümüz bağımlılığında anahtarın "gelişmiş ülkelerin en güçlü ekonomik ajanlarının -çokuluslu şirketlerin- azgelişmiş ülkelere girişi"[24] olduğu ileri sürülmektedir. Bağımlılık yazarları arasında bu konuda bir görüşbirliği olduğu görülmektedir.

Bu teze göre (farklı aktiviteleri tek bir firmada bütünleştiren temel niteliği ile) çokuluslu şirketler, Latin Amerikan ekonomisinin dinamik sektörlerini uluslararasılaştırmaktadırlar. Böylece, ithal ikamesinin kısa süren ani atağından sonra üretim sisteminin yapısı ve karar verme sistemi, gelir dağılımı ve tüketim yapısı, artan bir biçimde sermayenin uluslararasılaşmasına bağımlı olmaya başladı. Ancak daha önceki bağımlılık biçimlerinin tersine artık ticaretten çok iç pazar için üretim modern bağımlılığın ana niteliğini oluşturdu. Bu süreç bağımlı bir ekonominin işleyişinde devlet yöneticiliğinin artışı ile birlikte gelişti.

Çokuluslu şirketlerin gücünü belirleyen anahtarın genellikle bu şirketlerin ticari teknoloji üzerindeki denetimleri olduğu düşünülür. Yerel sanayiciler modern teknolojiden yararlanabilmek için çokuluslu şirketlerle bağlantı kurarlar, böylece Latin Amerikan sanayiinde ulusallığın çözülmesi süreci başlar. Bu, geçmişin bağımlılığından farklı olarak, iç pazarların özel bir stratejik önemi olduğunu varsayan bir sürecin bir parçasıdır. Cardoso bir ECLA çalışmasından yaptığı alıntıda Latin Amerika'da ABD'nin yaptığı doğrudan yatırımlar toplamı içinde manüfaktür yatırımları payının 1929'da % 7'den, 1968'de % 34'e çıktığını, bu oranların kıtanın Arjantin, Brezilya ve Meksika gibi daha sanayileşmiş ülkelerinde ise 1929'da % 17'den, 1968'de % 66'ya çıktığını göstermektedir.[25]

23- O. Sunkel, 1969, a.g.e.
24- O. Sunkel, 1971, a.g.e.
25- F. Cardoso, "Dependency and development in Latin America", New Left Review, No. 74, July-August, 1972.

Uluslararası ekonominin çokuluslu şirketler aracılığı ile yeniden yapılanması Latin Amerika için bir dizi önemli sonuçları da beraberinde getirdi. Birincisi, her ne kadar gelişmiş ülkeler için birincil maddeler üzerindeki denetim hâlâ önemini koruyorsa da, yabancı yatırımların iç pazarlar için üretme eğilimi, yabancı yatırımın öncelikle bu tür pazarların bulunduğu yerlere -yani gelişmiş ülkelere- gittiğini gösterir. Bu nedenle, Latin Amerika'nın uluslararası ticaretteki payı 1948'de % 12'den, 1968'de % 6'ya, ABD'nin dış yatırımları içindeki payı ise 1950'de % 39'dan, 1968'de % 20'ye düşmüştür. İkincisi, yerel kapitalistlerin çokuluslu şirketlerle bağlantı kurma eğilimi, yerel sermayenin, artan biçimde, bu ortak yatırımları finanse etmelerine yol açtı. Çizelge 1'de görüldüğü gibi, ABD'nin Latin Amerika'daki yan kuruluşlarının yatırım fonlarının ancak çok küçük bir bölümü ABD'den gelmektedir.[26]

Çizelge 2.1. Latin Amerika'da Yatırım Fonu Kaynakları

	1957 - 9 Yatırım Kaynağı			1963 - 5 Yatırım Kaynağı		
Sektör	IF	LF	US	IF	LF	US
Toplam	0,50.	0,17	0,33	0,60	0,31	0,09
Maden	0,46	0,11	0,43	1,04	0,13	– 0,17
Petrol	0,57	0,09	0,34	0,96	0,14	– 0,10
Manüfaktür	0,36	0,40	0,24	0,38	0,40	0,22.

IF : İç Fonlar (kârların ve aşınma payının yeniden yatırımı)
LF: Yerel Fonlar veya üçüncü ülkelerden gelen fonlar
US: ABD'den gelen fonlar

Yerel sermaye kaynaklarında ortaya çıkan bu yer değiştirmenin sonucu, Latin Amerika'dan başat ekonomilere net sermaye ihracının artması oldu. Çokuluslu şirketlerin (Latin Amerikalılar tarafından yurtdışına gönderilen sermayeden hiç söz etmiyoruz) ülkelerine transfer ettikleri sermaye farklı biçimler alabilir[27] -kâr transferi, patent ve diğer komisyonlar, faiz ve bağlı şirketler arasındaki borçların ödenmesi ve transfer fiyatları-. Bu sermaye akışı ve bunun ödemeler dengesinde yarattığı açık, birçok Latin Amerika ülkesinde dış borçlarla kapatılmaktadır. Ancak, bu "yardım", karar vermede ulusal güçlerin daha da azalmasına neden olmakta ve bağımlılığa yeni bir boyut daha eklemektedir. Çünkü, yardım, yardımı veren ülkenin politika yapımında yer alma hakkını da beraberinde getirmekte ve bağımlı ülke, yabancı borçların sürekli akışını sağlamak için, po-

26- Kaynak: Survey of Current Business, sayılar: F. Fajnzylber, Estrategia Industrial y Empresas Internacionales, Rio de Janerio, UN, 1971 de ECLA çözümlemesinden, aynı tablo Cardoso, a.g.e. s. 92'de yeniden yayımlandı.
27- C. Vaitsos, "Transfer of resources and preservation of monopoly rents" makalesinin sunulduğu yer Dubrovnik Conference of the Development Advisory Service of Harvard University, 2-6 June, 1970.

litikalarını her zaman bu ülkelere doğrulatmak zorunda kalmaktadır. Borçlar faizleri ile birlikte ödenmek zorunda olduğundan, borç tutarı sürekli artmakta, yukarıda belirtilenlere yeni sorunlar eklemektedir. Böylece, ithal ikameci sanayileşme ile "ulusal gelişme" politikaları, ödemeler dengesini Latin Amerika'nın en zayıf noktası yapmıştır. Sanayileşme için gerekli hammaddeyi sağlamak ve sermaye çıkışını finanse etmek için ülkelerin çoğu tarımsal ürün/maden dışsatımına dayalı yapılarını (örneklerin çoğunda bunları denetleyen oligarşilerin politik gücünü kapsayacak biçimde) korumuşlar ve -üzerlerindeki egemenliğini azaltmaya çalıştıkları- ABD'ye borçlu duruma gelmişlerdir.

Cardoso, Sunkel ve Furtado'ya göre yeniden yatırıma dönüşebilecek hatırı sayılır artığın bu biçimde yitirilmesi, Latin Amerika'nın iç yapısının çokuluslu şirketler tarafından yeniden yapılanmasının ve bunun beraberinde getirdiği sosyo-politik sonuçların yanında daha önemsizdir. Daha önceki dış yatırım aktivitelerinin tersine, çokuluslu şirketler bağımlı ülkelerde kurdukları sanayilerle iç pazarı doyurmakta ve hatta yeni bir iç pazar yaratmaktadırlar. Ancak bu iç pazar talebi küçük burjuva ve orta sınıflardan gelmektedir; bunlar teknik gelişmenin ve diğer yüksek gelir kaynaklarının meyvelerine sahip çıkarak,[28] (*Time* dergisi reklamlarının açıkça teslim ettiği gibi) gelişmiş ülkelerdeki taydaşlarının yaşam stili ve tüketim normlarına benzer bir düzeyi sürdürmektedirler. Büyüme hızları ve büyüme örnekleri çarpık gelir dağılımına bağımlı kalmakta ve kaynakların bölüşümü de bu dağılıma uygun olmaktadır.

Cardoso (A.G. Frank'ın azgelişmişliğin gelişmesi nosyononun tersine) "Üçüncü dünyanın belirli sektörlerinde tekelci yayılmanın yeni biçimleriyle bütünleşmiş bir tür bağımlı kapitalist gelişme olduğu'nu ileri sürmektedir.[29] Bununla demek istediği, kapitalizmin yabancı sermaye ile de olsa, görece gelişmiş azgelişmiş ülkeleri sanayileştirebileceğidir: Yeni bağımlılığın durağanlıktan çok yapısal bir dinamizmi vardır. Buna karşılık, bu tür bir sanayileşmenin toplumsal ve ekonomik maliyeti oldukça yüksektir. Çünkü çokuluslu şirketlerin teknolojisi sermaye-yoğundur. Yine, çokuluslu şirketlerle bütünleşmeyi sağlayamayan birçok yerel girişimci piyasadan silinmektedir. Aynı durum küçük burjuvazinin belirli tabakaları için de geçerlidir. Örneğin, büyük süpermarketler küçük dükkânların kapanmasına neden olmaktadır. Sonuç kitlesel bir işsizlik ve düşük verimli aktivitelerde çalışan insan kitlelerinin marjinalleşmesi olmaktadır. Uluslararasılaşmış kesimle uluslararası olamamış veya marjinal kesim arasındaki farklar, kapitalist yayılmanın doğrudan sonucu olup, bir tür yapısal ikicilik biçimine dönmüştür.

Cardoso, haklı olarak, yeni bağımlılığın politik ve toplumsal sonuçlarını mekanik bir biçimde türetmenin olanaklı olduğu görüşünü yadsıyor. Ancak Sunkel ve Cardoso bir dizi olası eğilim üzerinde görüşbirliğine varıyorlar. Uluslararası sektörle bağlantılı tüm katmanlar -tarımsal, ticari, mali ve sanayi yerel burjuvazisi, orta sınıfın büyük bölümü ve uluslararasılaşmış sektörde çalışan işçi sınıfı- yeni gelişmelerden yararlanabilir ve büyük

28- O. Sunkel, 1971, a.g.e'de kaynakları şöyle tanımlıyor "a) Yüksek verimli aktiviteler; b) Yüksek verimli sektörlerden onlarla ilişkisi olmayan alanlara gelir transferi; c) Düşük verimli sektörlerde ürün veya faktör pazarlarının tekelci sömürüsü; d) Gelirin dış transferleri"

29- F. Cardoso and E. Faletto, a.g.e.

bir olasılıkla da yararlanacaktır. Sonuç, çıkarların bölünmesidir, Sunkel'e göre, sınıf mücadelesinin yerini, uluslararasılaşmış sektörle ona marjinal olanlar arasındaki sektörel mücadele alacaktır. Daha da ötesi, çokuluslu şirketler tarafından yeniden yapılanan Latin Amerika istikrarsızlaşmaktadır. Bunu önlemek ve süreci yaşatmak için bazı Latin Amerika ülkeleri (özellikle Brezilya) modernleşmeci, otoriter bir askeri yönetimin eline düşmüştür.

Kabul edilmelidir ki, bu varsayımları desteklemek için kullanılan ampirik kanıtlar biraz rastlantısaldır. Bir tarihçi için tarihsel kesimle ilgili kanıtlar belki de oldukça yetersizdir. Ancak, o zamanda, bağımlılık kuramının Latin Amerika'nın ekonomi tarihini açıklamaktan çok, bu tarihin çözümlenebileceği bir perspektif sunduğu söylenebilir. Günümüz bağımlılık çözümlemesini desteklemeye yönelik kanıt da oldukça eksiktir. Gelir dağılımı ve diğer özelliklerin tam olarak nasıl değiştiği açık değildir; ancak eldeki kanıtlar bağımlılık kuramcılarını destekler gibi görülmektedir. Yine de yeni ampirik (özellikle titiz ve ayrıntılı türden) kanıt makbule geçecektir.

Bağımlılığın bu çözümlemesinden çıkartılacak politika sonuçları çok genel terimlerle ifade edilmektedir. Furtado ulusal burjuvazinin ortadan kalkmasının veya işbirlikçi olmasının, klasik kapitalist özerk gelişme olasılığını ortadan kaldırdığını savunuyor. Çıkış yolu, devletin gelir yoğunlaşmasına ve bölüşümünün bozulmasına neden olan teknik değişmeleri önlemesi, pazarı genişletmesi ve teknik gelişmeyi kitlelerin gereksinmelerini karşılayacak biçimde etkilemesidir.[30] Bu tür bir devlet müdahalesini sağlayabilmek için kitlelerin harekete geçirilmeleri gerekir. Sunkel'e göre bağımlılığı aşmak, özerk bir gelişme kapasitesi yaratmak amacıyla varolan yapıları dönüştürmek demektir.[31] Ekonomik gelişmeyi sağlayabilmek için doğal, teknik ve toplumsal etmenlerin yanı sıra diğer ülkelerle olan ilişkileri de yönlendirebilmelidir. Bu amaçlara ulaşabilmek için marjinal grupların katılımı temeldir. Dos Santos da benzer bir saptama yapıyor: Bağımlılık, tüm sonuçlarıyla, salt bağımsız bir ekonomi politikası izlenerek kırılamaz; bağımlılığı kırmak için "onun iç yapısını -ki bu zorunlu olarak varolan uluslararası yapı ile karşı karşıya gelmeyi gerektirecektir- değiştirmek" zorunludur.[32] Ve nihayet Cardoso, ulusal gelişmenin -egemenlik, işte birlik ve ilerici toplumsal bütünleşme- çokuluslu şirketler tarafından desteklenen (ve uluslararasılaşmış kesimle ilişkili işçi aristokrasisi dahil tüm kesimler için çekici olan) bağımlı kapitalist gelişmeye karşı bir seçenek olarak ileri sürülmesi gerektiğini belirtmektedir. Toplumsal eşitsizlik ve ulusal bağımlılık konularındaki bilinçlenmeler desteklenmelidir. Bir kez daha, kitlelerin ve marjinal kesimlerin örgütlenmesi gereklidir.[33]

Kuşkusuz, bağımlılık kuramında vurgulanan noktaların birçoğu -başta bağımlılık

30- C.Furtado, "La Concentracion del poder economico en los Estados Unidos y sus proyecciones en America Latina", **Estrudios Internacionalas** (Instituto de Estudios Internacionales, University of Chile), October-March, 1968.

31- "Ekonomik bağımsızlık kahramanca bir eylemin büyük bir sonucu olamaz", O. Sunkel, 1969, a.g.e.

32- T. Dos Santos, 1973, a.g.e.

33- F. Cardoso, 1972, a.g.e.

kavramının kendisi olmak üzere- azgelişmişlik ve gelişmişliği anlamakta önemli perspektifler sağladı. Uluslararası ekonomi yaklaşımı, diğerlerinden, örneğin geleneksel ve modern toplum, büyümenin aşamaları, başarıya ulaşma dürtüsü ve hatta Myrdal'ın bir toplumsal sistem koşullarının karşılıklı ilişkilerinin nedenselliği yaklaşımlarından, daha geniş ufuklar açan bir başlangıç noktası olduğunu belki de kanıtlayacaktır. Bir başlangıç noktası kuşkusuz -başlanacak bir yerden- daha fazla bir şey değildir. Ancak burada çözümlemenin yöneleceği yolun da temelleri atılır.[34] Yeni perspektif geniş bir sorunlar dizisi ile ilintilidir. Aynı zamanda bir dizi farklı entelektüel akımdan -yapısalcılık, Marksizm, ulusçuluk- da yararlanmaktadır. Ancak bunun bir meziyet olması da gerekmez: Küçük burjuva ulusçuluğu ile sosyalist devrim arasında taraf tutmayan eklektik bir kuramdan kaygı duyulmalıdır.

Genel olarak bağımlılık kuramcıları klasik Marksist emperyalizm kuramının Avrupa-merkezli olduğunu vurgularlar: Örneğin, Lenin, Bukharin, Luxemburg ve Hilferding kapitalizmin emperyalizmle sonuçlanan özel aşamasının çözümlemesi ve bunun Avrupa sınıf mücadelesi üzerindeki etkileri ile ilgileniyorlardı. Sömürgeleşen ülkeler çok fazla önemsenmiyor ve bu ülkelerdeki durumun dinamiklerini çözümleme yönünde ciddi girişimlerde bulunulmuyordu. Kısa bir çözümleme yapan Rosa Luxemburg'un [konuya ilişkin] kehaneti şöyle idi:[35]

> Yarışmayı içeren, sanayileşmeyi ve çevrenin kapitalist kurtuluşunu kapsayan kapitalist birikimin emperyalist aşaması...Kapitalist kurtuluş süreci için devrim temeldir. Gerikalmış toplumlar eskimiş politik örgütlerini dağıtmalı ve kapitalist üretim amaçlarına uyarlanmış bir modern devlet mekanizması yaratmalıdırlar.

Luxemburg,burada, sömürgelerin kapitalist üretim tarzını benimsemeye zorlanarak sonunda sanayileşeceklerini ileri süren Marks'ın görüşünü izlemektedir. Ancak, çevre ülkelerin çoğunda,biçimsel bağımsızlığa,sanayileşmeden önce ulaşıldı ve elli küsur yıldır kapitalizm bu ülkeleri sanayileştirmekten çok,onların sanayileşmelerine engel oluyor gibi görünüyor. Bukharin emperyalizmin sorunlarının bir dünya ekonomisi sorunu olduğunun ve dünya ekonomisindeki gelişme eğilimlerinin ve iç yapısındaki olası değişmelerin çözümlenmesi gerektiğinin farkında idi. Ancak, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesinin önemini, emperyalist sermayeler arasında "satış pazarlarında, hammadde pazarında ve sermaye yatırım alanlarında artan yarışmanın"[36] rekabetini vurgulamasına karşın, Bukharin hiçbir yazısında, bu gelişmelerin bağımlı ekonomiler üzerindeki etkilerinin neler olabileceğine ilişkin bir çözümleme yapmadı.

34- T. Vasconi bağımlılığın nedensel bir kategori olmayıp genel durumun bir ilişkiler matriksi olduğunu savunuyor. Bu nedenle de özgül ampirik referanslar sunmaz, ancak daha çok yeni bir perspektiftir. "Dependencia y superestructura", **Revista Mexicana de Sociologia**, October-December, 1969.

35- R.Luxemburg, **The Accumulation of Capital**, Routledge and Kegan Paul, London, 1951.

36- N. Bukharin, **Imperialism and World Economy**, Merlin Press, London, 1972.

Yine de, 20. yüzyıl başlarının Rusya'sına ilişkin (o zamanların Rusya'sı bağımlı bir ülke olarak görülebilirdi) Marksist çözümlemeler gözönüne alındığında, kapitalizmin gelişmesi konusundaki Marksist yaklaşımların, Latin Amerikalı Bağımlılık Kuramcılarının kabul ettiğinden çok daha çeşitli olduğu anlaşılır. Lenin'in *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* ve Trotsky'nin *Rus Devriminin Tarihi* adlı yapıtları hem yabancı sermayenin Rusya daki karmaşık rolünü, hem de Rus burjuvazisinin zayıf ve bağımlı yapısını, işsizlik ve eksik istihdam boyutlarını vb. vurgularlar. Kuşkusuz, Trotsky buradan (nüfusa oranla küçük fakat fabrikalarda yoğunlaşmış) Rus sanayi proletaryasının devrimci bir durumda canalıcı politik rol oynayabileceği yönünde -bağımlılık kuramcılarının Latin Amerika'ya uygulanabilirliği konusunda kuşku duydukları- bir sonuç çıkartmıştı. Trotsky, aynı zamanda eşitsiz birlikte gelişme yasasının (Dos Santos un benimsediği ifade) parlak bir özetini vermiştir. Buna göre, "farklı ülkelerin aynı bir gelişme biçimi izlediği" yadsınıyor ve "Tarih yasalarının bilgiçlik taslayan bir şematizmle ortak hiçbir şeyi olmadığı"[33] belirtiliyordu.

Bazı bakımlardan Baran ile Frank bağımlılık kuramcılarının görüşlerini paylaşır görülmektedirler. Baran tarihsel perspektifi vurgulayan bir çözümleme çerçevesi sunarak bunun azgelişmiş ülkelerin varolan yapılarını anlamakta ve aynı zamanda bu ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki karşılıklı ilişkileri çözümlemekteki önemini belirtti. Baran, kapitalist yapıların kapitalizm-öncesi yapıları boyunduruk altına almasının bir sonucu olarak azgelişmişliğin ortaya çıktığını ileri sürdü. Çünkü, her ne kadar ilişki kapitalizm öncesi yapıların çözülmesini hızlandırmakta ve böylelikle hızlı gelişmenin bazı önkoşullarını sağlamakta ise de, ilişkinin yöntemi azgelişmiş ülkenin artığının önemli bir bölümünü gelişmiş ülkelerde kullanmak için elde etmekte, sanayileşme olanaklarını önlemekte, sınıf oluşumlarını koşullandırmakta (örneğin *komprador* burjuvazi yaratmakta) ve genel olarak gelişme sürecini gelişmiş ülkelerin gereksinimlerine uydurmak için çarpıtmaktadır. A.G. Frank[39] bu temayı alarak geliştirir: Azgelişmişlik kapitalist gelişme sürecinin bir sonucudur, bu süreç geçmişte olduğu gibi bugün de bir dizi metropol-uydu ilişkisine yol açmaktadır. Uydulaşmış ülkesel, bölgesel ve yerel metropoller, azgelişmişliklerinin gelişmesini ve gelişmenin azgelişmişliğini sağlayan dünya kapitalist süreci ile bütünleşmektedirler. Bu sürecin mekanizması metropol-uydu ilişkileri, ekonomik artığın çıkartılması/el konulması ve temel yapılara dokunmayan değişmelerin sürekliliğidir.

Bağımlılık kuramı birçok bakımdan, emperyalizm ve azgelişmişliğin Klasik Marksist ve *Monthly Review* yaklaşımlarına katkıda bulunmuş ve onları zenginleştirmiştir. Klasik Marksist yazarlara, bağımlı ülkeler için bir bakış açısı ve devinim yasaları formüle etme girişiminde bulunmak gibi bir katkıları olmuştur. Bu yaklaşımla, iç ve dış yapılar

---

37- L. Trotsky, **The History of the Russian Revolution**, Gollancz, London, 1965.

38- P. Baran, **The Political Economy of Growth**, Monthly Review Press, New York, 1957, Penguin, Harmondsworth, 1973.

39- A.G. Frank, **Capitalism and Underdevelopment in Latin America**, gözden geçirilmiş baskısı,' Monthly Review Press, New York, 1969; Penguin, Harmondsworth, 1972; **Latin America: Underdevelopment or Revolution**, Monthly Review Press, New York, 1969; **Lumpenbourgeoisie: Lumpendevelopment**, Monthly Review Press, New York, 1972.

arasındaki ilişkiler vurgulanarak kapitalist yayılmanın azgelişmiş ülkeler üzerindeki olası etkilerine ilişkin basit Marksist görüşler büyük ölçüde değiştirilmiştir. Oysa klasik Marksistler, kapitalizmin azgelişmiş ülkelere yayılmasını basit bir, kapitalizm-öncesi yapıların yıkılarak yerine kapitalizmin geçişi süreci olarak görme eğiliminde idiler.

Baran'ın çözümlemesi, kapitalizmin azgelişmiş ülkeler üzerindeki etkilerine ilişkin ilk titiz ve ayrıntılı Marksist yazılardan birisiydi. Bağımlılık kuramcıları buna sınıfların daha ayrıntılı ve gerçekçi bir çözümlemesi ile, Arjantin gibi ülkelerin "bağımsız" gelişme yolu örneğinde olduğu gibi, tarihsel örnek çeşitlerini eklediler ve Baran ın azgelişmiş ülkelerde kapitalizmin ekonomik durgunluk, geri teknoloji ve toplumsal gerilik için bir çerçeve oluşturduğuna ilişkin varsayımının çok basit bir sav olduğunu gösterdiler.

Frank, azgelişmişliğin bir uydulaşma süreci olmayıp "Uluslararası bağımlılık ilişkileri tarafından koşullanmış belirli bir iç yapı türünün oluşması"[40] olduğunu anlamadığı için eleştirilmiştir. Frank sık sık iç yapıları ve onların uluslararası ekonomi ile ilişkilerini vurguladığı için bu biraz haksız yapılmış bir eleştiridir. Yine de, bağımlılık kuramcıları iç ve dış yapılar arasındaki ilişkilerin dinamiği konusunda Frank'ın oldukça kaba ve propagandaya yönelik sloganlarından çok daha usta ve inandırıcı çözümlemeler sunmuşlardır. Cardoso da Frank'ın meşhur "azgelişmişliğin gelişmesi" sloganına açıkça hücum eder. Cardoso, bu deyimin çokuluslu şirketler tarafından sağlanan -bu bakımdan da "bağımlı gelişme"ye yol açması olanaklı- sanayileşmenin yapısal dinamizmini ve bu sürecin eski oligarşik yapılarda önemli reformları, örneğin belki de toprak sahipliliğinde ve azgelişmenin geleneksel dokusunda da bir reforma yol açabileceğini gözardı ettiğini ileri sürmektedir.[41] Ancak Frank'ın bağımlı sanayileşme olasılığını yadsıdığı söylenemez: Onun yadsıdığı *bağımsız*, özerk bir sanayileşme olasılığıdır. Frank bu tür bir sürecin nüfusun büyük bir kesiminin artan yoksulluğunu -azgelişmişlik süreci halkın büyük bölümünü zorunlu olarak daha da artan bir yoksulluğa mahkum edecektir- etkileyeceğini de yadsımaktadır.[42] Eğer Cardoso, örneğin oligarşik yapılardaki reformların, kırsal kitlelerin durumuna yardımcı olacağını savunuyorsa, o zaman gerçekten de Frank'ın "azgelişmişliğin

40- T. Dos Santos, 1973, a.g.e. Frank, Marksist açıdan da (E. Laclau, "Feudalism and capitalism in Latin Amerika", New Left Review, No. 67, May-June, 1971. (Aynı makalenin Türkçe çevirisi için bkz. H.Ç. Keskinok, M. Ersoy (Der.) Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi, Birey ve Toplum 1984) kapitalizmden "a) Pazar için üretim sistemi b) Üretimin etkisi kârdır ve c) Bu kâr doğrudan üreticiden başka birisi için gerçekleştirilir, böylece doğrudan üretici bu kârdan yoksun bırakılır"ı anladığı için eleştirilmiştir. Laclau bu tanımın salt meta dolaşımı ile ilgilenip üretim ilişkilerini gözönüne almadığını ileri sürer. Gerçekten de Frank kilit terimlerini -kapitalizm, metropol-uydu, sömürü, azgelişmişlik- açık veya yeterli düzeyde açıklamakta başarısız kalmıştır; örneğin sömürünün bir çözümlemesini vermek yerine (Bolivyalı köylüden başlayıp New Yorklu zengin kapitaliste dek uzanan) bir sömürü imgesine güvenmektedir. Frank'ın tüm dengesizliklere getirdiği doğrusal açıklama, dengesizlikleri farklılaştıran mekanizmalara ilişkin açıklamaları bertaraf etmektedir. Yine de, A.B.D'nin güneyinde köleliği, Latin Amerika'da latifundayı yerleştirenin kapitalizm olduğu yönündeki temel görüşü doğruluğunu sürdürüyor. (Laclau'nun söylediği gibi) ABD'nin güneyindeki köleliğin köle üretim tarzı olduğu doğru olabilir, ancak önemli nokta bu tarzın başat üretim tarzı ile, sanayi kapitalizmi ile olan ilişkisidir. Boyunduruk altındaki üretim tarzının kaynağı sanayi-öncesi veya merkantil kapitalizm ise (örneğin, Latin Amerika'da Latifunda durumunda) açıktır ki, sorun daha da karmaşıklaşacaktır.

41- Cardoso bazı örnekler veriyor.

42- A.G.Frank, 1969, a.g.e.

gelişmesi" tezini sorgulamaktadır. Ancak, Cardoso'nun kitlelerin artan yoksulluğu konusunda Frank'tan farklı bir görüşte olduğu da açık değildir. Ne "azgelişmişliğin gelişmesi" ve ne de "bağımlı gelişme" yeteri kadar açılmadığı için ayrımların neler olduğu da açıklık kazanmamaktadır.

Bağımlılığın gerçek mekanizmaları ayrıntılı biçimde ortaya konulmamıştır. Bağımlılık kuramcıları haklı olarak, olguları çevrelerinden yalıtılmış olarak incelemekten kaçınırlarken (bağımlılık kuramcılarının kuşkusuz suçlanamayacağı bir hata), bütünsellik içinde parçaları yitirme eğilimine girmişlerdir. Her şey bir başka şeyle ilişkilidir, ancak bunun nedeni ve nasılı genellikle kapalı kalmaktadır. Örneğin, Dos Santos'un, sistemin bazı parçalarının gelişmesinin diğerlerinin zararına olduğu varsayımı, büyük bir olasılıkla doğrudur. (Myrdal da benzer bir açıklamada bulunmuştur, ancak ilginç bir biçimde bağımlılık kuramcıları ondan hiç söz etmezler) Ancak bu mekanizmaların ayrıntılı bir açıklaması yapılsaydı anılan sav da daha inandırıcı olurdu. Daha da ötesi, geçmiş politikalar ve politika amaçları çok kabaca incelenmiş ve genellikle sadece ulusal gelişmeyi sağlayamadığı belirtilmekle yetinilmiştir.

Bu nedenle, birçok bakımdan bağımlılık kuramı azgelişmişlik konusunda Marksist yazıların çoğundan daha yararlı bir perspektif sağlamamaktadır. Lenin'in emperyalizm tanımı, doğru veya yanlış emperyalizme yol açan kapitalist aşamanın temel özellikleri olarak belirlediği noktaları birer birer sayar. Bağımlılığın temel özelliklerini anlamak isteyen biri ise bağımlılık kuramlarını boş yere incelemiş olur. Bunun yerine döngüsel bir sav ileri sürülür: Bağımlı ülkeler özerk gelişme yeteneği olmayan ülkelerdir ve bu yetenekten yoksun olmalarının nedeni de yapılarının bağımlı olmasıdır.

Ancak, karşılıklı bağımlılığın sürekli arttığı bir dünyada, bağımlı ülkeyi bağımlı yapanın ne olduğunun bilinmesi önemlidir. Çünkü, birçok ülke açıkça, bağımlılığın çoğu özelliklerine sahiptir. Kanada gözle görünür bir bağımlı ülke örneğidir, ancak bunun yanı sıra Kanada gelişmiş ülke özelliklerinin çoğuna -yüksek *kişi başına* gelir, yüksek eğitim, sağlık, refah vb. düzeyi- da sahiptir. Eğer örneğin, Celso Furtado'nun önerdiği gibi bağımlılık kavramı azgelişmişlik kavramının yerini alacak ise, neden bazı bağımlı ülkelerin zengin, bazılarının ise yoksul olduğunu -çünkü, tüm yönleri ile, yoksulluk hâlâ en çok önem verilen şeydir- yanıtlamak önem kazanmaktadır. Açıkça, Kanada'nın sorunlarının birçoğu -bölgesel dengesizlik, işsizlik, Ouebec ulusçuluğu- verimli bir biçimde bağımlılık çerçevesinde çözümlenebilir. Bununla birlikte, eğer Dos Santos'un savunduğu gibi bağımlılık, yoksulluğu koşullandırıcı bir yapı olarak alınacak ise, o zaman neden bazı bağımlı ülkelerin zengin, bazılarının da yoksul oldukları açıklanmalıdır.

Bağımlılığın ana özelliklerini çözümleme ve sıralamaktaki başarısızlık, politikalara gelindiğinde ise şaşkınlığa yol açmaktadır. Çünkü, politika sonuçları da -belki kasıtlı olarak- çok belirsiz bırakılmıştır. Çokulusiu şirketler millileştirilmeli mi, yoksa Andean Anlaşması türü bir yabancı yatırım yasası ile denetlenmeli midir; ya da teknik transfer ve teknik gelişme, işsizlik ve gelir dağılımı vb. konularda ne tür özgül politikalar izlenmelidir, bu konulara hiçbir açıklık getirilmemiştir. Önerilen ana politika ulusal gelişmeyi sağlamak için iç yapının değiştirilmesidir. Dos Santos sosyalizmi bu değişiklik için bir ön koşul olarak görünüyor gibi. Cardoso nun da bu görüşü benimsemesi olasıdır: Brezilya

ve Arjantin sanayi burjuvazilerine ilişkin çözümlemesinde[43] ulaştığı sonuç, bu kesimlerin devlet gücünü, kendileri adına doğrudan ele geçirmeye çalışmaktan çok, yabancı sermaye ile işbirliği yapmayı ve pazardaki yerlerini korumak için uzlaşmacı politik ittifakları yeğledikleri yönündedir. Bu bakımdan, "ulusal burjuvazinin yabancı sızmaya karşı direnişte öncülük edeceğini ummak çok gerçekçi değildir."[44] Ancak, Cardoso sanayi proletaryasının da satın alındığı izlenimini vermekte ve ulusal bütünleşme için tüm marjinal kesimlerin birleşeceği ulusçu bayrağın (kimin liderlik edeceği ve üzerine hangi politikaların yazılacağı belirsiz bırakılmıştır) benimsenmesinden söz etmektedir. Sunkel ve Furtado belki de daha dürüst bir biçimde, sınıf mücadelesiz ulusal gelişme ve devrimsiz bağımsızlık isteyen reformist ECLA çizgisindedirler. Bağımlılık üzerine yazılanların çoğunun bıraktığı izlenim, halkı teknokratik bir devlet altında birleştiren anti-emperyalist, halkçı bir lider istenildiği biçimindedir. Eğilim bu yönde olabilir: Ancak geçmişte olduğundan veya başka yerlerdekinden başarılı olma olasılığı daha mı fazladır? Kuşkusuz bağımlılık bu kadarla kalacaktır. Kuramın ana tezi -Latin Amerika yapıları ile uluslararası yapılar arasındaki karşılıklı etkileşim Latin Amerika'daki azgelişmişlik sürecini anlamakta en birincil başlangıç noktasıdır- yaşamsal öneme sahiptir. Gelecekteki çalışmalar için yeni ufuklar açmaktadır. Ancak salt bu perspektifi ortaya koymak için milyonlarca sözcük yazmaya gerçekten de gerek var mıydı?

43- F. Cardoso, **Ideologias de la Burguesia Industrial en Sociedades Dependientes (Argentina y Brazil)**, Siglo XXI, editores, Mexico, 1971.
44- F. Cardoso, 1972. a.g.e.

GELİŞME TOPLUMBİLİMİNE KARŞI AZGELİŞMİŞLİK TOPLUMBİLİMİ Mİ?

Henry Bernstein

Çeviren : Melih Ersoy

Bir tarihlerde gelişme toplumbilimi vardı. Toplumbilim kapsamındaki (veya genel olarak bu konu içindeki) diğer uzmanlık alanlarından daha uyumlu veya daha bütünsel olmayan yeni bir yazın geliştirildi; kaynakçalar derlendi, konferanslar düzenlendi ve üniversitelerde gelişme toplumbilimi dersleri verilmesi yoluna gidildi. Bu yeni bilim dalı mütecaviz saldırılarla karşılaştığı tarihlerde akademik kurumlaşma kariyerine daha yeni başlamıştı: Gelişme toplumbilimi "toplumbilimin azgelişmişliği"nin bir örneği oldu (Frank, 1967). "Gelişme toplumbilimi"nin ötesine geçme gereksinimi vurgulanmaya başlandı (Oxaal, Barnett ve Booth, 1975).

Burada bizi, bu mücadelenin bazı çarpıcı özellikleri ilgilendirmektedir. Bunlardan ilki ideolojik olduğu kabul edilen hakim gelişme ve modernizasyon görüşlerinin karşıtı olan azgelişmişliğin, bugün Üçüncü Dünyanın gerçeklerine daha uygun bir araştırma nesnesi olarak karşımıza çıkmasıdır. İkincisi ise, azgelişmişliğin, edilgen veya kalıntı bir durum olmak yerine, aktif bir süreç olarak kabul edilmesidir. Azgelişmişliğin analizinde benimsenen çerçeve "dünya sistemi perspektifi"dir. Uluslararası eşitsizlik ve egemenlik/bağımlılık ilişkileri bu çerçevede açıklanmaya çalışılmaktadır. Toplumbilimin, bu türden bir perspektifin inşa edilebileceği kavramlardan yoksun olması nedeniyle, Gunder Frank'ın makalelerinin önemli bir yer tuttuğu, Üçüncü Dünya ülkeleri ekonomi tarihine ve politik ekonomisine başvurulmuştur (1966, 1967, 1969a, 1969b, 1972a, 1972b). Nihayet, dünyamızın bazı bölgelerindeki azgelişmişliği, diğer bölgelerdeki *kapitalist* gelişme ile ilişkilendirme, kesinlikle belirlenmemiş olmakla birlikte, Marksist kuram ile bir bağlantıyı ima etmektedir. Bu kuramsal ilişkinin belirsizliğine karşın (belki de bu nedenle), radikal azgelişmişlik toplumbiliminin ideolojik dürtüsü, "neo-Marksist" sıfatına sahip çıkabilir (Foster-Carter, 1974; Hoogvelt, 1976).

TOPLUMBİLİM, GELİŞME VE MODERNLEŞME

İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda filizlenen yeni gelişme çalışmaları alanında, toplumbilim kendine nasıl bir yer yaptı? Bir yazar, söz konusu disiplinin entelektüel geleneğinin, toplumbilimcileri bu konuda etkili bir katkıda bulunabilecek şekilde donatmamış olduğu yolundaki kuşkucu görüşünü dile getirmiştir. Bu görüşe göre, toplumbilimcilerin gelişme sorunlarına ilgileri sadece "sözde azgelişmiş insanların çağdaş konumuna bu disiplin dışında artan biçimde duyulan ilginin paylaşılmasıyla" doğmuştur... "Bu yeni sosyal gelişim sorununun, aralarında ilişki bulunan daha eski üç toplumbilim konusu, yani toplumsal evrim, toplumsal ilerleme ve toplumsal değişim ile tarihsel hiçbir bağı yoktur." (Blumer, 1966, s. 3)

Ortak kuramsal kategoriler yerine, azgelişmiş ülkelerin pratik deneyimlerinden kaynaklanan bir çalışma alanını nesne alan gelişme toplumbilimin, entelektüel birlik veya tutarlılığının çok sınırlı olduğu bir gerçektir. Diğer yandan, kuramsal olarak belirlenmiş bir bilgi nesnesi oluşturmadaki başarısızlık, gelişme toplumbilimini, bu bilim dalındaki diğer uzmanlıklardan ayıran bir özellik de değildir. Bu perspektifin gelişme toplumbilimi ile ilgili yazına hediye ettiği tek ortak nokta, "modernleşme" ve modernleşme modellerinin formülasyonu olmuştur.

Blumer'in aksine, modernleşme kuramlarının, toplumbilimin temelini atan bilim adamları tarafından geliştirilen, toplumsal değişim, evrim ve ilerleme temaları ile ilgili kavram ve görüşleri benimsediği ve bunlardan yararlandığı öne sürülebilir (Bernstein 1972).[1] Gerçekten de, 1960'lı yıllar, yapısal-işlevselci okula bağlı toplumbilimcilerin toplumsal değişim ve evrim konusuna duydukları ilginin canlandığına tanık olmuştur. (Bkz: Bellah, Parsons ve Eisenstadt'ın *American Sociological Review*, Vol. 29, No. 3'teki makaleleri (1964); ayrıca bkz: Moore 1963a; Persons, 1966; Smelser 1968).

Daniel Lerner'in 1958 yılında yayınlanmış olan *The Passing of Traditional Society* adlı yapıtı gelişme toplumbiliminin gündemini belirlemeye yönelik ilk çabalardan biridir. Lerner'in çalışması ile ilgili olarak Bendix, bu bağlamda kullanılan model ile modernleşme arasındaki açık ilişkinin varlığına değinmektedir. "Lerner'in yapmış olduğu çalışmanın taşıdığı en büyük önem, Batı modernleşmesini global uygulama alanı olan bir model olarak içtenlikle kullanmasıdır." (1967, s. 309). Modernleşme kuramlarının belirgin özelliklerini inceleyeceğimiz gelecek bölümde temel ilgi konumuz, belirli modernleşme modellerinin özsel içeriklerini incelemekten çok, bu modellerin kullandıkları kavramsallaştırma biçimlerini olacaktır; ancak yine de, fikri geliştirmek açısından, bu modellerin içerikleri konusunda da bazı görüşlere yer verilecektir.

Hedef: Modernleşme Modelleri

Tanım olarak modernleşme, yenileşme durumuna yönelik bir değişim sürecidir.

(1) Bu, gelişme toplumbilimine yönlendirilen, kendi ırkının üstünlüğüne inanma, suçlamasına neden oldu. Örneğin bkz: Abdel-Malik 1967.

Modernleşmeye maruz kalan toplumsal varlık, bir toplum, ekonomi, yönetim şekli veya kültür olabilir (veya, "modern insan" kişilik kuramlarında olduğu gibi, kişi çözümleme birimini oluşturabilir). Bu kuramlaştırma biçimlerinin kategorileri belirli toplumsal veya kurumsal alanların incelenmesinde de uygulanabilmektedir. Aile, kent, köy, eğitim, bürokrasi, ordu ve benzeri gibi.

Burada ilk sorumuz, modern olan şeyin kaynağıdır. Modernleşme kuramcılarının açıkça belirttikleri gibi, modernliğin içeriğini, bu noktaya ulaşmış toplumların, yani, endüstriyel ekonomileri demokrasi ile birleştiren Batı Avrupa ve Kuzey Amerika toplumlarının, deneyimleri oluşturmaktadır. Ancak tarihsel olarak verili bu görüşü kabullenmek, çok saf bir davranış olacaktır. Modernliğin toplumsal içeriği, belirli bir tarih tarafından "verilmez", ancak bu tarihin toplumbilimsel kuramda elde edildiği ve yansıdığı kategorilere göre formüle edilir.

Geniş anlamıyla, modernleşme kuramları, modernleşmeyi oluşturan kavramların, toplumsal yapı, kültür ve kişilik düzeylerinden hangisinde formüle edilmiş olduğuna göre birbirinden ayırt edilmektedir. Bunladan ilkinin kuramsal geçmişi, Spencer ve Durkheim'ın evrimciliğine kadar iner. Bu yaklaşımda, değişme süreci, toplumsal farklılaşma ve karmaşıklığın artışı ile eşanlamlıdır. Toplumun tüm alanlarını kapsayacak biçimde yaygınlaştırılan işbölümü ile benzerlik kurarak, modern toplumun, geniş kapsamlı özelleşmiş kurumlar ve rollerin bütünleşme ajanları aracılığı ile işlevsel olarak ilişkilendiği bir toplum biçimi olduğu ileri sürülmektedir (Smelser 1963; Friedland, (Morse ve arkadaşları 1969 ; Chodak 1973). Uzmanlaşmanın işlevi, modern toplumun, iç veya dış çevreden kaynaklanan değişikliklere, toplum dengesinin zarar görmeyeceği biçimde uyum gösterme kapasitesini artırmasıdır. Ekonomide buna eşdeğer bir nosyon ise "dengeli büyüme"yi sürdürme kapasitesi olabilir.

Kültürel modernleşme kuramlarının nesnesi ise, değerler, amaçlar, normlar ve davranışlar alanıdır. Bunların dini fikirlerle ilişkisi, Weber'in *The Protestant Ethic and Spirit of Capitalism* adlı tezinden esinlendiklerini göstermektedir. Burada, tıpkı Weber'de olduğu gibi, temel kavram, akılcılığın hem bireysel toplumsal eylem ve hem de kurumların örgütlenme kuralları düzeyinde belirlenmesidir.

Kişilik kuramlarının nesnesi ise, "modern insan" kavramıdır. "Modern insan", modern bir topluma, etkin bir şekilde katılabilmesi için gerekli olduğu düşünülen, değerler ve uyum gösterme yeteneği ile donatılmış toplumsal bir aktördür (Lerner, 1958). "Modern insan", toplumsal yaşamın değişik alanlarının gereksindirdiği çok çeşitli rolleri (iş performansı, tüketim, yurttaşlık, gönüllü organizasyonlara üyelik, aile vb.) yerine getirme yeteneğine sahip olan kişidir. Modern insan açısından arzu edilen temel özellikleri gösteren çeşitli sıralamalar yapılmış olup, bunlar benimsenen psikolojik kuram tipine bağlı olarak birbirlerinden farklılık gösterirler. McClelland'ın "başarı gereksinimi" (veya kısaca *n. ach*) nosyonu, kişilik kuramının bilinen en işi ifadesidir. (McClelland, 1961).

McClelland, bu yaklaşımda temel *motifin* müteşebbislik (daha soyut olarak "yenilikçilik yeteneği") olduğunu açıkça ifade etmektedir.[2]

Hareket Noktası: Modern Olmama

Bu değişik formülasyonların ortak noktası, Batıdaki tarihsel sürecin temsil ettiği düşünülen ve dünyanın diğer kesimleri için de tarihsel bir vaat olan, modernlik modellerinin, varlığını benimseyip savunmalarıdır.

"Tarihsel olarak modernleşme, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar oluşan ve daha sonraki yıllarda, diğer Avrupa ülkelerine yayılan; 19. ve 20. yüzyıllarda da, Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarında görülen toplumsal, ekonomik ve politik sistem tiplerine doğru bir değişme sürecidir. (Eisenstadt, 1966, s. 1).

(Toplumbilimciler) "modernleşme" terimini, salt popüler konuşmanın bir parçası olması nedeniyle değil, fakat aynı zamanda, bu bir dizi değişkenliğin (bireysel tavırlar, toplumsal davranışlar, ekonomi ve politika alanlarındaki değişiklikler) birbirleri ile ilişkili olduklarını kabul etmeleri nedeniyle kullanmakta ısrar etmektedirler. Bugün gelişme halindeki pekçok ülke, Avrupa ve Amerika'nın bir zamanlar yaşamış oldukları kapsamlı değişim sürecini geçirmektedir. Ayrıca bu terim, küçük pek çok değişikliğin bir arada ifade ettiğinden daha fazlasını dile getirmektedir." (Weiner, 1966'nın önsözü)

Toplumsal değişim modellerinin "önce ve sonra" teleolojik karakterine uygun olarak, süreç (modernleşme), varış noktasına, amaca göre tanımlanmaktadır. Hareket noktası, modernliğin varış noktasına bağlı olarak -bir kalıntı kategoriye dönüşen- modern-olmayan veya geleneksel olandır. Bu temel ikicilik (yani gelişmemiş/gelişmiş; geleneksel/modern), bütün gelişme çalışmalarında geçerli kavramsal bir standart iken, gelişme toplumbiliminde, toplumbilimsel geleneğin içerdiği ve benzer kuramsal işlevleri gerçekleştiren bir dizi karşıt ideal tipleri de içerir: Statü/akit, dinsel/laik, mekanik dayanışma/organik dayanışma, zümre/birlik ve Talcott Persons'un model değişkenleri gibi. (Hoselitz, 1963)

Amaç, genel benimsenme ile, bir modernleşme programı geliştirmek olduğundan, farklı modern-*öncesi* toplum tipleri dikkate alınmadan, moder-*olmayan* her şeyin bir araya toplanması eğilimi ortaya çıkmaktadır. Örneğin Rostow'un, geleneksel kavramını bu biçimde tanımlamasının sonuçlarını Raymond Aron şöyle özetlemektedir:

"Geçmişte yaşamış tüm toplumlar, (ister Yeni Gine'deki arkaik topluluklar, ister Afrika'daki zenci kabileler, isterse Hindistan ve Çin'deki eski uygarlıklar olsun) bu tek

(2) Böylece McCelland ilk kez Haward Business Review'da yayımlanan makalesinde şöyle diyordu: "Dersimizi öğrenmedikçe ve yoksul ülkelerde özgürlük içinde başarıya ulaşma dürtüsünü harekete geçirme yollarını bulamadıkça, komünistler bunu tüm dünyada sağlamaya devam edeceklerdir. Özgürlüğü korumak için setler inşa etmeye bu setler gerisindeki yoksul insanları beslemek için kendimizi yoksullaştırmaya devam edebiliriz; ancak sadece, eğer bu ülkelerdeki müteşebbis ruhu geliştirebilirsek anlamlı bir dış politikamız olacaktır. Ancak o zaman bu insanlar kendi setlerini kurmayı ve ekonomik olarak kendilerine yeterli olmasını öğrenmiş olacaklardır." (McCelland, 1964, s. 176).

kategoriye dahil edilmişlerdir. Ancak bunlar arasındaki tek ortak özellik hiçbirisinin modern veya sanayileşmiş olmamasıdır." (Aron, 1964, s. 30).

Amaca Ulaşma: Modernleşme Süreci

Modernleşme, modern-olmayan unsurların yerine artan biçimde modern-unsurların geçisi sürecidir. Modernleşme düzeyinin ölçülmesi için, karşılaştırmalı istatistikler yönteminin örnek olarak verildiği çeşitli endeksler geliştirilmiştir. "a, b, c göstergelerinden hareketle, gelişme halindeki (X) ülkesi, 1970'li yıllarda, (Y) gelişmiş ülkesinin 1890'lı yıllarda ulaştığı modernleşme aşamasına uygun düşmektedir." İster bu kadar açık bir şekilde ifade edilmiş olsun, ister zımnen kullanılmış olsun, bu yaklaşım indirgemeciliğin yaygın bir ifade biçimi olup, Rostow'un aşama modelinin, gelişme toplumbilimcilerine çekici gelişini de açıklamaktadır.[3]

Özellikle ekonomik gelişme konularına verilen öncelik dikkate alındığında, modernleşmenin nasıl başarılacağı sorusu, gelişme araştırmalarına katkıda bulunmaya çalışan toplumbilimcilere sıkıntı vermiştir. Moore, bundan uzun yıllar önce, toplumbilimcilerin ekonomik gelişme ile ilgili konularda fazla bir şey söyleyemediklerini gözlemlemişken (1963b, s. 520) Smelser ve Lipser, "klasik İngiliz sanayileşme modeli ile can çekişen materyalist varsayımların birlikte etkisine" atfettikleri, ekonomik değişimi temel alan görüşe karşı çıkmak üzere, "toplumsal yapının diğer sektörleri gelişmeye yönelik öncü hareketi sağlayacaktır" savı ile sorunu saptırma yoluna gitmişlerdir. (1968, s. 157-158)

Ancak sorun hâlâ geçerlidir ve toplumbilim alanında toplumsal üretim kavramlarının yokluğunu göstermektedir. Klasik toplumbilim kuramcıları, 19. yüzyıl Avrupasında sanayileşmenin yıkıcı etkileri sonucunda, daha önceleri güvence altında olan toplumsal kurum ve ideolojilerin tahribi karşısında, toplumsal denetimin ve düzenin nasıl korunabileceği ile ilgilenmişlerdi. Bu kuramcılar için ekonomik değişimin ölçeği ve yoğunluğu verili idi, sorunsal değildi. Ancak temel konusu kalkınmanın başarılması olan çağdaş gelişme çalışmalarında durum farklıdır.

Uygulamada, toplumbilimciler, iddialarına, iktisatçılar tarafından hazırlanan gelişme modellerinin içeriğini sorgulamak yerine, bunların ancak toplumbilimciler tarafından çözümlenebilecek bazı toplumsal ve kültürel koşulları öngördüklerini öne sürerek sahip çıkmışlardır. (Weinberg, 1969, s. 3). Benzer çizgide, ekonomi tarihçisi olan Hoselitz, ekonomik gelişme kuramcılarının *ceteris paribus** koşulunu kuşkuyla karşılamış ve bu konuda şu görüşü benimsemiştir: "Kişi her zaman, diğer şeyler aynı kalıyormuş gibi varsayarak ilerleyemez; çünkü diğer şeyler çoğu kez aynı kalmamakta ve bu 'diğer şeylerdeki' değişim en canalıcı neden olmaktadır." (Hoselitz, 1965, s. 183; veya Smelser ve

(*) Diğerleri aynı kalmak üzere

(3) Evrimcilik ve "karşılaştırmalı yöntem" arasındaki ilişki rastlantısal değildir (Bkz: Nisbet, 1969, Bölüm 6) Politik bilim yazınında, bu bilimin Üçüncü Dünya Ülkeleriyle ilgilenen dalında, "politik gelişme", "politik modernleşme" ve "karşılaştırmalı politika" birbirlerinin yerine kullanılan ifadelerdir.

Lipset'in belirttikleri gibi toplumsal yapının diğer sektörlerindeki -burada Smelser ve Lipset'in, eğitim eeya yönetim şeklini örnek vermektedirler- modernleşme "gelişmeye yönelik öncü hareketi" sağlayacaktır.)

Bu görüş, ekonomik gelişmenin sonuçlarını odak almak yerine, ekonomik gelişmenin (ekonomik-olmayan) koşullarının dikkate alınmasına doğru bir sapma girişimini temsil etmektedir.[4] Bunun karakteristik bir ifadesi müteşebbislik konusuyla ilgilenilmesi olmuştur. Weber'den kaynaklanan idealist modern ekonomi kavramı çerçevesinde, -yani piyasa aracılığı ile birbirleri ile ilişkiye giren ekonomik süjelerin eylemleriyle oluşan ekonomi- bazı toplumbilimciler ve antropologlar, ekonomik yenilenmenin toplumsal ve kültürel belirleyicilerini araştırmışlardır. Bu tür bir çözümleme, genellikle, "Batılı-olmayan toplumlarda", rasyonel ekonomik davranışın kaynağı olarak, sofu Protestanlığın kültürel "eşdeğerlerini" araştırmaktadır. (Eisenstadt, ed., 1968). Bu yaklaşımın bir diğer ifadesi ise, gerek ekonomik ve gerekse de politik modernleşmeyi gerçekleştirebilecek, fonksiyonel açıdan "eşdeğerli" kurumlar olarak, modernleştirici seçkinler veya rejim tipolojilerinin oluşturulması olmaktadır. (Lamb, 1952; Kerr ve arkadaşları 1964). Rejimlerin tipolojik analizi, politik modernleşme yazınında ele alınan temel konulardan biri olup, bu çözümleme, toplumbilimdeki modernleşme modellerinin kuramsal sonuçlarını ve kavramlaştırma biçimini kopya etmektedir. (Bkz: Bernstein, 1971)

Modernlik modeli sorunsalı olmayan açık bir modeldir. Daha önce Batı'da gerçekleştirilmiş olan bir tarihsel süreçten soyutlamadır. Diğer yandan, bugünün gelişmemiş ülkeleri açısından modernleşme süreci bu denli açık ve sorunsuz değildir. Bunun nedeni, bu ülkelerin belirlenen amaca henüz ulaşmamış olmalarının yanı sıra, bu *yolda* olası "bozulma ve duraksamaların" olabileceğidir (Eisenstadt, 1969). Bu tür "durmaları" kavramlaştırmanın bir yolu, bunu, farklılaşma sürecine kıyasla, bütünleşme kuramlarının gelişimindeki yavaşlığın bir sonucu olarak görmektir (Smelser, 1963); bu açıklamanın dairesselliği de, kullanılan kuramlaştırma biçiminin zorunlu bir sonucudur (ayrıca Durkheim'ın benimsediği sosyal düzensizlik görüşünü de yansıtır).

Diğer bir seçenek, geleneksel kategorisinin, pasif ve kalıntı statüsünden (yani modern olmayandan), "gelişme engellerini" temsil eden, aktif etkinlik statüsüne çıkartılmasıdır. Bu durum, modernleşme kuramının kavramlaştırılma biçimine uygun düşen bir geçiş formasyonu kavramı olan ikici toplum tezinde açıktır. Kökleri, birbirine karşıt modernlik ve gelenek kavramlarına inen temel ikicilik, bu durumda, kendisine somut nesne olarak, modern ve geleneksel sektörlerden oluşan ikili toplumu alacaktır. Çeşitli dinamizm kaynakları (ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik) modern sektörde yer almaktadır; bu sektörün etrafında da, modern organizasyon ve davranışa karşı direnen ve inatçı bir çevre oluşturan geleneksel sektör yer almaktadır.[5]

(4) "Ekonomik-olmayan" kalıntı kavramı, hem burjuva toplum bilimlerindeki işbölümünü, hem de bu işbölümünde ekonominin -kapitalist toplumun niteliğine uygun düşen- egemenliğini yansıtır.

(5) "İkici ekonomi modeli, bir ulusal ekonomide bir yanda modern, diğer yanda geleneksel olmak üzere birbirinden oldukça özerk iki sektörün bir arada bulunduğunu varsayan bir gelişme kuramını içerir. Modern sektörün (tipik olarak kapitalist ekonomik amaçları, yöntemleri ve toplumsal ilişkilerle aynı anlama gelen) modernliği, sanayii, kentsel hizmetleri ve/veya plantasyonlar gibi büyük birimlerde, dışsatıma yönelik meta üretimini temel alır. Geri sektör ise, kendine yeterli

"Modernleşmenin bozulması", "gelişmenin engellenmesi" ve benzeri kavramlar, modernleşme kuramlarında yer alan "gelişme halindeki ülkeler, Batı deneyiminin çocukluk dönemini yaşayan veya sapmış örnekleridir ve bu normdan ne kadar sapma gösterdiklerine göre incelenebilirler" biçimindeki varsayımları yansıtırlar (Nettl, 1967, s. 193). Bu bakımdan modernleşme modellerinin önermeleri, salt belirli bir gelişme yolunu salık vermekle kalmayıp, aynı zamanda, bu yoldan ayrılma durumunda ortaya çıkan sonuçların sosyal patolojisini de vermektedir. Böylece W.W.Rostow'a göre komünizm "bir geçiş hastalığı"dır (1960, s. 192-4). Daniel Lerner'e göre, hızlı kentleşme sendromu ile birlikte yaygın işsizlik ve gecekondu yaşamının yoksulluğu, *gelişme mekanizması ve modernleşme modelinin gerektirdiği* ve tarımsal yaşamdan kentsel sanayi emek yaşam biçimine "geçişteki" sarsıntıyı yansıtmaktadır. Bu sarsıntı "modernleşen ülkeler, acele-eden-toplulardır" olgusu ile ifade edilmektedir. Gelişmiş Batı toplumlarının bugün ulaştıkları düzeye gıpta eden azgelişmiş toplumlar, bu noktaya bir an önce varmak istemekte ve dolayısıyla da, Batı'da yaşanan gelişme temposunu zorlamaktadırlar. Daha da önemlisi bu hızın sonucu olarak, *Batı gelişmesinin izlediği ardıllık bozulmakta, ihlal edilmektedir.* (Lerner 1967, s. 24, vurgular eklenmiştir.)[6]

Burada yer verdiğimiz görüşler ışığında değerlendirildiğinde, modernleşme kuramlarının ideolojik oldukları yolundaki saldırılar, belki de şaşırtıcı gelmeyecektir. Bu kuramların saflık derecesindeki taşkın fikirleri, Batı toplumunun (zenginlik, demokrasi, etkinlik, katılım, gelişme, stabilite gibi) erdemlerinin kutlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bunların Üçüncü Dünya'ya ulaştırdıkları mesaj ise şudur: "Bizim sahip olduklarımızı istiyorsanız, o zaman siz de bizim gibi olun, bizim gibi yapın."[7] Gelişme araştırmalarının profesyonel ideolojisinin, refah ilkesi ile büyüme ekonomisi tekniklerini birleştirebildikleri ölçülerde, radikal eleştirmenler "modelleriniz başarısız oldu" cevabını verebilmişlerdir. Gösterilen tüm ilgiler, yardım programları, eğitim programları ve teknik yardım ve uygulamalı gelişme araştırmaları alanındaki uzmanlık birikimleri, Üçüncü Dünyadaki kit-

üretim yapan köylü tarımını, düşük teknoloji düzeyini ve kadim toplumsal örgütlenmeyi içerir. İkinci kuramda bu sektör "düşük-düzey denge tuzağı"nın özelliklerini gösterir. Buna göre, ulusal ekonomide "kalkış"ı sağlayacak yeterli iç talep oluşumu sağlanamamakta ve "geleneksel" değer anlayışları ve davranışlar yeniden üretilmektedir. Özetle, modern sektörde yaratılan gelişme güdüsü bir dizi "engel"le önlenmektedir (Berstein ve Pitt, 1974, s. 516).

(6) Lerner'in bu ifadesi, daha önceleri modernleşme ve gelişmenin itici gücünü oluşturduğu savunulan, "beklentilerin artması devrimi"nin yarattığı hayal kırıklığını dile getirmektedir. Yoksul ve baskı altındaki kitlelerin beklentileri bir kez artırılınca bunun kapitalist koşullar çerçevesinde tatmini oldukça zordur. Lerner'in tepkisi, iyi bir yaşam arzusuna ilişkin bireysel isteklerle, bunu sağlamak için gereken nesnel çalışma arasındaki uçurumun artışına dikkat çekmek olmuştur; "yerlilerin tembelliği yeniden keşfedilmektedir. Bunun "düzen sorunu" ile olan ilişkisi, Vietnam döneminin tanınmış "yeni mandarini" Ithiel da Sola Pool tarafından Chomsky'nin yapıtında şöyle ifade edilmektedir (Chomsky, 1969, s. 33).
"Kongo, Vietnam ve Dominik'te düzenin sağlanması, modernleşme süreci ile, edilgen ve kaderci tavrını değiştiren, harekete geçirilmiş kesimlerin, bir biçimde zorla eski konumlarına döndürülmelerine bağlıdır. Düzenin sağlanması en azından geçici olarak yeni kazanılmış isteklerin ve politik etkinlik düzeyinin düşürülmesini zorunlu kılmaktadır."

(7) "ve biz de size... 'mali yardım, teknik destek ve teknoloji transferi ile' yardım edeceğiz." Bunun yayılmacı mantığı Eisenstadt'tan alıntı yaptığımız pasajda belirtilmiştir. Yayılmacılığın tartışması için bkz: Frank, 1967.

lelerin yaşam standartları ve yaşan şansı üzerinde hiçbir önemli etki yapmayı başaramamışlardır.[8]

Üçüncü Dünya'da, 1960'lı ve 1970'li "Gelişme Yılları"nda cereyan eden önemli olayların, Hindiçini ve Afrika'da başlayan ulusal bağımsızlık mücadeleleri ile Latin Amerika ve Asya'nın en stratejik ülkelerindeki ilerici güçlerin sistematik bir şekilde bastırılması olduğu gözönüne alındığında, gelişme uzmanlarının ve bu uzmanların soyutlaştırılmış modellerinin radikal eleştiriler karşısında ne denli hassas ve incinebilir olduğu daha da açık bir şekilde görülmektedir. Günümüzde gelişme toplumbilimi karşısında, radikal azgelişmişlik toplumbilimi yer almaktadır ve bu bilim dalının ilgi merkezini sömürü ve baskı -ve bunlardan kurtulma yolları- oluşturmaktadır. Bu olgunun yapısı, makalenin izleyen bölümünde ele alınacak olmakla birlikte, bu konuya girmeden önce, modernleşme kuramlarının ideolojik niteliği hakkında bazı bilgiler vermekte yarar görüyoruz.

Birçok radikal eleştirmen (Frank 1967; Rhodes 1969; Hilal 1970; Bernstein 1971, 1972), söz konusu kuramların özgül *ideolojik kapsamına* yeterince açık bir şekilde işaret etmişlerdir; ancak modernleşme kuramlarının ideolojik olmasının bir başka *kuramsal* anlamı daha vardır; bu da sözkonusu kuramların yararlandıkları kavramsallaştırma biçimi ve bunun etkileri ile ilgilidir. Yukarıda gösterdiğimiz gibi modernleşme düzeni amacı, hedefi modernlik olan bir süreç olarak, esas itibariyle teleolojik olup, dairesel (fasit) bir muhakemeye yol açmaktadır.

Bu dairesellik, modernlik, gelenek ve modernleşme kavramlarının içeriğinin değiştirilmesini veya farklılaştırılmasını amaçlayan çabalarla, parçalanmak yerine, daha da güçlenmektedir. Örneğin, modern yönetim modelinde çok daha soyut bir "düzen-koruma" gereksinimini karşılamak üzere temsili demokrasi fikrinden vazgeçilebilmektedir (böylelikle baskıcı rejimler gerçek modernleşmeciler olarak Batı dostu olabilmektedirler).[9] Geleneksel toplumlar arasındaki farklılaşma, rasyonel ekonomik davranış kaynağı olarak Protestan Ahlakı'nın o toplumdaki kültürel "eşdeğerleri"ne veya diğer belirlenmiş "modernlik eğilimleri"ne göre belirlenmektedir. Ancak bu hiçbir biçimde, modern modelin bir sonucu olarak, gelenekselin kavramsallaştırılması sürecinde değişiklik yaratmaz.

Son bir örnek olarak, modernleşen toplumların, modernleşme modelinin işlevsel aşamalarını gerçekleştirmeleri için farklı araçlar bulmalarına izin verilebilir; ancak, bulunacak araçların meşruluğu, model tarafından belirlenir. Model, genelde "modernleşmeye giden altın patikayı" göstermekte, ancak izlerken başarısızlığa düşenlerden sorumlu olmamaktadır.

Burada sözü edilen temel döngüsellik, kuramsal anlamda bir ideolojik söylemin, diğer bir deyişle, herhangi bir bilim dalında, gerekli olan araştırma görevini gerçekleştirmede nesnesini sorunsallaştıramayan bir söylemin, karakteristik öğesidir. Belirleyici modernlik modelinin kendisi, Batı'nın tarihsel gelişiminde "verili" olduğu gibi *sorunsalsız*dır. Bu tip bir kavramlaştırma biçimi, soruların soruluş biçimiyle zaten belirlenmiş olan yanıtları verebilmekte ve somut bir analizde sağladığı yarar, olayların, kategori "gruplarına" oturtulması şeklinde olmaktadır. Bu yaklaşım bir bilgi nesnesinin araştırılmasının kuramsal koşullarını tatmin edebilmekten uzaktır ve böylece de, kendi tanımının sınırları dışında bir bilgi üretememektedir. Kısacası, kırıp parçalayamadığı bir ideolojik söylemin kısır döngüsüne hapsolmuştur.

(8) Bunu belirten salt radikaller değildir. "Gelişme uçurumunun" kapatılmasındaki başarısızlık ve yoksulların süregelen (veya daha da kötüleşen) durumu, gelişme araştırmalarının "sol-kanat" yazarlarının ve yakın yıllarda Dünya Bankası'nın kendi çalışmalarının standart konularından olmuştur. Bu durum, 1970'lerde ortaya çıkan gelir dağılımı ve istihdam konularında odaklaşan araştırmalarda yansımaktadır.

(9) Bkz: Not 6, ve Cruise O'Brien, 1972.

Azgelişmişliğin Gelişmesi

Modernleşme toplumbiliminin doğrudan karşıtı olarak ortaya çıkan azgelişmişlik toplumbilimi, ilhamını belirli ölçüde, Üçüncü Dünya'nın politik ekonomisinden, ekonomik tarihinden almıştır. Bu konularda, Andre Gunder Frank'ın yazıları son derece etkili olmuştur. Radikal toplumbilimciler, sömürü ve baskıyı ana tema alan Üçüncü Dünya toplumbilimini oluşturacak kategorileri bulmak için, toplumbilim disiplinin kuramsal geleneğinin dışına çıkmak durumunda kalmışlardır. Bu projeyi diğerlerinden ayıran özellik, bizzat "azgelişmişlik" teriminin içerdiği anlamın radikal bir revizyonu olup, bu revizyonun en dikkat çekici özellikleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1- İlk olarak, kalkınmanın amacı (veya modernlik) ile ilgili olarak, tüm toplumlarda azgelişmişliğin (veya geleneğin) bir başlangıç noktası, "özgün durum" olduğunu ileri süren konvansiyonel modellerin doğrusal evrimciliğini yadsımak gerekmiştir. "Özgün durum" görüşü, Hoselitz tarafından özetle şöyle ifade edilmiştir: "Halen birtakım 'gelişmiş' ve 'ilerlemiş' ülkeler varsa, bunların bir zamanlar 'azgelişmiş' ülkeler olmaları gerekir." (Bkz: Hoselitz 1952, Önsöz). Frank'ın yanıtı ise şöyledir: "Gelişmiş ülkeler hiçbir zaman *azgelişmiş* [geri bıraktırılmış] ülkeler olmamışlardır, ancak bu ülkeler bir zamanların *gelişmemiş* ülkeleri olabilirler." (1966, s. 18). Azgelişmişlik artık edilgen ve kalıntı bir durum olarak ele alınmamalı, aksine belirli bir tarih sürecinden kaynaklanmış bir olgu olarak görülmelidir.

2- Üçüncü Dünya ülkeleri, kapitalizmin bir dünya sistemi olarak ortaya çıkma ve pekişme sürecinde aktif bir şekilde geri bıraktırılmışlardır. Kapitalizmin ilk merkezleri zenginlik ve güçlerini, diğer ülkeleri kendi sistemlerine dahil edip sömürerek elde etmişlerdir. Metropoller veya merkezdeki ilkel sermaye birikimleri, en tipik biçimiyle sömürgeler yoluyla uydu veya çevre ülkelerden zenginliğin aktarılması suretiyle oluşmuş ve beslenmiştir. Bu durum biçim değiştirmiş olmakla birlikte, bugün de devam etmektedir. Ancak, artık süreç açısından doğrudan sömürge türü bir yönetim zorunlu ve gerekli bir koşul olmaktan çıkmıştır.

(10) Bu paragrafta (ve tüm makale boyunca) kullanılan "sorunsal" kavramı Marksist kuramda Louis Althusser'in çalışmaları ile başlayan yeni tartışmalardan ve daha da özel olarak, Afrika tarihinde kuram ve yöntem üzerine Dar Es Salaam Üniversitesinde Jacques Depelchin ve arkadaşları tarafından yapılan ortak bir çalışma ürününden (Bernstein ve Depelchin, 1978) kaynaklanmaktadır.

3- Bu nedenle azgelişmişlik, ne "özgün bir durum"dur, ne de geleneklerden kaynaklanan ve "gelişmeye karşı çıkan engeller" tarafından oluşturulmuştur. Aksine, kapitalizmin belirlediği dünya sistemi yapısında, belirli bir konumda yer almanın bir sonucudur. Merkezde kendini sürdüren, öz merkezli niteliğe sahip kapitalist gelişme ile çevre ülkelerde kendini yeniden üreten azgelişmişlik durumu, tek bir sürecin parçaları olmaktadır.

4- Bu da göstermektedir ki, çevre ülkelerde gelişme, bu tür bir sürecin koşullarının -gerçek ulusal burjuvazi aracılığı ile sağlanan özerk sermaye birikimi- kapitalist merkeze bağımlılık ve boyun eğme sonucu ortadan kalkması nedeniyle sağlanamamıştır ve sağlanamayacaktır.

5- Dünya sistemi içinde (veya sistem dışında otarşik yollarla) ulusal kapitalist kalkınmanın olanaksızlığı nedeniyle, gelişmeyi gerçekleştirmek için temel politik, sosyal ve ekonomik değişikliklerin öngördüğü üzere, sistemden ayrılmaktır (tek ülkede sosyalizm olası iken, kapitalizm olası değildir).

Bu çerçevede, ana temalarda birtakım değişkenler ortaya çıkmaktadır (bu kısmen de olsa, Marksist terminolojinin uygulanmasında değişik yolların varlığının bir sonucudur). Örneğin, dünya kapitalist ekonomisinin dönemleştirilmesinde, çeşitli dönemler açısından tipik olabilecek değişik azgelişmişlik biçimleri ortaya atılabilir. Bu dönemler kapitalizmin gelişme evrelerini (ilkel birikim-serbest kapitalizm-tekelci kapitalizm) veya birbirini izleyen egemen kapital biçimlerini (ticari kapital-sınai kapital-finans kapitali) izleyebilir. "Artığın emilmesi" yönünden farklı mekanizmalar ortaya atılmıştır (bunlar bazen dönemleşme evreleriyle birlikte biçimlenmektedir); örneğin, eşitsiz değişim yabancı sermayi ile yapılan yatırımlarda kârın iadesi, çokuluslu şirketlerin muhasebe işlemleri gibi (transfer fiyatlandırması vb.).

Azgelişmişlik yapılarının, özellikle ikicilik tartışmasında odaklanan, değişik nitelendirmeleri de vardır. İkicilik tartışmasındaki görüş farklılığı, bağımlı formasyonlara ilişkin olarak her iki görüşün de -dünya sistemine dahil oldukları andan itibaren "kapitalist" oldukları (Frank 1969a, Wallerstein 1974a, 1974b) veya ikici oldukları (Amin 1976 s. 22, 217-8, 271, 294)- temel belirleyiciliği, (metropolitan) kapitalin çıkarlarına mal etmeleri nedeniyle, genellikle, sanıldığından çok daha azdır.

Son olarak, azgelişmişliğin yeniden üretimine ilişkin farklı açıklamalar bulunmaktadır. Artığın emilmesinin sermayenin yurt içinde birikimini engellemesi; yabancı sermayenin doğrudan veya dolaylı egemenliği nedeniyle üretim yapılarının ve gelir dağılımının "çarpıklaşması"; veya global ölçekte kapital ve ileri teknolojinin yoğunlaştığı çokuluslu şirketlerle etkin bir şekilde rekabet edebilecek yerli sanayinin olmaması gibi.

Bu farklı görüşlerin hiçbiri, azgelişmişlik kuramı çerçevesine veya bu kuramın yararlandığı kavramlaştırma biçimine ters düşmemektedir. Bunlar, konuyu vurgulama biçimindeki farklılıklar görünümünde olup, genellikle aynı metin içinde bir arada kullanılmaktadır (özellikle Amin, 1976a; bu yapıt azgelişmişlik kuramı çerçevesinde şimdiye kadar ileri sürülmüş olan hemen hemen tüm görüşlerin, kaotik bir şekilde biraraya getirildiği bir özettir). Modernleşme kuramları konusunda yapılan bu incelemede ise, esas ilgi konumuzu, azgelişmişlik kuramının kuramlaştırma niteliği biçimi ve bunun sonuçları

oluşturacak, bu tür bir kuramın çeşitli ifadeleri arasındaki farklara değinilmeyecektir.

Kapitalizm ve Merkezi Ekonomi Modeli

Her ne kadar kapitalizm her şeyi açıklayan merkezi bir terimse de, -"Kapitalizmin bir bütün olarak gelişmesinde, gelişmişlik ve azgelişmişlik birbirini etkiler ve birinden etkilenir" (Frank, 1969a, s. 240)- azgelişmişlik kuramı, kapitalizmin kuramsallaştırılmasını dikkate çekecek kadar az önemsemiştir. Gunder Frank'ın çalışmasında, kapitalizm, özellikle dünya piyasası için meta üretmek ile özdeş tutulmaktadır. Böylesi bir kavramsallaştırma kapitalist üretim tarzının çeşitli kategorilerinin araştırılmasında ve bu nedenle de kapitalin tarihsel evrelerinin incelenmesi ve birbirinden ayrılmasına ilişkin kuramsal araçlar geliştirilmesinde yetersiz kalmaktadır. Bu nokta, Frank'a yönlendirilen en tutarlı eleştirilerden biridir (Arrighi, 1971; Laclau, 1971). Frank'ın kapitalizm nosyonunun sonuçları kendi tezinde şöyle ifade edilmiştir; "tekelci kapitalizm" Portekizli ve İspanyol feodal krallıklar tarafından, 16. yüzyıl kolonilerinde tesis edilmiş olup, o tarihlerde oluşturulan temel yapısal özellikler, günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Frank'ı yakından izleyen Wallerstein'a göre "Kapitalist dünya ekonomisinin temel özelliği, amacın maksimum kâr sağlamak olduğu bir pazarda satmak üzere, üretim yapmaktır" (1974b, s. 398). Kapitalist dünya ekonomisi "Tarihsel bakımdan özgül bir bütünlük olup, ...dört veya beş yüzyıldan bu yana mevcuttur" (aynı eser, s. 391, 397). Bu ekonominin bölgesel işbölümü değişim ilişkilerinin esasını oluşturmaktadır...ve bu da, piyasadaki "aktörlerin" pazarın, kârlarını maksimize etmediği zamanlarda, normal işleyişinden kaçınmak üzere gösterdikleri çabadan doğmaktadır (aynı eser, s. 397, 400). Bu, Weber'den türetilen ve kapitalizmin piyasa kanalıyla birbirleri ile ilişkide olan süjelerin ("aktörlerin") ekonomik hesapları ve faaliyetleri tarafından oluşturduğunu ileri süren idealist bir kavramdır.

Kapitalizmin, değişim ilişkisi şeklindeki bir ekonomi olarak formüle edilmesi, Emmanuel'in çalışmasında da karşımıza çıkmaktadır. Emmanuel'e göre kapitalin "ana sorunu" üretmek değil, satmaktır ve kapitalizm, bir "ticari ilişkiler sistemidir" (1975bb, 70, 71 ve diğer yerler). Bu örneklerde, kapitalizmin tanımında yararlanılan kategoriler, mal

---

(11) Bazı azgelişmişlik ve bağımlılık kuramlarını Marksist açıdan eleştiren yararlı yapıtlardan bazıları şunlardır: Arrighi 1971, Taylor 1974, Laclau 1971, Booth 1975, O'Brien 1975, Gerstein 1977, burjuva bakış açısından eleştirel yapıtlar olarak Nove 1974 ve Hopkins 1975'ten söz edebiliriz. Leys 1977 ve Phillips 1977'nin etkili makaleleri tartışmayı daha genelde ele alıp azgelişmişlik kuramının olanaksız olduğunu ileri sürmekte ve bu makalenin ulaştığı sonuç gibi, bu tür bir kuramın ideolojik olarak belirlenmiş olacağını ileri sürmektedirler. Yeri gelmişken, büyük bir şans eseri olarak Dar es Salaam'da komşum olan Gary Little John ve Harold Wolpe'a, çalışmanın değişik aşamalarında yaptığımız teşvik edici tartışmalar nedeniyle teşekkür ederim. Çalışmanın savlarını, müthiş bir diyalektik hüneri olan Michael Von Freyhold'da sınadım, onu ikna edemedimse de, bu tartışmalardan çok yararlandım. Mahmood Mamdani bu makalenin kapsamı dışında kalan bir dizi noktaya dikkatimi çekti. Ancak sonunda, dört yüzyılı aşan bir dönemi kapsayan kapitalizmin tarihi için bir çerçeve öneren azgelişmişlik kuramına ilişkin her soruya böyle bir makalede yanıt vermek olanaksızdır. Buradaki amaç daha alçak gönüllüdür; azgelişmişlik kuramının hatalarına dikkat çekerek böylesi bir projenin daha bilimsel temellere oturması yolunu açmak (Bkz: 24 No'lu dipnot)

üretimi, piyasa ilişkileri ve kâr olup, bunların hiçbiri, kapitalist üretim tarzına ve bunun *toplumsal üretim ilişkilerine* özgün hususlar değildir. Bu tür kategoriler kapitalizmin özgünlüğünü ortaya koyamamakta ve dolayısıyla da, kapitalizmi diğer tarihsel mal üretim ve değişim biçimlerinden ayırt etmekte yetersiz kalmaktadır. Birçok kez işaret edilmiş olan bu konuyu tekrar işlemek gereksizdir.

Azgelişmişlik kuramında, ileri kapitalist ekonomiler kavramına yeterince ilgi gösterilmemiştir. Bu ekonomileri diğerlerinden ayıran özellikler pek ender olarak açıkça formüle edilmiştir. Temel ilgi konusunu çevreye karşı merkezin "yağmacı" karakteri oluşturmuştur. Ancak, "çevre ekonomisinin, merkez ekonomisinin bir uzantısı, bir eklentisi olarak varolması nedeniyle" (Amin, 1976, s. 345), merkez ülkelerdeki ekonomiyle ilgili kuramların olmayışı önemli bir boşluk (eksiklik) yaratmaktadır. Yine de, azgelişmişlik kuramları, ileri kapitalist ülkelerin "kendi kendini idame ettiren gelişmeyi" başarmış oldukları imgesini içermektedir; bu imge, aşağıda ele alınacak olan azgelişmişliğin ideolojik tanımını sağlamaktadır. İlginç olan "kendi kendini idame ettiren gelişme, büyüme" nasyonunun, ideolojik başdüşman W.W. Rostow'dan türetilmiş olmasıdır. Neyse ki Samir Amin adındaki bir azgelişmişlik kuramcısı, kendi deyimi ile merkez ekonominin bir modelini formüle etmek görevini üstlenmiştir. Amin'in çalışmasında, kendi kendini idame ettiren büyümenin nitelikleri "öz-merkezli bir sistemden" kaynaklanmaktadır (Amin, 1974c, *L'accumulation à l'échelle mondiale* 1971'i özetlemektedir; İngilizce çeviri, Amin 1974a). Amin bu sistemi *Le développement inégal* (1973, İngilizce çeviri, Amin 1976) adlı eserinde daha ayrıntılı olarak ele almış olup, bu eserde "öz merkezli birikim" ve "öz merkezli ve kendi dinamiği ile büyüme" terimlerine yer vermiştir. Sadece ileri kapitalist ülkeler gerçek *ulusal* ekonomilere sahiptir; "Ve bunların her biri *tek başına*, gerçek ve yapılanmış bir ekonomik mekân oluşturmaktadır; gelişme bu mekânda, gelişme merkezleri olarak kabul edilebilecek sanayilerden yayılmaktadır. (1976, s. 238, vurguyu ben ekledim.) Bu da, ilerlemiş ekonominin entegre bir bütün olduğu anlamına gelmektedir. Entegre bir bütünün özelliği, bu bütünü oluşturan 'atomlardan' yoğun bir içsel ve dışsal değişim akımı olup, dışsal değişme içsel olana kıyasla marjinal nitelikte kalmaktadır." (aynı eser, s. 237)

Bu formülasyon sonucunda, ileri kapitalist ekonomilerin (bireysel varlıklar olarak) kuramsallaştırılması ile dünya ekonomisinin kuramsallaştırmasını birbirinden ayırmak mümkün olmaktadır. Bu bakımdan, kapitalist dünya ekonomisini, çalışma alanı ve açıklama kaynağı olarak alan azgelişmişlik kuramının benzeri olarak kabul edilebilir. Diğer taraftan, gelişmiş ve azgelişmiş ülke "modelleri" -her ne kadar birincisi azgelişmişlik kuramlarında açıkça ortaya konulmasa da- aracılığıyla dünya ekonomisini oluşturan aynı kavramsal ikicilik örneklenmektedir.

İleri kapitalist ekonomilerdeki "merkezi belirleyici ilişki" Marx'ın Department I ve Department II (sırasıyla üretim ve tüketim araçları üretimi) arasındaki ilişkidir. Gelir dağılımı ve efektif talep ile ilişkili olarak bu Department'ler arasındaki oransallık, Amin'e göre kapitalizmin en canalıcı sorununu oluşturur. "Üretim kapasitesi ile tüketim kapasitesi arasında önemli, sürekli ve giderek büyüyen bir çelişki vardır." (1976, s. 77, ayrıca s. 92ff, 126, 173.) Söz konusu çelişki, aynı zamanda, "sürekli olarak, pazarın giderek genişlemesi ve derinleşmesi yoluyla bertaraf edilmektedir" (Bkz: s. 92). Bertaraf etme işlemi, devletin himayesi altında, (İkinci Dünya Savaşından bu yana), emek ve kapital arasında aktedilen "sosyal anlaşma" ve sermaye fazlasının emilmesi mekanizmaları ile mümkün olmaktadır. Ücretlerle üretkenlik ilişkisini düzenleyen "sosyal anlaşma" ve tekelci kapitalist devlet tarafından sağlanan "artığı emme" yöntemleri, merkezi formasyonlarda, sürekli olarak sermaye oluşumuna zemin hazırlayan koşulları sağlamaktadır. Bu düzenleme (ayarlama) sürecinin bazı sonuçları -özellikle kâr oranının düşme eğilimi- pazarın genişlemesi örneğinde olduğu gibi, merkezi ve çevre formasyonlar arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Ancak bu ilişkiler, "ilkel birikim" düzeyinde kalmakta ve ileri kapitalist ülkelerin "öz-merkeziyetçiliğinin" içeriğini oluşturan (her bir ülkedeki) genişletilmiş yeniden üretim sürecine göre marjinal nitelikte kalmaktadır.[12]

---

(12) Günümüz azgelişmişlik kuramı çerçevesinde Samir Amin'in çalışması, çalışmanın kapsamı, diğer araştırmacıların (örneğin Frank'ın) önemsemediği birçok sorunu gündeme getirmesi ve hiçbir niteleme eklemeden Marksist olduğunu ileri sürmesi nedeniyle, özellikle önemlidir. Diğer yandan, Amin'in önemli yapıtları (1974a, 1976, 1976a yapıtını henüz okuma fırsatım olmadı) bir dizi birbiriyle çelişkili tutuma neden olan bir yöntem ve kategoriler düğümü ansiklopedisini içerirler. Bu bakımdan, oluşturulan halatı açmak ve tüm düğümleri çözmek oldukça uzun bir emek gerektiriyor. **Unequal Development** adlı yapıtı için hazırladığım ayrıntılı incelemenin Amin'i okumada bir rehber olacağını umuyorum. Şimdilik birkaç saptamada bulunmakla yetineceğim. İlki, Amin'in toplumsal formasyon ve üretim tarzı kavramları ve özellikle de kapitalist üretim tarzının kategorileri arasındaki ilişkiler ile bunların kapitalist toplumsal formasyonların (kendi deyimi ile çevre ve merkez) ve bunlar arasındaki ilişkilerin (dünya ekonomisi) çözümlemesine uygulanmasında karşılaştığı zorluklardır. Örneğin, aşağıdaki alıntıları (tümü 1976 yapıtından) birbirleriyle karşılaştırınız:

"Toplumsal formasyonlar arasında bir istisna olarak, merkez kapitalist toplumsal formasyon, egemenliği altında bulunduğu üretim tarzı ile özdeş olma eğilimindedir" (s. 76) ve "merkezdeki herhangi bir kapitalist sosyo-ekonomik formasyonun saf kapitalist üretim tarzına indirgenmesi konusunda hiçbir kuşkumuz yok" (s. 139); "(Çevre-Merkez ilişkilerinde H.B.) söz konusu olan, kapitalist üretim tarzının iç işleyişine ilişkin mekanizmanın niteliğinden çok, bu üretim tarzı ile ondan farklı olan formasyonlar arasındaki ilişkilerdir" (s. 147) ve "(çevredeki H.B.) marjinalleşme olgusu, kapitalist üretim tarzının temel yasalarının dünya kapitalist sisteminin somut koşullarındaki ifadesinden başka bir şey değildir." (s. 363)

İkincisi, merkez ekonomi modelinde, Amin'in emek ve sermaye arasındaki "toplumsal sözleşme" kavramı, Emmanuel'den (1972), "artığın emilmesi" kavramı ise Baran ve Sweezy'nin (1966) çalışmalarından aktarılıştır. Söz konusu yazarlar aynı eksik-tüketimcilik kavramını paylaşırlar. Emmanuel, uluslararası ücret farklılıklarını, eşitsiz değişimin kaynağı olarak görür. Dünya pazarında, meta fiyatlarının belirlenmesi sırasında ücretler bağımsız değişken olarak yer alır. Ücret dışındaki "üretim faktörleri"nin fiyatları, pazar aracılığı ile belirlenirken, ücretler, emek ve sermaye arasında kurumsal pazarlık sürecinde belirlenmektedir. Emmanuel'i eleştirenler (Bettelheim'in Emmanuel'in kitabındaki eki 1972, Pilling 1973, -Kay 1975, s. 107-119-, Mandel 1975 s. 351-64) ücretlerir "bağımsız değişken" olarak benimsenmesinin olanaksızlığının yanı sıra emek gücü fiyatının, kullanım değeri ile meta değerinin, eşit olmayan değerlerin değişimi ile, eşit olmayan emek değerinin birbirinin yerine kullanılmasının geçersizliğine değinmişlerdir. Emmanuel gelişmeyi birbirini izleyen şöyle bir sıraya bağlamaktadır: Yüksek ücretler →efektif talep →iç pazarın büyümesi →üretimin artışı.

Bu azgelişmişlik modeli, tam olarak, Nurkse'ün "kısır döngü" kuramının (1953) bir kopyasıdır. Ancak, düşük ücretlerin "bağımsız değişken" olarak alınması, modeli belirsiz bir döngüsellikten kurtarmaktadır. Amin, Emmanuel'in eşitsiz formülasyonunun bazı yönlerini eleştirmekte ise de (Amin 1973), temel çizgilerini, "önemli bir katkı" olarak izlemektedir (1976, s. 138)

Amin'in "**Monthly Review** Okulu" ekonomisi ile olan ilişkisi de önemlidir. Birçok yazarın belerttiği gibi, Baran'ın **Political Economy of Growth** (1957) adlı öncü yapıtı, çağdaş azgelişmişlik kuramının önemli esin kaynaklarındandır. Baran bu çalışmada, "ekonomik artık" kavramını geliştirmiştir. Bu kavram, Baran'ın Sweezy ile birlikte hazırladıkları **Monopoly Capital** adlı ça-

Bu özet, Amin'in öne sürdüğü tezin karmaşıklığını tümüyle ortaya koymamasına karşın, şu andaki ilgi konularımızla ilgili önemli noktaları yansıtmaktadır. Birinci nokta, azgelişmişlik kuramı açısından ileri kapitalist ekonomilerin belirleyici niteliğinin "kendini-idame ettiren" "öz merkezli", "otosentrik", "otodinamik" olmasıdır. İkinci nokta ise, pek az kuramlaştırılmış olmakla birlikte (Amin hariç) bu eşanlamlı niteliklerin azgelişmiş veya çevre formasyonların yapılarının kavramlaştırılmasını sağlayacak bir *"gelişme modeli"* vermesidir.

Azgelişmişlik: Yapı ve Süreç

"Azgelişmişlik" ifadesi, bu kendini devam ettiren, kendini yeniden üreten süreçlere *ve* bunların sonuçlarına atıfta bulunmaktadır. "Bağımlılık" terimi bazen, aynı şeylere gönderme yapmak amacıyla ve bazen de çevre toplumsal formasyonlardaki değişikliği yönlendiren yasalar ve eğilimlerin özerk olmayan doğasına atıfta bulunmak için kullanılmaktadır. Bu terimleri kullananlar arasındaki anlaşmazlığa karşın, aralarındaki fark, genelde uyum içinde oldukları noktalarla karşılaştırıldığında önemsiz kalmaktadır." (Leys, 1977, s. 93)

Herkesin hemfikir olduğu nokta, tarihsel bir süreç olarak "azgelişmişliğin gelişmesinin", kapitalist dünya ekonomisinin asli ve gerekli bir parçası olduğudur. Kapitalist dünya ekonomisi iki tür ekonomiden oluşmaktadır: Gelişmiş ve azgelişmiş veya merkez ve çevre; ve bunlar arasındaki karşılıklı ilişkileri asimetrik veya eşitsizdir. Bildiğimiz gibi ileri ekonomilerin gelişmesi kendini-idame ettiren bir büyüme şekli ile ve "öz-merkezli" bir ekonomik modelin yapısal bütünleşmesi ve oransallığı ile nitelendirilmektedir.

Çevre formasyonların yapıları ile ilgili temel konu ikicilik sorusu üzerinde odaklanmaktadır. Gerek burjuva çalışmalarında (örneğin Furtado, 1964) ve gerekse de Latin Amerikan Komünist Partilerinin (Frank, 1969a, özellikle Böl.4) programlarında yer alan

lışmanın temelini oluşturmuştur. Amin, artığın emilmesi fikrini bu araştırmadan almıştır. Ekonomik artık kavramı ve bunun Baran ve Sweezy'nin çalışmasındaki yeri konusunda çok açık bir eleştiri Culley (1977)'in incelemesinde yapılmıştır.

Üçüncü olarak, Amin'in çalışmasında Marksist ifadelerin yapısalcı (yani Marksist olmayan) kapitalizm kavramının kullanıldığı bir ortam olarak hizmet etmesi konusu, Wuyts (1876)'un çalışmasında başarılı bir biçimde tartışılmaktadır (yine bkz: R. Banaji 1976 ve Disney'in 1977, Amin'in 1974a çalışmasına ilişkin eleştiri makaleleri). Hem Wuyts ve hem de Disney'in vurguladıkları nokta, bu yapısalcılığın sonucunun, zorunlu olarak, Amin'in sık sık eleştirdiği ekonomizme yol açtığıdır. (Leys, (1977), azgelişmişlik kuramına ilişkin olarak yaptığı daha genel bir eleştiride "Marksistleştirilmiş yapısalcılık" ile ekonomizm arasındaki ilişkiyi belirtmektedir.) Amin'in sınıf mücadelesine yaptığı göndermeler, sınıf mücadelesi çözümlemesinin özünü oluşturmadığı ve ideolojik moda nedeniyle kullanıldığı için, kuramsal olarak temelsizdir. Benzer biçimde, yapıtlarının tutarlılığı ve çekiciliği ideolojik oldukları ölçüde, salt ideolojik bir okumanın ürünü olabilirler.

Bu pek normal olmayan uzun dipnotta değineceğim son nokta, burada, Samir Amin'i (veya bir başka azgelişmişlik kuramcısını) eleştirmekten çok, onun (veya diğerlerinin) yapıtlarında yer alan belli konumların nitelik ve sonuçlarını tartıştığımın açıkça bilinmesidir. Bu noktanın belirtilmesinin gerekçesi, Amin'in kendisine yöneltilen eleştirileri yanıtlarken ve yeni bir makalesinde (1977) izlenebileceği gibi, görüşlerindeki bir değişikliği açıklarken takındığı **ad himinem** (ön yargı ve tutkularına hitap eden M.E) tavırdır. (Bkz: Dipnot 20)

bu kavrama Frank yoğun eleştirilerde bulunmuştur. Latin Amerikan Komünist Partilerinin parti programları, ulusal (kapitalist) kalkınma için, tarım sektörünün "feodal oligarşisine" karşı, "ilerici" sanayi burjuvası veya ulusal burjuvazi ile işbirliğini savunan sınıf ittifakı stratejisi önermektedirler. Frank'ın bu konudaki tutumu, *ipso facto* (fiilen) sömürgeleşme suretiyle dünya kapitalist ekonomisine katılmanın, kapitalizm öncesi formasyonları, "uydu" türü kapitalist formasyonlara dönüştüreceği yönündedir. Uluslararası pazar için üretim aracılığıyla ifade edilen "metropol" ile olan ilişkiler, kapitalizmi belirleyen ve kesinleştiren özelliktir. Bu üretimin gerçekleşmesini sağlayan işletme şekilleri, emek, istihdam biçimleri ve emek süreçlerinin sosyal organizasyonu söz konusu belirleyici ilişki yanında önemsiz kalmaktadır.[13]

Bu kavrama ilişkin bilinen eleştirisinde Ernesto Laclau, kendi geliştirdiği "ekonomik sistem" kavramını şöyle tanımlamaktadır:

"[Ekonomik sistem] bölgesel, ulusal veya dünya çapında olsun, ekonominin farklı sektörleri veya değişik üretken birimleri arasındaki karşılıklı ilişkileri gösterir. Herhangi bir ekonomik sistem, her zaman bir bütün olarak tanımlamamız koşuluyla (yani farklı görünüşlerin birliğini, ayrılmazlığını oluşturan öğe veya hareket yasasından yola çıkarak), kendini oluşturan öğeler olarak, farklı üretim biçimlerini içerebilir." (1971, s. 33)

Bu görüş, muhtelif Fransız yazarlar tarafından (özellikle Bettelheim-Emmanuel'in yapıtında yer alan yazısında, 1972; Rey, 1973, 1976; Godelier, 1974; Meillassoux, 1975) "üretim biçimlerinin eklemlenmesi" kavramı eklemlenmesi" kavramı ile daha da geliştirilmiştir.(*)

Bu görüş, azgelişmişlik kuramını sürdürmekte ve kapitalizmin (bir bakıma) egemen olduğu, ancak ne kapitalist üretim birimlerinin, ne de emek gücünün, meta biçiminin genelleşmediği sosyal formasyonların nitelendirilmesi sorunu üzerinde durmaktadır. Bu (gerçek) sorundan kaynaklanan gerilim, sorunun çözümünde başarısız kalan bir dizi formülasyonla kendini göstermektedir.

Samir Amin (1976) tek bir yapıtta, çevre toplumsal formasyonlarla ilgili olarak en azından üç farklı kavramsallaştırmadan yararlanmaktadır. Bunlardan biri, Frank'ın acımasızca eleştirdiği burjuva tipi ikicilik kavramı ile aynıdır; yani, genellikle birisi kendine yeterli diğeri de dışsatıma yönelik olarak tanımlanan iki ayrı sektör bir arada varolurlar. "İki sektör birbirlerine nüfuz etmeden bir arada bulunurlar ve ekonomi bütünleşmiş bir birlik oluşturmaz" (s. 271). İkinci kavram ise, üretim biçimlerinin eklemlenmesi görüşüne uymaktadır: "(Çevre formasyonlarda) egemen olan kapitalist biçim diğerlerini etkiler ve bunları, radikal bir şekilde tahrip etmemekle birlikte, boyunduruk altına almak için belirgin işlevlerinden uzaklaştırarak, kendine bağımlı duruma gelecek şekilde dönüşüme uğratır" (s. 22). Nihayet, "Çevre formasyonlar, farklı köklerine karşın, temelde aynı bir kalıpta birleşme eğilimi gösterirler. Bu olgu, dünya çapında, kapitalizmin giderek artan birleştirme gücünü yansıtmaktadır" (s. 333).

(*) Bu tartışmaya ilişkin Türkçe bir derleme için bkz: Ç. Keskinok, M. Ersoy, "Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine", Birey ve Toplum, Ankara, 1984

(13) Ve "lumpen burjuvazi"nin birçok bölümü –tarımsal, ticari, sınai– azgelişmişliğin yeniden üretilmesindeki çıkarları doğrultusunda birleşik bir blok oluştururlar.

Bu genel sorunun bir diğer ortaya çıkış biçimi de, yeni yazında üretim tarzlarının sayısında artma olmasıdır. Örneğin, Hamza Alavi, Hindistan sömürge formasyonunu, kapitalist ve feodal biçimlerin eklemlenmesi olarak ele almaktan kaçındığı için yeni bir tarz, "sömürge üretim tarzı" kavramını geliştirmiştir. Sömürge üretim tarzı, bir "kapitalist üretim tarzı" olmakla birlikte, onun "deforme olmuş" bir biçimidir (1975, s. 191). Bu yeni tarz "deforme olmuş genel meta üretiminin sömürge biçimini" ve yine "deforme olmuş yaygın yeniden üretimini" göstermektedir. Genel meta üretiminin deforme olması, "öğeleri artık yurt içinde doğrudan bütünleşemeyen, salt farklı parçaların ayrı bağlarla metropol ekonomisi ile bütünleştiği" sömürge ekonomisinin bu eklemlemlenmeyen (Amin'den alınmış bir kavram) doğasından kaynaklanmaktadır.

İkinci özellik ise, (artığın emilmesi) birincinin sonucudur: "Sömürge ekonomisinin eklemlenmemiş olması ve artığın sömürgeci güçler tarafından alınması, yaygın yeniden üretimin sömürge ekonomisi çerçevesinde değil de, ancak bir emperyalist merkez (aynı eser, s. 187) kanalıyla yapılabileceği anlamına gelmektedir."[14]

Sömürgelerde ortaya çıkan yeni üretim biçimleri konusunda başka öneriler getiren yazarlar da var. Örneğin Pierra-Philippe Rey, sömürge Senegal'de *marabetler* tarafından başlatılan ve izleyicilerince sürdürülen sömürü biçimini, kapitalist-olmayan, ancak kapitalizmin hükmettiği bir üretim biçimi olarak görmektedir (1976, s. 63). Bir diğer örnek olarak da, Amin'in çalışmasının muhtelif bölümlerinde yer alan "köylü üretim tarzı" verilebilir. "Köylü, eski üretim tarzı çerçevesinde üretmeye devam eder, ancak artık merkeze ihraç edilen mallar üretmektedir." (1976, s. 294, Amin tarımla ilgili bir başka çalışmasında, "köylü üretim tarzı"nı, basit meta üretimi tarzlarından biri olarak nitelemektedir (1974b))[15] Üretim tarzı kavramının kesinlikten uzak olması ve pekçok başkalaşım göstermesi nedeniyle, eklemlenme kavramıyla birlikte "yapısal bağımlılık" kavramını kullanarak, kendi alan çalışmalarında karşılaştıkları üretim tarzları konusunda bir liste hazırlayan antropologların da bulunması şaşırtıcı olmamalıdır (Long, 1975, 1977).[16]

Çevre formasyonların yapısının formüle edilmesinde karşılaşılan zorluklarla ilgili bu örnekler dikkate alındığında, böyle bir formülasyonun yapılmasının genel düzeyde olanaksız olmakla birlikte, "azgelişmişliği", incelemenin ayrılmaz bir parçası olarak görülmesi nedeniyle, azgelişmişlik kuramına zorla kabul ettirilen bir formülasyon olduğu söylenebilir. Bu bakımdan, Amin'in yukarıda değinmiş olduğumuz "bir noktada birleşme tezi" açıklayıcı niteliktedir. Bu, "Çevre Formasyonların Genel Nitelikleri" bölümünün önsözünde ele alınmıştır (1976, s. 333 - 364).

Tüm çevre formasyonların ortaklaşa sahip oldukları dört karakteristik özellik vardır:

1- Ulusal sektörde tarımsal kapitalizmin egemenliği,
2- Yabancı sermayenin peşinden, esasen tüccar olmak üzere, yerel burjuvazinin oluşması,
3- Çağdaş çevre ülkelere özgün bürokratik gelişme eğilimi,
4- Proleterleşme olgusunun henüz tamamlanmamış özgün niteliği. (vurgu eklenmiştir)

Bu formülasyonlardan ve izleyen tartışmadan açıkça anlaşılacağı üzere, söz konusu "genel nitelikler" kuramsal olarak saptanmamışlardır, ampirik genellemelerdir. Örneklerin büyük bölümü Afrika'dan alınmış olup, genellemeler kaba olarak son derece tümevarımcı alt gruplara ayrılmışlardır; örneğin, Avrupa için "Doğu Dünyası" için ve "çağdaş Kara Afrika" için, "ulusal burjuvazinin oluşmasına ilişkin farklı modeller" geliştirilmiştir (s. 339).[17]

Azgelişmişlik yapısının genelleştirilmesine yönelik bu çaba (Amin'in öz-merkezli "ekonomik sistem" modelinde olduğu gibi), konuya ilişkin diğer çalışmalarda gerçek, ancak zımni düzeyde kalan, azgelişmişlik kuramının kavramlaştırılma biçiminin sonuçlarına açıklık kazandırması bakımından faydalıdır. Bu da, "azgelişmişliği" bütünlüğü olan bir araştırma nesnesi haline getirme eyleminin bir sonucudur. Dünya ekonomisindeki özgül yapısal konumunun bir sonucu olarak "azgelişmişliğin gelişmesi"nin tek ve ayrılmaz bir süreç olarak ele alınması nedeniyle, azgelişmişlik kuramı, azgelişmiş formasyonların yapısı açısından üniter bir kavram haline gelmeye zorlanmıştır. Bu sonuç, azgelişmişlik "biçimleri" ile ilgili çeşitli tartışmaların ya tarihsel sıralanım, ya da çağdaş değişkenler olarak arkasına saklanmıştır. Ancak bunların "temel" bir sürecin "olgusal" biçimleri (ampirik olarak tanımlanmış) olmaları nedeniyle, bu türden bir kavramsallaştırma, çevrenin, bir bütün olarak veya içindeki belirli formasyonların azgelişmişliğinin ancak doğrusal bir tarihini sunabilir.[18]

Bu tarihçenin içeriği, her zaman için merkezin çevre üzerinde egemen olması, çevrenin sömürülmesi (artığın akıtılması) ve azgelişmişliğin yeniden üretimini kapsar. Bu tarihçe, birbirini izleyen "biçimler"den oluşmakla birlikte, bu biçimler temel bir sürekliliğin değişen ifadeleri şeklindedir.

---

(14) Her ne kadar Hindistan bağlamında ele alınıp incelenmiş ise de, Alavi'nin sömürge ve sömürge sonrası üretim tarzları kavramlarının çok daha geniş bir uygulama alanı bulacağı varsayılmıştır (1975, s. 193). Sömürge üretim tarzı kavramı, Banaji (1972) tarafından ileri sürülmüş, ancak yazar, daha sonra, bu kavramı çözüm önerdiği soruları aynen korumak koşulu ile, yadsımıştır. Banaji (1975b), Alavi'nin formülasyonunun bir eleştirisini yapar. Von Freyhold'un söz konusu kavrama ilişkin kuramsallaştırması, Tanzanya tarihi üzerine yapılan bağımsız çalışmadan kaynaklanır ve Pierre-Philipe Rey'inkine çok yakın bir tutuma ulaşır.

(15) Köylü ekonomisi, üretim tarzı vb. kavramlar için bkz: Ennew, Hirst ve Tribe, 1977. Bu kavramın en hassas ve titiz formülasyonu A.V. Chayanov'un çalışmasında (Thorner, Kerblay ve Smith, ed., 1966) yapılmıştır. Söz konusu yapıtın eleştirisi için bkz: Little John, 1977.

(16) Marksist üretim tarzı kavramının, Marksist olmayanlar tarafından saptırılan betimleyici kullanımı, bu kavramı farklı emek süreçlerine indirgeyen Terray'ın yapıtı (1972) ile, kolaylaştırılmıştır. Bu kullanımın biçiminin Rey tarafından eleştirisi için bkz: Tribe (1976). Bu konuda daha açık ve önemli bir makale için bkz: Banaji (1975a).

(17) Azgelişmişlik yazınının büyük bölümünü okumuş olmanın deneyimi, kişiyi, "öz", "özsel", "özsel olarak" ifadelerinin, kuramsal bir boşluğu doldurma girişiminin bir göstergesi olma olasılığına karşı uyarmaktadır. Bu durumda Amin'in, çevre formasyonlarının yapısının "özsel olarak aynı" oldukları biçimindeki betimlemesi, ampirik genellemeden kaynaklanan bir kuramsal terketme olmaktadır.

(18) Eleştirmenler bu saptamayı Frank'ın Şili ve Brezilya tarihine ilişkin çalışmaları ile ilgili olarak yapmışlardır. Afrika'nın azgelişmişliğinin radikal tarihine ilişkin en iyi bilinen yapıt Rodney'indir (1972). Macar yazar Endre Sik'in (1966, 1974) Afrika üzerine yaptığı çalışmalarda yine bu tür tarih yazımı özelliklerini gösterir (bkz: Bernstein, 1977).

"Kapitalist ekonomik gelişme ve azgelişmişlik sürecinde bir üçüncü çelişki daha söz konusudur: Bu da, kapitalist sistemin *tüm zaman ve mekanlarda* gelişme ve yaygınlaşması sürecinde, ekonomik gelişme ve azgelişmişliğin *sürekliliği* ve her yerde aynı anda mevcut olmasıdır" (Frank 1969a, s. 12). (Vurgular eklenmiştir.)

"Dünya kapitalist sisteminin gelişmesinin *tüm evrelerinde* merkez ile çevre arasındaki ticari ve mali ilişkiler, *aynı ikili işleve* hizmet etmişlerdir: Bir yandan kapitalizm öncesi sistemlerin zararına olarak kapitalist pazarın genişletilmesi yoluyla fazlalığın emilmesini kolaylaştırmak; diğer yandan da ortalama kâr oranını yükseltmek (Amin, 1976a, s. 187-8; vurgular eklenmiştir).

"Klasik" azgelişmişliğin yapısı, uluslararası işbölümünde belirli bir yerin işgali ile ilişkili olup, merkezdeki endüstrilere, tarımsal ve mineral hammaddeler üreten bir "ihraç ekonomisinin" özelliklerini kapsamaktadır. (Bazı burjuva araştırmacılar da bu azgelişmişlik nitelemesini benimserler. Myinth, 1958; Levin, 1969; Furtado, 1964). Bu kavramsallaştırmada azgelişmişliğin niteliklerinden biri, hammadde üretim ve ulaşımı için gerekli olanın dışındaki endüstrilerin olmayışıdır. Bazı Üçüncü Dünya ülkelerinde, savaş sonrası yıllarda gelişen imalat endüstrisi, azgelişmişlik nitelemesinde revizyon yapılmasına yol açmış ve niteleme, zorunlu olarak sınırlı veya "bağımlı" tipik sanayileşmeyi içerecek biçimde genişletilmiştir.

"Bağımlılık" nosyonu, 1950'li yıllarda, Latin Amerika'da, konvansiyonel büyüme modellerinin tercih ettikleri ihracatın teşvik edildiği *desarrollo hacia afuera* veya "dışa yönelik" gelişme görüşlerine karşı, Latin Amerika Ekonomik Komisyonu'ndaki milliyetçi ekonomistler tarafından savunulan ithal ikameci sanayileşme suretiyle, *desarrollo hacia adentro* "içe-yönelik" gelişme konusundaki tartışmalar sırasında ortaya çıkmıştır. İthal-ikameci model, sermaye mallarının ithal edilmesi için gerekli olan döviz üzerinde yarattığı baskılar (ve buna bağlı olarak borçlanma ve enflasyon) ve çokuluslu şirketlere imalatçı yan kuruluşlarını kurma veya teknolojideki avantajlarını değişik yollarla istismar etme olanağı vermesi nedeniyle, *desarrollo hacia adentro* görüşünde hayal kırıklığı yaratmıştır. (Dos Santos 1973; Booth, 1975; O'Brien, 1975). Oluşan bu hayal kırıklığı gerçekten ulusal ve "özerk" kapitalist bir gelişme stratejisi olarak "içe dönük" gelişmenin başarısızlığı olarak ifade edilmiştir. İşte, "bağımlılık" nosyonuna, ideolojik acılık veren de bu saptama olmuştur.

Bağımlılık kavramı, azgelişmişliği, "ihraç ekonomisi modelinde" yurtiçi piyasanın genişlemesine hiçbir katkıda bulunmayan, ancak büyümeyi ihraç mallarının giderek artmasıyla sınırlandıran, durgunluğa neden olan ilişkilerden kurtarması nedeniyle, azgelişmişlik kuramının kapsamını genişletmektedir (Cardoso, 1972). Böylece "bağımlılık kuramı", azgelişmişliğin "temel" yapılarını değiştirmeden büyümenin (yurtiçi pazarın genişletilmesi de dahil), azgelişmişlikle uzlaşmasına izin vermektedir.

Günümüzde, teknoloji üzerinde denetim kurmak veya kuramamak, temel bir faktör olarak görülmektedir. Bu faktör uluslararası kapitalin finans güçleri nedeniyle zaten varolan etkisini daha da yoğunlaştırmaktadır (Frank, 1969a; Ch. 5; Dos Santos 1973; Alasi 1975; Amin, 1976). Alavi'ye göre, sömürge üretim tarzı, yerini, genelleşmiş meta üretim devrelerinin ve sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminin (en azından kısmen)

içsel olarak gerçekleştiği, ancak sermaye malları ve araştırma yoğun teknoloji alanında "dışsal bir bağımlılık" gösteren sömürge-sonrası üretim tarzına bırakılabilir (1975, s. 192). Amin, "uzmanlaşmadan bağımlılığa" doğru bir geçişten söz etmektedir (1976, Ch.3): "Fiziki sermaye yatırımı, tekellerin kâr oranını artırmaya yönelik ekstra artık-değer elde etme aracı olarak sahip olduğu önemi yitirmektedir. Teknolojinin başlattığı bu işin üstesinden fazlasıyla gelebilir" (aynı eser, s. 189).[19]

"Azgelişmişliğin gelişmesi" sürecindeki değişiklikler, terminolojideki değişikliklerde de yansımaktadır -neo-emperyalizm (Frank, Amin) ve post-emperyalizm (Amin) gibi- azgelişmişlik kuramının sözcük hazinesinin bu şekilde genişletilmesi bu sürecin kuramsal bakımdan herhangi bir gelişme göstermiş olduğu anlamına gelmez. Neolojilerin (yeni kelimelerin) tomurcuklanması, sadece ve sadece aynı temel ilkeleri pekiştirmeye yaramaktadır. Tıpkı Booth'un, Frank'ın yapıtı ile ilgili tartışmasında belirtmiş olduğu gibi, ne kadar değişirse, o kadar benzeşmektedir (1975, s. 77). Keza, Amin'e göre "bağımlı sanayileşme, her zaman için merkezin yararına olacak bir ilkel birikim mekanizması oluşturan, eşitlikten uzak, uluslararası uzmanlaşmanın, en son biçimidir (1976, s. 190). İmalat sanayiini (hatta sermaye mallarını) içeren "ileri" azgelişmişlik biçimleri çevre ülkeleri parçalamakta ve azgelişmişlikleri daha da yoğunlaştırmaktadır. Brezilya, Hindistan ve Senegal gibi formasyonlar arasında kapitalizmin gelişmesi yönünden (kuramsal olarak belirlenmiş) herhangi bir nitelik farkı yoktur; bu formasyonların yapıları, sadece dünya kapitalist merkezlerine olan bağlarının sayısı bakımından nicel bir farklılık göstermektedir.

Azgelişmişlik Kuramının Olanaksızlığı

Yukarıdaki incelemeden sonra, artık azgelişmişlikle ilgili bir genel kuram geliştirmenin olanaksızlığı ve böyle bir kuram geliştirme girişiminin ideolojik olarak belirlenmiş olacağı konularını tartışabiliriz. Bu tartışma, modernlik modellerinin modernleşme toplum bilim kuramlarını belirlemesi gibi, "gelişme" kavramının da tüm azgelişmişlik formülasyonlarını biçimlendirdiği görüşünü içerir. Açıkça belirtilmese de, yaygın "gelişme" nosyonunun iki ayrı yönü vardır. Bir yanda, merkezde başarılan ancak çevrede yinelenemeyen kapitalist gelişmeye dikkat çekilmekte, diğer yanda, gelişmenin ütopik kavramlaşmasının işaretleri gösterilmektedir.

Merkezin gelişiminin çevrenin azgelişmişliği ile sağlandığı ve bu konumların değişmediği sürece de, tanım gereği, dünya sisteminin varolan koşulları içinde, çevrenin gelişmesinin olanaksızlığı belirtilmektedir. Ancak, yukarıda belirttiğimiz gibi, "gelişme" nin, öz-merkezli ve bütünleşmiş bir ekonomik yapıyı temel alan, kendini besleyen büyü-

(19) Yakın zamanlarda teknoloji olgusu da, liberal gelişme iktisatçıları tarafından bu çerçevede, yani teknolojinin çokuluslu şirketlerle, "bağımlılık"la ve ikicilik ile olan ilişkileri çerçevesinde, ele alınmaya başlandı (Bkz: **Journal of Development Studies**, 1972, "Gelişmede Bilim ve Teknoloji" özel sayısı, özellikle C. Cooper'ın giriş yazısı, yine bkz: Singer ve Ansari, 1977'nin yazısı). Öyle görünüyor ki Alavi'nin sömürge-sonrası üretim tarzı ile kapitalist üretim tarzı arasındaki ayırt edici fark, ileri teknoloji ithal ettiği için "bağımlı" hale gelen sanayi burjuvazisinin varlığına indirgenmektedir.

meyi içeren, kapsamlı bir (kuramsallaştırılmadığı ve zımni kaldığı sürece başka türlü isimlendiremeyeceğimiz) imgesi vardır. Buna sadece Samir Amin tarafından bir açıklık getirilmiştir. Ancak öz-merkezli bir ekonomi modeli kurmanın getirdiği sonuç, dünya ekonomisi ve mekanizmalarının etkinliğinin zayıflatılması olmuştur.

Dünya ekonomisi, ezgelişmişler kadar ileri kapitalist ülkelerin de varoluş koşullarının içerildiği, uluslararası sermaye akımının ve ticaretinin büyük bölümünün ileri kapitalist ülkeler arasında gerçekleştiği; uluslararası pazar için üretimin tüm sanayi kapitalizmi boyunca önemli olduğu; üretci sermayenin uluslararasılaşmasının, sermayelerin içiçe girişinin ve bunların artan biçimde zorunlu kıldığı üretim süreçlerinin uluslararasılaşmasının, ileri kapitalist ülkeler için temel öneme sahip olduğu; kısacası, artık gelişmiş ekonomilerin azgelişmiş ekonomilerden "özerk", bağımsız olmadıkları bir sistemdir; bu özelliklerin tümü, öz merkezliliğin, gelişme"nin ayrıca özelliği yapıldığı anda, ortadan kalkmaktadır. Yazarlardan biri, Samir Amin'in gelişmiş kapitalizmin ulusal "kendine-güven" görüşünü şu saçma sonuca dek götürmektedir: Gelişmiş ülkelerin dışsatımları "iç pazar için yapılan üretim yanında çok önemsiz olup, genelde salt fazlalıklar ihraç edilmektedir!" (Tschanneri, 1976, s. 14)[20]

> "Uyduların daha varlıklılarında görülen ekonomik gelişme, en iyimser ifade ile, sınırlı veya 'azgelişmiş' bir gelişmedir. Bu gelişme, sürekli olarak, metropolle olan bağımlılık ilişkilerince koşullanır. Diğer bir deyişle, Latin Amerika'daki gelişme, bir uydu gelişmedir. *Bölgesel olarak özerk değildir, kendini yeniden üretemez ve varlığını sürdüremez*" (Cockcroft, Frank ve Johnson, 1972, s. xi; vurgu eklenmiştir).

(20) Samir Amin'in modeli, genişletilmiş yeniden üretimi, merkez ekonomilerdeki özmerkezli birikim kavramı olarak; "ilkel birikimi" de, çevre-merkez ilişkilerindeki "artık transferi" kavramı olarak kullanmaktadır. Bu ayrımdan güdülen amaç, "artık transferinin", merkezdeki sürekli büyümenin zorunlu bir koşulu olduğu görüşünü değiştirmek ve Rosa Luxemburg'un kapitalizmin "otomatik çöküşü"ne ilişkin eksik tüketimci kuramından kaçınmaktadır:
"Artık değerin üretimi ile bunu izleyen birikim dönemi arasında iki ayrı işlem yer alır: Artık değerin gerçekleşmesi, yani saf değerlere çevrilmesi ve bu saf değerin üretici sermayeye dönüştürülmesi. Bu iki işlem de kapitalist olmayan dünya arasında olur. Gerek artık değerin gerçekleşmesi ve gerekse de sabit sermayenin maddi unsurlarının sağlanması bakımından, uluslararası ticaretin varlığı, kapitalizmin tarihsel varoluşu için temel bir zorunluluktur. Uluslararası ticaret, gerçek koşullar altında, kapitalist ve kapitalist olmayan üretim tarzları arasında yapılan bir değişimdir." (Luxemburg, 1963, s. 359)
Luxemburg'a göre, bu süreç kendisini kapitalizm öncesi üretim tarzlarının yıkımına yol açarak gösterir. Bunun anlamı gerçekleşmenin ve buna bağlı olarak da sermayenin yeniden üretiminin olanaklı olmadığıdır. Amin'in ilkel birikim kavramının rasyoneli, yazarın diğer azgelişmişlik kuramcılarının ihmal ettikleri bazı sorunların kuramsal olarak farkında olduğunu gösteriyor. Ancak önerilen çözüm tatminkar değildir. Amin, Luxemburg'un ileri sürdüğü, "çevre-merkez ilişkilerinin kapitalist üretim tarzının kendi yasalarından çok, ilkel birikim mekanizmalarına bağlı olduğu savını benimserken (1976, s. 143) kapitalizmin, kapitalist pazarda kapitalistlere ve işçilere satılamayacak metalarda içerilmiş olan artık değerin gerçekleşmesi için 'üçüncü bir pazara' (kapitalizm-öncesi formasyonlara) gereksinimi olduğu" görüşünü (1976, s. 85) eleştirir.
Ancak buradaki hile, ilkel birikimin eşitsiz değişim, daha da ötesi, kapitalist koşullarda üretilmiş metaların eşitsiz değişimi, anlamında kullanılmasıdır. "Normal yeniden üretimin tersine, ilkel birikimin belirleyici özelliği, eşitsiz değişimdir; yani Marksist anlamda üretim fiyatları farklı olan ürünlerin değişimidir." (s. 187, vurgu eklenmiştir). Aynı zamanda, Amin, Üçüncü Dünya Ülkelerinden dış satımı yapılan metaların "çok modern" koşullarda üretildiğini, emeğin verimliliğinin ileri kapitalist ülkelerindeki ile aynı düzeylerde olduğunu (s. 143, bunun Üçüncü Dünyanın toplam dışsatımının 3/4'ü için geçerli olduğunu hiçbir kanıt göstermeden ileri sürüyor) savunmaktadır. Amin bu ilkel birikim kavramı için Preobrazhensky (1965)'nin otoritesine başvurmaktadır. Ancak, Marx'tan sonra ilkel birikime ilişkin en kapsamlı çalışmayı yapan Preobrazhensky'nin ilkel birikiminin belirleyici özelliği "kapitalist üretim alanı dışından yapılan birikim" dir. (1985, s. 85, vurgu eklenmiştir.)
Amin, kapitalizmin "otomatik çöküşü" kuramına ilişkin formülasyonlardan kaçınmakta kuşkusuz haklıdır. Ancak, bu çelişkiyi Marksist terimlerle, salt gerçekleşmeye indirgemesi –üretim kapasitesi/tüketim kapasitesi– yanlıştır. Çünkü bu yolla tekrar Rosa Luxemburg konumuna dönmektedir. Yeni bir makalesinde (1977) Amin (azgelişmişlik kuramcıları arasında özgün olan), ileri kapitalist ülkelerdeki üretim ile temellendirilen, sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminin önemine ilişkin konumunu terkeder gibi görülmektedir. "Geçen yüzyılda merkezde gözlenen görece yüksek büyüme hızlarının, özünde, emperyalist yağma ile beslendiği bilinen bu gerçektir" (s. 28). "Aynı zamanda, eşitsiz değişimin kuramına ilişkin savları daha ılımlı biçimde sunulmuştur. 'Eşitsiz değişim', kapitalizmin emperyalist aşamasındaki artık değer dolaşım mekanizmasından başka bir şey değildir" (s. 33). Ancak, toplam artık değerin bölüşümünde bireysel sermayelere, yaptıkları yatırım oranında pay veren ve kâr oranlarının eşitlenmesi ile oluşan üretim fiyatları anlamında, eşitsiz değişim, kapitalist üretim tarzı yasalarının genel bir sonucudur. Bu bakımdan "merkez-çevre ilişkileri"nin ayırıcı özelliği olmayıp, üretimin tüm dalları ve birimleri arasındaki ilişkilere uygulanır. Eşitsiz değişimin emperyalizm aşamasında belirli sömürü biçimi olduğunu kabul etmeyenler "salt sosyal demokratlar, revizyonistler ve birçok 'solcu' (Batıda)lar olup, bu konuda hiçbir tartışmaya girmemektedirler" (s. 33). Bu sav eşitsiz değişim konusunda yoğun tartışmalar yapılmış olduğu gerçeğine uygun düşmemektedir. Bu bakımdan Amin'in gerçek yakınması başkalarının kendisi ile aynı görüşte olmamalarıdır.

Azgelişmişlik kuramı aşağıdakilerin her ikisine birden sahip olamaz. Eğer çözümleme alanı dünya ekonomisi ise; eğer kâr oranındaki düşüş eğilimini karşılamak üzere merkezin, sömürmek için, çevreye gereksinimi varsa; eğer sermaye döngüsü genel olarak uluslararası düzeyde gerçekleşiyorsa, o zaman, gelişimi bölgesel özerklik gösteren, kendi varlığını idame ettirip yeniden üretebilen bir kapitalist formasyon *olamaz*. "Gelişme", bağımsız ve öz-merkezli bir doğaya sahip olmakla, "azgelişmişlik" ise bağımlı ve özerk olmama nitelikleriyle kavramsallaştırılamaz.

Modernleşme sürecinin, toplumbilim ve politik bilim modellerince, yasa haline getirilmesinde olduğu gibi, merkezde gerçekleşen ancak çevrede yadsınan "normal" kapitalist gelişme nosyonu da, çevrenin normdan sapması türünde bir kavramsallaştırmayı teşvik etmektedir. Çevredeki değişiklikler ne olursa olsun, merkezden gelen dürtülere tepki oluşturduğundan (Frank, 1972b, s. 39; Magdoff 1972, s. 146; Amin 1976, s. 245) "gelişmeci" değil, "süregiden *hatalı* gelişme"nin birer ifadesi olabilirler. (Cockcroft, Frank ve Johnson, 1972, s. xviii). Alavi'nin sömürge üretim tarzında, genelleştirilmiş meta üretimi ve birikimi *deformedir*. Amin'in çevre formasyonları ve Beckford'un plantasyon ekonomisi modelinde (1969, 1972) kaynak dağılımı *çarpıktır*.

Bu arazlı örneklerde, sorunları olmayan kapitalist gelişme "model"i referans alınarak, kapitalist azgelişmişlik, sorunlu olarak nitelenmektedir. Benzer biçimde, sömürge sonrası devlet tartışmasında da, yönetici sınıf ile onu oluşturan fraksiyonları belirleme sorunu ortaya atılmaktadır. Sorunun Üçüncü Dünya formasyonlarına özgü olduğu ileri sürülmektedir. Bunun karşıtı olan ileri kapitalist ülkelerde ise, ekonomik olarak hakim sınıf = yönetici sınıf biçimindeki "klasik" eşitlik geçerli olduğundan, devlet sorunu ortadan kalkmaktadır. (Alavi, 1972; Shivji, 1975)[21]

(21) Kapitalist devletin Marksist kuramın bir nesnesi olarak sorunsallaştırılması, yakın yıllarda, özellikle Nicos Poulantzas'nın yapıtının dürtüsü ile canlı bir tartışma ortama yarattı.

Radikal kuramcıların kullandığı "gelişme" kavramı, "normal" kapitalist gelişme nosyonundan türetilen biçimine ek olarak, ulusal ideolojiden ve "sol-liberal" gelişme çalışmalarının refahçı yaklaşımından da bazı unsurlar içerir. Seers'in makalesinde klasik ifadesini bulan "sol-liberal" görüş, gelişme araştırmalarında sosyal demokrat akım tarafından temsil edilir: "Gelişmenin anlamı" salt ekonomik gelişmeyi hızlandırmak değil, bunun yanı sıra gelişmenin meyvelerinin daha eşit bir biçimde bölüştürülmesini, temel insan haklarının, fırsat eşitliğinin güvenceye alınmasını vb. de kapsamalıdır. "Gelişmenin" bu "anlamı"nın radikal azgelişmişlik kuramında ne ölçüde yankılandığı, kapitalizmin (veya en azından kapitalist azgelişmenin) ahlaksal eleştirilerinde ve eşitsiz gelişme ile toplumsal eşitsizliğe ilişkin sözcüklerde karakteristik ifadesini bulmuştur.

"Artan toplumsal eşitsizlik, dışa yönelmiş gelişme koşullarının yeniden üretiminin bir göstergesidir" (Amin, 1976, s. 352). Alavi, Hindistanda Yeşil Devrimin sonuçlarına ilişkin saptamasında şöyle diyor: "(Yeşil devrim) eşitsizlikleri büyük ölçüde yoğunlaştırdı. Acaip bir paradoksa tanık oluyoruz; salt daha az kişi için çok daha fazla zenginlik yaratan değil, aynı zamanda daha çok insan için daha büyük yoksulluk getiren bir gelişme modeli ile karşı karşıyayız" (1975, s. 167). Kapitalist bir toplumsal formasyonda bu neden bir paradoks olsun? Kuşkusuz Marx ve Lenin olayı böyle değerlendirmezler ve bunu tarımsal sermayenin oluşumu için gerekli koşullardan biri olarak görürlerdi.[22]

İkinci unsura, yani ulusal ideoloji konusuna, daha önce değinmiştik. Bağımlılık kavramının, "içe yönelik" gelişme stratejisinin başarısızlığının yarattığı umut kırıklığının, yani Latin Amerikan sanayi burjuvazisinin gerçek bir *ulusal* burjuvazi olma savaşımında yenik düşmesinin yol açtığı üzüntünün bir ifadesi olarak, ortaya çıktığını belirtmiştik. Phillips'in yorumuna göre, "ulusal sermaye'ye 'ulusal çıkar'ın temsilcisi olarak kendini gösterme fırsatı verilmişti; sonunda yadsınmasının nedeni ise, *sermaye* olmasından değil, yeterince *ulusal* olmamasından kaynaklanmıştır" (1977, s. 19). Yazarın daha ileride belirttiği gibi, bu yargı "ulusal gelişme" kavramının radikal azgelişmişlik kuramına hiç eleştirilmeden eklenmesi ile ilişkilidir.

Kuram, "açıklanacak bir nesneyi belirten kavramların mantıksal bir yapısı olup, bu nesneyi açıklama mekanizmalarını sağlar" (Hirst, 1976, s. 78). Bir azgelişmişlik kuramı geliştirmek olanaksızdır, çünkü "azgelişmişlik", tutarlı bir açıklama nesnesi oluşturmaz. Modernleşme kuramlarında gördüğümüz gibi, modernliğin sorunları-olmayan bir modeli, hem modern olmayanı tanımlayan ve hem de modernleşme sürecini belirleyen kavramsal araçlara sahiptir. Modern-geleneksel kuramsal ikilisinin kurduğu ikicilik, terimlerin tanımının sağladığı açıklama ötesinde hiçbir kuramsal ilerleme üretemeyen bir döngüselliği temsil etmektedir. Somut çözümleme, bu terimler ve türevleri çevresindeki eklerden, gelişmelerden oluşur. Aynı şey azgelişmişlik kuramı için de söz konusudur. Azgelişmişlik, "gelişme" ifadesinin olumsuzudur. Bir yanda gelişme, "normal" (veya "klasik") kapitalist gelişme ile, yani kendini besleyen büyümenin temeli olarak, bütünleşmiş bir ulusal ekonomi ile özmerkezli birikimi birleştiren modelle özdeşleştirilirken; aynı zamanda da

(22) Bkz: Not 31.

merkezdeki kapitalist gelişmenin zorunlu koşulunun çevrenin azgelişmişliği olduğu önermesi ile, bunun olanaksızlığı gösterilmektedir. Bu sonuç kapitalizm kavramının yeterli bir kuramlaştırma ve *sorunsallaştırmasının* olmamasından kaynaklanır.

Modernleşme kuramı, doğru talimatlara uyulduğu sürece sorunda modernlik veya gelişme hedefine ulaşılacağı güvencesini vermektedir. Azgelişmişlik kuramı, çevre formasyonlarda ne tür gelişme olursa olsun, kapitalist dünya sistemi içinde, gelişmişliği hiçbir zaman yakalayamayacaklarını ileri sürmektedir. Önemli ölçüde sanayileşmelerine ve iç pazarlarını genişletmelerine karşın bu formasyonlar özerk veya bağımsız olamazlar; ancak o zaman kapitalist formasyon da olmaz. Bir başka deyişle, bu, hiçbir Üçüncü Dünya formasyonunun bir başka ABD olamayacağını belirtmektir ve bir olumsuz teolojidir: Olunamayacak şeyin belirtilmesi ne olunacağına ilişkin bir incelemenin aracı olamaz.[23]

Azgelişmişliğin kavramsallaştırılması konusunda bilgi veren, "gelişme"ye ilişkin diğer nosyon ise ütopik bir yapıdır: Buna göre gelişme, ulusun iyiliği için harekete geçen "halk"ın yaratıcı enerjilerinin gerçekleşmesidir. Ütopik kavram, ne olduğunu ("azgelişmişlik"), ne olması gerektiği ("gelişmişlik") konusunda kapitalizmin ahlaksal bir eleştirisini yaparak betimler. Ahlakçı yaklaşım kapitalizmi inceleme ve açıklama yollarını tıkamakla kalmayıp, etkin bir biçimde, bu görevin yerine getirilmesini de önlemektedir.

Bir kuram nesnesi olarak azgelişmişliğin kurulma yolu, modernleşme modellerinin döngüselliğini yineler ve benzer biçimde, bir dizi kavramsal kutupla ifade edilir: Gelişme/azgelişmiş metropol/uydu, çevre/merkez, özmerkezli büyüme/dışa yönelik büyüme, baskı/bağımlılık. Azgelişmişlik kuramı azgelişmişliği, benzer nedenleri ve sonuçları olan tekdüze bir süreç olarak ele aldığı için, sermayenin farklılaşmış bir tarihini üretemez. İleri sürülen temel süreklilik, sömürü ve baskıya ilişkin gerçeklerin "doğrulamacı" birikimi ile oluşan, azgelişmişliğin yeniden üretiminin doğrusal bir tarihini verir. Toplumsal değişim, ancak türetilen ve çoğalan bir sözlükle anlam bulur; yoksa şu tür kavram ve açıklama araçları geliştirerek değil: İleri azgelişmişlik, aşırı azgelişmişlik, eşitsiz gelişme, lumpen gelişme, bağımlı gelişme, bağımlı burjuvazi, lumpen burjuvazi, komprador burjuvazi, yarı-sömürge, yeni sömürge, sömürge sonrası, yeni emperyalizm, alt emperyalizm, altmetropol, yarı çevre... vb.

(23) Çevrede kapitalist gelişmenin olanaksızlığı Samir Amir tarafından "engellenmiş geçiş" gibi teleolojik terimlerle ifade edilmiştir. Bill Warren'in makalesinde ileri sürülen "bir dizi önemli azgelişmiş ülke açısından başarılı kapitalist ekonomik gelişme (sanayileşmeyi içeriyor) umudu oldukça yüksektir" görüşü (1973, s. 3), beklenildiği gibi, isteri sınırlarında bir tartışmanın başlamasına yol açtı. Ne yazık ki Warren'in en büyük düşmanı kendisi oldu. Warren, polemiğinde, bugün ulaşılan aşama ile daha önceki kapitalist dönemin karşılaştırmasını yaparken, azgelişmişlik kuramının önermelerini geçerli ölçü olarak aldı. Üçüncü Dünya'da "bağımlılık" bağları olmaksızın kapitalist gelişmenin ulusal gelişme olarak olanaklı olduğunu ampirik düzeyde kanıtlamaya çalışırken, aynı sorunsal içinde kaldı. Yöntemi, karşı olgusaldır, "ampirik gözlemlerden" stratejik önemi olan kuramsal ve politik sonuçlara geçer. Sonuçta dikkatler yine gerçekleşmekte olan farklı kapitalist gelişmelerin çözümlenmesi ve bunların yarattığı sonuçlardan, "bağımlılık" ve "özerklik" çevresinde yapılan ideolojik tartışmaya yöneltilmektedir.

Radikal azgelişmişlik kuramı Marksıst midir? Yanıt olumsuz olmalıdır. Marksist terminolojinin -kapitalizm, emperyalizm, birikim, sınıf mücadelesi- gizemli kullanımı ile diğer sorunsallardan türetilen kavramlar ifade edilmektedir. Bunlardan bazılarına değindik: Üretimin toplumsal ilişkileri ve bunun değişik koşul ve biçimlerinin sorunsal olamadığı, "çelişki" ve "sömürü"nün analitik değil, mecazi ifadeler olarak yer aldığı, *Kapital* kuramını oluşturan karmaşık ve farklılaşmış kavramlar yapısı ile bunlar arasındaki ilişkiler yerine, statik sermaye[24] nosyonunun kullanıldığı, bir yapısalcı ve eksik tüketimci politik ekonomi; Marksizme aykırı olan "normal" kapitalist gelişme modelinin kullanılması, bazı Marksist kategorilere burjuva toplumbilim yöntemleriyle sahip çıkıp, gerekirse, açıkça olmasa da, içeriklerinin değiştirilmesi; kapitalizmin, sömürü, baskı ve bağımlılığın olmadığı bir ütopyayı[25] referans alıp, kapitalist gelişmenin çelişkili doğasının nesnel sonuçlarını mahkum eden felsefi hümanizmle temellendirilmiş, ahlaksal ve idealist bir eleştirisinin yapılması.

Nihai sonuç, azgelişmişlik-kuramının geleneksel gelişme araştırmalarına yönelttiği yoğun ve katı ideolojik hücuma karşın *onlardan kuramsal olarak kopmayı başaramamış olmasıdır.* Colin Leys'in parlak bir mecazla belirttiği gibi; "radikal yapısalcılığın'Marksistleştirilmesi' veya 'sol' azgelişmişlik kuramı, radikal yapısalcılığı, içine düştüğü açmazdan kurtaramamaktadır. Bunun ana nedeni, burjuva ekonomisinin ardarda revize edilmesinin bir ürünü olması ve içiçe giren oyulmuş tahta bebeklerden oluşan Rus oyuncağındaki gibi özünde, en dıştaki tabakanın en içteki tabaka ile aynı biçime sahip olmasıdır" (1977, s. 98).

"Yeni-Marksizm" bu çerçevede nerede duruyor? Foster-Carter, radikal azgelişmişlik kuramının, burjuva gelişme modellerinin ideolojik bir eleştirisi olarak ortaya çıktığını ve daha sonra da "geleneksel Marksizm"e karşı geliştiğini belirtiyor (1974, s. 84). Yeni-Marksizm, geleneksel olanının tersine "açık görüşlüdür, dünyaya tümevarımsal bakar". Emperyalizmle, kurbanlarının perspektifinden ilgilenir. ("Bağımlılık, emperyalizmin azgelişmişlik perspektifinden görünüşüdür" Johnson 1972, s. 71 ifadesi ile karşılaştırınız.)

Bu yaklaşım, "Kuşkusuz, Üçüncü Dünyanın kendi haklarının aktörü olarak ortaya çıkışına koşut, bir vurgulma değişikliğidir." Bu saptamayı, yeni Marksizmin, doğmatik atasından farklı olarak ele aldığı konuların bir dökümü izler: Milliyetçilik, sınıflar, devrim, komünizm, ahlak ve eylem, kent ve köy ve ekoloji. Neo-Marksist toplumbilimin ileri sürdüğü politika türüne birazdan geleceğiz.[26]

Bu noktada biraz da şaşkınlıkla şu soru sorulabilir: Bunların içinde *toplumbilim* nerededir? Bir sağcı eleştirmen üzüntü ve yakınma ile "gelişme öğrencileri arasında kültürün yok oluşuna" değinmekte ve "günün Ortodoksluğu" (radikal azgelişmişlik kuramı) ve getirdiği sonuçlara hücum etmektedir: "Değerlere, kültüre davranışsal eğilimlere yer yok. Bu ülkede (İngiltere) gelişme toplumbilim okuma listeleri amatör ekonomi kitaplarının egemenliğindedir" (Dore, 1976, s. 2). Radikal azgelişmişlik kuramı, yukarda belirttiğimiz gibi titiz bir politik ekonomi değildir; ancak Prof. Dore'nin görüşlerinin *aksine*

---

(24) Sermayenin statik nosyonu ile ilgili olarak Friedman (1976, s. 4)'ın saptamalarından söz etmeliyiz:
"Gerçek durumda karşılaşılan her bir değişiklik, buna kuramsal olarak hazır olmayana sürpriz gibi gelir. Kuram ve gerçeğin birbiriyle çelişir gibi olduğu durumlar elden geldiğince kısa bir sürede, kuramın yeniden geliştirilmesine yol açmalıdır. Ancak, bunun yerine, genellikle, savunulan konumlar daha da güçlendirilir. Genellikle, farklı politik bakış noktaları ile şeyleştirilir (reification).
"Bu, kendi içinde, açıklama girişimlerinin çarpıtılmasına yardımcı olabilir. Böylelikle kuramlarımızın geçerliliğini, salt en yüksek aşamanın veya kapitalizmin genel tanımlarında olduğu gibi ebedileştirilen, özgül tarihsel koşullarla sınırlamaya başlarız."
Bu canalıcı konuda, Rosa Luxemburg'un emperyalizm kuramını tartışırken, "güçlü tezler"i, "zayıf tezler"den ayıran Bradby (1975)'nin çalışmasına bakınız. Birinci grup tezlerin, kapitalist üretim tarzı kuramında verili olan savlar olduğu ileri sürülmektedir. Örneğin Luxemburg'un kapitalist ilişkiler içinde, [artık-değerin] gerçekleşmesinin olanaksızlığına ilişkin görüşü gibi. İkinci grup tezler ise, belirli tarihsel koşullarda kapitalist gelişmenin dinamikleri ve sonuçlarına gönderme yapmaktadır: Örneğin, kapitalizmin sabit sermayenin maddi unsurlarını sağlamak amacıyla coğrafi yayılımına ilişkin Luxemburg'un çözümlemesi. Bu ayrımla, kapitalist üretim tarzına ilişkin genel kuramın kategorileri ile sermayenin kuramsal olarak belirlenmiş tarihinin üretimi arasındaki ilişki anımsatılmaktadır. Birçok azgelişmişlik kuramcısının kullandığı "sömürü" mecazları, tipik olarak "yağma" ve "talan" sözcüklerinde ifadesini bulan (Marsgil anlamda, 1976 bölüm 8) ilkel birikimin, sabit fikir olarak kafalarda yerleşmesinin bir sonucudur. Marx'a göre bu terimler (doğrudan soygunu da içererek), feodalizmden kapitalist ekonomiye geçişte, ilkel birikime katkıda bulunan, servet ele geçirme biçimlerini ifade eder. Bunlar, daha sonra, sermaye tarafından (doğrudan veya dolaylı olarak) kurulan, üretim biçimleri ve ilişkileri aracılığıyla artık emek elde etme tarzlarının oluşması için yeterli değildir. Azgelişmişlik kuramcılarının incelemelerinde, kapitalizmin yöntem ve sonuçlarına ilişkin nefretlerinin ön plana çıkması, bu kuramın ahlakçılığı ve sermayenin ("sömürü" tarihi olarak) tarihine "özsel" bir süreklilik verme eğilimine neden olmuştur.
Sorunları olmasına karşın (sorunsuzu var mı ki?) Mandel'in **Late Capitalism** (1975) adlı yapıtı kapitalizmin, kuramsal olarak belirlenmiş bir tarihinin araçlarını, belirli zamana uygulamaya yönelik başarılı bir girişimdir. (Bölüm 1-4, kullanılan kategorileri belirler ve yöntem ile uygulama sonuçlarını özetler) ilginç olan Mandel'in azgelişmişlik konusunda (Böl. 11, yeni-sömürgecilik ve eşitsiz değişim) ulaştığı sonuçlar Frank, Amin ve diğerlerinkiler ile hemen hemen aynıdır. Ancak en azından bu sonuçlara azgelişmişlik kuramına oldukça uzak kuramsal konuları kapsayan çok farklı bir yöntemle ulaşılmıştır. Örneğin:
"Bu çalışmanın ana amacı, 20. yüzyıldaki kapitalist üretim tarzı tarihine bir açıklama getirmektir. Bu açıklama, 'genelde sermaye'nin tüm devinim yasaları ile 'birçok sermaye'nin somut olgusal biçimleri arasında aracılık edebilmelidir. Çözümlemeyi salt sonuncusu ile sınırlayan veya tümünü doğrudan birinciden çıkarsayan girişimlerin tümünün yöntemsel bir mazereti veya pratik bir başarı umudu yoktur (s. 8-9). Kapitalist üretim tarzının, yarışmanın neden olduğu döngüsel çizgisi, meta üretimi ve buna bağlı olarak artık-değer üretiminin, birbirini izleyen genişlemesi ve daralması biçiminde bir yol izler. Buna uygun olarak artık değerin ve sermaye birikiminin gerçekleşmesinde de, genişleme ve daralma döngüsel devinimi, ortaya çıkar. Artık-değerin gerçekleşmesi ve sermaye birikiminin zamanlamaları, boyutları ve oransallıkları, ne tümüyle birbiriyle ve ne de artık-değerin kendi üretimine özdeştir." (s. 10)

(25) "**Bağımlılık** terimine yüklenen olumlu değeri korumak ve **bağımlılığın her şeyden önce insanın sömürü, yoksulluk ve baskı koşulları dışında gelişmesi** olduğu önermesini formüle etmek yararlıdır... (İkinci önerme) **gelişmenin her zaman toplumun temel kurum ve yapılarında değişikliği içerdiğidir**... Ancak, tüm yapısal değişiklikler, gelişmeye insanın durumda odaklanan hümanist perspektiften bakıldığında zorunlu olarak gelişmeci değildir... **Gelişme, yapısal değişiklikle birlikte insanlığın koşullarında gerçekleştirilen bir gelişmenin mutlu birlikteliğidir.**" (Johnson, 1972b, s. 272 - 3)

(26) Foster-Carter'ın "yeni-Marksizm"e ilişkin övgüsü, John Taylor'un eleştirisi ile (1974) tümüyle yerle bir edildi.

toplum bilimsel söyleme de ters düşmez. Kuramsallaştırma biçimi, Marksist kavramların toplumbilimselleştirilmesine uygun gelmektedir.

Immanuel Wallerstein'in çalışması bu sürecin çok açık bir örneğidir. Azgelişmişlik kuramının (merkez-çevre ilişkileri biçiminde ifade edilen) özsel önermeleri, dünya imparatorlukları ve dünya ekonomisi karşılaştırmalı toplumbiliminin hizmetine sunulmaktadır (1974, Böl. 7; 1974b). İmparatorluklar ve ekonomiler, "aktörlerin" -devletler, "sınıflar" ve bireyler- davranışlarının, birbirlerini karşılıklı olarak koşullandırmasının oluşturduğu "sistem"lerdir. Wallerstein'ın dünya sistemi, merkez alanları geliştiren ve çevredekileri azgeliştiren bir "kapatilast" sistem olduğu için Gunder Frank, Wallerstein tarih kitabının ilk cildini aşırı övgülerle selamladı. Wallerstein'ın Marksist kategorileri hiç kavrayamamış olması Laclau'nun eleştirisinde (1971) gözler önüne serilmektedir. "Kapitalizmin ...emeğin metalaşması anlamına geldiği açıktır (aynen alınmıştır)...(ancak) nasıl olur da emek gücü kölelikte meta olabilir?" O zaman nasıl olur da 17. ve 18. yüzyıllarda "kapitalizm" Karaiplerdeki plantasyon sömürgelerinde olduğundan daha fazla gelişebilir.[27]

Marksizm açısından, politik olarak, daha ciddi olan nokta ise, sınıf çözümlemesi yöntem ve kategorilerinin toplumbilimselleştirilmesidir. Foster-Carter Yeni-Marksizmin, emperyalizmin kendisini kurbanlarına nasıl tanıttığına, onlarla nasıl mücadele ettiğine ve emperyalizmin nasıl üstesinden gelinebileceğine ilişkin konularda odaklaşmasını benimserken, bir sonraki tümcede "Üçüncü Dünya'nın kendi haklarının aktörü olarak ortaya çıkışı"ndan söz etmektedir (1974, s. 85). Böylece iki "aktör" akasındaki "sınıf mücadelesi" ile karşılaşıyoruz: Emperyalizm (baskı yapan) ve "Üçüncü Dünya" (kurban). Foster Carter'ın tartışması, sınıf mücadelesinin, öznelci toplumbilim perspektifinde eritilmesi yolunu açmaktadır ; "Marksizmin kendi fenomenolojisine gereksinimi vardır" (ibid, s. 92). "Özgürlük", "bilinçliğin" fenomenolojik patlayışında içerilir:

"Marksizm, bugüne dek gelişmemiş ve baskı altında tutulmuş grupların, Mao'nun basit, fakat canlı sözcüğü ile, kendilerini ispat etmek için 'ayağa kalk'maları ve kendi gerçeklerine sahip çıkmaları sayesinde bir dünya görüşü olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, siyah güç, öğrenci gücü, kadın özgürlüğü, eşcinsellerin özgürlüğü (tuvaletlerden sosaklara) *ve* sömürge ülkelerdeki devrimci köylü milliyetçiliği gibi görünürde birbirinden farklı birçok olgu, aynı bir eğilimin parçalarıdır." (ibid, s. 87)

Bu açıklama, kuşkusuz, hastalık belirtilerinin alışık olmadığımız kadar süslü ve gösterişli bir ifadesidir. Ancak, sınıf çözümlemesini, eşitsizlik, ayrıcalık ve yoksunluk toplumbilimsel sorunlarına indirgemek, azgelişmişlik kuramının yaygın bir sonucudur.

(27) Emek gücü "pazarda, ona sahip olanın, yani emek-gücü olan bireyin, onu satışa sunduğu veya meta olarak sattığı zaman, meta olarak görünebilir. Ona sahip olanın emek gücünü meta olarak satabilmesi için, onun kullanımına sahip olması, kendi emek kapasitesinin böylece kendi kişiliğinin özgür sahibi olması gerekir (Marx, 1976, s. 271). Engels'e göre emek gücünün bir meta olarak kuramlaştırılmasını da içeren artık değer sorununun çözümü, "Marx'ın çalışmalarının yeni bir çığır açan en önemli başarısıdır" (1936, s. 228). Immanuel Wallerstein'a göre böyle olmadığı ise açık.
Özgür emekle temellendirilmiş olan sömürge plantasyon ekonomilerini kapitalist sömürünün örnekeleri olarak almanın çekiciliği Frank'ın çalışmasında da açıkça görülür. (Örneğin 1972a, Böl. 1) Not 24'e de bakınız.

"İçeriden bakıldığında, Latin Amerika'nın sınıf yapısına ilişkin anahtar nokta, toplumun bir yanda işi, geliri, statüsü ve toplumda yeri olan sınıflarla, diğer yanda işsiz veya yüksek sömürü ile çalışan sınıfların oluşturduğu kutuplaşmadır. Birlikte 'marjinal kitle'yi oluşturan yerliler, köylüler, işsiz veya eksik istihdam edilen işçiler ve aşırı sömürülen hizmet işçileri bu sınıf kapsamına girerler. Skalanın diğer ucunda ise, sürekli ve yüksek ücretli bir işe sahip olan işçi sınıfı, iş güvenceli orta sınıf ve kentsel seçkinlerin hâkim burjuvazisi ile toprak sahipleri yer alır." (Cockcraft, Frank ve Johnson, 1972; s. xvi)[28]

Gerek Leys (1977) ve gerekse de Phillips (1977) sınıf çözümlemesinin azgelişmişlik kuramına yanlışlıkla girdiğini belirtmektedirler. Komprador veya bağımlı burjuvazinin, (ideolojik düşmandan alınan) idealist kavramın önerdiği "ulusal gelişme"yi sağlayamayarak gösterdiği tarihsel yeteneksizlik, azgelişmişlik kavramını başka gelişme ajanları aramaya itmiştir. Ulusal kapitalist gelişmenin sağlanamaması üzerine şimdi devrim ve sosyalizm konuları gündeme getirilmiştir. "Halk" (ve onun liderleri) "gerçek gelişme"nin kolektif öznesi olarak görülmeye başladı. Bu popülizm biçimi, sınıf çözümlemesi dili kullanılmasına ve sınıf mücadelesi sloganları atmasına karşın, herhangi bir etkin sosyalist politika için gerekli olan devrimci kuram silahından yoksundur.[29]

"Radikal yapısalcılığı 'Marksistleştirme'nin doğrudan etkisi, azgelişmişlik sorunu için ima edilen çözümün, ekonomik milliyetçilikten *sosyalizme* ve bunu sağlayacak araçların da, radikal yapısal reformlara ilişkin ütopik tavsiyelerden, *devrimci mücadele*'ye geçişi olmuştur. Ancak bu bir kuruntudur. *Radikal yapısalcılığın formüle ettiği* sorunu çözmek için 'devrim'e veya 'sosyalizm'e başvurmak, Üçüncü Dünyanın günümüz hükümetlerine veya USAID'e başvurmaktan daha az ütopik değildir. Çünkü, yapısalcı bir çözümleme, devrimci mücadelenin temellendirileceği gizil sınıf güçlerini, veya bu mücadelenin örgütlenme biçimlerini veya -daha güçlü bir nedenle- bir 'sosyalist' çözümü göstermez. Çünkü sosyalist bir çözümün kendisi, devrimci güçlerin çıkar ve yetenekleri ile hiçbir biçimde belirlenmemiş olan stratejileri tarafından keşfedilmektedir." (Leys, 1977, s. 98)

SONUÇ:

"Romantiklerin *istekleri* (Narodniklerin istekleri gibi) iyi şeylerdir. Kapitalizmin

(28) Bu ifade, "toplumsal katmanlaşma"nın birçok ölçütünü toplumbilime özgü bir biçimde (gelir, statü, etnik köken vb.) kullanmakla kalmaz; üretimin toplumsal ilişkileri kavramına yer verilmeyişi, okuyucunun, çok sözü edilen "artığın aktarılması"ndaki "artık"ın nereden geldiği konusunda şaşırmasına da neden olur. "Sosyal sınıf" kavramına benzer toplum bilimsel sunuşları için bkz: Johnson, 1972b, Shivji, 1975.

(29) "Gerçek gelişme, uydu ülkenin, halkta var olan potansiyelin, kendini üretecek ve sürdürecek şekilde kullanılması ve gelişmesini sağlayacak biçimde, ekonomisinin toplumcu politikasının ve kültürünün yapısal dönüşümünü içerir. Gelişme, halkın, hâkim sınıflar ve yarattıkları sistemin baskı, sömürü ve yoksulluğuna karşı, topyekün hücumunun bir sonucu olarak ortaya çıkar." (Lockcroft, Frank ve Johnson, 1972, s. xvi). O'Brien (1975, s. 25) akıllıca bir gözlemle şöyle diyor: "Bağımlılık üzerine yazılanların çoğunun insanda bıraktığı izlenimin, halkın, teknokratik bir devletle bütünleştiren anti-emperyalist, popülist bir liderin arzuladığı biçimindedir." Bkz: Not. 31.

çelişkilerinin farkında olmaları, onları, bu çelişkilerin varlığını yadsıyan kör iyimserlerin üzerine çıkarır." (Lenin 1960 IIa, s. 242)

Azgelişmişlik radikal toplumbilimi, kapitalizmin çelişkilerinin farkındadır. Reçetelerine önem verilmediği takdirde kör iyimserlikleri hemen ahlaksal suçlama ve kınamaya dönen modernleşme modelleri azgelişmişlik toplumbilimince yıkılmıştır. Kuşkusuz, radikal azgelişmişlik kuramı, kariyeri boyunca, kapitalizmin dünya ölçeğinde eşitsiz gelişiminin "belirtilerini" yararlı yollarla ayrıntılı biçimde incelemiştir. Azgelişmişlik kuramcılarının iyi niyetli (yani, öznel kararlılıklı) olduklarına inanıyoruz, ama bunun çok büyük bir önemi de yok.[30] Önemli olan düşüncelerin nesnel mücadelesidir. Kapitalist çelişkilere bakmaları, onların, Rusya'daki kapitalist gelişme sürecinin nesnel bir çözümlemesini üretememiş olmaları anlamına gelir.[31]

Bir anda tarihsel materyalizm, diğer yanda da burjuva felsefe ve toplumbilimlerinin savunduğu çeşitli ideolojik ve kuramsal akımlar vardır. İkisi arasındaki çelişki ve uyumsuzluğun, radikal azgelişmişlik toplumbilimi veya toplumbiliminin bir başka radikalleşmesi aracılığı ile bulanıklaştırılması, sonuçta, sadece Marksizmin burjuva düzeni yararına bozulmasına neden olur. Azgelişmişlik kuramının burjuva toplumbilimi ile ilişkilerini koparamamasının sonucu, başlangıçtaki ideolojik hücumun sağladığı kazançların yitirilmesi olur. Muhafazakar yeniden-ele geçirme süreci başlar (Kay 1975, Giriş; Leys 1977). Aşağadaki alıntı bunun için yeterli bir örnek olacaktır sanıyorum:

> "Yani-Marksizmin getirdiği vurgu değişikliği zorunluydu ve gecikmişti. Robert McNamara'nın söylevleri (1972'de UNCTAD III'te verdiği söylevi izleyenler) birdenbire, ihmal edilen yoksulların gereksinimleri üzerinde odaklaşmaya başladı. İlk adım atılmıştı, böylelikle gelir dağılımı canlı bir konu olarak gündeme geldi." (De Kadt, 1974, s. 13, 14)

Bu iki ifadenin yan yana getirilmesi, yazarın niyeti olsun olmasın, bir ilişkinin var-

(30) Leys (1977) soldan, Dore (1976) sağdan, ikisi birlikte azgelişmişlik kuramının, Batılı aydınların "mutsuz bilinçlilik"ine (Leys) veya "beyaz adamın suçluluğu"na (Dore) çekici geldiği saptamasını yapmışlardır.

(31) Lenin'in Narodniklere karşı yazdıkları (1960, IIa, 1960 IIb, 1960 III), kapitalizmin çözümlemesinde ahlakçılık ile kuramsal hataların birleşimine ve bunun somut çözümleme ve politikadaki sonuçlarına ilişkin çok güçlü ve titiz bir eleştirel çözümleme sunar. Narodnizmin, Lenin'in dikkat çektiği özelliklerinden birisi devletle olan ilişkilerinde aydınların ayrıcalıklı statüsü görüşünü yansıtan, "bürokratik mantığı"dır. (1960 IIb, s. 523)
Buna benzer bir durum Frank'ın **azgelişmişlik politikaları** (1972a) nosyonu ile Amin'in **ilkel birikim politikalarında** (1976) izlenmekte ve Leys'in ileri sürdüğü "sosyalist devrim"in ütopik ve popülist (yani, sınıf mücadelesinin koşulları, örgütlenme biçimleri stratejilerine ilişkin ifadeleriyle belirlenemeyen) bir araç olarak işlev gördüğü gözlemi ile bütünleşmektedir. ("Sosyalist devrim") neyin aracı olacaktır? Aydınları **"gelişme" politikalarını** hazırlayabilecekleri mevkilere getirmenin aracı. Aydınlatıcı istençliğin koşulları böylece oluşturulmuş olmaktadır. "Gelişme" stratejisi "kapitalist kaynak bölüşüm modelini kökten revize etmeli ve kârlılık kurallarını yadsımalıdır" ve böylece "ekonomik seçimlerin kökten bir revizyonu" sağlanmalıdır. (Amin, 1976, s. 383, 384). Bu, biçim olarak halkçı, içerik bakımından da teknokratik olan perspektif Thomas'ta (1974) örneklendirilmiştir. (Disney'in (1977), Amin'e ilişkin saptamalarına da bakınız.) Sutcliffe (1972) ve O'Brien (1975) kapitalizmin gelişmesi konusundaki klasik Rus Marksistlerinin tartışmaları ile günümüz azgelişmişlik tartışmaları arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedirler. İkincinin, birinciden alacağı dersleri daha iyi öğrenmesi yararlı olacaktır.

lığını ima etmektedir, ancak bu salt hayalci ve kuruntudan kaynaklanan bir ilişki değildir. Özellikle Dünya Bankası gibi canalıcı bir ideolojik role sahip olan kurumlarla eklemlenmiş olan pratik burjuva düşüncesinin sahip olduğu ideolojik esneklik, radikal toplumbilimciler için bir uyarı olmalıdır. Proletarya ve diğer sömürülen sınıfların dünya ölçeğindeki mücadelesi konusunda bizi bilgilendirebilecek tek kuram, kendisi de bütünlüğünü ve buna bağlı olarak etkinliğini korumak için sürekli bir mücadele alanı oluşturan, tarihsel materyalizmdir.

KAYNAKÇA

Abdel-Malek, A., 1967, "Sociologie du développement national: problèmes de conceptualization', *Revue de l'Institut de Sociologie,* No. 2/3.

Alavi, H., 1972, 'The state in post-colonial societies: Pakistan and Bangladesh', *New Left Review,* No. 74.

Alavi, H., 1975, "India and the colonial mode of production", *Socialist Register 1975* ed. R. Miiband and J. Saville, London.

Amin, S., 1973, *L'échange inégal et la loi de valeur,* Paris.

Amin, S., 1974a, *Accumulation on a World Scale,* 2 vols., New York and London.

Amin, S., 1974b, "Le capitalisme et la rente foncière" in *La question paysanne et le capitalisme* by Amin and K. Vergopoulos, Paris.

Amin, S., 1974c, "Accumulation and development: a theoretical model", *Review of African Political Economy,* No. 1.

Amin, S., 1976, *Unequal Development,* Hassocks, Sussex.

Amin, S., 1976a, *L'imperialisme et le développement inégal,* Paris.

Amin, S., 1977, "Capitalism, state collectivism and socialism", *Monthly Review,* Vol. 29, No. 2.

Aron, R., 1964, *Industrial Society,* London.

Arrighi, G., 1971, "The relationship between the colonial and the class structures: a critique of A.G. Frank's theory of "the development of underdevelopment" ", IDEP Dakar, mimeo.

Banaji, J., 1972, "For a theory of colonial modes of production", *Economic and Political Weekly,* Vol. 7, No. 52.

Banaji, J., 1975a, "Modes of production in a materialist conception of history", Dar es Salaam, mimeo.

Banaji, J., 1975b, "Comment on India and the colonial mode of production", *Economic and Political Weekly,* Vol. 10, No. 49.

Banaji, R., 1976, "Prelude to a critique of Samir Amin", Dar es Salaam, mimeo.

Baran, P., 1957, *The Political Economy of Growth,* New York.

Baran, P., and P. Sweezy, 1966, *Monopoly Capital,* New York.

Beckford, G., 1969, "The economics of agricultural resource use and development in plantation economies", *Social and Economic Studies,* Vol. 18.

Beckford, G., 1972, *Persistent Poverty,* New York.

Bendix, R., 1967, "Tradition and modernity reconsidered", *Comparative Studies in Society and History,* Vol. 9, No. 3.

Bernstein, H., 1971, "Modernization theory and the sociological study of development", *Journal of Development Studies,* Vol. 7, No. 2.

Bernstein, H., 1972, "Breakdowns of modernization", *Journal of Development Studies,* Vol. 8, No. 2

Bernstein, H., 1977, "Marxism and African history: Endre Sik and his critics", *Kenyan Historical Review,* Vol. 5, No. 1.

Bernstein, H., and Pitt, M., 1974, "Plantations and modes of exploitation", *Journal of Peasant Studies,* Vol. 1, No. 4.

Bernstein, H., and Depelchin, J., 1978, "The object of African history. A materialist perspective", *History in Africa,* Vol. 5.

Blumer, H., 1966, "The idea of social development", *Studies in Comparative International Development,* Vol. 2, No. 1.

Booth, D., 1975, "André Gunder Frank: an introduction and appreciation", Oxaal, Barnett and Booth (eds) kitabinda

Bradby, B., 1975, "The destruction of natural economy", *Economy and Society,* Vol. 4, No. 2.

Cardoso, F.H., 1972, "Dependency and development in Latin America", *New Left Review,* No. 74.

Chodak, S., 1973, *Societal Development,* New York.

Chomsky, N., 1969, *American Power and the New Mandarins,* Harmondsworth.

Cockcroft, J.D., Frank, A.G., and Johnson, D.L., 1972, *Dependence and Underdevelopment,* New York.

Cruise O'Brien, D., 1972, "Modernization, order and the erosion of a democratic ideal: American political science, 1969-70", *Journal of Development Studies,* Vol. 8, No. 3.

Culley, L., 1977, "The State and Economic Development in pro-Marxist theory", paper presented to the annual conference of the British Sociological Association.

de Kadt, E., 1974, "Introduction" to *Sociology and Development* ed. de Kadt and G. Williams, London.

Disney, N., 1977, "Accumulation on a World Scale", *The Insurgent Sociologist,* Vol.7, No. 2.

Dore, R.P., 1976, "Editorial" in *IDS Bulletin,* Vol. 8, No. 2, Kültür üzerine özel sayı

Dos Santos, T., 1973, "The crisis of development theory and the problem of dependence in Latin America" in *Underdevelopment and Development,* ed. H. Bernstein, Harmondsworth.

Eisenstadt, S.N., 1966, *Modernization: Protest and Change,* Englewood Cliffs, N.J.

Eisenstadt, S.N., 1969, "Breakdowns of modernization" in *Readings in Social Evolution and Development,* ed. Eisenstadt, London.

Eisenstadt, S.N., ed., 1968, *The Protestant Ethic and Modernization,* New York.

Emmanuel, A., 1972, *Unequal Exchange,* London.

Emmanuel, A., 1975, "Unequal exchange revisited", Discussion Paper No. 77, Institute of Development Studies, Sussex.

Engels, F., 1936, *Anti-Dühring,* London.

Ennew, J., Hirst, P., and Tribe, K., 1977, "'Peasantry' as an economic category", *Journal of Peasant Studies,* Vol. 4, No. 4.

Foster-Carter, A., 1974, "Neo-Marxist approaches to development and underdevelopment", in *Sosiology and Development,* ed. E. de Kadt and G. Williams, London.

Frank, A.G., 1966, "The development of underdevelopment", *Monthly Review,* Vol. 18, No. 4.

Frank, A.G., 1967, "Sociology of development and underdevelopment of sociology", *Catalyst,* No.3.

Frank, A.G., 1969a, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America,* New York and London.

Frank, A.G., 1969b, *Latin America. Underdevelopment or Revolution,* New York and London.

Frank, A.G., 1972a, *Lumpenbourgeoisie: Lumpendevelopment,* New York and London.

Frank, A.G., 1972b, "Economic dependence, class structure and underdevelopment policy", in Cockcroft, Frank and Johnson.

Friedman, J., 1976, "Crises in theory and transformations of the world economy", Centre for Development Research, Copenhagen, mimeo.

Furtado, C., 1964, *Development and Underdevelopment,* Berkeley, Cal.

Gerstein, I., 1977, "Theories of the world economy and imperialism", *The Insurgent Sociologist,* Vol. 7, No. 2.

Godelier, M., 1974, "On the definition of a social formation", *Critique of Anthropology,* No. 1.

Hilal, J., 1970, "Sociology and underdevelopment", University of Durham, mimeo.
Hirst, P.Q., 1976, *Social Evolution and Sociological Categories,* London.
Hoogvelt, A.M., 1976, *The Sociology of Developing Societies,* London.
Hopkins, A.G., 1975, "On importing André Gunder Frank into Africa", *African Economic History Review,* Vol. 2, No. 1.
Hoselitz, B.F., 1963, "Main concepts in the analysis of the implications of technological change", *Industrialization and Society* (ed) Hoselitz and W.E. Moore, Paris kitabında.
Hoselitz, B.F., 1965, "The use of historical comparisons in the study of economic development", *Social Development* (ed) R.Aron and Hoselitz, Paris kitabında.
Hoselitz, B.F., ed., 1952, *The Progress of Underdeveloped Areas,* Chicago.
Johnson, D.L., 1972a, "Dependence and the international system", in Cockcroft, Frank, and Johnson.
Johnson, D.L., 1972b, "On oppressed classes", in Cockcroft, Frank and Johnson.
Journal of Development Studies, 1972, Vol. 9, No. 1, special issue on "Science and Technology in Development".
Kay, G., 1975, *Development and Underdevelopment,* London.
Kerr, C. *et al., Industrialism and Industrial Man,* New York.
Laclau, E., 1971, "Feudalism and capitalism in Latin America", *New Left Review,* No. 67.
Lamb, R.K., 1952, "Political elites and the process of economic development", Hoselitz (ed.)'in kitabında.
Lenin, V.I., 1960 IIa, "A characterization of economic romanticism", *Collected Works,* Moscow, Vol. II.
Lenin, V.I., 1960 IIb, "The heritage we renounce", *Collected Works,* Vol. II.
Lenin, V.I., 1960 III, *The Development of Capitalism in Russia, Collected Works,* Vol. III.
Lerner, D., 1958, *The Passing of Traditional Society,* New York.
Lerner, D., 1967, "Comparative analysis of processes of modernization", *The City in Modern Africa,* (ed.) H. Miner, London kitabında
Levin, J.V., 1960, *The Export Economies,* Cambridge, Mass.
Leys, C., 1977, "Underdevelopment and dependency: critical notes", *Journal of Contemporary Asia,* Vol. 7, No. 1
Littlejohn, G., 1977, "Chayanov and the theory of peasant economy", *Sociological Theories of the Economy,* (ed.) B. Hindess, London kitabında.
Long, N., 1975, "Structural dependency, modes of production and economic brokerage in Peru", Oxall, Barnett and Booth (eds.) kitabında.
Long, N., 1977, *An Introduction to the Sociology of Rural Development,* London.
Luxemburg, R., 1963, *The Accumulation of Capital,* London.
Lagdoff, H., 1972, "Imperialism without colonies" in *Studies in the Theory of Imperialism,* (ed) R. Owen and B. Sutcliffe, London.
Mandel, E., 1975, *Late Capitalism,* London.
Marx, K., 1976, *Capital,* Vol. I, Harmondsworth.
McClelland, D., 1961, *The Achieving Society,* New York.
McClelland, D., 1964, "Business drive and national achievement", in *Social Change,* (ed.) A. Etzioni and E. Etzioni, New York.
Meillassoux, C., 1975, *Femmes, greniers et capitaux,* Paris.
Moore, W.E., 1963a, *Social Change,* Englewood Cliffs, N.J.
Moore, W.E., 1963b, "Introduction. Social change and comparative studies", *International Social Science Journal,* Vol. 15, No. 4. "The Sociology of Development in Latin America" özel sayısı.
Morse, C., *et al.,* 1969, *Modernization by Design,* Ithaca and London.
Myint, H., 1958, "An interpretation of economic backwardness', in *The Economics of Underdevelopment,* (ed.) A.N. Agarwala and A.P. Singh, New York.

Nettl, J.P., 1967, *Political Mobilization,* London.
Nisbet, R.A., 1969, *Social Change and History,* New York.
Nove, A., 1974, "On reading André Gunder Frank", *Journal of Development Studies,* Vol. 10, No. 3/4.
Nurkse, R. 1953, *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries,* Oxford.
O'Brien, P., 1975, 'A critique of Latin American theories of dependency', Oxaal, Barnett and Booth (ed.) kitabında.
Oxaal, I., Barnett, A., and Booth, D., ed., 1975, *Beyond the Sociology of Development,* London.
Parsons, T., 1966, *Societies. Evolutionary and Comparative Perspectives,* Englewood Cliffs, N.J.
Phillips, A., 1977, 'The concept of development', *Review of African Political Economy,* No. 8.
Pilling, G., 1973, 'Imperialism, trade and "unequal exchange": the work of Aghiri Emmanuel', *Economy and Society,* Vol. 2, No. 2.
Preobrazhensky, E., 1965, *The New Economics,* London.
Rey, P.-Ph., 1973, *Les alliances de classes,* Paris.
Rhodes, R.I., 1969, 'The disguised conservatism in evolutionary development theory', *Science and Society,* Vol. 32, No. 3.
Rodney, W., 1972, *How Europe Underdeveloped Africa,* Dar es Salaam and London.
Rostow, W.W., 1960, *The Stages of Economic Growth,* London.
Seers, D., 1969, 'The meaning of development', *International Development Review,* Vol. 11.
Shivji, I.G., 1975, *Class Struggles in Tanzania,* Dar es Salaam and London.
Sik, E., 1966 and 1974, *The History of Black Africa,* 4 vols., Budapest.
Singer, H.W., and Ansari, J., 1977, *Rich Countries and Poor Countries,* London.
Smelser, N.J., 1963, 'Mechanisms of change and adjustment to change', *Industrialization and Society* (ed.) Hoselitz and Moore, Paris kitabında.
Smelser, N.J., 1968, 'Toward a general theory of social change', in his *Essays in Sociological Explanation,* Englewood Cliffs, N.J.
Smelser, N.J., and Lipset, S.M., 1968, 'Social structure, mobility and economic development', Smelser, *Essays in Sociological Explanation* kitabında.
Sutcliffe, B., 1972, 'Conclusion' *Studies in the Theory of Imperialism,* ed. Owen and Sutcliffe, London kitabında.
Taylor, J., 1974, 'Neo-Marxism and underdevelopment - a sociological phantasy', *Journal of Contemporary Asia,* Vol. 4, No. 1.
Terray, E., 1972, *Marxism and Primitive Societies,* New York and London.
Thomas, C., 1974, *Dependence and Transformation,* New York and London.
Thorner, D., Kerblay, B., Smith, R.E.F., ed., 1966, A.V. Chayanov: *The Theory of Peasant Economy,* Homewood, Ill.
Tschannerl, G., 1976, 'Periphery capitalist development - a case study of the Tanzanian economy', *Utafiti,* Vol. 1, No. 1.
Tribe, K., 1976, 'Economic property and commodity exchange in the formation of agrarian capitalism', Peasants Seminar, Centre of International and Area Studies, University of London'da sunulan makale.
Von Freyhold, M., n.d., 'The rise and fall of colonial modes of production' Dar es Salaam, mimeon.
Wallerstein, I., 1974a, *The Modern World System,* New York.
Wallerstein, I., 1974b, 'The rise and future demise of the world capitalist system: concepts for comparative analysis', *Comparative Studies in Society and History,* Vol. 16.
Warren, B., 1973, 'Imperialism and capitalist industrialization', *New Left Review,* No. 81.
Weber, M., 1930, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism,* London.
Weinberg, I., 1969, 'The problem of the convergence of industrial societies: a critical look at the state of a theory', *Comparative Studies in Society and History,* Vol. 11, No. 1.

Weiner, M., ed., 1966, *Modernization*, New York.
Wuyts, M., 1976, 'On the nature of underdevelopment: an analysis of two views of underdevelopment', Dar es Salaam, mimeo.

AZGELİŞMİŞLİK VE BAĞIMLILIK: ELEŞTİREL NOTLAR

Colin Leys

Çeviren : Melih ERSOY

"...bu kavram [bağımlılık] azgelişmişlik sürecinin gerçek doğasını kavrayamamaktadır. Bunun ilk akla gelen açıklaması ...Ortodoks ekonomi kuramı ile devrimci ifade terzlarının eklektik bir bileşimi... [olan] bir kuramsal çerçevenin kullanılmasıdır."
(Geoffrey Kay, *Development and Underdevelopment: A Marxist Analysis*, s. 103)

Artık "azgelişmişlik" ve "bağımlılık" kuramının fazla bir yararı olmadığı ve aşılması gerektiği açıklık kazanıyor. Bunun kanıtları şöyle sıralanabilir, (a) azgelişmişlik ve bağımlılık kuramı (ABK) yazınında gözlenen kuramsal yineleme ve durağanlık; (b) ABK'nın çözemeyeceği, hatta formüle bile edemeyeceği temel çözümleme sorunlarının varlığı ve bunlara bağlı önemli gelişme stratejisi konularında ABK'nın ya sessiz kalması, ya da belirsiz görüşler sunması; (c) Üçüncü Dünya ülkelerinde savaşımlarını sürdüren halkçı güçler lehine pratik bir etkisinin olmaması ve tam tersine, azgelişmişlik/bağımlılık "perspektifi"nin, uluslararası sermaye ile ittifak halinde olan gelişmecilerle işbirliğine yönelik belirgin eğilimi. Bu çalışma, ABK ve türlerinin oluşmasına sempati duyan bir dizi yeni araştırmanın da yardımı ile tüm yukarıda anılanları aydınlatmaya ve neler yapılabileceği konusunda görüş geliştirmeye yönelik bir girişimdir.

ABK ve Sorunları

Ben "azgelişmişlik ve bağımlılık kuramı"ndan aşağıdaki genel tezleri anlıyorum:

a) Bugünün "üçüncü dünya"sında (Birleşmiş Milletler'in ifadesi ile "azgelişmiş ülkeler"de) yaygın olan toplumsal, ekonomik ve politik koşullar, bu ülkelerin geçmişinde, kökeninde varolan olay ve ilişkilerin özgün durumlarının (gelişmiş veya "dokunulmamış") varlıklarını sürdürmesinden çok, "birinci dünya"nın ("gelişmiş pazar ekonomileri") "geliştiği" aynı tarihsel dünya sürecinin sonuçlarıdır; ikincilerin gelişmesi, birincilerde gözlemlenen boyunduruk altında gelişme veya *az*gelişmişlik süreci ile yakından ilişkilidir.

b) Bu bileşik sürecin ana itkisi kâr peşinde olan yani, birikim fırsatları arayan sermayedir; özellikle, kapitalist tüccarlar, kapitalist bankacılar, kapitalist tefeciler ve nihayet kapitalist sanayicilerdir.

c) Bunların faaliyetleri, sermaye birikimini, en ucuz biçimde sağlayabilecekleri yerde yapmayı ve bu sermayeyi en yüksek getiriyi verebilecek yerde yatırıma dönüştürmeyi içerir. Bu da, dünyanın bazı bölgelerinden diğerlerine artığın taşınmasına ve artığın alındığı bölgelerde düşük verimliliğin, yeni yollarla sürdürülmesi ve yerleştirilmesi sürecine yol açmaktadır. Böylelikle anılan yerlerde, sistematik olarak, sermaye birikiminin yapıldığı ekonomilerin yapılarına bağımlı kalacak bir ekonomi yapılanmaktadır. Bu kendini, boyunduruk altındaki ekonomilerin "dışsatıma yönelik" (hammadde dışsatımı, mamul madde dışalımı) yapısında; tek bir ürünün, ülke çapında, dışsatım için üretilmesinde; bağımlı sanayileşmede (yapıları ve dinamizmi bakımından dış güçlere -talep, stratejik iş bölümü, teknoloji vb.- bağlı) göstermektedir.

d) Bu olgunun ikincil yapısal sonuçları, özerk gelişme çizgisi izlemek isteyen yerel girişimcilerin sürekli engellenerek, bu sürecin yeniden üretilmesi oldu: Örneğin, yaratılan artık emeğin yol açtığı düşük gelirli bir çoğunluk ve marjinalleşme, genellikle küçük bir içpazar demektir; gelir dağılımındaki büyük eşitsizlik kısıtlı bir dışalıma yönelmiş tüketici talebini içerir, vb.

e) Bu gelişmeye uygun olarak, kapitalist çevrede, metropoldeki burjuvazi ile ortak çıkarları olan sosyal sınıfların oluşumu ve ortaya çıkışları ile birlikte bunlar arasındaki ittifakların birbirini izleyen türlerini temsil eden, sömürge, yeni sömürge ve yarı sömürge devlet tipleri gelişti.

f) "Azgelişmişlik" terimi, varlığını sürdüren bu süreçlere, bu kendini yeniden üreten yapılara *ve* bunların sonuçlarına atıfta bulunmaktadır. "Bağımlılık" terimi ise bazen tümüyle aynı anlamda kullanılırken, bazen de daha özgül olarak, çevre toplumsal formasyonlarındaki değişimleri yöneten yasalar veya eğilimlerin özerk olmayan doğasına atıfta bulunur. Bu iki terimi kullananlar arasında anlaşmazlıklar olmasına karşın, bu anlaşmazlıklar, üzerinde görüş birliğine varılan noktalardan çok daha önemsizdir.[1]

Kuşkusuz bu özet, azgelişmişliğin çokuluslu şirketler, gelir dağılımı, maliye ve vergileme politikaları, sermaye harcamaları, dış yardım programları vb. kuramsal ve yapısal mekanizmalarına ilişkin ampirik çalışmaları harekete geçirmek durumunda olan ABK'nın gücünü kısmen gözden kaçırmaktadır. Ancak, kanımca ana çerçeve, kabaca, yukarıda anlatıldığı gibidir. 1960'ların ilk yılları bağlamında, gelişmecilik hâkim görüşlerine karşı ABK militan bir eleştiri olarak ortaya çıktığında, kuşkusuz ilerici bir hamleydi. O'Brien'ın "uluslararası ekonomi kavramı diğerlerinden, örneğin geleneksel ve modern toplum, büyümenin aşamaları, başarıya ulaşma dürtüsü ve hatta Myrdal'ın bir toplumsal sistem koşullarının karşılıklı ilişkilerinin nedenselliği yaklaşımlarından, daha geniş ufuklar açan bir başlangıç noktası olduğunu belki de kanıtlayacaktır" saptaması,

(1) F.H. Cardoso, "Imperialism and Dependency in Latin America", Bonilla ve Girling (eds.), Structure of Dependency, 1973, s. 15 - 16

ABK'nın "bütünleşme", "uluş-yaratma", "politik gelişme", "modernleşme" vb yanı sıra bizleri kurtardığı aydın bataklıklarından bazılarını anımsatmaktadır.

Bunlar azgelişmişliğin (çok iyi ifade edilemeyen) bir "ilk" veya "özgün" durum olduğu varsayımından yola çıkan, gelişme ile azgelişmişlik arasındaki tarihsel ve "geçişli" ilişkileri ve bu nedenle de tüm emperyalizm olgusunu gözardı eden kuru formülasyonlardır. Bu kuramların hemen tümü sosyal sınıfların varlığını görmezlikten gelmişler ve devleti ulusal isteğin bir aracı, veya küçük bir azınlığın yorumladığı biçimiyle, kamu çıkarının toplum yararına kullanılması olarak ele almışlardır. Bugün, ABK'nın yaydığı ışık sayesindedir ki bazılarının soyutlanmış ampirizm ve "genel kuram" gibi işe yaramaz, saçma biçimler kapsamında sunduğu bu yaklaşımların yoğun ideolojik niteliklerini daha kolaylıkla görebiliyoruz.

Gerçekten de, burjuva gelişme kuramının tüm bu özellikleri, ABK tarafından günışığına çıkartıldı. Ancak, soru, ABK'nın kendisini tüm bu olumsuzluklardan kurtarıp kurtaramadığıdır.

ABK'nın kuramsal yineleme ve durağanlık eğiliminde olduğu suçlamasının, kaçınılmaz olarak, öznel bir değerlendirme olduğu doğrudur ve ABK'nın başından beri, *genel olarak*[2] azgelişmişlik ve bağımlılığın özelliklerini, modellerini ve çözümlemelerini formüle etme çabalarının yoğunlaştırılması biçiminde nitelendirildiğini söylemek, belki de daha kusursuz bir değerlendirmedir. Birkaç sistematik kuramsallaştırma girişiminin -örneğin Amin ve Szentes'in- iktisatçılar tarafından geliştirilmiş olması ve ABK'nın, çoğunlukla bilindiği biçimiyle, daha genel formülasyonları içeren bir bütünsel perspektif türünde -toplumsal, politik, ideolojik ve ekonomik- sistemleştirilememesi önemlidir.

Aşağıda değineceğim gibi, bu, ABK'nın *burjuva gelişme kuramının bir eleştirisi* olarak ortaya çıkışını yansıtmaktadır. Radikal olma isteğine karşılık, ABK, burjuva sorunsalını aşamamıştır. Bu nedenle de, sistematikleştirilmiş ABK, sonunda hiçbir biçimde radikal olmayan, salt burjuva gelişme kuramlarının bir revizyonundan daha fazlasını üretememiştir. O zaman, ABK yazınının sonunda ulaştığı kuramsal yineleme ve durgunluk duygusu, (O'Brien'in dediği gibi "salt bu perspektifi ortaya koymak için milyonlarca sözcük yazmaya gerçekten de gerek var mıydı?") eğer bu perspektifte içerilmiş olan temel güçlükler hemen ortaya çıkartılmayacaksa, bence genel "perspektif" düzeyinde kalma zorunluluğundan kaynaklanmaktadır.[3]

Bu perspektifin içerdiği güçlükler aşağıda özetlenmiştir. (Bu liste çok kapsamlı olmaması bir yana, çok iyi düzenlenmiş bile değildir.)

a) ABK'da *"gelişme"nin anlamı* açık değildir. İçerdiği kadarıyla, gelişme kuramından anlaşılan açıkça, kapitalist "metropollerde" yaşanan kapitalist gelişmedir. Ancak, eğer azgelişmişlik araştırmaları, 1977'de azgelişmiş ülkelerin "metropoller"dekine benzer bir gelişme yolu izleyemeyeceklerini ileri sürüyorsa, bu ülkelerin nasıl azgelişmiş oldukları ve azgelişmiş bırakıldıkları, onlar için olanaklı ve anlamlı olanın hangi "gelişme"

(2) Örneğin, bkz: "A Dependency Bibliography", yazan William C., Smith Jr., Bonilla ve Girling, a.g.y.

(3) Philip J. O'Brien, "C Critique of Latin American Theories of Dependency", I. Oxall, T. Bornett ve D. Booth (eds.), Beyond the Sociology of Development, 1975, s. 25.

olduğu veya bunun nasıl sağlanabileceğinin ortaya çıkartılıp çıkartılamayacağı, büyük önem taşımaktadır. Her ne kadar gerçekte AB kuramcıları sık sık, eğer varsa, oldukça *belirsiz* pratik-politik konumlar benimsemiş ve genellikle kendilerini geçmişte ne olduğunu açıklamaya ve yorumlamaya hasretmiş iseler de yukarıdaki sorulara henüz yanıt verilememiş gibidir. Bu durum, farklı AB kuramcılarının ulaştığı (çoğu kez kuramsal formülasyonlarından kısmen bağımsız olarak) pratik-politik konumların çok türlülüğünde de, kendisini göstermektedir.

b) *Sömürü*. Çoğu ABK azgelişmiş ülkelerde kitlelerin sömürülüp sömürülmediği ve eğer sömürülüyorlarsa bunun ölçüsü konusunda açık değildir. AB kuramcılarının çoğu, Üçüncü Dünya kitlelerinin baskı altında olduğu gibi, sömürüldüğünü de, en azından ima etmektedirler; ancak bunun nasıl gerçekleştiğini açıklamamaktadırlar. Bu konu, Charles Bettelheim ile Arghiri Emmanuel arasında, Emmanuel'in *Unequal Exchange* kitabı üzerine yapılan tartışmada ortaya atılmış ve her ne kadar geliştirdiği formülasyon ("kapitalizm, azgelişmiş ülkeleri sömürdüğü için değil, yeteri kadar sömürmediği için, azgelişmişliği yarattı")[4] istenildiği kadar açık değilse de, Kay tarafından yeniden gündeme getirildi.

c) *İlkel Kavramlar*. Merkez-çevre mecazı yerine, somut merkez ve çevreler tipolojisinin konulması, varsa bile, çok ender yapılmıştır. Aynı şey "bağımlılık" için de geçerlidir. Bazen (örneğin Cardoso tarafından), bağımlılığın "farklı biçimleri" olduğu söylenir. Ancak, bunlar belirlenmedikçe ve farklılıklar kuramsal olarak ortaya konulmadıkça, bu perspektifin bizi oldukça rastgele bir biçimde diğerleri aleyhine belirli bir ilişkiler setine duyarlı hale getirip getirmediği -yani bizi daha karmaşık bir *karşılıklı* bağımlılığın salt tek boyutuna duyarlı hale getirdiği- sorusu ortaya atılabilir.[5] Ve, azgelişmiş/gelişmiş, merkez/çevre, başat/bağımlı gibi basit çiftlemelerin, burjuva gelişme kuramındakilere (geleneksel/modern, zengin/yoksul, ileri/geri vb.) benzemesi bir rastlantı eseri değildir; bunlar, temelde ikincilerin polemik *tersyüz edilmeleridir*. Ancak, sonuçta çok ciddi bir kusur ortaya çıkmaktadır: Eğer bu tanım kapsamına Hindistan ve Brezilya'nın yanı sıra Haiti ve Tanzanya'yı da almak zorundaysa "azgelişmiş"liğin ampirik anlamı oldukça sığ kalmaktadır. Yine, önemli olmasına karşın, (SSCB'yi bir yana bırakalım) Portekiz, İngiltere, ABD ve Japonya'nın neden farklı biçimlerde "geliştiği"nin ABK'da çok ender açıklandığı da, bir gerçektir. (Örneğin, 1974'ten önce, Portekiz için Afrika'da yeni-sömürgeci bir çözümün, bu ülkenin kendi azgelişmişliği nedeniyle "olanaksız" olduğu bazı AB kuramcıları arasında yaygın bir görüş idi; bu sözcüklerin ifade ettiği kavramların, burada sözü edilen önemli politik konuları çözümlemede gerekli olan kuramsal farklılıkları ortaya koyamayacak kadar güçsüz olduğu açıktır.)

d) *"Ekonomizm" ve "mekaniklik"*: ABK, toplumsal sınıflar, devlet, politika ve ideolojiyi genellikle fazla önemsememesi ve bunları, çok belirgin bir biçimde, ekonomik

(4) C. Bettelheim, A. Emmanuel'in **Unequal Exchange**, 1972, kitabının I. ve III. eklerinde s. 300-307 ve 352-355 ve A. Emmanuel, **ibid**, ek 4, s. 380-383 ve G. Kay, **Development and Underdevelopment: A Marxist Analysis**, 1975, s. 55.

(5) D. Booth, "Andre Gunder Frank: An Introduction and a Appreciation", Oxall, et. al., a.g.y., s. 75 - 76.

güçlerin bir sonurgusu olarak göstermesi anlamında, ekonomistik olma eğilimindedir. Örneğin sınıflar, azgelişmişliğin veya bağımlı gelişmenin yapısal evriminden kaynaklanan *kategoriler* olarak görülme eğilimindedir; bu nedenle toprak sahipleri teknik olarak geridir, yerli burjuvazi güçsüz ve genel görünüşü ile kompradordur, ücretli işçiler sayıca küçük ve kendi içinde oldukça farklılaşmıştır, vb. Bu perspektifte sınıflar, tarihi yapan esas unsurlar olarak görülmezler. Bu yaklaşıma uygun düşen kuramsal eklektizm bağımlılık kuramcılarının çalışmalarında açıkça görülebilir. (Örneğin, "seçkin", "sınıf"ın yanı sıra kullanılır.) ABK, süreçleri mekanizmanın "mantığı"ndan, birbirini güçlendiren bir kısır döngü sisteminden (örneğin, düşük verimlilik, düşük gerçek ücrete, düşük ücret dar iç pazara, dar iç pazar sanayi için yüksek düzeylerde korumaya, bu yüksek üretim maliyetine ve düşük gerçek ücrete neden olmaktadır, vb) kaynaklanan edimler biçiminde sunması anlamında, mekanik olma eğilimindedir. Bu yaklaşım dikkati çekecek denli durağan bir açıklamaya neden olmaktadır; "azgelişmişlik" İkinci Enternasyonel'in Marksizminde, kapitalizmin "çöküşü" gibi, kaçınılmaz (ülkelerin hiçbir şekilde kaçamayacakları) bir şey olarak görünebilir. Emperyalizme karşı verilen mücadeleye ve azgelişmişliğin toplumsal ve politik sonuçlarına fazla önem verilmemiştir; AB kuramcıları azgelişmişliği aşmakta bir anahtar olarak bu mücadeleyi hiç önemsememişlerdir. Bu denli temel bir konuda ABK'nın şaşkınlık ve çaresizliğine güzel bir örnek, "azgelişmişliğin" çevrede hızlı ve "bağımsız" bir kapitalist sanayileşmeye engel olup olmadığı ve eğer engel olmuyorsa, (Cardoso'nun ima ettiği gibi) çokuluslu şirketlerin bu ülkelerdeki fabrikaları yolu ile sağlanan "bağımlı kapitalist gelişme"nin diğer kapitalist sanayileşme türlerinden farklı olup olmadığı; farklı değilse, "geç kalmış gelişme" ve "gelişmenin yakalanması"na dönüp dönmediğimiz yolunda Warren'in ortaya attığı tartışmadır.

e) *Emperyalizm*: Genel olarak, bu kavram ABK'da sıkça nitelendirici bir ekle birlikte ("ekonomik emperyalizm", "kültürel emperyalizm" vb.) salt bir "fazlalık" olarak görünür ve çoğu kez de, üçüncü dünyada uluslararası sermayenin kullandığı, yayılma ve denetim mekanizma ve kurumları olarak değerlendirilir. Bu, en azından, kapitalizmin tarihsel bir aşaması olarak, Leninist emperyalizm kavramına karşı kararsız bir tutumdur. Kanımca bu kararsızlık, öncelikle politik olup, kuramsal yönü ikincildir; üçüncü dünya bağlamında bu tür bir kavramın benimsenmesi, çoğu ABK'nın gerçekten katılmadığı bir durumu, yani reform perspektifi ile iplerin koparılmasını içerir. Ancak, bu kavramı kullanmaktan sakınmak, genellikle, ABK'nın araştırma konusunu oluşturan durumlara ilişkin temel gerçeklerden de uzak durmakla eş anlamlıdır.

f) *Çözümleme Birimleri*: ABK için çok önemi olmasına karşın, kuramsal açıklığın getirilmediği diğer bir alan da -toplumsal formasyonlar, üretim tarzları, dünya ekonomisi, vb.- çözümleme birimlerini ilgilendirmektedir. ABK'nın olumlu yönlerinden birisi, kuramın Üçüncü Dünya Ülkelerinde azgelişmişlik içinde olayların akışını açıklamakta ulusları-aşan, devleti-aşan ilişkilerin önemini ısrarla savunmasıdır. Ancak, çözümlemede kullanılan birimler açık olmaktan uzaktır. Örneğin, Frank'ın 16. yy'dan bu yana tüm Latin Amerikan ekonomisini "kapitalist" olarak nitelendirmesi, sınıf güçlerinin sistematik bir çözümlemesini adeta olanaksız kılar (bu süre içinde bunların tümü kapitalist, komprador veya proleter olamazlardı, acaba şimdi oldular mı?); ancak, Laclau'nun

Frank'ı eleştirdiği ve aynı ölçüde iyi bilinen makalesinde ima edilen farklı üretim tarzlarının "eklemlenmesi" sounsalının da kendi sorunları var.

g) *Azgelişmişliğe neden olan ne?* ABK, dikkat çekici bir biçimde, Üçüncü Dünyada geçmişte neden yeteri kadar sermaye yatırımı yapılmadığı ve biriktirilmediği ve bugün sermayenin niçin bu ülkelerdeki ucuz emek gücü üstünlüğünden yararlanarak işsizler ordusunu ortadan kaldırmadığı konularında, belirgin bir açıklama getirmemektedir. Kuşkusuz bu, sömürü konusunda açıklık getirememe ile ilintilidir; bu örnek ABK'nın nasıl, salt varolan durumun genel yorumunu sunduğunu, yani mekanizmaların tarihsel ortaya çıkışlarını ve daha sonraki evrimlerini yöneten "yasaları" veren bir kuram ortaya koymaktan çok, mekanizmalar sistemini genelde "veri" alan bir açıklama ile yetindiğini göstermektedir.

Bu liste Booth'un, Frank'ın formülasyonlarının "bizi ekonomik değişimin bazı özelliklerine duyarlı hale getirirken diğer özelliklerine duyarsızlaştırmaktadır" yönündeki saptamasını da kapsamına alabilir ve genel olarak ABK'ya uygulanabilir. Ancak bu saptama yeteri kadar ileri gitmez. ABK'nın temel sorunu, benim de önceleri düşündüğüm gibi, bazı karmaşıklıklarının çözülmesi ve bazı boşluklarının doldurulması gereken, gelişmesinin ilk aşamalarını yaşayan bir kuram olmasından kaynaklanmamaktadır. Gerçek sorun, bizi öncelikle duyarlı kılan kavramların tutarlı bir politik bakış ve tutarlı bir çözümleme yöntemi ile temellendirilmiş "tutarlı bir kuramsal sisteme bağlı olmamasıdır; bu kavramlar bilimsel olmaktan çok ideolojiktirler". Bu nedenle ABK "hızını yitirip bocalamamıştır", ve bu nedenle de kuramın gerçek kazançlarını -azgelişmişliğin kurum ve yapılarının ayrıntılı çözümlemesi- Üçüncü Dünya işçi ve köylülerinden çok, uluslararası sermayenin ideologları, kendilerine maletmektedirler.

"Marksistleştirilmiş yapısalcılık" olarak ABK

Bunu daha iyi anlamak için Foster-Carter, Girvan, O'Brien ve Booth[6] tarafından yakın geçmişte yapılmış mükemmel çalışmalardan yararlanarak, yine ABK'nın kökenlerine bakmamız gerekiyor. Tüm bu çalışmaların doğruladığı nokta, hemen tümüyle bir Yeni Dünya olgusu olan ABK'nın, ECLA "okul"unun çıkış noktasını oluşturan uluslararası ticaret kuramını eleştirmekle işe başlayan ve Ortodoks (burjuva) ekonomi çözümlemesinin bir dizi revizyonunu içeren bir gelişme çizgisi izlediğidir. İlk revizyon, Latin Amerikan ve Karayipler ekonomilerinin gelişmelerinde karşılaştıkları başarısızlıkları, mevcut yapıları değiştirecek uygun politikalar üreterek -bu politikalar "içe-dönük gelişme" ifadesinde özetlenmiş olup, bundan özellikle ithal ikamesi yolu ile sanayileşme anlaşılmaktadır- yapısal engellerin aşılması gerektiği belirtilerek yapıldı. Bunu, sözü geçen stratejinin başarısızlığını, yeni yapısal engellerle açıklayan, yeni revizyonlar izledi.

(6) Bkz: 3 ve 4 No'lu dipnotlar ve A. Foster Carter, "Neo-Marxist Approaches to Underdevelopment", E. De Kadt ve G. Williams (eds.), **Sociology and Development**, 1973, ve N. Girvan, "The Development of Dependency Economics in the Caribbean and Latin America", **Social and Economic Studies**, 22/1, 1973.

Bunlar, genellikle, içe-dönük sanayileşme süreci içinde ortaya çıkan ve özgün yeniden yapılanma politikasının nesnesinin (örneğin, çokuluslu şirketlerin kurduğu yüksek ithal girdili fabrikalar yolu ile sanayileşme) etkinliğini ortadan kaldırma eğiliminde olan, yeni yapılardı. Bir başka *düzeyde*, başlangıçtaki yeniden yapılanma sürecinde ortaya çıkan (örneğin çok farklı gelir yapıları, kent-kır dengesizliği vb.) ve yeni stratejilerle iyileşmek bir yana çoğu kez daha da kötüleşmiş gibi görünen yapısal engeller vardı. "Azgelişmişlik" ve "bağımlılık" tüm bu görünürdeki yeni yapıları ve mekanizmaları kucaklayan kavramlar olarak ortaya çıktı. Aynı zamanda, yapısal engellerin taze "tabakaları" belirlendikçe bunlar, daha da çok birbirini izleyen *aşamaları* içeren uzun erimli bir sürecin parçaları olarak görünmeye başladı. Bunların her biri, ekonomik ve sosyal yapıları değiştiren veya güçlendiren farklı kurumsal mekanızmalardır; ancak, her zaman, temeldeki ikincil konumu sürekli yeniden üretirler, başka yerde gelişmeye hizmet ederler ve bulundukları yerlerde maliyetleri en çoğa çıkartırken, yararları en aza indirirler. Böylelikle, ABK'da ana akımın *radikal yapısalcılıkla* sonuçlandığını görebiliriz. Üçüncü Dünyada, başlangıçta, yapısal değişikliğin araçları olarak belirtilen şeyler -uluslararası manüfaktür firmaları, Üçüncü Dünya hükümetleri ve temsil ettikleri çıkarlar vb.-, bu ülkelerdeki kapitalist gelişmeyi nelerin engellediğine ilişkin yapısalcı çözümlemede, değiştirilmeleri gereken yapılar olarak görülmeye başlanmıştır.

Radikal yapısalcılığın temel kusuru ortadadır. Önerdiği çözümün, sorunun bir parçasına dönüşmesi sıkıntısından kurtulamayan radikal yapısalcılık, Cleaver'in "Çözümün bir parçası değilsen, sorunun bir parçasısın" deyişini ters yüz etmektedir. Bu durum, özellikle kendisi bir bağımlılık ve azgelişmişlik kuramcısı olmayan, ancak yapısalcı ve sosyal demokrat bir araştırmacı olan Gunnar Myrdal örneğinde, özellikle belirgindir. Myrdal *Dünya Yoksulluğuna Karşı Mücadeleye Davet* kitabında yoksulluğun ana nedenleri olarak hükümetleri ve uluslararası kuruluşları belirlerken, önerdiği çözümler için yine, bu kuruluşlara başvurmaktadır.

Best, Girvan ve Antillerde birlikte çalıştıkları araştırmacıların ilk yazıları, ilerici milli burjuvazi ile halk kitlelerinin ittifakına dayanan bir anti-emperyalist hükümet için hazırlanmış reform programı niteliğindeydi. Ancak, Antillerin o zamanki mevcut hükümeti de kendisinin böyle bir ittifakı temsil ettiğini savunuyordu.[7] Ne Myrdal, ne de Yeni Dünya İktisatçıları, sorunun nasıl olup da çözüme dönüşeceğini açıklayamamaktadırlar; ütopyacı tutumları oldukça belirgindir.

ABK'da ise bu temel zaaf, anılan akımın bir başka akımla, Marksizmle ve özellikle de yeni-Marksizmin değişik türleri ile yakınlaşması sayesinde, kısmen de olsa, gözden kaçırılmıştır. Frank örneğinde, Frank'ın kendisinin de söylediği gibi, *Büyümenin Politik Ekonomisi* adlı yapıtı 1957'de yayımlanan Paul Baran ile Küba devriminin etkileri vardı. Daha genelde, Latin Amerikan komünist partilerinin çok merkezleşmesi, Stalinizmin etkilerinin azalması, güçlü Troçkist akımların bulunduğu ve zaten oldukça karmaşık olan Latin Amerikan Marksizmine bir de Maoizmin eklenmesi, tüm bu olgular, yeni gelişime

(7) Girvan, a.gy., ve L. Best, "A Model of Pure Plantation Economy", **Social and Economic Studies**, 17/3, 1968.

katkıda bulundu. Ancak, etki kanallarının çeşitliliği ne olursa olsun, Marksist akımın, 1960'ların yapısalcılığı ile, örneğin O'Brien'in "bağımlılık kuramı *içinde* ayrımlı *gelenekler*"[8] diye söz edebileceği düzeyde karıştığı kesindir.

Radikal yapısalcılığı "Marksistleştirme"nin doğrudan etkisi, azgelişmişlik sorunu için ima edilen çözümün, ekonomik milliyetçilikten *sosyalizme* ve bunu sağlayacak araçların da, radikal yapısal reformlara ilişkin ütopik tavsiyelerden, *devrimci mücadeleye* geçişi olmuştur. Ancak, bu bir kuruntudur. *Radikal yapısalcılığın formüle ettiği* sorunu çözmek için "devrim"e veya "sosyalizm"e başvurmak, Üçüncü Dünyanın günümüz hükümetlerine veya USAID'e başvurmaktan daha az ütopik değildir. Çünkü, yapısalcı bir çözümleme, devrimci mücadelenin temellendirileceği gizil sınıf güçlerini veya bu mücadeleyi belirleyen ve onunla birlikte gelişen çelişkileri veya mücadelelerin stratejisini veya örgütlenme biçimlerini, veya -daha güçlü bir nedenle- bir "sosyalist" çözümü gösteremez. Çünkü, sosyalist çözüm -kendileri hiçbir biçimde belirlenmemiş olan- devrimci güçlerin ve stratejilerinin çıkarları ve yetenekleri tarafından keşfedilmelidir. Kısacası, radikal yapısalcılığın "Marksistleştirilmesi" veya "sol" ABK, radikal yapısalcılığı içine düştüğü açmazdan kurtaramamaktadır. Bunun ana nedeni burjuva ekonomisinin ardarda revize edilmesinin bir ürünü olması ve içiçe giren oyulmuş tahta bebeklerden oluşan Rus oyuncağındaki gibi, özünde, en dıştaki tabakanın en içteki tabaka ile aynı biçime sahip olmasındandır. Bu yaklaşım, temel kavramları ve sorunsalı nihai olarak, burjuva bilimindekilerle, özellikle de burjuva iktisatındakilerle aynı olan bir çözümlemedir. Tarihsel materyalizm kavramlarını ifade eden *sözcüklerin* kullanılmasına karşın durum budur; yani, bağımlılık kuramı, Üçüncü Dünyada sömürü ve üretim ilişkilerini hâlâ onları idealize eden ve gizemleştiren bir biçimde kavramaktadır.

Bunun karşıtı kuşkusuz, Marksist AB kuramcılarının çoğunun "Marksizm"inin ütopik olmasıdır. Bana, Frank'ın politik konumuna ilişkin temel sorun, bu gibi geliyor; en azından yazılarından çıkan bu. Frank, azgelişmişliğe karşı tek çözüm olarak sosyalizm için devrimci sınıf mücadelesini vurgularken, bu mücadeleye ilişkin dogmatik formülleri yadsır ve Latin Amerika'nın farklı ülkelerindeki azgelişmişlik aşamalarının çeşitliliğini gözönüne alır. Ancak kendisi çözümleme olarak, bu "çözümü"n gerçekliğini ve anlamını daha açık ve somut hale getirecek fazla bir şey sunmaz. Frank'ın çalışmasının ana çizgisi sömürü ve baskı yapıları, yani üretim ilişkileri ve tarzları ile bunlar içinde gelişen sınıf mücadeeleri ve sınıf örgütlenmeleri olmayıp, ekonomik artık sömürüsü ve transferinin tarihsel-yapısal çözümlemesi ile boyunduruk altındaki (veya "lumpen") burjuvazi aracılığı ile gerçekleşen çevre ekonomilerin yapısal köleliğinin incelenmesidir.

Bu makalenin başında gönderme yaptığımız Kay'in polemik saptamasını, duraksamaksızın Frank'a uygulamak, haksızlık olacaktır; ancak bunda hâlâ bir gerçek payı olduğu da doğrudur.

Daha da ötesi, "Marksist" veya "sol" ABK, salt kendi tarzında ütopik olmakla kalmayıp sonunda ideolojik olmaktan da kurtulamamaktadır. Bunun bir örneği, benim Kenya üzerine yaptığım çalışma sırasında farkına vardığım ve ABK'daki bazı sınırlamaları aşmak için, kuramdaki boşlukların, eksik olanın, yani sınıf çözümlemesinin kurama aşılanması ile kapatılması yolundaki kendi görüşümdür. Sonuç, kesinlikle hiçbir gerçek sınıf mücadelesi kavramından esinlenmemiş, cansız bir şey oldu.[9] Sınıf mücadelesi ile gelişmişlik sorunu arasında bağlantı kurmak amacına yönelik olarak bir sınıf çözümlemesine ulaşmak için, yapısalcılık sorunsalı ile ilgimi kesmem gerekti. Bu sorunsal içinde kaldığım sürece, onun nihai olarak *kalıntı* ve edilgen sosyal sınıf kavramını da içeren ideolojik etkilerinin tutsağı oluyordum. Daha önemlisi, şimdi burjuva gelişme kuramında olduğu gibi ve aynı nedenle (yani, sorunsalı aynı olduğundan) sanıyorum ABK'nın kendisi de tarihsel değildir. Burjuva gelişme kuramlarının bazı uyarlamalarında dikkati çekerken biçimde eksik bırakılan *zaman boyutu* ABK'da vardır. Ancak, bu, tarihle aynı şey değildir. Bir modelin salt gelecekte ne tür değişikliklere neden olacağını göstermek için ileriye götürülmesi ve bugünün geçmişteki olaylar zincirinin bir sonucu olarak görülmesi onu *tarihsel* yapmaz; yani azgelişmişliği, geçmişte ve günümüzde, bunu hissetmemizi sağlayacak örnekler ve karmaşık olaylar akışını kalburdan geçirircesine inceleyecek uyumlu ve tutarlı bir yöntem sayesinde belirlenebilecek olan toplumsal güçlere gönderme yaparak açıklamaz. ABK'dan tanıdığımız aşamalar (merkantalizm, liberalizm, yeni-liberalizm, vb.), en çoğundan, bir hayli betimleme ve *heuristis* [anlamaya vesile olan] değere sahip oldukça ampirik dönemleştirmeler olup, sermaye etkisinin coğrafi yayılmasına veya bu sürecin yarattığı yeni mücadelelere neden olan politik, toplumsal ve ekonomik güçlerin karşılıklı ilişkilerinin sistemli bir çözümlemesinin ürünü değillerdir.

Yukarıda sözü edilen noktaların çoğu, açıkça değilse bile, kapalı bir biçimde, Frank'ın, "Eleştirilere Yanıt" adlı makalesinde vardır. Bu makalede Frank, aydınlatıcı bir gözlem yaparak "bağımlılık" kuramının çok özgül bir tarihsel dönemin, yani uzun savaş sonrası ekonomik "canlanma"nın veya hızlı sermaye birikimi evresinin[10] bir ürünü olarak anlaşılabileceğini belirtir. Aslında burada sözü edilen, adı geçen ekonomik canlanmanın Latin Amerika'dan görüldüğü biçimidir. Frank, bu birikim dönemi aşamasının sona ermesi ile dikkatlerin bunun devresel doğasına kaydığını belirterek, "bağımlılık" kavramının zorunlu olarak salt bir evreyi değil, "-Asya, Ortadoğu, Afrika ve Latin Amerika'nın katılımına özel göndermede bulunarak- 1500 yılından günümüze, dünyadaki sermaye birikim sürecini" anlamamız için gerekli olan kavramları geliştirdiğini söylemektedir. Frank, bunu kendisine görev edindiğini ve bu görevin farklı yollarla Laclau, Hinkelammert, Marini ve Torres (galiba bu listeye Amin, Wallerstein ve Anderson'u da eklemeliyiz) gibi yazarlar tarafından da üstlenildiğini ifade etmektedir. (Benim, birazdan belirteceğim gibi, bu program konusunda kuşkularım var.)

Bu arada ABK'nın ideolojik niteliği en iyi biçimde, kuramın, Kay'ın "muhafazakârlar tarafından yeniden- zaptedilme" dediği şeye karşı olan savunmasızlığında görülmektedir. Bu politika, MacNamara başkanlığındaki Dünya Bankasının yakınlarda benimsediği, "yoksulluğa-yönelik" yardım felsefesi ve buna uygun olarak ABD ile diğer ülke-

(8) Loc. cit., s. 11, altını ben çizdim.

(9) Leys, Underdevelopment in Kenya, 1975, özellikle Bölüm 6.

(10) "Dependence is Dear, Long Live Dependence and the Class Struggle: An Answer to Critics", Latin American Perspecteves, 1/1, 1974.

ler arasındaki karşılıklı yardım doktrininin "yeniden yönlendirilmesi"nde ifadesini bulmaktadır. Sonunda ulaşılan nokta, radikal-*olmayan* yapısalcılığın benimsenmesidir. Bununla, gerçekte, çözümlerin tümünün sorunun parçaları olmadığı söylenmektedir. Dünya Bankası [sorunun parçası] değildir, (eğer Üçüncü Dünya hükümetleri know-howlarının pazarlama gücünü biraraya getirebilir ve ortak güçlerinin eşgüdümünü sağlayabilirlerse), çokuluslu şirketler de sorun değildir; bu durum *tüm* Üçüncü Dünya hükümetleri için de geçerlidir. Diğer yandan, radikal yapısal değişim, (a) *olası değildir* ve (b) genellikle (açıklanmamış olana) sevimsiz hale gelmekte ve sonuçları önceden tahmin edilememektedir, (c) (burjuva demokrasilerinde) bu tür radikal değişikliklerin savunmasını kimlere karşı yapacağız ki, yapısal reformların yerini bunlar alsın.[11] Benim görüşüme göre, bu konum büyük ölçekli uluslararası sermayenin ve onları temsil eden devletler ve uluslararası kurumların politik programlarının açık bir ifadesidir. Bu tür perspektiflerde yapısalcılığın asimilasyonu, olsa olsa, kısmidir; ancak daha bütünsel bile olsa yine de, niteliği Baran ve Amin'in eleştirileri ile Frank'ın polemiklerinde yeteri kadar açıklık kazanan, bir burjuva ideoloji biçimi olarak kalacaktır.[12]

Bu bakımdan *ileriye* gitmemiz gerekiyor, geriye değil; salt "gelişme sosyolojisinin ötesine" değil (Oxaal, Barnett ve Booth'un kitabının adı), *az*gelişmişlik sosyolojisinin de ilerisine gitmeliyiz. Bu gidiş iki yönde olmalıdır: *salt* farklı tür bir kurama doğru değil, ancak açıkça tanımlanmış bir kuram kılgı ilişkisine doğru olmalıdır. Gerçek bir tarihsel kuram, belirli ülkelerde yaşandığı gibi (veya Frank'ın haklı olarak belirttiği ifade ile "katıldıkları" gibi) kapitalizmin dünya ölçeğinde birleşik ve eşitsiz gelişme sürecini çözümlememizi sağlayacaktır. Günümüzde, bu ülkelerden herhangi birisinde bu süreç kendisini, miras alınan belirli üretici güçler, sömürü biçimleri ve değişim ilişkileri yapısı ile belirli iç ve dış politik ve ideolojik ilişkiler yapısı vb. çerçevesinde davranan sınıf mücadelesi biçiminde ortaya koymaktadır. Tarihsel materyalizmin ciddi ve sistematik bir uygulaması, Marx ve Engels'in veya Lenin, Trotsky veya Mao'nun kitaplarından aktarılmış hazır formüllerin uygulanması demek değildir; bu kitaplardan çıkartılacak yöntem ve sonuçlara *ek olarak*, bunların ortaya çıktığı pratiklerle, bunları sürekli revize eden pratiklerin bir uygulaması olmalıdır.

Bu nedenle sorun, salt farklı (yani ABK veya üstü örtülü radikal yapısalcılıktan farklı) bir tür kuramla sınırlı olmayıp aynı zamanda kuram ve kılgı arasında daha belirgin bir biçimde tanımlanmış bir ilişkidir. Frank'ın ulaştığı sonuçtan, yani ABK'nın, yerini, M.S. 1500'den günümüze sermaye birikimi sürecinin çözümlemesine bırakmasından, çok mutlu olamamanın nedeni, bunun ABK'dan daha da fazla, terimin literal anlamında,

(11) MacNamara'nın beş yıl içinde verdiği söylevlerin incelenmesi göstermektedir ki, ABK'nın ana tezlerinin şaşılacak ölçüde büyük bir bölümü, doğal olarak becerikli bir biçimde radikalliklerinden arındırılarak, bu konuşmalarda içerilmiştir. Resmi sistematikleştirmeye bir örnek olarak bkz: IBRD/IDS, **Redistribution with Growth**, 1975, bazı yazarların yanıtlarıyla birlikte bu yapıtın eleştirisi için bkz: Leys "The Politics of Redistribution With Growth", **IDS Bulletin**, 7/2, 1975.

(12) S. Amir, **Unequal Development**, 1986; ve Frank, "Sociology of Underdevelopment and Underdevelopment of Sociology", **Latin America: Reform or Revolution.**

akademik alıştırmaya ve böylelikle sonunda yeniden ideolojik bir nitelik kazanmaya maruz kalabileceğinden ve politik pratikten daha da uzaklaşacak gibi görünmesinden kaynaklanıyor. Bu tür bir çözümleme gereksizdir demiyorum; çok gereklidir. Ancak, bunun kapsamı modern dünyanın tarihinden daha dar değildir. Böylesi bir ürünü, dünya ölçeğinde belirli sınıfların politik pratik deneyiminin sentezini yapan ve buradan yola çıkarak özgül mücadele deneyimlerine dayanan geçici formülasyonlar geliştiren ve böylece zorunlu olarak uzun ve ortak bir çabayı içeren bir çalışma olarak ele almaktan çok, onu öncelikle (bireysel olanı bir yana bırakalım) bilimin veya (Frank'ın ifadesini kullanarak) "toplumbilimin" ürünü olarak görmek, bana, bu tutumun, özünde ideolojik olduğunu doğrulayacak gibi geliyor.

Frank yapılması gerekeni bu ifadelerle öneriyor gibi göründüğünden, belki söyledikleri kelime kelime yorumlanmamalıdır. Ancak, daha önce verdiğimiz örneklerin (Wallerstein ve Anderson'un çalışmaları gibi) ayrıntılarına girmeden, sanıyorum geliştirilecek bir kuram için, ardarda yaklaşmalar yöntemi ile bir tarihsel bağlam geliştirilmesini zihinde canlandırmak önemli olacaktır. Bu çalışma, yeteri kadar özgün tarihsel konumların, çok açık bir biçimde, çağdaş sınıf mücadeleleri ile bağlantıları kurularak araştırılması ile ortaya çıkmalıdır.[13]

Bazı Kuramsal Sorunlar

Sonuç olarak ve biraz önce tartıştıklarım bağlamında, karşılaşılabilecek birçok kuramsal konu arasından üçünü: sömürü, üretim tarzları ve "eklemlenmeleri" ve azgelişmişliğin nedenleri, sorularını tartışmak istiyorum.

a) *Sömürü.* ABK, genel olarak, azgelişmiş ülkelerde halkın içinde bulunduğu durumun sömürü nedeniyle böyle olduğunu ileri sürer veya bu görüşü ima eder. Bu kuşkusuz, genel olarak sömürgeciliğin ürünlerini, örneğin Peru veya Kongo'da yaptıklarını anımsayan "sağduyu"ya hitap etmektedir. Ancak, Bettelheim ve Kay gibi Marksist iktisatçılar haklı olarak "sağduyu"yu sorgulamaktadırlar. Çevrede, örneğin kapitalizm öncesi üretim tarzlarında veya ilkel sermaye birikimi sürecinde, baskı yolu ile işçiden artık değerin elde edilmesi (angarya vb.) yoluyla sağlanan bir "aşırı-sömürü" olabilir. Ancak, eğer sömürü düzeyi, işçilerin ürettikleri malların değerinin, onlara ücret olarak ödenmeyen bölümüne oranı ise, ücretli emeğin sermaye tarafından sömürüsü çevrede kapitalist metropollerdeki sömürüden daha azdır. Metropollerde ücret düzeyleri çok daha yüksektir, ancak sermayenin organik bileşiminin yüksekliği sayesinde verimlilik bu düzeyin daha da üstündedir. O zaman, azgelişmiş ülkelerin sorunu, Kay'e göre, işçilerin yeteri kadar sömürülmemeleridir. Diğer bir deyişle, azami mutlak artık değer elde etmek için ücretler üzerinde çok ciddi baskılar olmakta, ancak işçiler, kapitalistlerin verimliliği artıracak yönde daha fazla yatırım yaparak, göreli artık değeri artırmaya çalışmaları duru-

(13) I. Wallerstein, **The Modern World System**, 1974; P. Anderson, **Passages from Antiquity to Feudalism**, 1975 ve **Lineages of the Absolutist State**, 1975.

munda kazanabilecekleri yüksek gerçek ücretten yararlanamamaktadırlar. Kay, satınalma gücü bakımından metropollerde ücretlerin çok daha yüksek olmalarına karşın, ücret değerinin, çevredekinden daha düşük olduğunu ileri sürmektedir. Yani, metropollerdeki işçilerin elde ettikleri ücretlerin satın alabileceği malları üretmek için gereken emek zamanı, belki de, Üçüncü Dünya işçilerinin ücretleriyle alabilecekleri, görece çok daha az malı üretmek için gereken emek zamanından daha azdır.[14]

Bu sava karşı Emmanuel, metropollerle çevre ülkeleri bu biçimde birbirinden kopuk olarak ele almanın yapay olacağını savunmaktadır.[15] Eğer bir çift ayakkabı dünyanın herhangi bir yerinde on dakikalık emek zamanı ile üretilebiliyorsa, bir çift ayakkabının (dünya) değeri budur ve her yerdeki gerçek ücretin gerçek ölçüsü de bu olur. Bu yorumun eğilimi, Üçüncü Dünya işçilerinin gerçek ücretlerini, ürettiklerine oranla çok daha düşük göstererek, sömürü düzeyini yükseltmektir. Aynı bakış açısından giderek, yeterli sermaye yatırılmaması nedeniyle, işçilerin bir başka yerde, aynı işte çalışanlar düzeyinde verimli olmamalarından dolayı daha az sömürüldükleri sonucuna varamayacağımız ileri sürülebilir. Eğer bazı bölgelerde kapitalistler, varolan en iyi donatım ve örgütlenmeyi kullanarak işçilerden azami artık değer elde etmek olanaklı iken bu yolu seçmiyorlarsa, bunun nedeni, anılan alanlarda politik, toplumsal ve ekonomik koşulların kapitalistlerin ek yatırım yapmalarını gerektirmeyecek denli düşük ücret ödemelerine olanak sağlamasıdır. Böylesi bir savunma bana oldukça güçlü gibi gelmektedir; bu, sermaye yoğun olmayan işyerlerinde çalışan düşük ücretli işçilerin, aynı iş dalında, daha verimli işyerlerindeki yüksek ücretli işçilerden daha çok sömürüldükleri yolundaki "sağduyu"muza uygun düşmektedir.

Ne olursa olsun, bu tartışmaların tümü oldukça soyut düzeydedir. Ayrıca üzerinde tartışılanın, bu alanda "doğru" bir kuram geliştirmek veya birinci ve Üçüncü Dünya Ülkeleri ve işçileri arasındaki göreli sömürü düzeylerini belirlemekten çok sözü edilen konumlardan biri veya diğerinin benimsenmesinin ortaya çıkartacağı varsayılan belirli pratik-politik sonuçlar olduğunu görmek güç değil. Bu nedenle, örneğin Bettelheim, Fransa veya ABD'deki işçilerin sömürülmelerinin ve giderek Üçüncü Dünyadaki işçilerin *zulüm ve cefa görmelerinin* (ve bu nedenle "aşırı sömürülme"lerinin) ardında yatan ekonomik gücün kaynağının emperyalizm olduğunu göstermek için ve Üçüncü Dünya işçilerinin kendi ülkelerinin burjuvaları ve küçük burjuvaları ile birlikte yabancı sermaye *ve* yabancı işçilere (Emmanuel bunların ticaret hadleri yolu ile Üçüncü Dünya işçilerinin sömürülmesine katıldıklarını varsayıyordu) karşı ortak tavır almaları gerektiği düşüncesinin geçersizliğini ortaya çıkarmak konusunda büyük bir istekle çalıştı.

Belki artık tartışmayı böylesi soyut ve evrensel bir düzeyden çıkartabiliriz. Tüm azgelişmiş ülkelerdeki tüm işçilerin, tüm metropol ülkelerdeki tüm işçilerden daha az veya daha çok sömürdüklerine inanmak gerçekten de gerekli midir? Marx'ın tek bir toplumsal formasyonda, yarışmacı kapitalizm bağlamında formüle ettiği sömürü teknik kavramının, dünya kapitalist ekonomileri genelinde işçiler ve kapitalistlerle, işçiler ve işçiler

(14) Kay, a.g.y., s. 50 - 54, ve 115 - 116.
(15) Emmanuel, Loc. cit., s. 392-383.

arasındaki tüm karmaşık ilişkileri kapsayacak biçimde yaygınlaştırılamayacağı açık değil midir? Böylece, örneğin bir çokuluslu şirketin televizyon üretim işyerini ABD'den Tayvan'a taşımasının ardındaki temel neden toplam gerçek ücret düzeyini düşürerek mutlak artık değeri yükseltmektir. Açıktır ki, aynı donatımı kullanan Tayvanlı işçiler, yerini aldıkları Amerikalı işçilerden daha çok sömürülmektedirler. Bu işçiler, büyük bir olasılıkla sermayenin organik bileşimi düşük olan ve bu nedenle de iş saati başına daha az üreten diğer Tayvanlı işçilerden daha yüksek gerçek ücret almaktadırlar.

Bu iki grup işçiden hangilerinin daha çok sömürüldükleri, hem göreli gerçek ücretlere ve verimliliğe, hem de yukarıda tartışılan genel kuramsal konumlardan hangisini benimsediğinize bağlıdır. Ayrıca, her iki grup ta Tayvanlı köylü gibi doğrudan sömürülmektedir. Tayvanlı köylü, ürününü sattıktan sonra onlardan da düşük gerçek gelir elde etmektedir. Üç işçi grubu da, farklı yollarla, ulusal ve uluslararası toplumsal ilişkiler ve politik egemenliğin kurbanlarıdır. Bu ilişkiler ve egemenlik, onları, dünya ölçeğinde üretici güçlerinin gösterdiği gelişim gözönüne alındığında (diğer şeylere ek olarak) çoktan aşılmış olması gereken bir gerçek ücret düzeyine mahkum etmektedir. İşçilerin ve köylülerin dayanışmasını ve uluslararası sınıfsal birlikte çalışma olanaklarını etkileyen bu kuramsal ayrımlılıkların pratik politik sonuçları önemsiz değildir; ancak, bunlar yine dayanışma, bilinçlilik, örgütlenme vb. etkileyen ilişkiler bütününün sadece bir parçasıdırlar. Kısacası Üçüncü Dünyada sömürü konusundaki *genel* sorunun, farklı ulusal ve uluslararası bağlamlardaki değişik tür sömürülerin biçimleri, dereceleri ve etkilerini ve bunların baskı, egemenlik ve buna karşı yürütülen mücadelelerin biçimlerini, dereceleri ve etkileri ile ilişkilenme yolunu konu alan, bir dizi özel sorulara bölünmesi gerekmektedir.

b) *Çözümleme Birimleri: Üretim Tarzları ve "eklemlenme"leri:* "Çevre"yi salt bir varlık olarak ve merkezdeki sermaye birikim sürecinin bir bütünleyicisi gibi benimseyen ABK genel perspektifinin ötesine geçer geçmez iki soru ile karşılaşılır: (i) nasıl; ve (ii) neden? Frank (ne de Baran) ikinci soruya bir yanıt getirmedi. Birinci soruya yanıtı ise, Latin Amerika'da bunun, değişen tekel biçimleri aracılığı ile artık elde etme/transfer merkezleri hiyerarşisi yoluyla sağlandığıdır. Bu hiyerarşinin tavanı kapitalist metropollerdir; tabanda ise bu amaçla kurulmuş, bu nedenle de feodal değil *kapitalist* olan kurumlar (Latifunda "ticari bir işletme olarak doğmuştu")[16] yer almaktaydı. Latifundadaki kulluk [servitude] koşulları salt "görüntüde feodal" idi, çünkü Latifunda "kapitalist gelişmenin etki alanının ötesinde" olan bir kurum değildi. Bu görüşün politik sonucu, Latin Amerika'da devrimin görevinin önce feodalizmi yıkmak ve ancak ondan sonra kapitalizmi ortadan kaldırmak olmadığıdır; bu nedenle ilk yapılacak olan, proleterlerle köylülerin ulusal burjuvazi ile ittifak kurarak feodal beylere karşı mücadele vermesi değildir. Tam tersine, feodal-*görünen* beyler, aslında kapitalisttirler ve onlarla birlikte, sözde "ulusal" burjuvazi, bugün olduğu gibi her zaman, emperyalizmle yapılan ittifakta boyun eğen bir rol üstlenmişlerdir. Bu bakımdan, işçi ve köylülerin mücadelesi, bunların tümüne karşı ve kapitalizmden sosyalizme geçiş için yapılmalıdır.

Laclau çok iyi bilinen makalesinde (a) bu kavramsallaştırmanın, kapitalist toplum-

(16) A.G.Frank, Capitalism and Underdevelopment in Latin America, 1967.

sal formasyonlarla değişik ilişkilerde bulunan tüm üretici süreçlerin ve bunların başat olduğu toplumsal formasyonların "kapitalizm" kapsamına alındığına (böylece örneğin 1850'nin Rusyası herhalde "kapitalist" olarak tanımlanmalıdır); (b) sermayenin, ticaret sermayesi biçiminde, kapitalizmin -yani, kapitalist üretim tarzının başat olduğu toplumsal formasyonların- yerleşmesinden çok önce biriktirildiğine; ve özellikle ülkelerarası ticaret ve meta pazarlarının kapitalizmden çok önce varolduğuna işaret etmektedir.[17] Latin Amerika'nın sömürgeleştirilmesi, denizaşırı yayılma yolu ile denetim altındaki tarımsal toprağın genişletilmesi sayesinde ferahlatilabilecek (ancak çözülemeyecek) genel feodal ekonomik krize, İberik feodalizminin tepkisi olan bir *feodal* sömürgeciliktir. Latifunda "feodal-görünümlü" değil, gerçekten feodal bir kurumdur. Batı Avrupa'nın bazı bölgelerinde kapitalizmin başat üretim tarzı olarak yerleşmesinden sonra *dünya kapital;st sistemi,* yani kapitalist üretim tarzının başat olduğu toplumsal formasyonları, kapitalizm-öncesi tarzların başat olduğu Latin Amerika dahil diğer toplumsal formasyonlara (eşitsiz) bir değişim sistemi ile bağlayan sistem ortaya çıktı. Sonuç (aşağıda değineceğimiz nedenlerle), kapitalizm öncesi üretim tarzlarının yıkılmaları değil, güçlendirilmeleri oldu. Bu tür durumlarda ilk devrimci görev, kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin ve üstyapıların yıkılması olmalıdır. Bu nedenle, özellikle dünyanın bazı bölgelerinde, devrim, tarihsel olarak Avrupa'da burjuva-demokratik devrimin üstlendiği bazı görevleri -köle emeğini özgürleştirmek, ulusal ve yerel kurumları demokratikleştirmek, her türlü ayrıcalığı, tabuları ortadan kaldırmak, ideolojik egemenliğin kadim biçimlerini yıkmak vb.- sosyalizmi kurma görevinden önce yerine getirmek zorundadır. Buradan çıkartılacak sonuç, yukarıda sözü edilenleri gözönüne almayan bir "sosyalist devrim"in ve onun içerdiği strateji, örgütlenme, program, ittifaklar vb. çağrılarının ütopik olacağıdır. Laclau Frank'ın kullandığı formülasyonlarla bu tür yaşamsal konuların hiçbir şekilde, ortaya bile atılamayacağını ileri sürmektedir.

Bu görüşler, değişik biçimlerde, farklı üretim tarzlarının "eklemlenme"si sorunsalının kuramcıları olarak bir araya toplayabileceğimiz Bettelheim ve Rey gibi yazarlar tarafından da onaylanmaktadır.[18] Buna göre, kapitalist üretim tarzının, kapitalist dönemde varlığını sürdüren kapitalizm öncesi tarzlarla "eklemlenme" biçimi, Rey'in ifadeleriyle, bu eklemlenmenin olduğu (öncelikli azgelişmiş alanlarda) toplumsal formasyonlarda sınıf mücadelelerinin "çelişkiler alanı"nı oluşturur. Bu alan, kapitalizmin, kapitalizm öncesi üretim tarzlarını "çözerken" aynı zamanda da koruma gereksinimi tarafından belirlenir. (Yani, kapitalizm, kendi "devinim yasalarına" tabi olan üretim tarzlarını, devinimleri öncelikle kapitalist üretim tarzında geçerli yasalar tarafından belirlenenlere dönüştürür ve böylelikle bu üretim ilişkilerinin içeriklerini ve nihayet biçimlerini dönüştürür.)

Bu yaklaşıma karşı olan Banaji, yakınlarda, Laclau dahil bu okulun yazarlarının, "üretim tarzı"nın anlamını, belirli bir durumun birkaç ampirik özelliğinin soyutlanması ile biçimlendirilen, ideal bir tipe, "sömürü tarzı"na, veya "emek süreci biçimine", çözümlemenin "basit bir kategorisi"ne indirgediklerini ileri sürmüştür.[19] Böyle ele alındığında, emeğin serf gibi olduğu durumlarda "feodal üretim tarzı"nın varolduğu söylenir. Banaji'ye göre, ne tek bir köle plantasyonu, ne de birkaçı birden, köle üretim tarzının varolması için yeterli değildir. Tarihsel anlamda köle üretimi tarzını oluşturan, sınıfları, devleti ve ideolojik ilişkileri de kapsayan, çok daha geniş bir ilişkiler bütünüdür. Tüm bu ilişkiler, herhangi bir *işletme* (bu örnekte, plantasyon) düzeyinde, bu işletmenin çalışma mantığında, işletme sahibi ve yöneticilerinin ekonomik motivasyonlarında (kâr için değil, toplumsal tüketim için üretim), üretim, tüketim, tasarruf ve yatırım kararlarının, emek gücünün sömürü düzeyinin özgül rasyonelliğinde kendini gösteren, belirli "devinim yasaları" tarafından yönetilir. Bu temelden yola çıkıldığında, Antillerdeki plantasyonlar, köleliğe dayalı olmalarına karşın, kapitalist işletmelerdi.[20] Yirminci yüzyılda Peru'da büyük Amerikan ve İngiliz firmaları tarafından kurulan ve köle emeği biçimlerini kullanan plantasyonlar feodal değil, kapitalistlerdi; yine kapitalist çay firmaları için, sıkı bir biçimde denetlenen fiyatlarla çay yaprağı üreten Kenyalı köylüler, "köylü üretim tarzı"nın üyeleri olmayıp, bir tür ücretli işçilerdi. Diğer bir deyişle, Banaji, Latin Amerika Latifundalarının feodal kurumlar olduğu konusunda Laclau ile fikir birliğine varırken, bu feodal biçimin varlığını sürdürmesinin, anılan tarzın bir zamanlar tabi olduğu "devinim yasaları"nın feodal *içeriğinin* devam etmesini gerekli kılmadığını belirterek, bu noktada ondan ayrılmaktadır. Çünkü bu devinim yasaları yerlerini 17. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıla kadar artan bir biçimde kapitalist üretim tarzının "devinim yasaları"na bırakmışlardır. Bu görüşten çıkartılacak politik sonuç, kapitalizm öncesi üretim tarzlarının gerçekten yaşamlarını sürdürdükleri durumlardaki devrimci görevlerle, onların salt biçimlerinin ve hatta "oldukça gelişmiş" biçimlerinin (Banaji bu durumun Avrupa'da feodal üretimin tam da kapitalizmin boyunduruğu altına girdiği sırada gerçekleştiğini belirtiyor) varlıklarını sürdürdükleri, ancak özerk devinim yasalarının ortadan kalktığı durumlardaki devrimci görevlerinin, birbirinden farklı olduğu gibi görünmektedir.

Bu genel formülasyonlar bazen oldukça soyut ve hatta akademik nitelikte olabilirler; ancak bana ciddiye alınmaları gerekli gibi görülüyor. Bunun seçeneği, salt ütopyacılığın yeni biçimleridir. Aynı zamanda kanımca, hem Laclau ve hem de Banaji'nin konuyu sunuşlarında politik boyutun, yani sınıf mücadelesi ve sınıf hâkimiyetinin (devlet gücü dahil) eksikliği göze çarpmaktadır. Bu demek değildir ki anılan boyut "verili"dir ve üretim tarz(lar)ı, emek süreçlerinin biçimleri vb.nin belirleyicilerinden bağımsız olarak bilinebilir. Banaji nasıl ki üretim tarzlarının salt sömürü biçimine gönderme yapılarak belirlenemeyeceğini ve üretim tarzlarının, belirli "mantığı" ve tarihsel eğilimleri olan, yaşayan ilişkiler bütünü olmaları gerektiğini belirtiyorsa, ben de bunun temelini oluşturan ve gelişimini belirleyen sınıfların, devlet biçimlerinin vb'nin belirleyicilerinden bağımsız olarak belirlenebileceklerini sanmıyorum. (Bettelheim'in Sweezy ile bir başka bağlamda yaptığı tartışmada da aynı noktaya değinilmişti.)[21] Belirli bir örnekte kapitalizm öncesi

(17) E. Laclau, "Feudalism and Capitalism in Latin America", New Left Review, 67, 1971.
(18) C. Bettelheim Emmanuel'in a.g.y'ına yazdığı 1. Ek, s. 293-295 ve P.P. Reys, Les Alliances des Classes, 1973.

(19) J. Banaji, "Modes of Production in a Materialist Conception of History", Economy and Society.
(20) Marx'ın açık onayına sahip gibi görünen bir yorum: "Şimdi biz Amerika'daki plantasyon sahiplerini salt kapitalistler olarak isimlendirmekle kalmıyor, ancak onları özgür emek temelinde yükselen bir dünya pazarı içinde varlıkları anormallik olan kapitalistler diye niteliyoruz." (Grundrisse, s. 513)
(21) P. Sweezy ve C. Bettelheim, On the Transition to Socialism, 1971, s. 15 - 17.

üretim tarzının hâlâ "varolduğu" veya kapitalist tarzın boyunduruğundaki bir biçime ne ölçüde ve hangi yollarla dönüştüğü sorununun açık soyutluğunun (ve güçlülüğünün), geçmişin ve bugünün sınıf formasyonu ve sınıf mücadelelerinin yapısını araştırma sorunu ile sıkı sıkıya bağlanması durumunda bile ortadan kalkacağından kuşkuluyum.

c) *Kapitalizm neden bazı ülkeleri "geri bıraktırır"?* Laclau ABK'nın gerçekten bu konuyu bir yana ittiğini belirtiyor; özellikle Frank, 16. yüzyıldan günümüze metropoldeki burjuvazi ile çevredeki kitleler arasında tek bir çelişki görüyor. Ancak eğer başlangıçtaki bağımlılık feodalizm içinde olan bir bağımlılık ise, bunun nedenleri kapitalist bağımlılığı açıklayanlarla özdeş olamaz. Laclau, başlangıçtaki feodal bağımlılığın, Latin Amerika ile Avrupa arasında köle emeği biçimlerini aşırı acımasızlıkla kullanarak ücret düzeylerinin düşük tutulması sonucu sağlanan bir eşitsiz değişime yol açtığı görüşündedir. Böylelikle "çevre ülkelerde ekonomik artık azaltılarak ve kadim ekonomi-dışı baskı ile biçimlendirilmiş üretim ilişkileri sabitleştirilerek, her tür toplumsal farklılaşma süreci ve iç pazarın büyümesi engellenmiştir."[22] Bunu izleyen *kapitalist* azgelişme (yani 19. yüzyılda kapitalist üretim tarzının Avrupa'da hâkim olduğu dönem) farklı bir sebepten, merkezde sermayenin organik bileşiminin artışının neden olduğu kâr oranındaki düşüşten kaynaklanmaktadır. Laclau'nun varsayımına göre, sömürge ve yarı-sömürgelerde kapitalizm-öncesi üretim tarzlarının varlıklarını sürdürmeleri, bu tarzlarda emeğin ekonomi-dışı baskılarla kullanılması ve sermayenin organik bileşiminin düşük olması, yüksek getiri oranı fırsatları sunarak, ortalama kâr oranını korudu. Bu varsayım kapitalizmin yarışmacı aşamasına gönderme yapmakta olup, salt belirli bir aşamadaki kapitalist azgelişmişliği açıklamaktadır.

Kay, anladığım kadarı ile, farklı bir görüşe sahip. Çevredeki emek, ekonomi dışı baskının buyruğunda olabilir (belki hâlâ da öyledir) ve metropolün "özgür emeği"nden çok daha düşük bir gerçek ücret alabilir, ancak buradan çevrede kâr oranlarının daha yüksek olduğu sonucu çıkmaz; bu artık değerin göreli oranlarına ve merkezde ve çevredeki sabit/değişken sermaye oranlarına bağlıdır. Buradaki konu kısmen ampirik bir sorun gibi görülmektedir. Laclau ortaya şöyle bir soru atar; metropollerde 19. yüzyıl boyunca sermayenin organik bileşimindeki artış gerçekten emek verimliliğindeki artıştan fazla mıydı? Eğer böyle idi ise, kâr oranında düşme eğilimi görülecek ve çevrede kapitalizm-öncesi üretim tarzlarının korunmasi ile bu eğilim, Laclau'nun sözünü ettiği nedenlerle, dengelenme yoluna girecekti. Eğer böyle değil idi ise, kâr oranı düşme değil, artma eğiliminde olacak ve sermayenin buna karşın çevrede yatırım yapmasının tek nedeni, metropolde üretim için gerekli belirli metanın (pamuk, madenler vb.) ve (metropolde ödenen gerçek ücretlerin değerini düşüren) ucuz yiyeceklerin sağlanmasının güvence altına alınması olacaktır. İkinci varsayımdan yola çıkan Kay, kapitalist azgelişmişliğin açıklanmasının gerçekte tarihsel ve yapısal olduğunu ve bunun tüccar sermayesinin özgül niteliklerinde aranması gerektiğini ileri sürmektedir. Kay'e göre kârlarını tümüyle eşitsiz değişimden ve işlem akışının en çoğa çıkartılmasından sağlayan tüccar sermayesi, çevrede (Kay'in aklında özellikle Afrika örneği vardır) daha önceden varolan toplumsal çerçeveyi yıkarak sanayi sermayesinin yatırım yapmasına uygun olmayan bir ortam yaratmıştır. Sanayi sermayesi metropolde tüccar sermaye üzerinde üstünlüğünü pekiştirdikten sonra çevrede, tüccar sermayesini ajanları olarak kullanarak, çok sınırlı amaçlarla (ucuz hammaddeler ve gıda malzemeleri) yetindi. Bu ajan rolünü üstlenen tüccar sermayesi çevrede metropol pazarları için gerekli meta üretimini en çoğa çıkartmak ve düzenli, güvenilir ticaret koşularını sürdürmek için kapitalizm öncesi üretim tarzlarını ve üretimin toplumsal ilişkilerini korumaya zorlandı.[23]

Her iki görüşte de bazı sorunlar olmasına karşın, ikisi de gerçek kuramlar olabilecek değerler taşımaktalar ve eğer daha sınırlı alanlara ve metropoliten gelişmenin özgül aşamalarına -örneğin, sırasıyla Latin Amerika ve Afrika- uygulanabilecek kuramlar olarak anlaşılırsa, gereksinmemiz olan bir tür genel kurama katkıda bulunabilecek kapasitede olduklarını kanıtlayacaklardır sanırım.

Son Sözler: Kuram ve Pratik

Tüm bu kuramsal soruların incelenmesi, bir kez daha, çoğunun çözümü ve açıklanmasındaki güçlüğün, büyük ölçüde, sonunda ABK'nın kendisinin ideolojik niteliğinin de kaynağı olan, aynı nedenden -politik pratiğin özel biçimi- kaynaklandığını göstermektedir. ABK örneğinde -güvenle söylenebilir ki- bu pratik, öncelikle, Üçüncü Dünya ülkelerinde devlet aygıtındaki (planlama bürolarındaki) plancıların, onların danışmanlarının ve (uluslararası sermaye ile) ECLA gibi bölgesel ekonomik politika bürolarındaki aracılarının ve UNCTAD'dan IBRD/IMF'ye kadar bir "yardım ve ticaret" ağı personelinin pratiğidir. Azgelişmişlik ve bağımlılık "perspektifi", gerçekte, bu kurumlar seti içinde veya yanındaki (akademisyenler dahil) ilerici aydınların, "mutsuz bilinçliliğinin" bir ifadesidir. ABK savunucuları, radikal bir işçi sınıfı veya köylü partisinin tümüyle farklı pratiğinin içeriğinden yola çıkmak veya ondan koşullanmaktan çok, yapının gönülsüz benimsenmesi ile aceleci yadsınması arasındaki ayırıcı çizginin tam üzerinde veya hemen yanında yer almaktadırlar. ABK'nın belirsizlikleri onların konumlarındaki bu belirsizliği yansıtmaktadır.

Diğer yandan, ABK'yı eleştirenlerin çalışmalarında, belirsizlik daha az olmasına karşılık, belki de konuyla ilgilenenlerin çoğunun öncelikle akademik pratikten gelmelerinin bir yansıması olarak, kuramcılık, soyutluk ve genellik göze çarpmaktadır. Muhakka ki, kuram ile sömürülen ve baskı altındaki sınıfların politik pratiği arasında herkesin onayladığı tek bir doğru bağlantı yoktur. Ve bu tür bir bağlantı kurma sorunu, Üçüncü Dünyanın birçok bölgesinde etkin popüler politika biçimlerini tanımlama ve aralarında ilişki kurma güçlüğü nedeniyle, daha da ağırlaşmaktadır. Yine de öyle görülüyor ki, yararlı bir kuramsal gelişmenin bir koşulu olarak bu sorunun çözümü büyük önem taşımaktadır.

(22) Laclau, a.g.y., s. 35.

(23) Kay, a.g.y., s. 105 - 107.

DÜNYA EKONOMİSİ VE EMPERYALİZM KURAMLARI

Ira Gerstein

Çevirenler : Melih ERSOY
İnci ATAÇ

Kapitalizmin dünya çapında bir olgu olduğu ve bu gerçeğe değinmeden yerel ve bölgesel (yani ulusal) kalkınmaların anlaşılamayacağı konusu, birçok yeni çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Doğaldır ki, kapitalizmin dünya çapında bir olgu olduğu yeni bir düşünce değildir. Ondokuzuncu yüzyılın başlarında dünya ticareti konulu tartışmalardan başlayarak, yirminci yüzyılın başındaki emperyalizmin yapısı üzerine sürdürülen tartışmalara kadar bilinen, milli sermayenin akışı sırasında sınırlarının dışına taştığıdır. Ancak, bu boyut üzerinde son zamanlarda ısrarla durulmasının nedeni, "dünya" ve "uluslararası" kavramları arasındaki farktır: "Dünya", yeni kullanılmaya başlanan bir kavram olarak, sadece ulusal kapitalizmlerin toplamını veya tümünü ifade eden bir terim değildir.

"Uluslararası" yerine "dünya" kavramının ısrarla üzerinde durulması, kapitalist üretim tarzının[1] bugünkü aşamasının doğasını da yansıtmaktadır. Bu kavramın bilinçli bir şekilde anlaşılması ise "üçüncü dünya"[2] ifadesine ilişkin çalışmaların ve düşüncelerin bir

---

(1) "Ortaya çıkış"tan çok "sağlamlaştırma, takviye etmek" sözcüğünün kullanılmasının nedeni, kuşkusuz dünya düzeyi fikrinin yeni bir düşünce olmamasıdır. Örneğin bkz: Bukharin (1973). Ancak Bukharin ve Lenin, bugün gözönüne alınması gerekli özelliklerin henüz ortaya çıkmadığı bir geçiş döneminde bu konuda yazdılar. Ve yazdıkları tutarlı bir bütün oluşturacak biçimde birbirleriyle eklemlenmemişti.

(2) Bu alandaki terminoloji kuramsal kavramsallaştırmanın doyurucu olmaması nedeniyle yetersiz kalmaktadır. "Üçüncü dünya" ifadesi, kapitalist dünyanın ("birinci dünya") bir bölümünü oluşturmaktan çok, ona dışsal olan veya onunla dışsal ilişkilerde bulunan ülkeeri içermektedir. Bu bakımdan baştan itibaren emperyalizmi bir dünya düzeyi olgusu olarak kavramlaştırmak güçleşmektedir. Başat kuramların diğer bir varsayımına uygun olarak "azgelişmiş" ifadesi, "gelişmiş" ülkelerin bir zamanlar yaşadıkları bir deneyimi bu ülkelerin farklı bir yerde yaşadıkları anlamını içermektedir. "Çevre" ifadesi daha iyi bir terim olabilir, ancak "bağımlı" teriminin Latin-Amerika bağımlılık kuramcıları ile ilişkilendirilmesi gibi "çevre" terimi de Amin (1974) ve Wallerstein (1974) ın kavramlaştırmaları ile ilişkilendirilmektedir. (Tartışma için bkz: Latin American Perspectives, v. 1, 1974, n. 4 (1975)) Bunları belirttikten sonra, daha iyi bir terimi istememe karşın şimdilik makalede, üçüncü dünya terimi de dahil olmak üzere hepsini kullanacağım. Sözünü ettiğim ayırımların çok önemli olmadığı düşünülebilirse de, başarılı bir kuramın belirgin özelliklerinden birisinin olguları tam olarak ifade eden terminoloji olduğu belirtilmelidir.

sonucudur. Marksistler, her zaman, burjuvazinin yetersizliği ispat edilmiş olan "gelişme" kuramlarına karşı çıkmışlardır. Gerekçeleri ise, emperyalizmin bir sistem oluşudur. Üçüncü Dünyanın azgelişmişliği ya da gelişmemiş olması, bu sistem içindeki konumunun bir sonucudur.[3] Öte yandan, emperyalizmin gerçek yapısı, tartışılan ve farklı görüşlere yol açan bir konudur. "Uluslararası" değil de, "dünya" olgusunun üzerinde durulması düşüncesi, yakın geçmişte edinilmiş deneyimleri yansıtmaktadır. Yakın geçmişte, sömürgecilik sisteminin ortadan kalkıp, ulusal devletlerin ortaya çıkması, Üçüncü Dünyanın bağımlılığını azaltmamış, fakat yalnızca bağımlılığın biçimini, emperyalizmin yeni dönemindeki yapısına uygun olarak değiştirmiştir.[4]

Artık emperyalizmi, ileri ülkelerinin, Üçüncü Dünya ülkelerine, kendi istemleriyle, dışarıdan zorla gerçekleştirdikleri bir şey olarak basitçe algılamak yeterli değildir. Bu görüş, şu anda, bir burjuva kavramı hatasına düşme riskini taşımaktadır. Bu konuya ileridki sayfalarda tekrar döneceğiz. Şu anda, bir tarihsel gerçekle karşı karşıya bulunuyoruz; *hem ileri ülkeler, hem de bağımlı ülkeler birlikte dünya düzeyinin parçaları olarak anlaşılmalıdırlar.*

Emperyalizmin yeni evresinin somut bir ifadesi olarak ortaya çıkan "dünya düzeyi" kavramı kilit stratejik önemi olan birçok kuramsal ve politik sorunların gündeme gelmesine neden oldu. İlk önce, dönemlere ayırma sorunu ile karşılaşıldı. Ortaya çıkan bu yeni evrenin geçmişteki diğer evrelerle olan ilişkisi nasıl anlaşılabilir? Hangi çelişkileri, nasıl çözmektedir? Ortaya çıkan yeni çelişkiler nelerdir? Dönemlere ayırma önemli bir konudur; çünkü değişik dönemler, değişik sınıf yapıları, işbirlikçi sınıfları ve sınıf mücadelesinin değişik şekil ve sonuçları ile tanımlanıp belirlenirler. İkinci olarak, karşımıza ulusal devlet sorunu çıkmaktadır. "Dünya düzeyi"nin ortaya çıkması "ulusal devlet"in bütünlüğünü bozmakta mıdır? Devlet gücünü ele geçirmek için verilen bir sınıf mücadelesinin sonucu ne olur? Üçüncü olarak ise, "dünya düzeyi" nedir konusunun tartışılması gerekmektedir. "Uluslararası" ve "dünya" kavramlarının arasındaki fark nereden kaynaklanmaktadır? Eğer "dünya", ulusların toplamı olarak anlaşılmayacak ise, yapısını oluşturacak parçalar ne gibi bir bölünmeyle elde edileceklerdir? Bu sorulara verilecek yanıtlar, sınıf mücadelesini yönetecek olan politik stratejinin gelişmesini de beraberlerinde getireceklerdir.

Bu yazıda ben, Immanuel Wallerstein, Samir Amin, Christian Palloix ve Nicor Paulontzas'ın çalışmaları ile ortaya çıkan değişik yanıtların tartışmasını yapacağım. Üzerinde duracağım çalışmalar: Wallerstein (1974a), (1974b); Samir Amin (1974); Palloix (1975); Poulantzas (1975)'dır. Bu çalışmaların hepsinin yaklaşımlarında ana ilke, dünya düzeyini, emperyalizmin günümüzde ulaştığı bir aşama olarak ele almaktır. Bu yazarların birlikte incelenmeleri doğru bir yaklaşımdır. Çünkü onlar, dünya düzeyinin anlaşılmasının gerekliliğine inanan en öndeki ve en güçlü savunucular arasındadır. Ancak, konuların değişikliği nedeniyle, kitaplarının birbiriyle karşılaştırılması olanaksızdır.

Wallerstein'ın üzerinde durduğu konu, Avrupa'da "uzun onaltıncı yüzyıl" (1450-1650) boyunca, kapitalist üretim tarzının başat olduğu süreç içinde, dünya sisteminin işleyişi ve büyüyüp gelişmesidir. Dünya düzeyini daha sonraki dönemlerde de kavramlaştırmasından emin olmamız için Wallerstein'ın yakında çıkacak olan üç ciltlik projesini beklememiz gerekmektedir. Ancak, "Toplum ve Tarihte Karşılaştırmalı Çalışmalar" isimli makalesi oldukça geniş kapsamlı olması nedeniyle çalışmama dahil edilmiştir.

Amin, aslında, dünya düzeyindeki birikimden çok az söz eder. Ama kitabının başlığı budur.[5] Amin, bütüncülük yaklaşımlarına ters düşen bir yaklaşımla daha çok çevre formasyonlar üzerinde durmaktadır. Ancak, çevre formasyonların özellikleri birikimlerinin olmamasıdır. Üstelik, Amin'in kitabının büyük bir bölümü burjuva *ekonomik* gelişme kuramlarının eleştirisine ayrılmıştır. Bu da, çalışmanın, tarihsel olmayan çözümlemesi ve politik boyuta az önem vermesi nedenleriyle, hataya düşmesine yol açar. Ancak yine de bu kitap ve Amin'in son yazılarında kullandığı bazı kavramlar (Amin 1974b, 1975a) çok ilgi çekmiş ve doğal olarak eleştiriye ve dikkate alınmaya hak kazanmıştır.

Palloix'in çalışmasi ise eklektiktir. Daha önceki iki ayrı çalışmasını, bazı bölümleri çıkartıp diğerlerini birbirine ekleyerek bir ciltte toplayabilmesi, yapıtının bütünselliği olmadığı savının bir kanıtıdır.[6] Bu yüzden de kitabı bir bütün olarak ele almak olanaksızdır. Kitap, dış ekonomik ilişkiler üzerine kurulan kuramların bir eleştirisi olarak özetlenebilir. Bu yapıt, emperyalizm yoluyla gerçekleşen serbest ticaretten, emperyalizmin son dönem kuramlarına kadar tüm dış ekonomik ilişkileri eleştirmekte ve değişen kategorileri yeniden kurmayı amaçlamaktadırlar. Palloix da, Amin gibi özellikle ekonomi üzerinde durduğundan, politik düzeyin kuramsallaştırılması yetersiz kalmaktadır. Üstelik, Amin gibi, o da esas olarak çevre formasyonlar üzerinde durmaktadır.

Poulantzas'ın yazısı ise Amerika Birleşik Devletleri ile ilişki olarak Batı Avrupa'nın bugünkü durumunu inceler. Bundan ötürü de Poulantzas'ın çalışması diğerlerinden oldukça farklıdır. Poulantzas egemenlik altındaki ülkeler yerine bir grup başat ülke üzerinde durur. (Kuşkusuz Palloix da çokuluslu şirketlerden söz ederken gelişmiş ülkeler üzerinde durmaktadır.) Üstelik, politik alandaki sorunlarla doğrudan uğraşmayı da göze alır. Örneğin; dünya düzeyi gerçeği ve ABD hegemonyası karşısında Batı Avrupa ulus devletinin önemi gibi.[7]

---

(3) Bu burjuva kuramlarını eleştiren oldukça kapsamlı birkaç çalışma vardır. Örneğin bkz: Frank (1969) s. 21-94; Bodenheimer (1970), Szentes (1973), s. 13-127; bu araştırmaların tümü ekonomik ve toplumsal yaklaşımları vurgular. Politik gelişmelere ilişkin yazının incelenmesi için bkz: Ocampo ve Johnson (1972).

(4) Wallerstein (1974a, s. 4-7) de Afrika'da sömürgeciliğin çözülüşü sürecine ilişkin olarak yaptığı çalışmalarının sonucu olarak dünya düzeyi keşfinin önemini anlatmaktadır.

(5) Amin müthiş verimli bir yazardır. Bir dizi ampirik araştırma ve makaleye ek olarak benim inceleyemediğim bir başka kuramsal sentez daha yazmıştır (Amin, 1973). Ancak, kanımca **Accumulation on a World Scale** adlı yapıtı Amin'in görüşlerini açıkça belirtmektedir. Anılan yapıta ABD'de çokça gönderme yapılmaktadır.

(6) **L'economie mondiale...** Palloix'nın daha önce yayımlanan iki yapıtının (1971, 1973) oldukça önemli değişikliklerle yeniden basımıdır. Palloix'nın benim henüz görmediğim yeni bir yapıtı (1975b) olduğunu da belirtelim.

(7) Karşılaştırma için burada belirtilenler yerine veya bunlara ek olarak başka çalışmalardan da söz edilebilirdi. Örneğin, Frank'ın (1969), Bettelheim'ın (1972) veya Emmanuel'in (1972) araştırmaları dahil edilmedi. Kuşkusuz, bu çalışmalar yeni görüşler sağlayabilirdi, ancak benim seçimim de tümüyle temelsiz değildir. Amin ve Wallerstein Frank'ın, Poulantzaz da Bettelheim'ın görüşlerini kabaca da olsa temsil etmektedirler. Emmanuel'in araştırmasının makaleye dahil edilmesi tartışmayı tümüyle ayrı bir eleştiri konusu olan eşitsiz değişim nosyonunun çözümlemesine itecekti; anılan nosyon Amin, Palloix ve Wallerstein'ın yapıtlarında önemli bir yer tuttuğu için, ayrıntılı biçimde olmasa da, bu yazarlardan söz ederken bu nosyona da değineceğiz.

Bu tartışmayı sözü edilen yazarların ortaya attıkları soruları bir bir yanıtlayacak biçimde, yani çözümleme yöntemlerini kullanarak düzenlemek olanaklıdır. Bu, aynı zamanda, yapılacak olan karşılaştırmalı çalışmayı kolaylaştıracaktır. Ancak bu yöntemin, her yazarın tek tek ele alındığı zaman anlaşılan düşünce bütününü belirsizleştirmek gibi bir sakıncası vardır. Özellikle de bu yazarların hepsi birbirinden değişik konuları, değişik yaklaşımlar kullanarak ele aldıkları için, çalışmamı, konulara göre değil de, yazarlara göre düzenlemeyi uygun gördüm. Bu yüzden aşağıdaki bölümlerde, her yazar ayrı ayrı tartışılacaktır. Daha önceden sıralanan sorulara yazarın verdiği yanıtlar üzerinde durulurken, her yaklaşımın kendine özgü özellikleri de bozulmamış olacaktır. Benim amacım, okurlara bir eleştirel çözümleme sunmaktır. Bu yüzden de, yazarların herbirinin, kapitalizmin yapısı ve kapitalist üretim tarzı konularındaki görüşleri üzerinde duracağım. Bu da doğal olarak, dönemlerin ayrılması ve sınıf mücadelesinin yapısı ve öneminin anlaşılması için bir zemin oluşturacaktır. Son bölümde, yazarların, kapitalizm, kapitalizmin günümüz evresi, devletin işlevi ve sınıf mücadelesi gibi konulardaki görüşlerinin kısa bir eleştirel karşılaştırmasını yapacağım.

WALLERSTEIN: BİR SİSTEM OLARAK DÜNYA DÜZEYİ

Dünya düzeyinin araştırmanın ana odağı olarak ele alınması, Wallerstein için tarihsel olmaktan çok, epistemolojik (bilgi kuramsal) bir ifadedir. Wallerstein kendisinin de onayladığı Lukacs'ın şu görüşüne gönderme yapar. "Marksizm ve burjuva düşüncesi arasındaki belirleyici fark, bütünlüğe bakış açılarındadır." (387a) Toplumsal bütünlükler, işbölümü ile tanımlanır ve Wallerstein'ın çalışmasında temel rol oynarlar. Eğer herhangi bir ünite, içinde "tek bir işbölümü" taşıyorsa, bir bütün olarak nitelendirilecek ve çözümleme için uygun bir varlık olacaktır. Bu, ünitenin sınırları içinde rol oynayan "aktörlerin büyük bir çoğunluğunun" önemli ihtiyaçlarının tümünün, bu ünitede yapılan üretim aracılığı ile karşılandığı anlamına gelmektedir. (397a) Böyle bir sistemin dışında kalan bölgenin, sistemle sadece lüks eşya değiş-tokuş ettiği söylenebilir. Wallerstein'ın görüşü çerçevesinde sadece üç türlü toplumsal bütünlük vardır. Bütünlüğün aynı zamanda kültür birliğini de içerdiği "mini-sistemler" (örneğin, kavim toplumlar) ve bütünlüğün çeşitli kültürel çerçeveleri içerdiği diğer iki dünya sistemi. Bu dünya sistemlerinden ilki "dünya imparatorluğu"dur, ve tek bir politik ünite tarafından oluşturulur. (Örneğin 20. yüzyıl öncesindeki bütün tarihi boyunca Çin gibi.) Diğeri ise dünya ekonomisidir. Bunda da bütünlük, birçok politik üniteyi içermesini gerektirir. Bu politik üniteler, şehir devletleri, ulusal devletler, "alanlar" ve hatta dünya imparatorlukları olabilirler. Bu tür dünya sistemine tek örnek, Batı Avrupa'da 16. yüzyılda başlayan ve o zamandan beri de dünya ölçeğinde gelişen kapitalist dünya ekonomisidir.

(8) Hegelci yaklaşımın bu denli vurgulanması konusunda aynı görüşte değilim, ancak bu konu benim Wallerstein'a yönelttiğim eleştirinin özünü oluşturmaz. Ben daha çok Wallerstein'ın kullandığı kategorileri eleştiriyorum. Ancak, belirtilmeye değer bir nokta, iki Marksist olmayan yazarın, Durkheim ve Parsons'un bütünlük kavramını vurgulamalarıdır. Aslında Wallerstein'ın görüşlerinde bu iki yazarın görüşlerine benzer noktalar vardır.

Üzerinde durulması gereken birçok nokta var. İlk önce, Wallerstein'ın kavramlarında tarihsel olmama hatası bulunduğu öne sürülebilir. Bu da, onun, tarihsel öncelik ile çözümsel önceliği özdeşleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Wallerstein, bütünlüğe çözümsel gözle bakar ve Marksist yaklaşımının bir *tanımını* yapar. Buradan da kapitalist dünya ekonomisinin bir dünya sistemi olduğu sonucuna varır. Bu yaklaşımdaki sorun, niteliksel değişmelere olanak tanımamasıdır. Buna örnek olarak, yeni ortaya çıkmakta olan dünya düzeyi gerçeğini verebiliriz. Wallerstein, önemli, tarihsel değişiklikleri, ortaya attığı modele uygulamakta epey zorluk çekmektedir.[9]

Vurgulanması gereken bir diğer konu, toplumsal bütünlüğün varoluşunda belirleyici durumda olduğu sürece, işbölümünün, Wallerstein'ın çalışmasının tam merkezini oluşturduğudur. Buradaki işbölümü kavramı, en basit biçimi ile, Adam Smith'ten bildiğimiz teknik işbölümüdür. Yine, belli ölçüde tarihe karşı bir tavır açıkça ortadadır (tarih doğrusal ve tek yönlü ele alınmaktadır). Wallerstein, işbölümünü çeşitli somut faaliyetler olarak ele alır; daha sonra da onu, sistemde ve sisteminin dönemlere ayrılmasında kullanır. Bu durumda her üretim tarzının kendi işbölümünü tanımlaması fikrine yer verilmez. İşbölümü, toplumsal ilişkiler ilkesinden çok, teknik ilişkiler ilkesine dayanılarak tanımlanır. (Bunu daha iyi açıklayan, ayrıntılı bilgi için Hindess ve Hirst 1975'e bakınız.)

Buna bir örnek verebilirim. Wallerstein'ın ortaya attığı görüşte temel gereksinimlerin üretiminin karşıtı olan lüks mallar üretimi kavramı çok önemlidir; çünkü, işbölümü sisteminin bir parçası olmasına karşın, onun dışında kalan bir bölgeyi tanımlamaktadır. Herhangi bir toplumsal sistemin sınırlarını bulmak, böyle bir tanım olmadığı zaman çok zordur. Öte yandan, lüks denilen şey nedir? Bu sorunun yanıtı üretim tarzı kavramının dışından verilemez. (Wallerstein bunu, 16. yüzyıl kapitalist dünya ekonomisi adlı çalışmasında yapmaya çalışmıştır. 1974b, 300-46)

Son olarak, Wallerstein, politika olgusunu, kapitalist dünya sistemi tanımı ile bütünleştirir. Bunu, dünya sisteminin çok sayıda politik üniteden oluştuğu nasyonuna dayanarak yapar. Bu yaklaşımın ilk sorunu çok formal ya da katı olmasıdır. Ayrıca, Wallerstein'ın bu politik ünitelere verdiği rol oldukça karmaşık ve belirsizdir. İleride göreceğimiz gibi, Wallerstein'ın çalışmasında dünya ekonomisini kavramanın yapıcı unsuru olarak politik yapının üzerinde ısrarla durulması çok önemlidir. Kuramsal temellere dayanmamasına karşın bu nokta, çalışmanın en güçlü kavramını oluşturmaktadır.

Wallerstein, kapitalizmi bir pazar sistemi olarak dolaşım görüşü açısından ele alır. "...Kapitalizm bir üretim tarzıdır ve bu üretim, pazarda kâr sağlamak amacıyla yapılır..." (399a) "Üretim tarzı" teriminin kullanılmasına karşın burada üzerinde durulan konu pazardır. Bu, kârın kaynağının tümüyle belirsiz bırakılmasından, kolaylıkla anlaşılabilir. Bir yanda, "...Şimdi gelişmesi beklenen, daha verimli ve genişletilmiş üretime (ilk önce tarımda daha sonra sanayide) dayalı artık değerin, dünya pazarı mekanizmaları aracılığı

(9) Wallerstein'ın salt kapitalist dünya ekonomisi konusundaki çalışmasından söz ettiğimi vurgulamak istiyorum. Onun, örneğin Angola konusundaki önemli ve duygusal yazısında tarihsel olmama sorununu görmüyoruz (1976). Ancak bu yazının onun kuramsal çalışmaları ile bağlantısı açık değildir.

ile ele geçirilmesidir. Bu, dünya pazarını tümüyle denetleyemeyen devlet mekanizmalarının 'yapay' (yani, pazardışı) desteği ile gerçekleşecektir" (386) görüşü hüküm sürer. Burada kâr, değer olarak değil de, fiziksel terimlerle ele alınmasına karşın, tümüyle sistemdeki artığa bağlıdır. Öte yanda ise, kâr, temelde bir tarafın diğerini sömürdüğü eşitsiz değişimden kaynaklanmaktadır.[10] "Bir imparatorluğun bir girişimci gibi davranması tasavvur edilemez, ancak dünya ekonomisindeki bir devlet için bu olağandır. İmparatorluk bir bütünmüş gibi davranır. Başka ekonomileri kurutarak kendi ekonomisini zenginleştiremez, çünkü varolan tek ekonomi kendi ekonomisidir."(60b)

Şimdi, yukarıda tartışılan formal nedenlere koşut olarak, Wallerstein'ın tarihe doğrusal bakış açısını ortaya koyacak daha temel ve canalıcı bir nedeni daha belirleyebiliriz. Wallerstein, *kapitalizmi dolaşım açısından ele aldığı için sınıf mücadelesinin kaynağına inemez. (İleride göreceğimiz gibi bu hataya düşen de bir tek o değildir!)* Kârın özü ve kaynağı konusunda emin ve kesin görüşlere sahip olmaması, bu noktayı belirginleştirmektedir. Zira, üretim ilişkileri temeline oturan artık değerin ele geçirilme biçimi, üretim tarzını ve sınıfların ve sınıf mücadelelerinin yapısal tanımlarını belirleyen ve biçimlendiren bir öğedir. (Daha fazla bilgi için, örneğin Hindess ve Hirst, 1975; Balibar, 1970; Althusser, 1972'ye bakınız.) Bütün bu bulanıklıkların kaynağı kapitalizmi dolaşım açısından ele alıp kavramlaştırmak olduğu için, Wallerstein'ın tarih anlayışının bu denli tarihsellikten uzak olması bizi şaşırtmamalıdır. Yeteri kadar bütüncül ve çok yönlü bir tarih anlayışı üretebilmek için, tarihi yönlendiren gücün, yani sınıf mücadelesinin, çözümlemenin merkezinde yer alması gerekir.

Wallerstein, ikinci bir işbölümü tipi sunarak bu kısıtlamaları aşmaya çalışır. Bu yeni tip işbölümü emeğin örgütlenme biçiminde nitelendiği için, bu anlamda toplumsal-tekniktir. Wallerstein'ın belirlediği biçimler, iki uçta baskı ve ücretli emek ile bunların arasında da pazar için yapılan üretimdir.[11] Bu emek örgütlenme biçimleri, kapitalist dünya ekonomisinin (kapitalisttir, çünkü emeğin örgütlenme biçimi ne olursa olsun, buralardan üretim pazar için yapılmaktadır) değişik bölgelerinde yerleşmekte ve merkez ile çevrenin ve ikisinin arasında da yarı-çevrenin yer aldığı bir üçlü yapının oluşmasına neden olmaktadır.

Wallerstein'ın, emeğin bu örgütlenme biçimlerini ortaya atmasının nedeni, üretim ilişkileridir. Bu yaklaşım, teknik işbölümü düzeyinde kalmaktan çok daha iyi ise de, yukarıda da belirttiğim gibi, tam ve doğru olmaktan uzaktır. Emeğin örgütlenme biçimleri, sadece *biçimlerdir*. Üretim ilişkileri konusunun içeriğini doğrudan vermezler. Aslında, Wallerstein, kapitalizmin ücretli iş ile eş tutulamayacağı konusunda haklıdır; (Frank-

(10) "Eşitsiz değişim" mekanizmasından söz ederken Wallerstein (401a) Emmanuel'in araştırmasına (1972) gönderme yapmaktadır. Emmanuel gibi, o da, kapitalizmi (üretim ilişkilerinden çok) bir pazar ilişkileri sistemi olarak kavramsallaştırmaktadır. Ancak Emmanuel'in eşitsiz değişimi Wallerstein'inkinden çok daha özgüldür. Wallerstein farklı türlerdeki devlet müdahaleleri ile artığın bir bölgeden alınıp merkezde toplanmasına atıfta bulunmaktadır.

(11) Wallerstein'ın yapıtının 16. yüzyıl ile ilgili olduğu, bu nedenle tarımsal emek biçimlerine gönderme yapıldığını anımsayalım. Bunun en azından günümüze dek, emperyalizm ile olan ilişkisi açıktır.

Laclau tartışması, 126-27b, konusundaki görüşlerine bakınız), ancak "üretim ilişkilerini" tam anlamda kavradığı da söylenemez.

Dünya ekonomisinin merkez, yarı-çevre ve çevre olmak üzere üç kesime ayrılması, işbölümüne dayandığı için, dünya ekonomisinin temel taşını oluşturur. (Aslında, dünya jeopolitik ünitelere de ayrılmaktadır ve bu iki ayırım, birbirleriyle yakın ilişki içindedir.) Bu durum, küçük farklılıkları büyük yapısal dengesizliklere dönüştüren, eşitsiz gelişme genel yasasının, işleyişinin bir sonucudur (98b). Dünya ekonomisi örneğinde, bu küçük farklılıklar (çoğunlukla kasabaların gücünde ve tarımın önceden varolan yoğunluğunda, 97b, 104b) yukarıda adı geçen emek sistemlerinin ortaya çıkmasına ön ayak olmuşlardır. Bu da daha ileride, sınıf yapısını etkileyerek, merkez olma yolundaki bölgelerde devletin gücünü artırmış, çevre olma yolundaki bölgelerde ise azaltmıştır. "Temel gerçek, başlangıç noktaları birbirlerinden biraz değişik olmasına karşın, kuzeybatı Avrupa'da çeşitli grupların çıkarlarının birbirine yaklaşmasının güçlü devlet mekanizmasının gelişmesine neden olmasıdır. Bu oluşumun tam tersinin yaşandığı çevre ülkelerde ise devletin gücünün azaldığını görüyoruz. Devlet mekanizmasının gücünde farklılaşma bir kez ortaya çıkınca da, güçlü devletlerin güçsüz devletlere, merkez devletlerin çevre devletlere karşı 'eşit olmayan değişim' işlemini zorla uygulamaları gündeme gelir."[12] (401a)

Güçlü devletlere sahip merkezin, güçsüz devletleri olan çevreyi sömürmesi olarak tanımlanan eşitsiz değişim mekanizmaları, bu bölgelerarası ilişkinin özünü oluşturur ve dünya ekonomisinin bir bütün olarak genişlemesinin maddi temelini meydana getirir. Daha ötesi, bu parçalara ayırma, politik düzeyde de gereklidir, çünkü çok katlı ve kesitli tanımlar getirerek kutuplaşmayı ve sistemin patlama olasılığını önlemektedir (86b, 405a). Özellikle yarı-çevre, salt politik bir rol oynar. Özgül ekonomik konumu ve örgütlenişinin, sömüren merkez ile sömürülen çevre arasında bir tampon oluşturma görevi ile karşılaştırıldığında hiçbir önemi yoktur. (403-405a)

Son olarak, modern dünya ekonomisinin tarihine gelmiş bulunmaktayız. Wallerstein bunu aşağıdaki dönemlere ayırmaktadır (406-12a, 10-11b):

1- *Ortaya çıkış* (1450-1650): Tarımsal işbölümünün coğrafi olarak genişlemesi, Hapsburg ve Valois'nın bir dünya imparatorluğu kurma çabalarının boşa çıkması,
2- *Pekişme* (1650-1815): Başarılı ticari politikaları sonucu, İngiltere'nin tek merkez olarak belirmesi,
3- *Sanayileşme* (1815-1917): Sanayide işbölümü, sistemi dünya çapında genişletir; serbest ticaret, parçalara ayrılmış bölgelerin, üyeler haline gelmesine yol açar.
4- *Pekişme* (1917-): ABD'nin merkezi hegemonyası.

(12) Wallerstein, devletlerin "güçlü" veya "zayıf" olmalarını belirleyen değişkenlerin neler olduğunu, açıkça belirtmez. Daha da ötesi, tüm kuram, yönetici sınıfların pazara yönelik kararlar verdiği, kendi çıkarlarının açık bir biçimde bilincinde olmaları ve politikalarını buna göre yönlendirmeleri gibi tümü tartışmalı olan görüşleri temel almaktadır. Burada da yazarın sınıf mücadelesi ve devlet konusundaki tartışmasının yetersizliği ortaya çıkmaktadır.

İşbölümündeki değişiklikler, bu dönemlere ayırma işleminin temelini oluşturur. Teknik işbölümündeki değişiklikler, dünya sisteminin yaygınlığını tanımladıkları için çok önemlidirler. Bu dört dönemi elde edebilmek için, Wallerstein, dünya ekonomisinin coğrafi boyutundaki değişiklikleri göz önünde bulundurmakta, özellikle de bunun tarım ve sanayideki teknik temeli üzerinde durmaktadır. İkinci olarak, çevre/yarı çevre/ve merkez yapısını tanımlayan toplumsal-teknik işbölümünde değişiklikler vardır. Burada konunun iki yönü üzerinde durulmaktadır. İlki, merkez ile çevre arasındaki ilişkinin biçiminin değişebileceğidir; örneğin sömürgecilik, emperyalizm, sömürgeciliğin çözülüşü gibi. Konunun ikinci yönü ise, geo-politik birimlere bölünme ile bölgelerin parçalara ayrılmasının birlikte varoluşudur. *Jeopolitik birimler, toplumsal devinimin bilinen sosyolojik tanımına benzer bir süreçle yapısal yerlerini değiştirebilirler.* Bu devinim, politik mücadele ve manevraların ana içeriğini oluşturur. Bu yüzden de, üçüncü ve dördüncü dönemlerin birbirinden 1917'de ayrılması, diğer nedenlerin yanı sıra, Rusya'nın çevre durumuna "düşmemek" için verdiği uğraşıyı da yansıtmaktadır. Hatta, bu dönemde Rusya, merkez durumuna geçmeye hazırlanarak meydan okumaktadır. Dönemlere ayırma, kuşkusuz bu tür olayların oluşturduğu önemli yoğunlaşmaları da yansıtır. Ancak, kapitalist üretim tarzındaki değişiklikleri veya çelişkilerinin çözümlenme biçimini yansıtmaz, çünkü bunlar zaten Wallerstein'ın görüş açısının temellerini oluşturmamaktadır.

Bundan dolayı da, şemada sadece üç çeşit anlamlı değişiklik olasıdır. Dünya ekonomisi genişleyip başka bir döneme girebilir. (Bozulma daha az olasıdır. Dünya imparatorluğu haline dönüşmesinin olanaksızlığı ise kanıtlanmıştır.) Jeopolitik birimler, değişmeyen üçlü yapının içinde hareket edebilirler. Sistem *tümüyle* değişerek sosyalist bir dünya sistemi haline gelebilir. Ancak, yirminci yüzyıl sosyalist devrimlerinin bu olasılığı temsil ettikleri söylenemez. Onlar daha çok, ikinci tip olasılığın hareketleri olarak katı (sosyalist) bir yarı-çevre oluşturmuşlardır. Bu yüzden de dünya ekonomisindeki politik pekişmeyi temsil ederler.

Sosyalizmin sadece sistemin bir bütün olarak dönüşümü ile gerçekleşebileceği görüşünün kökleri, Wallerstein'ın bütünlüğün önceliği konusundaki Hegelci ısrarlarında aranmalıdır. Bu yüzden şu görüşü savunur: "Dünya ekonomisinde, sosyalist sistem olmadığı gibi, feodal sistemler de yoktur; çünkü sadece tek *bir* dünya sistemi vardır." (415a)

Wallerstein, sosyalizmin değişik tipte bir dünya sistemi olduğunu öne sürer. Ona göre sosyalizm, dünya ekonomisi ile dünya imparatorluğuna karşı henüz gerçekleşmemiş bir başka seçenektir. Feodalizm ise, bir dünya sisteminden çok, belirli bir dünya imparatorluğunun bozulması ile ortaya çıkan bir sonuçtur.[13] (415a, 17, 18b) Bu görüş ile, toplumsal formasyonları üretim tarzlarının birleşimi olarak yorumlayan görüş arasındaki karşıtlıklar, böylece çok açık bir biçimde gözler önüne serilmektedir. (Hindess ve Hirst, 1975)

Bütünlüğe atfedilen belirleyici gerçeklik, "sınıfların ve etnik grupların veya statü gruplarının veya etnik-ulusların, dünya ekonomilerinin olguları" olarak formüle edilmelerine yol açar (405a). Bu yüzden ve buna ek olarak, sınıfların sadece bilinçli oldukları süreci varoldukları görüşünü savunduğu için (*kendi için* sınıf), Wallerstein'ın, sınıfların sadece dünya sisteminin coğrafi boyutuna bilinçli bir şekilde tavır aldıkları zaman var olabileceklerini talep etmesi gerekmektedir. Böylelikle, yerel ve bölgesel (ulusal görünseler bile (özdeşlenmeler, sınıf oluşumunu engelleyici işlev yüklenirler (405a, 351-53b). Sonuçta, "sadece toplumsal sistemlerdeki toplumsal değişmeden söz edebiliriz. Bu şemadaki tek toplumsal sistem, dünya sistemidir." (7b, 390a ve özellikle 67b)

Gerçek sosyalist dönüşümü ne sağlayabilir? Wallerstein, yazısının sonunda şematik olarak "iki çelişkiden" söz eder (414a). İlki, kâr temelli bir sistem özelliği gösterdiğinden ve bu yüzden de dünya ekonomisine özgü olduğundan, artık değer elde etmek için birikime duyulan gerek ile, birikinin oturduğu tüketimin dar temeli arasındaki çelişkidir. İkincisi ise, "bütün sistemlerin" özelliği olan bir çelişkidir. Meydan okumaların sürekli ortadaki "tampon" bölgede eritilmesi, bir sonraki meydan okumada bu bölgeyi elde tutmanın pahasına gittikçe artırmaktadır. Bu ilkelerin işleyişi, kapitalist dünya ekonomisinin gelişmesini sürekli sınırlandırmaktadır.

AMIN: İLİŞKİSEL YAPI OLARAK DÜNYA DÜZEYİ

Samir Amin'in dünya düzeyi üzerinde durmasının nedeni kişisel ilgisi, ya da, bu konunun önceliğine verdiği yöntemsel önem değildi. Amin "azgelişmişliği" anlama görevini üstlenmiştir. Amin azgelişmişliği, Üçüncü Dünyanın, ileri kapitalist ülkelerin ve sosyalist devletlerin, "dünya çapında bir ticari, mali ve diğer ilişkiler ağı kurması ve böylece herhangi birinin tek başına düşünülmesine olanak tanımayacak"(1)* biçimde bütünleşmelerinin bir sonucu olarak görür. Yani, dünya düzeyi, tam anlamıyla parçaları arasında ilişkiler olan karmaşık bir settir. İlk adım, bu ilişkilerin yapısını ortaya çıkarmaktır. Amin'in bu ilişkilerden esas olarak pazar ilişkilerini kastettiğini belirtmeliyiz. Burada "diğer ilişkiler" olarak adlandırdığı ve sadece ticari (mal ticareti) ve mali (sermaye ihracı) kategorilere eklenmiş bir ifade olarak geçen belirsiz kategori, Amin'in 600 sayfalık kitabı boyunca hiç sistematik biçimde üzerinde durmadığı bir konudur.[14]

Bu pazar ilişkileri dünya sistemini nasıl tanımlarlar? Amin, bu konuya tümüyle açık bir görüş getirmemekle birlikte, biçimsel olarak, dünya sistemini, bu gibi ilişkilerin oluşturduğu kendine has ve parçalanmasına olanak olmayan en büyük set olarak tanımlar. (Bu görüş, Wallerstein'ın parçalara ayrılması olanaksız en büyük işbölümü kuramı üzerinde durmasına benzemektedir.) Sonuç olarak, Sovyetler Birliği, dünya kapitalist dünya *pazarının* bir parçasını oluşturmasına karşın, dünya kapitalist *sisteminin* bir parçası değildir.[15] Çünkü Sovyetlerdeki iç pazar ilişkileri kapitalist dünya pazarına bağımlı

(13) Wallerstein'ın feodalizmi ele alış biçimi çok şematiktir (17-21b). Analitik şemasına tam oturmamaktadır.

(*) Aksi belirtilmediği sürece Amin'e ilişkin tüm göndermeler (1974a) yapıtındadır.

(14) Kapitalizmi genellikle dolaşım ve pazar açısından ele aldığı için bu konuda Wallerstein'a yöneltiğim eleştiriler Amin için de geçerli olduğundan, bir kez daha yinelemeyeceğim.

(15) Amin'e ilişkin bu eleştiriyi daha derinleştirmeyeceğim. Ancak, Olivier (1975a)'in mükemmel makalesi ile Amin'in yanıtına (1975b) ve Olivier'in karşı yanıtına (1975b) bakınız.

değildir. Sovyetleri bir yana bırakırsak, dünya kapitalist sistemi, merkez ve çevre olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Merkez ve çevre, onları sistemin parçaları yapan pazar illişkilerinin yapısı ile belirlenirler. Merkezin kendi iç ilişkileri *ve* çevre ile olan ilişkileri vardır. Çevrenin ise sadece merkez ile ilişkileri bulunur. Kendi iç ilişkileri yoktur. Üstelik, merkezle olan bu ilişkiler, merkezle çevre arasına olan ilişkilerden de nitelik bakımından farklıdırlar. (Dünya ticareti için 67-9. sayfalarda 5,6,7. tablolara ve sermaye ihracatının yapısı için s. 118-120a'ya bakınız.)

Biçimsel olarak, parçalara ayrılmayan ilişkiler setinden oluşan merkezin kendisi de bir sistemdir. Daha doğrusu, özmerkezlidir. Çevre ise, doğal olarak, böyle değildir. Bu anlamda merkez bağımsız olarak ayakta kalabilir. Doğaldır ki, bu tümcenin doğruluğu çevre ile merkezin sadece yapılarına değil, ilişkilerinin içeriğine de bağımlıdır. Ancak, burada içerik ve yapının birbiriyle uyum içinde olmadığı görülmektedir. Amin, merkez ile çevre arasındaki ilişkiyi düzenleyen "eşit olmayan değişim" kavramının belirlediği değer transferi konusuna değinerek şöyle demektedir: "Bu transferin merkez açısından önemi marjinaldir, *fakat aynı şey çevre için söylenemez*" (s. 23). Ya da, daha açık bir şekilde yinelersek: *"Kapitalist üretim biçiminin çevreye doğru genişlemesi, birikim mekanizmaları için çok gerekli değilse de,* bu genişleme merkezde büyümeyi sağlayıcı ve hızlandırıcı bir rol oynar. Bu yüzden de önemli olabilir. Ancak, bu yönde hareket ederek merkezdeki büyümeyi hızlandıran tek güç değildir. Bu açıdan bakıldığında ikinci derecede bir etki olduğu bile söylenebilir." (s. 531, 120 ve 1974c, s. 12)

Sonuçta, dünya kapitalist sistemi, merkez ve çevre arasında yapısal olarak kutuplaştırılmış olsa da, çevre bir bakıma bu sistem için kaçınılmaz değildir.

Dünya kapitalist sistemi, merkez ve çevrenin ikisini birden tanımlamaz. Çevre, daha çok, aslında merkezi andıran dünya sistemi tarafından tanımlanmaktadır. Bu yüzden de Amin'in dünya düzeyinin ve merkezin hâkim oluşunu ele alışı, "ikicilik" tezini tümüyle yadsıyan unsurlar içermemektedir. Dünya düzeyinin varlığı fikri ise, öncelikle bu "ikicilik" tezine karşı ortaya atılmış bir görüştür. Emperyalizm, merkezin çevreye yaptığı bir şeydir. (Her ne kadar mantığa aykırı ise de, acil olmayan nedenlerden.) Sorun, dünya düzeyinin sadece pazar ilişkileri olarak kavramlaştırılmasında yatmaktadır. (Bu sorun hem merkez ve hem de çevre için geçirlidir ve Amin bu konuda daha fazlasını yapmaya *çalışmaktadır.*)

Amin, dünya sistemini, merkezi ve çevreyi pazar kategorilerinin ötesinde belirlemek için, "üretim tarzı" ve "toplumsal formasyon" kavramlarını ortaya atmaktadır. Bu, tarihsel devinimin anlaşılmasını da kolaylaştıracaktır. Amin kapitalizm-öncesi beş üretim biçimi tanımlamaktadır. İlkel tarz, köle-sahipliği tarzı, feodal tarz, haraççılık tarzı, basit meta üretimi tarzı, kapitalist üretim tarzı ve sosyalist tarz, birlikte bütün üretim tarzlarının ana katalogunu oluştururlar (s. 139-41). Bu üretim tarzları, genel olarak, "saf" biçimleriyle görünmezler. Somut tarihi "toplumlar", bu üretim tarzlarının birleşmesiyle yapılanmışlardır. Bu da formasyonlar olarak tanımlanmalarına yol açar. Bu özellikle, çeşitlilikleri ile dikkati çeken kapitalizm-öncesi formasyonlar için geçerlidir. Amin'in böyle bir üstünlüğü gerekli görmemesine karşın, bir formasyonda bazen tek bir üretim tarzı başat olabilir. Öte yandan, üzerinde durulmasına değer bir konu, basit-meta tarzının hiçbir zaman, hiçbir tarihi toplumda üstünlük kazanıp hakimiyet kuramadığıdır.

Bu kuramsal yapıda can alıcı nokta, "üretim tarzı" ile "formasyon"un, aynı türün nesneleri olduğudur. Yani, formasyon ve üretim tarzı arasındaki tek farklılık, "saflık" derecesidir. İkisi de varlıklarını tarih boyunca sürdürmüş vesürdürebilen tarihi gerçeklerdir ve itici güçlerini sınıf mücadelesi oluşturur. Göreceğimiz gibi, dünya sistemi, merkezdeki kapitalist tarz ile çevredeki kapitalist formasyonun bir karışımıdır. Toplumların formasyonlar oldukları ve bu yüzden de üretim tarzlarının bir karışımı oldukları gerçeği, aslında gerçeğin çeşitliliği konusunda söylenmiş, deneysel-ampirik bir tümcedir, (özellikle de kapitalizm-öncesi gerçeği için Bkz: Amin, 1974b, 1975; Raskin 1975) ve üretim tarzları ile formasyonlara kuramsal bir yaklaşım değildir. (Belki yalnızca basit-meta tarzı bunun dışında tutulabilir.) "Formasyon" kavramının tek amacı toplumların bu yapılanmış doğasına dikkatleri çekmektir.[16]

Merkezdeki sosyo-ekonomik formasyonların en belirgin özelliği, "onlarda kapitalist üretim tarzının sadece *başat* olması değil, aynı zamanda, gelişmesi kendi iç pazarının genişlemesine bağımlı olduğundan, kendine özgü nitelikleri olmasıdır... Somut sosyo-ekonomik yapı, kapitalist üretim tarzına benzerlik göstermektedir." (Amin'in kapitalist üretim tarzının esas tanımını dikkate almasına karşın pazara verdiği merkezsellik vurgulanmaya değer.) Öte yandan, çevrede "Kapitalist üretim tarzı egemen olduğu halde, bu egemenlik kendine has bir özellik taşımaz, çünkü burada kapitalizmin genişlemesi dış pazara bağımlıdır." (s. 38) Bu nedenle, merkezde kapitalizm, saf bir üretim tarzıdır. Çevrede ise, *çevre kapitalizmi* vardır ve bu yapı kapitalist üretim tarzının egemenliği altındadır. Ancak, burada kapitalizm, birçok ortadan kalkma eğilimi göstermeyen kapitalizm-öncesi üretim tarzları (tabii ki, şimdi çarpık biçimleriyle) ile karışmış durumdadır. Dünya sistemine gelince, o "soyutta bile olsa, kapitalist üretim tarzına indirgenemez. Bu yüzden de, salt kapitalist üretim tarzı ile yönetilen ülkeler ve sektörler ile kapitalizm-öncesi üretim tarzları ile yönetilenlerin bir araya geldikleri bir yapı olarak çözümlenemez.. "(3)

Üç nokta üzerinde durmakta yarar var. İlk önce, Amin, dünya düzeyini tanımlamak için "yanyana koyma" kavramına karşı değildir. O daha ziyade, kapitalist ve kapitalizm-öncesi üretim tarzlarının yanyana konulmaları nosyonunu yadsımaktadır. Onun kavramsallaştırmasına göre mekansal olarak kapitalist tarz merkezde, *çevre kapitalist formasyon* da merkezin çevresinde yan yana yer alırlar. Kuşkusuz yan yana bulunma iki iki kutup arasındaki ilişkiyi de içerir. İkinci olarak, hem merkez ve hem de çevre kapitalizmin özellikleri pazarın yerine bağlıdır. İç pazar için üretim, kapitalist üretim tarzının merkezde tek ve kendine özgü olmasına yol açar. Üretimin dış pazar için yapılması ise çevrede bunu önler. Sonuç olarak, bu kuramın temelinde yatan ikinci ilişki ortaya çıkmaktadır. *İki* formasyon vardır: Birincisi merkezdeki saf kapitalist formasyon, diğeri de çevredeki çevre kapitalist formasyondur. Bunlar arasındaki ilişkiler dışsaldır, yani merkezin çevreye yaptığı bir şeydir.

Çevre ile merkez arasındaki ilişki, Amin'in görüşüne göre, saf kapitalist tarz ile bir

---

(16) Perry Anderson'un (1974, 22) "toplumsal formasyon" kavramı Amin'inkine benzer. Buradaki açıklamalar Amin'in kavramlarını Poulantzas'ınkilerden ayırmak için yapılmıştır. Poulantzas'ın üretim tarzı ile toplumsal formasyon arasındaki ilişki konusundaki yaklaşımı oldukça farklıdır.

diğer formasyon arasındaki etkileşimin bir ifadesi olarak tanımlanır. Bu diğer formasyonla *ilkel birikim* olarak da adlandırabileceğimiz, "eşit olmayan değişim", ilişkisi ile "eşit değerde olmayan ürünlerin değişimi" gerçekleşmektedir (s. 88). Bu nedenle, ilkel birikim sadece kapitalist üretim tanımın tarih öncesinin bir özelliği olmayıp bugün de "dünya kapitalist sisteminin merkez-çevre ilişkilerinin bir özelliği olarak varlığını sürdürmektedir." (s. 38)

Burada Amin, tekrar, tarihçil olmaması ve biçimselliği nedeniyle hataya düşmektedir. İlkel birikim, Marx tarafından kapitalist üretim tarzının unsurlarının *oluşumunu* tanımlamak için kullanılmış bir terimdir. Ancak Amin, bu terimi başat kapitalist tarz ile bir diğer formasyon arasındaki ilişkileri tanımlamakta kullanmaktadır. Bu nedenle, tarihsel olarak belirlenmiş bir terimi dönüştürüp yanlış kullanmaktadır. Feodalizmden kapitalizme geçişi tanımlayan bu terim, Amin tarafından başat kapitalist tarz ile, egemenlik altındaki bir formasyon arasındaki etkileşimi gösteren bir terim olarak kullanılmaktadır.

Kuşkusuz ilkel birikim, "dünya ölçeğinde birikim"in temelini oluşturmaz. Aslında ilkel birikim, işin, sadece ikincil yönüdür. (Burada Amin, Emmanuel'den ayrılmaktadır.) Kapitalist üretim tarzının çevreye "gerek duymadığını", onu sadece yararlı bulduğunu anımsayınız. Bu nedenle, sistemi bir bütün olarak dönemlere ayırmada, merkezdeki genişletilmiş yeniden-üretim ritminin içsel yapı tarafından temellendirilmesi belirleyicidir. Bu dönemlere ayırma işleminin farklı evrelerinde, merkez ile çevre arasındaki ilişki (ilkel birikim) değişik biçimler alır. Bu "birbirini izleyen değişik görüntülerin aslında, merkez ile çevre arasında birbirini izleyen uluslararası uzmanlaşmanın biçimleri olduğu" varsayılabilir (3). Amin, bu birikimi üç döneme ayırmaktadır. (s. 39-43, s. 86-89)

1- *Tarih öncesi* (16. yy.-sanayi devrimi): Klasik ilkel birikim (yağmacılık) kapitalist üretim tarzının ortaya çıkışında gerekli olan bir dönem.
2- *Gelişme* (sanayi devrimi - 20. yy. başı): İlkel birikime "ara verme".
3- *Emperyalizm* (1900 -): İlkel birikim, eşit olmayan değişim görünümünde tekrar ortaya çıkarak kâr oranının düşme eğilimine karşı bir önlem olur. Ancak genişletilmiş yeniden üretimin etkisi ile karşılaştırıldığında önemi ikincildir.

Bu gelişme sürecinde, çevrenin uluslararası uzmanlaşmadaki yeri değişmektedir. Bu değişme, tarım ürünlerin üreticiliğinden, tarım ve maden ürünleri üreticiliğine ve daha sonra da "hafif" teknoloji kullanan hafif sanayi ürünleri üretimine doğru olur. Amin, gelecekte, çevrenin temelde niteliksiz işgücüne dayalı "klasik imalat" dallarının tümünde özelleşmesinin olanaklı olduğunu öne sürmektedir. Merkezdeki özelleşme ise, enerji, haberleşme ve benzeri yüksek teknoloji gerektiren "ultra-modern sanayi" konularında gerçekleşecektir. (Ayrıntılar için, Amin, 1975a'ya bakınız.)

Burada Amin'in işbölümü için kullandığı başlangıcın deneysel olup olmadığı belirli değildir. Ayrıca işbölümünün dönemleştirmenin belirleyicisi olduğu da kesin değildir. Sorun, aslında, Amin'in üretim ilişkilerini hiç tartışmaması nedeniyle dönemin belirleyicileri ile özellikleri arasında ayırım yapamamasıdır. Amin sadece, birbirleriyle ilgisi olmayan unsurların uzun bir listesini sunmaktadır. "...Bir tür itici sanayi, yarışmanın özgül biçimleri ve belirli bir şirket çeşiti.. coğrafik genişlemenin belirli bir örgütlenme biçimi...

merkez ile çevre arasındaki işlevsel bölünme...merkezdeki ulus-devletler arasındaki denge (ya da dengesizlik). Bu koşullar, sınıf mücadelesinin ve politik hayatın içeriğini oluşturmaktadırlar." (Amin, 1975a, 10) Bu özellikler ile dönemleştirme sorunlarını bağdaştırmak kuşkusuz doğrudur. Ancak, Amin'in dönemleri de bu özellikler dışında başka hiçbir temele oturmamaktadırlar. Sınıf mücadelesi bulanıklaşmıştır. Salt dıştan belirlenen bir içerikle işlevini sürdürmektedir. Bu belki de Amin'in umutsuzca ve tarihselci olmayan bir yaklaşım ve görüşle beklediği yeni, kapitalist olmayan(!) ve 1984 diye adlandırılan tarzı açıklamaktadır (1975a, 40). Kapitalist tarzdan, bir başka tarza, kesintisiz bir süreç ile nasıl geçileceği açıklanmamaktadır.

Amin'in, sınıf mücadelesinin doğasını ve sosyalizme geçiş olasılığını ele alış biçimi pek açık değildir. Bu, belki de, Olivier'nin de (1974a, b) belirttiği gibi, Amin'in çevre ülkelerin milli burjuvazilerine verdiği önemden ileri gelmektedir. Öte yandan, Amin, haklı olarak Emmanuel'in tezini benimsemez; çünkü bu tez, merkez ve çevre arasındaki bölünmeyi, burjuva uluslar ve proleter uluslar arasındaki farka indirgemeye ve dolayısıyla da sınıf mücadelesinde ulusları karşı karşıya getirmeye yöneliktir. Aynı zamanda (ve yine doğru olarak), Amin, her ülkenin kendi bağımsız sınıf yapısı olduğu nosyonunu da benimsemez. Ona göre yönlendirici kesimi çevrede yer alan bir dünya proletaryasından söz edilebilir (22-34). Bu varsayımların hepsi aslında, dünya düzeyinin kendi gerçekliği olduğu görüşü temeline oturtulmuşlardır. Ancak, Amin'in çözümlemesindeki yetersizlikler, özellikle de pazar üzerinde çok fazla durması ve bundan kaynaklanan ikicilik eğilimi, sınıf mücadelesini maskelemiş, üretim ilişkilerini göz ardı etmiş ve dünya sınıf çözümlemesini tartışılabilir bir duruma düşürmüştür. Amin, sonuçta, "ulusal, öz-merkezli gelişme" için çevredeki ülkelerde bir temel olduğunu ortaya atmaktadır. Bu da beraberinde "kendine güvenme" politikasını getirmektedir. Sosyalizm sonuçta bir dünya sistemi olmasına karşın, "bu amaca giden yol, mevcut yapının kurbanları olan ulusların kendilerini kabul ettirmelerinden geçmektedir."(33) Böylelikle sosyalizm için mücadele; çevrede ulusal bağımsızlık için verilen ve ulusal burjuvazinin önemli bir rol üstleneceği, bağımsız ulusal gelişme olarak kavramsallaştırılan, mücadele ile birlikte ilerlemekte ve onunla birleşmektedir. Bu gelişme dünya sistemi yolu ile merkezdeki ülkeleri etkileyecek ve dünya ölçeğinde bir mücadelenin koşullarını yaratacaktır (599-601). Ancak Amin, araştırmasında sınıf mücadelesini vurgulamaz. O daha çok ulusal burjuvazinin "bağımsız gelişme" mücadelesinde yardımcı olabilecek teknik reçetelerle ilgilenmektedir.

PALLOIX: ÇOKULUSLU ŞİRKETLER VE DÜNYA EKONOMİSİ

"Nihai ekonomik gerçekliği" dünya ekonomisi "oluşturur" (13, I)* Palloix'nın Bettelheim'dan yaptığı bu alıntı, geliştirdiği modelin çerçevesini oluşturur. Bu dünya ekonomisi "en gelişmiş ülkelerin başat ve belirleyici olduğu... bir toplumsal formasyonlar karmaşasıdır." (15, I) Bu bütün, başat veya ileri ülkelerle egemenlik altındaki ülkeler

(*) Göndermeler Palloix'nın (1975) yapıtındandır. Sayfa numaralarından sonra romen rakamları ile belirtilen I ve II, birinci ve ikinci cildi belirtmektedir. Alıntıları ben çevirdim.

olarak, iki kesime ayrılır. İleri ülkelerin belirleyici özelliği bunların *uyumlu* toplumsal formasyonlar olmalarıdır. Egemenlik altındaki ülkelerin belirleyici özelliği ise *uyumsuzluktur*. Burada uyumluluk ve uyumsuzluk, dünya üretim tarzının, diğer bir deyişle kapitalizm ve kâr için üretimin "mantığına" göre tanımlanmaktadır. Eklemlenmelerin içeriğinde ise "egemen olandan olunana kapitalist üretim tarzının çelişkilerinin 'yadsınması' yatar." (19, I)

Bu kavramsallaştırmalar Amin'inkilere benzer. Ancak Palloix, kendisinin, dünya düzeyine daha çok gerçeklik yüklediği için, Amin'den ayrıldığını ileri sürmektedir. Palloix iki emperyalizm kavramı tartışır. Birincisi, emperyalizmi, merkezdeki kapitalist üretim tarzı ile çevredeki formasyonların eklemlenmesi olarak ele alan anlayıştır. Ona göre, bu, Amin'in görüşüdür. (23, I) İkinci ve kendi savunduğu görüşe göre ise, emperyalizm, dünya kapitalist üretim tarzının böldüğü parçaları bir araya getirme biçimi olarak düşünülmelidir. (Burada Wallerstein'ınkine yakın bir görüşle karşılaşıyoruz.) Palloix sık sık kendi görüşünün öncülleri olarak Bukharin ve Luxemburg'un dünya ekonomisi kavramına gönderme yapmaktadır. Ancak Bukharin'i, bu dünya ekonomisinin zorunlu olarak parçalara ayırdığı gerçeğini ve bu nedenle de emperyalizm olgusunu tam olarak anlayamadığı için, eleştirmektedir (24-30, I). Palloix, Wallerstein'ın yaptığı gibi, bu parçalara ayırma olgusunu "eşitsiz gelişme yasası"na dayandırmaktadır. Benim Wallerstein ve Amin'e bu düzeyde getirdiğim eleştiriler Palloix için de geçerlidir.

Palloix dünya ekonomisinin oluşumunu, basit bir pazarlar setinin varlığında değil, üretimin uluslararası ilişkilerinin varlığı içinde bir gerçek olarak açıkça ortaya koyar. (28, I) Gerçekten bu üretim ilişkileri merkezde uyum, çevrede ise "çelişkilerin yadsınması" ile bağlantılı olarak uyumsuzluk nosyonlarının içeriğini oluşturur. Üretim ilişkileri merkezde üretici güçlerin gelişmesini yönlendirir. Çevre formasyonlarda ise durum böyle değildir. Orada üretici güçlerin gelişimini *uluslararası* üretim ilişkileri yönlendirir. Başat formasyonlarda çelişkiler bu tarzla dışlanır ve *içerideki* üretim ilişkileri *içerideki* üretici güçlerin gelişimini yönlendirir.

Dünya düzeyi ile üretim ilişkileri arasında *başlangıçtan itibaren* bir ilişki kurma girişimi, Wallerstein ve Amin'le karşılaştırıldığında bir ilerlemedir. Ne yazık ki, ileride göreceğimiz gibi, Palloix'nın bu ilişki formülasyonu yetersiz kalmakta ve (bir kez daha!) kapitalizmin dolaşım açısından kavranması ile sonuçlanmaktadır. Bu da beraberinde beklenen sonuçları, yani sınıf mücadelesi ve politikanın gizlenmesini getirmektedir. Bazı bakımlardan buradaki başarısızlık, dolaşımı, deyim yerindeyse, arka kapıdan içeri alarak yaptığı için daha da sinsicedir. Yine de Palloix üretim ilişkilerinden yola çıkılması gereğini kavramıştır ve bu da önemli bir ilerlemedir.

Uluslararası üretim ilişkileri kavramını anlamak için önce Palloix'nın üretim ilişkilerinden (başına sıfat eklemeden) ne anladığını görmeliyiz. Diğer bir deyişle, Palloix kapitalist üretim tarzını nasıl nitelemektedir? Üretim ilişkileri ifadesi, "üretim araçlarına göre ajanların konumları"na (52, I) atıfta bulunur. Üretim ilişkileri toplumsal sınıfları tanımlar ve üretim, dağıtım ve dolaşım sürecini belirler. Bu formülasyon, en azından, açık değildir. Ne yazık ki Palloix bu formülasyona daha fazla açıklık getirmemektedir. Çalışması bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Palloix'nın "üretim ilişkileri"ni, yapılacak iş-

lerin bölüşümünün belirlenmesi olarak kavranan işbölümü ile özdeşleştirdiğini söylemek hatalı olmaz. Bir başka deyişle, üretim ilişkilerini, emeğin örgütlenmesinin teknik tarzı ile özdeşleştirmektedir. Kapitalist üretim tarzında bu tahsis edilme işleminin değer yasası aracılığıyla sağlandığını savunmaktadır (56ff, I) Bu bakımdan Palloix'nın eşitsiz değişimle ilgilenmesinin nedeni Amin'inkinden oldukça farklıdır. Palloix, birikimin kaynağı ve uluslararası işbölümünün bir sonucu (Amin'in ilkel birikimi) olarak değer transferi konusuyla ilgilenmez. Palloix'ya göre nedensellik tersine dönmüştür. Uluslararası işbölümü, burada eşitsiz değişimle nitelenen değer yasasının işleyişinin bir sonucudur.

Wallerstein ile ilgili bölümde, üretim ilişkilerinin bu şekilde kavramsallaştırılmasını eleştirdim. Üretim ilişkilerinin emeğin teknik örgütlenişi ile özdeşleştirilmesi bu örgütlenmenin içeriğinin ve toplumsal biçiminin gözardı edilmesine, bu da sınıf mücadelesini temel alan anlamlı bir dönemleştirmenin yapılmadığı, doğrusal bir tarih yaklaşımına yol açmaktadır. Palloix'ya göre değer, emek tahsisi yaptığı için (pazar aracılığı ile! işte bu biçimde dolaşım, arka kapıdan içeriye girerek üretimin yerini alır) üretim ilişkileri ile ilintilidir. Diğer yandan, eğer bir üretim tarzı tanımı temelde, artığın elde edilme biçimini içeriyorsa, o zaman, değer, tümüyle farklı bir rol oynamaktadır. Kapitalist üretim tarzında artık, *artık değer* biçiminde elde edilmektedir. Bu yolla, değer, kapitalist üretim tarzının dolaşımdaki bir aracısı değil, üretimdeki doğrudan yapıcı unsuru olmaktadır. Bu durumda, Palloix'ya göre, dünya formasyonunun evreleri, uluslararası üretim ilişkilerinin evreleri olmaktadır. Bu evrelerin her birinde, belirli bir *etkenlik*, başat formasyonlar tarafından terkedilerek baskı altındaki formasyonlara bırakılmaktadır. İkinciler bu durumu "kabul etmek" zorundadır, çünkü, kendi üretici güçlerine egemen olamazlar. Başat ülkeler, belirli dönemlerde, kapitalist üretim tarzının içsel çelişkilerini, sözü edilen belirli etkenlikleri çevre ülkelere bırakarak ortadan kaldırmaktadırlar.

Bir kez daha Palloix'nın Wallerstein ve Amin'den daha ileri görüşler geliştirdiğini, ancak onları tümüyle aşamadığını görüyoruz. Bir yanda onun, kapitalist üretim tarzının iç çelişkileri ile dönemleştirme arasında ilişki kurması önemli bir ilerlemedir. Diğer yanda ise, üretim ilişkilerini teknik ilişkiler olarak kavraması onun, "çelişkilerin dışlanması"nı "etkenliklerin dışlanması"na indirgemesine neden olmaktadır. Bu yaklaşım sonuçta yazarın "azgelişmişliği" basitçe, toplumsal değil, teknik açıdan kavranan üretim ilişkilerinin "düzeyi" ile özdeşleştirmesine yol açmaktadır.

Palloix gelişmiş kapitalist üretim tarzının sadece iki evresini ayrıntılı olarak incelemektedir. Bunlar: Yarışmacı sermaye evresi (kabaca 19. yy) ile tekelci sermaye evresidir (kabaca 20. yy). Amin'in tarih öncesi diye adlandırdığı dönemden kısaca söz eden Palloix, Amin'in ilkel birikiminin bu dönemi nitelediği görüşüne katılıyor. Ancak Amin'den farklı olarak Palloix bu kategoriyi salt tarih öncesi dönemle sınırlamakta ve kapitalist üretim tarzının sürekli bir özelliği olarak görmemektedir. Bu dönemde emeğin örgütlenme biçimi manüfaktürdür ve Palloix bunu *ön-emperyalizm* terimi ile nitelendirmektedir.

Sanayi devrimi ve kapitalizmin fabrika tarzı örgütlenmesinin ortaya çıkışı ile yarışmacı döneme geçilmiştir. Bu dönemin temel çelişkisi kâr oranının düşme eğilimidir. Bu çelişki "dış pazar" aracılığı ile ihraç edilmiştir. Kâr oranının eşitlenmesi tarımsal etkenliklerin merkezden dışlanmasına yol açmıştır (122, I). Hububat satışını düzenleyen yasa-

ların kaldırılması bu dışlamanın somut simgesidir. Bu dönem *kadim emperyalizm* dönemidir. Bu evrede dünya ekonomisi henüz gerçekleşmemiş olup, gelişme süreci içindedir (55, I).

Dünya ekonomisinin gerçekten ortaya çıktığı dönem *yeni-emperyalizm* aşaması ile başlar (155, I). Bu dönemin belirgin özellikleri tekelci sermaye ve daha da önemlisi, çokuluslu şirketlerin varlığıdır. *Çokuluslu şirketler uluslararası üretim ilişkilerinin gerçekliğini yansıtırlar.* Yeni emperyalist işbölümünün temel örgütleyicileri değer yasasından çok, söz konusu şirketlerdir. Bu, tekellerinin varlığının değerlerin düzenleyicisi olan pazarı yıktığı anlamına gelir. Pazar artık herhangi bir şeyin düzenleyicisi olmaktan çıkmış, tekellerin boyunduruğuna girmiştir.

Bu durum sonuç olarak, kâr oranının eşitlenmesi yasasının artık işlemediği anlamına gelir. Artık *kâr oranının düşme eğilimi diye bir şey yoktur.* Kapitalist üretim tarzı buna karşın çelişkili yapısını korumaktadır. Eğer böyle olmasaydı yadsınacak bir çelişki ve de dünya düzeyi olmayacaktı! Ancak Palloix yeni emperyalizm dönemindeki çelişkinin doğası konusunda hiç de açık değildir. Ve nihayet hiç tartışmadan ve eletirmeden Baran ve Sxeezy'nin, üretici güçlerin gizil (potansiyel) ve gerçek gelişmeleri arasındaki fark, nosyonunu çözümlemesinde kullanmaktadır (133, II). Bu çelişki kol emeğini temel alan tüm etkenliklerin (aktivitelerin) yadsınmasından kaynaklanmaktadır. "Yeni işbölümü" bilimsel ve teknik bilgiyi temel alan etkenlikleri başat ülkeler için ayrılmıştır. Bu nedenle, merkezdeki büyüme *yoğun* olurken, *yaygın* büyüme çevreye itilecektir. (92ff, 116, II)

Palloix, kendi kullandığı üretim ilişkileri kavramından dolayı, bu dönemlerin tümüne emperyalizm demektedir. Kapitalizmin, başlangıçtan beri uluslararası bir işbölümü vardı (Wallerstein). Bu nedenle, Palloix'ya göre kapitalizm, başlangıçtan beri, emperyalist olmak zorundaydı. Kapitalizmin evreleri aynı zamanda emperyalizmin evreleridir ve bu nedenle de tekelci kapitalizm ortaya çıkışı ile emperyalizmin yapısı arasında nitel bir kırılma noktasından söz edilemez.

Palloix'nın şemasının en aşırı sonucu, yaşadığımız dönemde çokuluslu şirketlerde ifadesini bulan dünya ekonomisi gerçeğinin, basit bir ulus devletler gerçeğine indirgenmesidir. Durum böyle olunca, jeopolitik birimlerin süregelen varlığının sadece ideolojik bir önemi kalmaktadır. Bunlar, dünya düzeyi temel gerçeğini saklayarak, proleterlerin mücadelesini saptırmaktadır (29, I). Ancak Palloix bu noktaya varmak istemediği için geri çekilmekte ve böyle bir görüşün ABD, Japon ve Avrupa emperyalizmini sakladığını belirtmektedir (123, II). Ancak, bu noktada durmak dünya düzeyini ulusal emperyalizmin basit bir aracı olarak görmek demektir. Palloix, bu açmazı şöyle ifade ediyor: "Marksist çözümleme iki sorunla karşılaşmaktadır; *tüm dünyayı kapsama* kapitalist ideolojisine düşmemek ve aynı zamanda da bir kapitalist dünya ekonomisi çözümlemesi yaratmak" (124, II). Ne yazık ki çözüm, sorunu ortaya koymak kadar kolay değil.

Palloix, belki de burada tartışılan yazarlardan en az "politik" olanı olduğundan yukarıda belirtilen açmazın iki minaresi arasında gidip gelmektedir. Sınıf mücadelesi bu şemanın temel bir unsuru değildir. (Bu durum, yazarın, kapitalist üretim tarzındaki çelişkilerin teknik açıdan ve pazarla ilintili olarak ele alması ile uyum içindedir.) Geliştirilen bir dünya sistemi modelinde sınıf mücadelesine yer yoksa, ulus devlet sorununu çözmek olanaksızdır, çünkü devlet, salt sınıflı toplumun bir zorunluluğu olarak varolur.

POULANTZAS: EMPERYALİST BAĞ VE SINIF MÜCADELESİ

Poulantzas, dünya düzeyini "emperyalist bir zincir" olarak kavramsallaştıran Lenin'i izler. Bu zincirin temel özellikleri, eşit olmayan bir gelişme izleyen halkalardan (ulusal toplumsal formasyonlar) oluşmasıdır. Bu zincirin gelişmesinin, kendi dönemleştirmesinin halkalarının yapısını ve dönemlerini belirlemesi anlamında, önceliği vardır (42, 50, yine bkz: 1974, 22-24).* Bu kavramın üstünlüğü, dünya sistemini kendi parçaları üzerinde yüzen, basit, farklılaşmamış bir bütün olarak değil de, birbirleriyle ilişkili bir düğümler seti biçiminde kavramasıdır. Ayrıca, bu düğümlerin tanımı salt ekonomik değil, aynı zamanda da politik ve ideolojik düzeylerde yapılmaktadır. Böylelikle, emperyalist zincir, basit bir "sermaye hareketi" ve "ekonomik olarak iç içe girme" sonucundan daha öte bir şey olarak ele alınmaktadır.[17]

Bu kavram, Poulantzas'nın ele aldığı biçimiyle, gerek Amin'in, gerekse de Palloix'nın tanımından farklı olan "üretim tarzı" ve "toplumsal formasyon" terimlerinin çok dikkatli bir kullanımı ile formalize edilmiştir. Poulantzas'nın oldukça yoğunlaştırılmış biçimiyle bile bir cilt tutan bu fikirlerini burada birkaç sayfada özetlemek çok güç (48-50). Mevcut bağlamda temel özellik, üretim tarzlarının toplumsal formasyonlar ile aynı türde bir kavram *olmamasıdır.* Üretim tarzları, varolan toplumlardaki yapılara uymayan "biçimsel-soyutlamalar"dır. Üretim tarzları, "gerçek-somut" olarak nitelendirebileceğimiz toplumsal formasyonlarda, bir arada varolup yeniden üreyebilirler. "Diğer bir deyişle, toplumsal formasyonlar, üretim tarzlarının oldukları gibi, üst üste 'yığılmalarının' mekansallaştırılması değildir. Toplumsal formasyonlar yeniden üretim sürecinin gerçekte yer aldığı mekânlardır..." (49)

Poulantzas bu ayrımı yaparak hem Palloix'nın içinedüştüğü "tüm dünyayı kapsama ikilemi"nden, hem de Amin'in ikicilik eğiliminden kurtulacağını ummaktadır. Böylece, "dünya kapitalist üretim tarzı"ndan söz etmek yanlış olmaktadır; çünkü üretim tarzlarının coğrafi mekânla bir ilişkisi yoktur. Uluslararasılaşma, toplumsal formasyonların dünya kapitalist üretim tarzı aracılığı ile bütünleşmesi olarak kavranamaz. Dünya düzeyi kavramı, gerçek-somut bir emperyalist zincirdir ve "toplumsal formasyonlardaki kapitalist üretim tarzının yeniden üretiminden ne daha fazla, ne de daha az bir şeydir... (dünya düzeyi) bu zincirin halkaları ile -toplumsal formasyon- birlikte bu sürecin gerçekleştiği yeri oluşturur." (50) Bu ayrımlarda temel görüş, Poulantzas'nın sınıfların yapısal belirlenmeleri savını koruması yanı sıra sınıf mücadelesine verdiği önemdir. *Sınıf mücadelesi*

(*) Aksi belirtilmediği sürece Poulantzas'ya ilişkin tüm alıntılar (1975a) yapıtındandır.

(17) Poulantzas'ın hiç sözünü etmemesine karşın zincir mecazı istenilmeyen bir ilişkidir. Nedeni doğrusal olmasıdır. Bir halkasının olmaması zinciri koparır ki, emperyalist zincir için böyle bir durum söz konusu değildir. Bu nedenle, anılan nosyonun, dünya ekonomisi, dünya sistemi gibi farklılaşmamış formülasyonlara göre bir ilerleme sayılmasına karşın yetkin bir kavramsallaştırma olduğu söylenemez.

üretim tarzlarında değil, toplumsal formasyonlarda geçerlidir:

"Hiçbir üretim tarzı, saf biçimiyle varolamaz, kendini yeniden üretemez ve tarihsel olarak dönemleştirilemez. Tarihin motoru toplumsal formasyonlardaki sınıf mücadelesidir; bu toplumsal formasyonlar tarih sürecinin varoluşunun birer ürünüdürler." (23) Poulantzas'nın yaklaşımının ayrımlılığının anahtarı, üretimden çok *yeniden üretimin* vurgulanmasındadır.

Bu formülasyonları değerlendirmek kolay değildir. Çünkü özellikle Poulatzas'nın kuramı, söz konusu formülasyonlar üzerine inşa edilmemiştir. Titizliğin önemli olduğu kuşkusuz doğrudur; ancak bu kavramların Poulantzas'nın çözümlemesinde gerçekte ne ölçüde kullanıldığı açık değildir. Bu saptama özellikle, yararlılığını yitiren ve önemsiz bir rol oynamaya başlayan "üretim tarzı" kavramı için geçerlidir. Diğer yandan, Poulantzas'nı haklı olarak, sınıf mücadelesine ve ekonomi yanında politik ve ideolojik belirleyicilere verdiği önem, onu burada tartıştığımız diğer yazarlardan ayırmaktadır.

Poulantzas, kapitalizmin farklı bir evresi olarak ele aldığı emperyalizmi üç aşamaya ayırmaktadır. Emperyalist evreyi yarışmacı evreden ayıran belirleyici özellik, sermaye ihracının meta ihracatına egemen olmasıdır. (Her iki durumda da ihraç edilen bir şey değil, toplumsal ilişkilerdir.) Emperyalist zinciri ortaya çıkaran bu özelliktir. Daha önce toplumsal formasyonlar arasında, ya saf dışsal ilişkiler, ya da doğrudan sömürgecilik ilişkisi vardı.[18] Emperyalizmin üç evresi sırasıyla geçiş, yerleşme ve günümüz evreleridir. Poulantzas'nın makalesinin konusunu oluşturduğu için burada sadece emperyalizmin günümüz evresini tartışacağız.

Sermaye ihracı, kâr oranının düşüş eğilimine karşı bir tepkidir. Günümüz evresini daha öncekilerden ayıran özellik, söz konusu buhrana karşı alınan önlemlerin farklılığında yatar. Daha önceleri kâr oranının düşüş eğilimi "hammaddelerin denetimi ve pazarın genişletilmesi ile önlenmeye çalışılırken şimdi esas tepki emperyalist tekelci sermayenin, emeğin doğrudan sömürüsündeki, her görece üstünlüğü değerlendirme biçiminde olmaktadır." (62) Diğer bir deyişle, emperyalizmin günümüz evresini belirleyen, verimliliği oldukça yükselmiş olan emeğin yoğun sömürüsüdür. Emperyalizmin günümüzde aldığı biçimi belirleyen işte bu çözümdür; yani, ileri ülkelerde yapılan doğrudan sanayi yatırımının yüksek düzeylere ulaşması (Amin'in merkezdeki öz-merkezli gelişmesi) ve sermayenin çokuluslu şirketlerde merkezileşmesi ve yoğunlaşmasıdır.

Çağdaş emperyalizm gerçekleri söz konusu olduğunda, Poulantzas, Amin ve Palloix'nın anlattıklarına yeni bir şey eklemez. Görüşleri özellikle, Palloix'nın belirttiklerine oldukça yakındır. Bu nedenle anılan gerçekleri burada yinelemeyeceğim. Ancak belirtilmesinde yarar gördüğüm bir nokta, Poulantzas'ın Palloix gibi "yeni işbölümü"nü vurgulamasına karşılık bunun oynadığı rolün Poulantzas'da çok daha farlı olmasıdır. Palloix'ya göre işbölümü kapitalist üretim ilişkileri ile aynı şeydir ve etkenliklerin dağıtılması işlevini değer yasası üstlenir. Poulantzas'nın açıklamaları ise farklıdır. Burada Poulantzas'nın üretim ilişkilerinden ne anladığını ayrıntıları ile açıklayacak kadar yerimiz

(18) Kuşkusuz birisinin başat olması koşuluyla tüm bu evre ve aşamalar birlikte varolabilirler.

yok (Bkz: 18-21, 58-62; yine bkz: Balibar, 1970; Bettelheim 1975, Hindess ve Hirst, 1975). Ancak sorunun bir yönü tartışılabilir. Poulantzas'ya göre emperyalist işbölümü kâr oranındaki düşüşe bir tepkidir. Bu nedenle, işbölümü her şeyden önce, artık değerdeki dönüşümlerle, doğrudan üretim ilişkileri ile ilintilidir. Daha da önemlisi sınıf mücadelesinin sonuçlarından ve belirleyicilerinden birisidir. Benim yukarıdaki bölümlerde Wallerstein, Amin ve Palloix'nın üretim tarzını kavrayış biçimlerine karşı aldığım tavır, Poulantzas'nın yaklaşımı ile uyum içindedir.

Sınıf mücadelesinin Poulantzas'nın çözümlemesinin merkezinde yer aldığını vurguladım. Bu onun dönemleştirmesi için de geçerlidir. "Kapitalizmin genişletilmiş yeniden üretimindeki temel özelliklere bakarak ayırmaya çalıştığım evreler, sınıf mücadelesinin tarihsel sonuçlarıdır." (44) Buradan çıkartılacak önemli bir sonuç, sınıfların doğası ve yapısının ve olası sınıf ittifakları ve stratejilerinin dönemlere göre değişeceğidir. Kuşkusuz bu oluşum farklı üretim tarzlarının başat olduğu toplumsal formasyonların geçiş dönemlerinde açıkça görülebilir. Örneğin, feodalizmden kapitalizme geçişte, toprak sahipleriyle serfler arasındaki sınıfsal yapı, yerini burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişkiye bırakmıştır. Ancak bu durum, kapitalizmin yani, aynı bir üretim tarzının farklı aşama ve evreleri için de geçerlidir. Poulantzas'nın çözümlemesindeki amaç, sınıf mücadelesinin yapısal koşullarında ortaya çıkan bu değişmeleri açıklamaktadır. Örneğin, emperyalist evre komprador burjuvazi, milli burjuvazi, yeni küçük burjuvazi ve işçi aristokrasisi gibi yeni kategoriler yaratmıştır. Politik stratejiler bu kategorilerin nasıl anlaşıldığına göre farklılık gösterecektir. Emperyalizmin günümüz evresi ise, diğer sonuçların yanı sıra, Poulantzas'nın "iç burjuvazi" dediği bir yeni fraksiyon yaratmıştır. Ulus devletlerinin günümüzdeki politik yapısına ilişkin sorunların arkasında bu yeni fraksiyonun varlığı yatar.[19]

Anımsanacağı gibi, emperyalizmin günümüz evresinin özelliği, emeğin doğrudan yoğun sömürüsünü sağlamak için doğrudan sermaye yatırımıdır. Böylece, (ABD sermayesi egemenliğindeki) emperyalist zincirin üretim ilişkileri her bir ulusal toplumsal formasyon tarafından (portfolyo yatırımdan doğrudan yatırıma geçişe uygun düşen bir kategori olarak) *içselleştirilmiştir.* Bu içselleştirme iç burjuvazi denilen yeni kategori aracılığıyla olur. İç burjuvazinin (komprador burjuvaziden farklı olarak) kendi iç ulusal sanayi temeli vardır, ancak bu kesimin yeniden üretimi (milli burjuvazinin tersine) ABD sermayesinin yeniden üretiminin bir uzantısıdır. Bunun sonucu, iç burjuvazinin içsel olarak eklemlenememesidir: Bu fraksiyonun iç çelişkileri, hem başat sermayenin, hem de, kendisinin iç çelişkilerini içerir. Bir başka anlatımla, bu fraksiyonun yapısı konjonktüreldir. Bu nedenle de, iç burjuvazi ne ulusal bağımsızlık mücadelesi için ve ne de ABD sermayesinin ülke yapısını alt üst etme politikası için güvenilir, istikrarlı bir temel oluşturamaz. Yine de bu burjuvazi, kapitalist üretim tarzının yeniden üretiminin sağlandığı yerin, düğüm noktalarını ulusal toplumsal formasyonların oluşturduğu emperyalist zincirde ol-

(19) Bu kavramların kullanılması ile emperyalizme geçiş aşamasında faşizmin somut bir çözümlemesi için bkz: Poulantzas (1974). Günümüz evresindeki somut durumun çözümlemesi için bkz: Poulantzas (1975b).

ması nedeniyle, konjonktürde önemli rol oynarlar. (Bkz: Poulantzas, 1975b. Bu yapıtta Portekiz, İspanya ve Yunanistan'da diktatörlüğün alt edilmesinde anılan fraksiyona büyük bir önem atfedilmiştir.)

Hemen belirtmek gerekir ki, Amin ve Palloix'nın tartıştığı kavramlar burada dönüştürülmüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan örneğin, öz, merkezlilik veya yeni işbölümü artık basit birer ekonomik terim değillerdir. Sınıf mücadeleleri ve sınıf yapısı içinde kavrandıkları için bu terimler artık yeni bir politik içeriğe kavuşmuşlardır.

Proletarya (ve de küçük burjuva) için, mücadelelerinin amacını uluslararası temelin oluşturduğu doğru tanısı, bugün her zamankinden daha da geçerli olmasına karşın, "hâlâ mücadelede geçerli olan ulusal biçimdir." (78) Özellikle, "Avrupa'da halk kitlelerinin kendi burjuvazilerine karşı yaptıkları mücadele temeldir." (88) Gerekçe ise açıktır. Kapitalizme karşı yapılan mücadele, bağlantılarını ulusal toplumsal formasyonların oluşturduğu emperyalist zincir biçimini alan, kapitalizmin yeniden üretimine karşı yapılan mücadele demektir. *Her ne kadar kapitalizm günümüzde dünya düzeyinde anlamlı ise de, bu kendisini, tek bir toptan evrinden çok, birbiriyle ilişkili ulusal gelişmelerde yansıtmaktadır.* Dünya düzeyi, ulusal bağlantıların özelliklerinin bir belirleyicisi olarak ortaya çıkar. Ancak, bu özelliğin yapısından dolayı (en azından Avrupa'da) bir ulusal bağımsızlık mücadelesi anlamlı değildir, çünkü Avrupa'nın anılan özelliği böylesi bir mücadelede müttefik olamayacak bir iç burjuvazi yaratmıştır.

Poulantzas ulus ile devlet arasındaki bağlantının değişmez olduğu görüşünde değildir. (78-80) Ancak örneğin, temelini Ortak Pazar'ın oluşturduğu gelecekteki bir Avrupa Birleşik Devletleri türünde "süper uluslara" doğru bir eğilim olduğu kanısında da değildir. "Karşı karşıya olduğumuz, uluslarüstü bir yeni devletin ortaya çıkışından çok, ulusal devletlerin temelini oluşturan ulusal birliğin parçalanmasıdır..." (80) Bu bakımdan yakın zamanda tanık olduğumuz bölgesel hareketlerin yeniden canlanması (Poulantzas'nın atıfta bulunduğu örnekler Brittany, Bask ülkesi, Acquitaine ve bunlara ek olarak İrlanda, Lübnan, Kıbrıs ve "kabileciliğin" etkilediği Üçüncü Dünya ülkeleridir) sermayenin uluslararasılaşması ile ilintili konular olarak görülmelidir. Bu gelişmeler proletarya mücadelesinin ulusal biçimini etkileyecektir.

ÖZET VE SONUÇLAR

Bu makalede farklı yazarların kavramsallaştırmalarının genel bir değerlendirmesi ve eleştirisini sundum. Bu bölümde çözümlemenin en önemli özelliklerini, yani kapitalist üretim tarzını, dönemleştirmeyi, üretim ilişkilerinin, işbölümünün ve sınıf mücadelesinin günümüzdeki durumunu, her bir yazarın nasıl ele alındığını özetleyin bir karşılaştırma yapacağım. Bundan önce bir noktayı vurgulamak gerekiyor. Ben bu yazarların tümünü (en az Poulantzas'yı) sınıf mücadelesine yaklaşımları açısından eleştirdim. Sanırım, tartışma için bu en uygun alanı oluşturuyor. Ancak bu saptamam, söz konusu görüşlerden her birisinin emperyalizmin gerçeklerini açıklama sorununa getirdikleri katkıları küçümsediğim anlamına gelmemelidir. Bu açıdan, her üç araştırmacı da çok büyük katkılarda bulunmuşlardır ve yapıtları bu alanda yapılan en önemli çalışmalardır.

Bu tartışmadan amaçladığım, artan bir biçimde üretim ilişkileri olarak kavranmaya başlanan, kapitalist üretim tarzını anlamaktır. Wallerstein kapitalizmi sadece bir dolaşım türü olarak görür. Kapitalist üretim pazar için yapılan bir üretimdir. Bu nedenle yapabileceği tek ayırım da dünya ekonomisi ile onun dışsal bölgeleri arasındaki ayırım olmaktadır. Toplumsal formasyonun bir üretim tarzları birleşimi olduğu fikrine bile yabancıdır. Amin de kapitalizme pazar için yapılan üretim olarak bakar. Gerçekten de Amin merkezde "saf" ve "kendine özgü" bir kapitalist üretim tarzının varlığından söz eder. Ne Amin ne de Wallerstein üretim ilişkileri sorununa ciddi bir biçimde değinirler. Palloix böyle bir girişimde bulunur. Ancak o da, üretim ilişkilerini teknik işbölümü ile özdeşleştirmesi nedeniyle yine pazara yöneldiği için bunu başaramaz. Kapitalizmi üretim açısından ele alan sadece Poulantzas'dır. Ancak tartışmasının son derece soyut bir düzeyde kaldığını kabul etmeliyiz. Bu soyutluk, kapitalist üretim tarzından üretim ve dolaşım evrelerinin karmaşık eklemlenmesinden kaynaklanıyor olabilir, (Gerstein, 1975) Bu alanda, ne yazık ki, belirsiz olmak gibi bir sorunla karşılaşıyoruz.

Sınıf mücadelesi üretim ilişkileri denizinde demir aldığı için sadece Poulantzas'nın çözümlemesinde sınıf mücadelesinin bütünleştirilebileceğini umuyorum.

Amin ve Palloix politik düzey tartışmasından dahi söz etmezler. İlgilendikleri gerçekliğin yeterli gerekçelerini salt ekonomik düzeyin incelenmesiyle elde edilebileceği kanısındalar gibi görünüyor. Bu düzeyde ortaya çıkarttıkları süreçler, kuşkusuz, önemli bulgulardır; ancak bunların varolduğu kuramsal işleyiş yetersiz kalmaktadır. Bu konuda Wallerstein'ın çözümlemesi farklılık gösterir, çünkü geliştirdiği dünya ekonomisi şemasında devlet önemli unsurlardan birisi olarak yer alır. Yine de Wallerstein'ın ekonomizmi, onun araççı devlet görüşünde gözlenebilir. Bu görüşe göre devlet, her aşamada çıkarlarının tam bilincine sahip bir yönetici sınıfın emrinde olan bir araçtır. Poulantzas sınıfların yapısal belirlenmesi görüşünden yola çıkan çözümlemesinde sınıf mücadelesinde önemli yer verir.

Yazarların her biri, kapitalist üretim tarzının farklı dönemlerdeki genişlemesi için farklı nedenler göstermektedir. Bu alanda Wallerstein'ın diğer üç yazarla karşılaştırmak oldukça güçtür, çünkü o diğerlerinden farklı olarak Marksist çerçeveye bağlı değildir. Wallerstein, merkezin, kapitalist dünya ekonomisinin ta başından beri, "eşitsiz değişim" mekanizması aracılığı ile, çevreyi sömürdüğü görüşündedir. Ancak, merkez bunu ne dünya ekonomisi düzeyinde ve ne de merkez alt yapısında kapitalist üretim tarzının bu zorunluluğu olarak yapar. Bu sömürü eşitsiz gelişme yasası nedeniyle olur. Wallerstein kâr oranının düşme eğiliminde sadecekapitalist dünya ekonomisinden sosyalist dünya ekonomisine geçişe yol açacak çelişkilerden söz ederken gönderme yapmaktadır.

Amin baskı ve zoru, eşitsiz değişim ve ilkel birikim kapsamına alır. Ona göre, bu, kapitalist üretim tarzının kuruluşu için zorunludur. Ancak, yarışmacı kapitalizm döneminde, değişim eşitsiz değildir. Bu dönemde, değerleri eşit metaların birbirleriyle değişimi geçerlidir; çevrenin merkez tarafından sömürüsüne "ara verilmiştir". Nihayet, emperyalist evrede, merkez çevreyi, çevre de ücretlerin düşük tutulmasını temel alan eşitsiz değişim yolu ile, yeniden sömürmeye başlar. Bu sömürü, merkezde kâr oranlarının düşme eğiliminin önlenmeine yardımcı olur, ancak bu açıdan ikincil bir öneme sahiptir ve hatta gerekli bile olmayabilir.

Palloix'a göre kâr oranı yarışmacı kapitalizm döneminde düşme eğilimi göstermiş ve eşitsiz değişim bu eğilimin önlenmesine yardımcı olmuştur. Emperyalist dönemde ise kâr oranında bir düşme eğilimi görülmez. Bu, kapitalizmin çelişkilerinden arındığı anlamına gelmez. Yeni emperyalist işbölümü ile aşılan yeni çelişkiler ortaya çıkar. (Palloix bunların yapısı konusunda belirsizdir, daha çok hiç eleştirmeden Baran ve Sweezy'nin çalışmalarını temel alır.)

Poulantzas'nın görüşü her ikisinden de farklıdır. Ona göre kapitalist üretim tarzında kâr oranı her zaman düşme eğilimi gösterir. Emperyalist evrede bu eğilim emperyalist zincirin varlığı sayesinde önlenir. Günümüz evresinde ise buna yeni emperyalist işbölümünü temel alan verimli emeğin aşırı sömürüsü de eklenir.

Dört yazar arasında hiç olmazsa çarpıcı bir anlaşma noktası vardır. Hepsi de çözümlemesinde işbölümüne çok önemli bir yer verir. Dünya düzeyinin bölgelere ayrılmasında işbölümü ayırıcı bir nitelik oluşturur. Daha da ötesi işgücünün dünya ekonomisinin farklı bölgelerine dağılımı olarak görülen işbölümü, kapitalist üretim tarzının çelişkilerine ve sorunlarına karşı bir çözümdür. En karmaşık formülasyon Palloix'nınkidir. Palloix'nın belirli aktivite türlerinin ardarda başat ülkelerden boyunduruk altındaki ülkelere aktarılması nosyonu, Amin ve Poulantzas'nın daha az gelişmiş formülasyonlarına benzemektedir. İlginçtir ki bu yapı, Wallerstein'ın çözümlemesinde de temel bir rol oynar. Ancak Wallerstein'da çelişki kavramı olmadığından, o bunu belirli aktivitelerin merkezden dışlanması biçiminde görmez. Daha da ötesi, yerleşme durumunda olan "yeni işbölümü"nün biçimi konusunda, bir görüş birliğine varılmış gibi görünmektedir. En genel ifadesi ile, merkezdeki etkenlikler (aktiviteler) yüksek teknoloji ve ileri teknikler kullanılırken, çevreye (ve Poulantzas'a göre diğer metropollere) "klasik" kapitalizmin sanayileri bırakılacaktır. ABD'de bol miktarda uzmanlaşmamış düz işçi olduğu için, bir eğilim olarak bile düşünülse, ilk bakışta bu durum biraz tuhaf gibi görünmektedir. Ancak, emperyalizmin günümüz evresinde işbölümünün biçimi konusundaki benzer görüşbirliği veri alındığında, kuşkusuz, bu durumun ayrıntılı bir incelemesi yapılmalıdır.[20] Açıktır ki bu soruya bulunacak yanıt ABD'de sınıf mücadelesinin yapısı bakımından çok önemli sonuçları da beraberinde getirecektir. Özellikle, *başka yerlerde olduğu gibi ABD'de de sınıf yapısı ve sınıf mücadelesini, tümüyle içsel olarak çözümlemek, artık olanaklı değildir.*[21]

Burada bir uyarıda bulunmalıyım. Daha önce de belirttiğim gibi bu yazarlar işbölümünü teknik yönü ile ele almak eğilimindedirler. Poulantzas bile bu yaklaşımdan tümüyle kaçamamaktadır. Ayrıca, onun, teknik yönün nasıl olup da toplumsal bir içerik kazandığına ilişkin formülasyonu, şimdilik pek açık da değildir. Bu temel soru konusunda bir ilerleme sağlanabilmesi için bu sorunun çözülmesi gereklidir.

Son olarak yazarların çağdaş politik mücadeleler konusundaki değerlendirmelerine değineceğiz.[22] Wallerstein bu konuda oldukça mekanik bir görüşe sahip. Hem kapitalist dünya ekonomisi, hem de sosyalist dünya sistemi, dünya ölçeğinde bütünlükler olduğu için birisinden diğerine geçiş mekanizması dünya ölçeğinde olmalı ve her yerde aynı zamanda gerçekleşmelidir. Buna sosyalizmin kökenine ilişkin büyük patırtı kuramı denilebilirdi. Kuşkusuz, Wallerstein tutarlı davranmakta kapitalizmin kökenine ilişkin kuramının aynısını savunmaktadır. Bu görüşüyle uyumlu biçimde, bölgesel eylemleri, dikkatleri dünya sisteminden başka yerlere çeken olumsuz eylemler olarak değerlendirmektedir. (Ancak farklı bir görüş için bkz: Wallerstein 1976). Amin, Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilgili olarak "bağımsız gelişme" için bağımsızlık mücadeleleri öneriyor. Böylelikle de ulusal burjuvaziye ilerici bir rol yüklüyor. Gerçekten de, araştırmasının tüm yapısı incelendiğinde Amin'in bu sınıfa liderlik rolü verdiği görülmektedir; aksi takdirde "bağımsız gelişme"nin içeriğinin ne olduğu anlaşılamamaktadır. (Bkz: Oliver, 1975a, b) Amin bu mücadelelerin merkez ülkeleri etkileyeceğini ve bu şekilde dünya ölçeğinde sosyalizme geçileceğini ileri sürmektedir. Poulantzas'a göre de, ulusal biçim sosyalizm için mücadelenin bir özelliğidir. Ancak bu mücadele iç burjuvaziye *karşı* yapılmalıdır, onunla ittifak halinde bir mücadele *yapılamaz.* Poulantzas, bölgesel hareketleri sistemden kopuş sağlayan ve proletarya mücadeleleri ile ittifak kurma olasılığı olan eylemler olarak görmektedir. Yazarlardan hiçbirisi dünya düzeyi açısından ABD'deki sınıf mücadelelerinin çözümlemesini yapmamaktadır. Bu ise, yerine getirilmesi gereken çok önemli bir görev olarak durmaktadır.

(20) Braverman (1974) ile karşılaştırma çarpıcıdır. Braverman ABD ile sınırlı tuttuğu çalışmasında, bu ülkede yapılan işlerin çoğundaki beceri gereksinimlerinin azaltılması sürecini gösterir. İki görüş arasındaki farklılık uzlaştırılmalıdır.

(21) Bu hataya düşen yeni bir girişim için bkz: Friedman (1975).

(22) Palloix'nın, teknisyen yaklaşımı sonucu, bu konuda söyleyecek hiçbir şey yoktur.

KAYNAKÇA

Althusser, L., (1972), "Reply to John Lewis (Self-Criticism)", *Marxism Today*, Oct., 310-18' Nov. 343 - 49.

Amin, S., (1973), *Le developpement inegal*, Paris. (1974a), *Accumulation on a World Scale. A Critique of the Theory of Underdevelopment*, N.Y. (1974b), "In Praise of Socialism", *Monthly Review* 29(4), Sept., 1 - 16. (1974c), "Accumulation and Development: A Theoretical Model", *Review of African Political Economy* 1, Aug. - Nov., 9 - 26. (1975a), "Toward a Structural Crisis of World Capitalism", *Socialist Revolution* 5(1), April, 7 - 44. (1975b), "Mise au point", *Les Temps Modernes*, 349-50. August-Sept., 367-69. (1975c), "Response to Jonah Raskin", *Monthly Review* 27(6), Nov., 55 - 9.

Anderson, P., (1974), *Passages from Antiquity to Feudalism*, London.

Balibar, E., (1970), "The Basic Concepts of Historical Materialism", in Althusser, L. and Balibar, E., *Reading Capital*, London, 1970.

Bettelheim, C., (1972), "Theoretical Comments" Emmanuel (1972, 271-322. (1975), *Economic Calculation and Forms of Property*, N.Y. içinde.

Bodenheimer, S., (1970), "The Ideology of Developmentalism: American Political Science's Paradigm-Surrogate for Latin American Studies", *Berkeley Journal of Sociology*.

Braverman, H., (1974), *Labor and Monopoly Capital*, N.Y.

Bukharin, N., (1973), *Imperialism and World Economy*, N.Y.

Cockcroft, J., Frank, A., and Johnson, D., (1972), *Dependence and Underdevelopment, Latin America's Political Economy*, Garden City.

Emmanuel, A., (1972), *Unequal Exchange*, N.Y.

Frank, A., (1969a), The Sociology of Development and the Underdevelopment of Sociology," *Latin America: Underdevelopment or Revolution*, N.Y., 1969, 21-94 içinde, yine Cockcroft *et al.* (1972), 321-98. (1969b), *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, N.Y. içinde.

Freedman, F., (1975), "The Internal Structure of the American Proletariat: A Marxist Analysis", *Socialist Revolution* 5(4), Oct.-Dec. 41-83.

Gerstein, I., (1975), "Production, Circulation and Value: The Significance of the Transformation Problem in Marx's Critique of Political Economy", (unpublished).

Hindess, B. and Hirst, P., (1975), *Precapitalist Modes of Production*, London.

Latin American Perspectives, (1974), 1(1), Spring. (1975), 2(1), Spring.

Ocampo, F. and Johnson, D., (1972), "The Concept of Political Development" Cockcroft *et al.*, (1972), 399 - 424.

Olivier, J., (1975a), "Afrique, qui exploite qui? " *Les Temps Modernes*, 346, May: 347, June. (1975b), "Reponse a une mise au point", *Les Temps Modernes*, 353, Dec., 935-36.

Palloix, C., (1971), *L'economie mondiale capitaliste*, Paris, (1973), *Les firmes multinationales*, Paris. (1975a), *L'economie mondiale capitaliste et les firmes multinationales*, Paris. (1975b), *L'internationalisation du capital. Elements critiques*, Paris.

Poulantzas, N., (1975), *Fascism and Dictatorship*, London. (1975a), "The Internationalization of Capitalist Relations and the Nation State", *Classes in Contemporary Capitalism*, London. (1975b), *La crise de dictatures, portugal, grece, espagne*, Paris, içinde.

Raskin, J., (1975), "In Praise of Socialism: An Exchange", *Monthly Review*, 27(6), Nov., 52-5.

Szentes, T., (1973), *The Political Economy of Underdevelopment*, Budapest.

Wallerstein, I., (1974a), "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis", *Comparative Studies in Society and History*, 16(4), Sept., 387-415. (1974b), *The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European Economy in the Sixteenth Century*, N.Y. (1976), "Luanda is Madrid", *The Nation*, 22(1), Jan. 3 - 10, 12 - 17.

GERSTEIN'A YANIT

Samir Amin

Çeviren : Melih ERSOY

Benim ilgi alanım her zaman, bir dünya sistemi olarak kapitalizm olmuştur. Kapitalizmin dünya ölçeğinde gelişmesini, hiçbir zaman, salt kapitalist üretim tarzının coğrafi gelişmesi olarak almadım veya sisteme bağlı çeşitli ulusal oplumsal formasyonların saf "kapitalist formasyonlar"dan oluştuğunu ve bunlar arasındaki "eşitsizliğin" olgunluk düzeylerinden kaynaklandığını düşünmedim. Tersine, doğrusal gelişme yaklaşımının (Rostow tipi), Marksist olmadığını savundum. Dünya kapitalist sisteminin, merkezi egemen formasyonlar ile baskı altındaki çevre formasyonlarından meydana gelen heterojen bir yapı oluşturduğu konusunda israr ettim. Bu çerçevede sınıf çelişkileri ve ittifaklarının kendi dar "ulusal" sınırları içinde çözümlenemeyeceğini, dünya ölçeğinde kavranmaları gerektiğini ileri sürdüm. Kanımca uluslararası (eşitsiz) işbölümü, bu sınıf çelişki ve ittifaklarının dünya ölçeğinde işleyişinden kaynaklanmaktadır.

Bu gerçeğin doğru anlaşılmasının Marksizm için temel olduğu konusunda hiçbir kuşkum yok. Sadece ve sadece bu temelden yola çıkılırsa çağdaş tarihin en azından son yüzyılının iki temel özelliğinin anlamı kavranabilir: 1- Merkezlerdeki "sosyal demokrat" sınıf ittifakları ve 2- Çevredeki ulusal bağımsızlık hareketlerinin "çelişkili doğası" (yani bu hareketin, kapitalizmin hem gelişmesinin ve hem de buhranının bir ifadesi olduğu gerçeği - dünya ölçeğinde sosyalist devrim). Bu, benim "eşitsiz gelişme kuramımın" başlangıç noktası oldu (çevreden başlayan bir sosyalist devrim).

Emperyalist sistemin gelişmesini incelerken şunu gözlemledim: Emperyalist sistem farklı ve eşit olmayan işbölümü örnekleri gösteren "evreler"den geçmiş ve bu evrelere uygun düşen farklı uluslararası sınıf ittifakları oluşmuştur. (Basitleştirirsek: 1- Erken emperyalist dönemin esas müttefikleri olarak, "feodaller ve kompradorlar"; 2- Çağdaş emperyalizmin esas sınıf müttefiki olarak, "milli burjuvaziler" - özel ve devlet.) Bu olgu benim, birinci evreden ikinciye geçişi, dünya ölçeğinde sınıf mücadelesinin bir sonucu olarak (bu mücadele sosyal demokrat ittifakı ve milli kurtuluş savaşlarını da içerir) çözümlememe yol açtı.

Kendi çalışmamda bu temel noktaların ele alındığı bazı sayfalardan alıntı yapabilirim. Örneğin şöyle yazdım:[1]

"Her zaman olduğu gibi, çıkış noktam emperyalizmdir. Sermayenin merkezileşmesi tekelci evreye ulaştığında, sermayeye uluslararası hareketlilik sağlayarak, sınıf mücadelesi koşullarını kökten değiştiren yeni bir boyut kazandırdı. 19. yüzyılda sermaye, hemen tümüyle, ulusal temelde gelişmek zorundaydı. -Büyük ölçüde, uzun tarihsel gelişmenin ürünü olan- üreticilerin üretim araçlarından ayrılması, büyük sayılarda ve belirli mekânlarda yoğunlaşan işçi sınıfının oluşumunu olanaklı kıldı. Aynı zamanda yedek sanayi ordusundan proleterler temini gittikçe güçleşmeye başladı. Çünkü, ya kırsal kesimdeki emek gücü hemen tümüyle emilmişti (İngiltere), ya da, proleter devrimci eylemi karşısında burjuvazi köylükle ittifak kurarak bu kesimin hızla topraktan kopmasını önledi (Fransa). Böylece koşullar, denetimsiz kapitalizmin, adım adım sosyal kapitalizme dönüşümü için uygun hale geldi; yeni kazanılan politik haklar, sendikacılık ve ücret artışları yüzyılın sonuna doğru yaygınlaştı. İşçi sınıfının bu kazanımları bir yandan, devrim tehlikesinin azalmasına yardımcı olurken; diğer yandan da, sermayenin farklı sektörleri arasındaki yarışmayı keskinleştirdi, teknik ilerlemeyi hızlandırdı ve pazarı genişletti.

Sermayenin egemen kesimi -tekeller-, dünya ölçeğinde yeni bir strateji uygulamaya başladılar. Bu stratejinin temelinde dışsal büyüme ve dünya ölçeğinde boyunduruk altına aldığı işçilerin sistemli bölünmesi yatar. Tekelci sermaye, metropoldeki proletaryanın her bir zaferini, yeni bir dışsal yayılma ile karşıladı; sömürgelerde ve bağımlı ülkelerde sermayenin bu kesimi 1- Proletaryayı artan ölçülerde aşırı sömürüye tabi tuttu; 2- Köylülüğü formal hâkimiyeti altına alarak, onlardan, sürekli büyüyen mutlak artık değer koparttı; 3- Açık, gizli ve potansiyel biçimleriyle yedek sanayi ordusunun -hem mutlak hem de görece olarak- sürekli büyümesini sağlayacak koşulları yarattı. Böylelikle, emperyalist hâkimiyet, sosyalizmin yükselen güçleri için yeni perspektifler açtı; ulusal bağımsızlık hareketinin, dünyanın sosyalist dönüşümü için yapılan mücadele ile bütünleşmesine yol açtı.

Emperyalist kapitalizm, kanatlarından birisini korurken, diğerini zayıflatmaktadır. Çünkü kapitalizmin tüm çelişkileri sürmekte ve büyümektedir; sermaye içsel olan bu çelişkilerden 'kurtulamaz'. Ancak bu çelişkilerin yer aldığı coğrafi alan, -farklılaşmış olan- tüm dünyayı kapsama eğilimindedir. Söz konusu çelişkilerin etkileri emperyalist merkezlerde hafiflediği ölçüde, çevrede orantısal olarak keskinleşmektedir. Marx'ın ortaya attığı birikimin temel yasası geçerliliğini her zamankinden daha fazla korumaktadır. Ancak, yasanın doğruluğu artık, salt ileri kapitalist ulusların incelenmesi ile kanıtlanamaz; çünkü çelişkilerin ağırlık merkezi çevreye kaymış bulunmaktadır.

Emperyalizm, kapitalizmin metropol merkezlerdeki işleyiş biçimini temelinden değiştirdi. Merkezde verilen 'tavizleri' olanaklı kılan, çevrenin emperyalist soygunu olmuştur. Merkezde, geçen yüzyılda sağlanan görece yüksek büyüme hızlarına ulaşmada, emperyalist yağmanın önemli ölçüde katkısı olduğu açıktır. Bu 'yüksek' büyüme hızları,

1- Bu alantılar benim Beaud, Bellon ve François'nin **Lire Le capitalisme** (Paris: Antropos, 1975) adlı yapıtındaki (yakında İngilizce çevirisi **Monthly Review** tarafından yayınlanacaktır) sunuşumdan yapılmıştır.

merkezlerde 'tam istihdam' eğilimini güvenceye almıştır. Bu da, ücretlerin verimlilik artışlarına koşut olarak artmasını olanaklı kılarak *ekonomik* sınıf mücadelesi için uygun nesnel koşulları yarattı. Bu koşullar altında sağlanan ekonomik mücadelenin başarısı, işçi sınıfı içinde sosyal demokrat etkiyi güçlendirerek, emperyalist yağmanın sürdürülmesinde ortak bir nesnel çıkar oluşturdu."

* * *

"Tekelci sermaye, verilen tavizleri başka yerlerden elde edilecek artık kârları ile karşılayabildiği için, bu stratejiyi benimser. Gerçekte, eğer gerçek ücret artışları verimlilik artışlarına koşut olarak artarsa artık değer oranı sabit kalır (aslında kapitalist üretim tarzının eğilimi bu oranı artırmak yönündedir), bu ise, kâr oranının düşmesi olası eğilimine yol açar. Bu bakımdan, tekelci sermaye bu tavizlere, ancak toplam kâr oranını, çevredeki emeğin sömürülmesi ile sağlanan artık kârları ile artırabildiği için rıza gösterir. Bu artık kârları, bir yanda emperyalist merkezlerde elde edilenden daha yüksek bir görece artık değer üreten emeğin doğrudan sömürüsü, diğer yandan da dolaylı olarak egemenliği altında tuttuğu üreticilerin emeğinden elde edilen mutlak artık değerden kaynaklanmaktadır. Buna, bir de, doğal kaynakların yağmalanması, yani emperyalist merkezlerde olduğundan daha düşük gelir elde edildiği koşullarda sömürülmeleri eklenmelidir. Kim hâlâ son yirmi beş yılın korunmalı büyümesinin neredeyse bedava sağlanan petrolle temellendiğinden kuşku duyabilir?

Muhakkak ki bu yeni durum, Makyavelci amaçlarla tek yanlı olarak sermaye tarafından tasarlanmış bir stratejiden kaynaklanmaz. Tam tersine, bu bir savunma stratejisidir; sermayenin Batıda işçi sınıfının kazanımlarına karşı verdiği bir yanıttır. 19. yüzyılın büyük bir bölümü boyunca burjuvazi devrim korkusu ile taciz edilmiştir. (Bir hayalet -komünizm hayaleti- sık sık Avrupa'ya uğruyor.) İngiliz Şartizmi'nden Paris komününe kadar Avrupa proletaryasının birbirini izleyen devrimci hareketleri, bu dönemin tarihine damgasını vurmuştur. Bu nedenle burjuvazi biçimsel bile olsa, politik demokrasiyi kurumsallaştırma lüksünü benimseyemezdi. Yüzyılın sonuna doğru Avrupa proletaryasının ekonomik kazanımlar ve politik demokrasi için verdiği iki yönlü mücadele, kapitalizmin kaderini belirleyecek denli önemli sonuçları da beraberinde getirmişti. İşte tam da bu dönemde emperyalist perspektif ortaya çıktı."

* * *

"Çevrede nesnel koşullar, tam anlamıyla, stratejik olarak sosyalizme uygundur. Ulusal bağımsızlık için mücadele, bu bağımsızlığa ancak proletarya önderliğindeki geniş bir cephe ile ulaşılabileceği anlamında, dünyanın sosyalist dönüşümünün bir parçası olmuştur. Çevredeki nesnel koşullar, -hem üstyapı ve hem de ekonomik temel düzeylerinde- proletaryanın, sömürülen geniş köylü kitleleriyle geri dönülmez bir ittifak kurarak, küçük burjuvaziyi kazanıp, orta kesimi tarafsızlaştıracak bir popüler çoğunluk oluşturabileceği ve bu çoğunluğun özerk ve önder bir gücü olabileceği ortamı sağlamaktadır. Devrimci sol kesim, burada merkezde olduğu gibi yalnız değildir; tam tersine yalnız bırakılabilecek olan emperyalizm ile yerel ortaklarıdır.

Kuşkusuz bu nesnel koşullardan tümüyle yararlanabilmiş olmaktan oldukça uzağız. Bu basit ilkelerin uygulanabildiği Doğu Asya'da, sosyalizm, birbirini izleyen kesin başarılar elde etti. Ancak başka yerlerde -Hindistan'da, Arap dünyasında, Güney Afrika'da, Brezilya'da, Meksika'da- doğru yola henüz ulaşılmadı. Buralarda, özerk yoksul köylülükle ittifak kuran özerk proletaryanın oluşturacağı geniş bileşik cephe liderliği, yerini, tüm anti-emperyalist sınıfların yer aldığı amorf bir birliğe bırakmıştır. Bu durum, eylemin, gerçekte küçük burjuvazinin önderliğinde olduğu anlamına gelir. Bu grup, kesim ve sınıflar, mevcut koşullar altında, devrime katılmaz, ancak onu yozlaştırırlar; yeni yönetici sınıfları oluşturup kendi geleceklerini güvenceye alacak biçimde, emperyalizmi kendileri ile uzlaşmaya, tavizler vermeye zorlarlar."

* * *

"Çevre formasyonlarda da ve hatta merkezdekinden daha çok geçerli olmak üzere, tarih, aynı sahnede hiç değişmeyen aktörlerle ortaya çıkmaz. Burada da, anti-emperyalist mücadelenin galipleri, emperyalizmi, daha ilerideki mücadele koşullarını etkileyecek stratejik yeniden düzenlemeler yapmak zorunda bırakırlar.

Dünya gerçeklerini çok fazla basitleştirmeden, bu tarihi iki döneme ayırabiliriz. Birinci dönemde, muzaffer emperyalizm, çevrede, yerel burjuvazinin gelişmesini önleyen bir işbölümü empoze etti. Büyük toprak sahipleri ve kompradorlarla işbirliği yapan emperyaliz, sınai gelişimi engelledi. İşte bu durumlarda, gerçek olmaktan çok potansiyel anlamda olsa bile, milli burjuvaziden söz etmek anlamlıdır. Milli burjuvazi çoğu kez liderliğini üstlendiği ulusal kurtuluş hareketinin bir parçasını oluşturuyordu. Bu burjuvazi bağımsızlığa, tarım reformlarına ve sınai gelişmelere yol açan zaferler kazandı. Böylelikle, emperyalizmi, uluslararası işbölümü için ortaya çıkan yeni koşulları benimsemeye zorlamak mümkün oldu; ancak bu hareket sistemde yerini aldıktan sonra anti-emperyalistliği bir yana bıraktı. Ancak, sistemi denetlemesi de olanaklı değildi; hâlâ dış güçlerin hâkimiyetine bağımlıydı ve temel sorunları emperyalist merkezlerde geçerli model çerçevesinde 'çözülemezdi'. Kütleler amansız birikim yasasının kurbanları olarak kaldılar."

* * *

"Bu değerlendirme, geçen yüzyıldaki tarihsel gelişmelerin özünü yeterince temsil edebildiği ölçüde, emperyalizme ilişkin günümüz tartışmalarının anlamını ve kapsamını aydınlatır. Başlangıçta, işin salt yüzeysel bir yönü olan (eşitsiz) değişimde odaklaşan bu tartışmalar, sonunda sorunun özünü -eşitsiz uluslararası işbölümü ve sınıf ittifakları- yakalamaya başladı. Başka bir yerde gösterdiğimiz gibi, bu tartışma, katılanları şu taraflardan birisini seçmeye zorladı: Ya emperyalizm gerçekten de çağdaş kapitalizmin temel niteliğidir; ya da değildir (bu durumda diğerleri yanında Lenin de hatalıydı). Geliştirdiğimiz (ve tümüyle açıklayıcı olan) 'model', emperyalist sistemde temel birikim yasasının -merkezde sabit bir artık değer oranı, tam istihdam ve ücretlerin verimliliğine koşut olarak büyümesi; çevrede ise yükselen artık değer oranı ve büyüyen yedek sanayi ordusu- karmaşık olmayan bir 'özetini' vermeye yöneliktir.

'Eşitsiz uluslararası işbölümü ve uluslararası sınıf ittifaklarının temeli budur. Bu bağlamda ele alındığında, 'eşitsiz' değişim kapitalizmin emperyalist aşamasındaki artık değer dolaşım mekanizmasından başka bir şey değildir.

Batıda büyük kesim bu sonuçları yadsımaktadır. Şaşırtıcı değil. Bu, sosyal demokratların, revizyonistlerin, Troçkistlerin ve diğer 'solcu'ların hemen tümünün birlikte hiddetle yadsıdıkları tek tartışma alanıdır."[1]

Bu çerçevede, tekelci kapitalizmin hâkimiyeti altında köylülerden mutlak artık değer elde etme biçimlerinin incelenmesine özel bir önem gösterdim. (Bkz: Örneğin, *L'imperialisme et le développement inégal*, Bölüm 2, (Paris: Minuit, 1976) yakında *Monthly Review* tarafından İngilizcesi yayınlanacak. Bu bölüm ilk kez 1974'te basılmıştır.) Yine, emperyalizmin evrelerinin evriminin, dünya ölçeğinde, sınıf mücadelesi ışığında ele alınması gerektiği konusunda israr ettim. (Örneğin, bkz: *L'imperialisme et la developpement inegal*, Bölüm 5) Gerstein bu tezi tartışmak yerine, tüm çalışmanın içinden bir veya iki tümceyi koparıp çıkartarak şu muhtemel sonuca varıyor: "Belirtmek gerekir ki, ilişkilerden Amin'in anladığı, esas olarak pazar ilişkileridir" ve "Amin'in işbölümüne ilişkin açıklamasının ampirik olup olmadığı açık değildir." Bunlar Gerstein'in çalışmamı hasıl "anladığı"na ilişkin bazı örnekler. Gerçekte değerlendirmesinin her bir tümcesi benim söylediklerimden öylesine uzak ki, gerek değerlenirmelerinin geçersizliğini göstermek, gerekse de sözde "yanıtlanmamış" soruları yanıtlamak uzun alıntılar yapmadan olanaklı görünmüyor.

2

Gerstein, sözde "eşitsiz değişim" üzerine yapılan tartışmanın doğasını önemsemiyor. Bunun tek nedeni, alıntılarının salt İngilizceye çevrilmiş yapıtlarla sınırlı kalmasıdır. Ne yazık -fakat aynı zamanda öğreticidir- ki, bu önemli tartışma hemen tümüyle, İngilizce konuşmayan halklar arasında yapıldı. Bu nedenle bu sorunu İngilizce konuşan ülkelerde tartışmak pratik olarak olanaksızdır; çünkü halkın bu yazıdan haberi yoktur. Örneğin G. Kay'in, *Development and Underdevelopment- A Marxist Analysis*(!) (New York: St. Martin's Press, 1975) adlı yapıtındaki durum budur. Tümüyle Hobson'un yapıtını temel alan ve Lenin'i görmezlikten gelen bir emperyalizm tartışması ile Hobson'un yaklaşımının eleştirilerek emperyalizmin varolmadığı sonucuna ulaşılması konusunda ne düşünürsünüz? İngilizce konuşan ülkelerde "eşitsiz değişme"ye ilişkin durum da kabaca böyledir.

Bu bakımdan, okuyuculara, sadece benim *L'echange inégal et la boi de la valeur* (Paris: Anthropos, 1973; yine *Monthly Review* tarafından İngilizceye çevrilecektir) ve *L'imperialisme et le développement inégal* (6. bölümü 1974'te yayınlanmıştır) adlı yapıtımın 6. Bölümünü salık verebilirim.

2- Bu alıntılar "A propos de la critique" L'homme et La Societe, no, 39-40, 1976'dan yapılmıştır. Bu makale Gerstein'in değerlendirmesinden sonra yayımlanmıştır, ancak diğer tüm kaynaklar çok daha önce yayımlanmıştır.

Gerstein'in benim üretim ilişkilerini gözardı ederek salt "pazar", değişim ilişkilerinele aldığıma ilişkin aceleci "savı"na yanıtım ise; "eşitsiz değişim" üzerine yapılan tartışmanın, beni, "üretimin değişime öncelliği"ne başvurmanın ideolojik bir özürden başka bir şey olmadığına ikna ettiğidir. Çünkü bu tartışma sonunda, sorunların üretim ilişkileri açısından formüle edilmesine, artığın dünya ölçeğinde üretilmesine ve dünya ölçeğinde işleyen kapitalist üretim ilişkilerince yönetilen artığın dünya düzeyinde dolaşımı görüşlerine yol açtı. Bu ifadeler çerçevesinde, çevrede artık değer oranının yüksek olduğunu, normal baskı aracılığıyla mutlak artık değer elde edildiğini ve azaltılan veya ortadan kaldırılan rantların "göreli fiyatlar" perdesi ardına gizlendiğini ortaya koymak olanaklı oldu. Kuşkusuz sorun gerçekte bir artık yaratma sorunudur ve aynı zamanda da bu artığın elde edilme sürecinden kaynaklanan bir bölüşüm sorunudur. Bu da, birikim biçimlerini belirler; bir uçta verimsiz aşırı büyüme, diğerinde ise yoksullaşma mutlak yasası.

Bu bakımdan, "anti-dolaşımcı" tez, artığın dünya ölçeğinde elde edilmesi çözümlemesini yadsıyıp çözümlemeyi salt merkezle sınırlı tutma niyetini -pek başarılı bir biçimde olmasa da- maskelemektedir. Bunun nedeni, artık değerin *salt* merkezlerde üretildiğinin ve artan biçimde çevrede üretilmeye başlandığı gerçeğinin saçma olduğunun *a priori* (deney öncesi) bir yasa gibi benimsenmesidir. Bu savın dogmatik katılıkları ile tanınan Troçkistler tarafından ileri sürülmesine hiç şaşmıyorum.

Kay'in (yukarıda belirtilen) çalışması bu yaklaşımın hemen hemen bir karikatürüdür. Tartışmadaki savları görmezlikten gelmesinin yanı sıra, niyetini de tüm saflığı ile itiraf etmektedir: Üçüncü Dünya'nın "yoksulluğunun nedeninin aşırı sömürülmesinden değil, sermaye tarafından yeterince sömürülmemesinden" kaynaklandığını ispat etmek. Diğer bir deyişle, kapitalist birikim yasası, kitlelerin yaşam standardını yükseltmektedir. Kanıt? Batı'nın tarihi. Ek kanıt? Çevrenin yoksulluğu. Kay, kendine, hiçbir zaman acaba Üçüncü Dünya'nın yoksulluğu ile Batı'nın "zenginliği" arasında bir ilişki var mıdır, diye bir soru sormaz.

Batı'da ücretlerin ulusal gelir içindeki payının görece "sabitliği" merkezde en azından artık değer oranının değişmediği anlamına gelir. Çünkü, artık değer üretmeyip salt üretileni yeniden dağıtan verimsiz işlevlerin aşırı büyümesi, bu oranın (artık değer oranının) düşmekte olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, çevrede artık değer oranı ve hacmi sürekli artmaktadır. Verimlilik artışı ücretlerden daha hızlı olmaktadır. Lenin'den bu yana bilinmesi gereken ve çok sözü edilen bu karşı konulamaz ve göz kamaştıracak denli açık gerçek, savları -gelişmişlik ve azgelişmişliğin aynı paranın iki yüzü olduğunu anlamamış olan Rostow'u anımsatırcasına- Ford Vakfı tarafından çok beğenilecek olan bizim "Marksist"lerimizin dikkatinden tümüyle kaçar.

Bu tutum aynı zamanda "eşitsiz değişim"i gözardı etmek isteyenlerin tümünde örtük biçimde var olan ve özünde emperyalist olan bir yaklaşımdır. "Eşitsiz değişim" fikrini yadsıyanların onda dokuzu, tutumlarının ideolojik direnişten kaynaklanan istenççi niteliğini kanıtlamak için, ileri sürülen savları tartışmak zahmetine bile katlanmazlar.

3

Birçok fırsatta ve ayrıntılı olarak bağımsızlık hareketinin çelişkili doğasının çözümlemesini yaptım. (Örneğin bkz: *L'imperialisme et le développement inégal*)

Gerstein bu konuda da, yazdıklarımı tartışmak yerine, benim "Üçüncü Dünya burjuvazisine teslim olduğumu"(!) ileri sürmekten geri kalmıyor.

Ancak ben bu konudaki yanıtımı, Gerstein bu iddiada bulunmadan çok önce vermiştim.

"Modern tarihin itici gücünün çevrenin halklarında, uluslarında ve hatta devletlerinde olması gerektiği fikrinin 'kabul edilemez'liğinden eminim. 'Üçüncü Dünyacılık' suçlamasının önemli bir yanlış yorumlama olduğu kanısındayım. Çünkü --tümüyle Avrupalı olan- bu eğilim, aksi takdirde isteksiz bir evreden geçecek olan gayretli ve açık yürekli genç insanların, olayın kısmen de olsa farkında olduklarını göstermektedir. Bu hareketin karşılaştığı ilk güçlük karşısında bu araştırmacılar, Batı'nın merkeze gözünü diken topluluğuna döndüler. Şundan eminim, çevrede, devletler ve uluslar ile emperyalizm arasındaki ikincil çelişkileri gözönüne almak zorunda olan sosyalist güçlerin davranışlarındaki bazı tutum farklılıkları, (halk ile tekeller arasındaki) temel çelişkiyi vurgularken, somut durumlar incelenmeksizin, 'milliyetçi oportünist'likle suçlanacaklardır. Bu suçlamayı yapanlar, merkezde temel çelişki olarak gördüklerini keskinleştirme girişimleri başarısızlığa uğramış olanlardır. Çin, Vietnam ve Kamboçya örneklerinde de bu türden hatalı ve zamansız değerlendirmeler bolca yapıldı."

* * *

"Bu bakımdan, muhalif kampın bizi 'milli burjuvazinin ideologları' olarak suçlamaya devam edeceklerine de eminim. Bunların hiçbiri şaşırtıcı değil; çünkü bizim savımız, ulusal kurtuluş hareketlerinin burjuva devriminin değil, dünya sosyalist devriminin bir parçası olduğu yönündedir. Bunun anlamı, bu hareketin liderliği için burjuvazi ile proletarya arasındaki mücadelenin proletaryanın zaferi ile noktalanacağıdır. 'Sınıf mücadelesini önemsememek' suçlamasının sağlam temellere oturmadığını görmek kolay. Proletarya bu liderliği ele geçirdiğinde sosyalizm yönünde belirleyici bir adım atılmış olacaktır. Gerçekte, sosyalizmin övgü ile söz edebileceği hareketlerin tümü, bu çerçevede kazanılmıştır. (Çin, Vietnam, Kamboçya). Burjuvazinin hareket üzerindeki denetimi korunduğu sürece, emperyalizme karşı kazanılan zaferler (esas düşmana, bizim görüşümüzde emperyalizme karşı) geri çekilmeler değil, gerçek zaferler olsa bile, iddiasız ve belirsiz olacaktır.

Karşı kamp ulusal kurtuluş hareketinin, dünya burjuva devriminin bir parçasını oluşturduğunu ileri sürer. İkinci Enternasyonal de aynı şeyi savunarak emperyalist ideolojiye bağlılığını haklı çıkartmaya çalışmıştı. İnsan Lenin'in bu görüşe karşı çıkacağına inanabilir. Ancak hiç de böyle değil. Bu savın taraftarları, yanlış yolda, çevrede kapitalizmin gelişmesinin liderliğini yapmayı sürdüreceklerdir. Ancak (savları emperyalizmi yadsımak zorunda olduğundan) bunun ulusal bağımsızlık hedefine ulaşmaktan aciz ve

bu nedenle de sosyalist devrim için varolan tüm potansiyeli dokunmadan bir yana bırakan bir bağımlı kapitalizm olduğunu görmezler.

Bu koşullarda, karşı kampı emperyalist ideolojinin çeşitlerini geliştirmekle suçluyoruz. Batı'nın işçi sınıfı hareketindeki bu emperyalist ideoloji, tecrübesiz bir sosyal demokrasi veya sağ kanat revizyonizmi biçimini (bu amaçla Doğu'da 'ulusal demokrasi'yi 'öneren') alabilir. Ancak görünüşte 'devrimci' olan biçimlere de bürünebilir. Ulusal kurtuluş hareketine katılımı 'milliyetçi hain' olarak etiketlemek, emperyalizmi desteklemekle eşanlamlıdır. Çünkü emperyalizmin esas düşman olarak görülmediğini kanıtlar; çünkü bu savın destekçilerinin, Batı'nın işçi sınıfının sosyalizm yolunu açacağına sonsuz 'umut' beslediklerini, bunun ise işçi sınıfının sömürüdeki işbirliğinden radikal biçimde kopmadıkça olanaklı olmadığını ve emperyalizme atılacak herhangi bir tokatın (Doğu'nun burjuvazileriyle ilişkili ve kısmen de olsa) bu kopmaya katkıda bulunacağının farkında olmadıklarını gösterir.

Bu nedenle, bize göre, karşı kampın emperyalizm ideolojisini beslediği açıktır."

Daha da ötesi -örneğin, benim sözde "ulusal demokrasi" konusunda Sovyet stratejisi üzerinde yazdıklarıma bakmak yerine- Gerstein'in ürettiği tek sav Olivier'e gönderme yapmaktır.(!)

Gerstein belki de, Jean Pierre Olivier de Sardan'ın sahip olduğu tek yetenek ile, kışkırtıcı ajan olmakla ün yapmaya çalışan, tümüyle kısır bir ethograf olduğu gerçeğini gözardı etmektedir. *Le Temps Modernes*'in karmaşıklığı beni hiç şaşırtmıyor: Emperyalizm gibi yaşamsal bir konuda, bu derginin yayın kurulu üyeleri sürekli olarak, özellikle Zionist görüşü savunarak, halkın zihnini karıştırmaya çalışmaktadırlar.

4

Tartışması çok daha fazla yer gerektiren birçok noktaya değinmedim. Örneğin Gerstein benim "1984 modeli" ile ne demek istediğimi anlamamaktadır. Diğer konulara ek olarak benim, Lenin ile Rosa Luxemburg arasındaki tartışma üzerine yaptığım saptamaları da görmezlikten gelmektedir. Gerstein salt İngilizce yazılanları okuyorsa, ben ne yapabilirim? Ümit edebileceğim tek şey, daha çok ve daha hızlı çeviri yapılmasıdır.

SINIF MÜCADELESİNİ GÖRDÜĞÜMÜZ ZAMAN NASIL TANIYORUZ?

Ira Gerstein'a Yanıt

Immanuel Wallerstein

Çeviren : Melih ERSOY

Ulaştığımız sonuç, üretim, dağıtım, değişim ve tüketimin özdeş
olmadığı, ancak bir bütünlüğün üyelerini oluşturdukları,
tek bir birliğin farklılıkları olduklarıdır... Böylece, belirli bir üretim,
belirli bir tüketim, dağıtım ve değişimin yanı sıra,
bu farklı momentler arasındaki belirli ilişkileri de
belirler. Ancak, itiraf etmeliyiz ki, *tek yönlü biçiminde*
üretim, diğer momentler tarafından belirlenir...
Farklı momentler arasında nazik karşılıklı ilişkiler vardır.
Bu her bir organik bütün için geçerlidir.
Karl Marx[1]

Ira Gerstein makalesinde beni (Amin, Palloix ve Poulantzas'ı da) "sınıf mücadelesine getirilen yaklaşım açısından" eleştirmektedir. Gerstein bunun, "tartışma için uygun bir alan olduğunu" söylemektedir; ben de bu görüşe katılıyorum. Özetinde benim yaklaşımıma ilişkin olarak bir dizi yanlış okuma var, ancak bu konudaki tartışmanın verimli bir sonuç vereceğini sanmıyorum. Daha çok altı çizili eleştirilerden söz etmek istiyorum, çünkü bunlar hem kuramsal hem de politik açıdan önemli konuları ortaya koymaktadır.

Temel eleştiri benim bir "dolaşımcı" olduğumdur. Bu eleştiri önemlidir, çünkü bunun sonucu olarak benim "sınıf mücadelesinin önemini belirleyemediğim" söylenmektedir. İkinci ve bazı yollardan türetilmiş diğer eleştirileri ise, benim, "bütünlüğün analitik önceliği olduğu ve Marksist yaklaşımı *tanımladığı*" görüşümdür. Bunun bir sonucu olarak, "niteliksel değişikliklere yer veremediğim" ve "önemli tarihsel değişiklikleri modelde yerine oturtmakta" güçlük çektiğim ileri sürülmektedir; yani benim "tarihi önemse-

(1) Karl Marx, Grundrisse, (Baltimore: Penguin Books, 1973), s. 99 - 100

meme hatasını (modelime) yerleştirdiğim" söylenmektedir. Sırasıyla bu iki eleştiriyi yanıtlamayı öneriyorum.

Ben "Dünya pazarında yarışma, kapitalist üretimin temeli ve yaşamsal unsurudur"[2] diyen Marx'tan daha fazla "dolaşımcı" değilim. Marx bu noktayı özgül olarak 16. yüzyıl Avrupası bağlamında yinelemektedir: "16. ve kısmen de 17. yüzyılda ticarette görülen ani genişleme ve yeni dünya pazarının ortaya çıkışı, eski üretim tarzının çöküşüne *önemli ölçüde* katkıda bulundu; bunun tam tersi bir durum da *zaten var olan* kapıtalist üretim tarzı temelinde sağlandı. Dünya pazarının kendisi bu üretim tarzının temelini oluşturur."[3] Otoritelere başvurmayı sevmem. Marx'ın böyle söylemesi beni haklı kılmaz. Ancak bu konuda benim görüşlerime karşı Marx'tan alıntı yapılarak karşı çıkılamaz (çünkü bu tür alıntılar benim savımın temelini oluşturuyor) bazı Marksistler bunu yapabilir, ama Marx'ın kendisi değil.

"Dolaşımcılar" ile "üretimcileri" (diğerinin tersi olduğunu varsayıyorum) birbirinden ayırmak, üretim tarzının, birbirinden farklı işleyiş kuralları olan ve aralarında çok sınırlı ilişkinin bulunduğu farklı bölümlere ayrılabileceğini varsaymaktır. Bu liberal toplumbilimcilerin 19. yüzyılda politika, ekonomi, toplumsal ilişkiler vb. farklı "disiplinler" icat ederken yaptıkları bir varsayımdır. Ancak ben her zaman Marx'ın, bilginin bu yapısal alt bölünmeleri kavramına karşı çıktığını düşündüm. Benzer biçimde, üretim ve dolaşım alanlarının tek bir "organik bütünün" "farklı momentleri"nden ayrı bir şeymiş gibi çözümlenebileceğini varsaymak, sosyalist pratiğin ruhuna ihanet etmektir.

İkinci eleştiriyi yanıtlarken bir kez daha şu basit soruyu soruyorum: Bir üretim tarzına sahip olan şey nedir? Kapitalist, feodal vb. olan şey nedir? Bu sorulara şunlardan başka olası bir yanıt düşünemiyorum: Bir ekonomik birim, bir politik ve kültürel bütünlük (bazılarına göre "toplumsal formasyon", bazılarına göre ise "toplum"), veya bir ekonomi. Çözümleme için bu birimlerden birisinin veya diğerinin seçilmesi gerektiği tartışmasız bir konu değildir. Bu nedenle, araştırmacılar sadece benimsedikleri kuramsal perspektif temelinde böyle bir seçim yapabilirler.

Eğer araştırmacı materyalist ise -basit ve klasik anlamıyla insanların toplumsal eylemlerinin tümünü veya çok büyük bir bölümünü açıklayabilecek nihai etkenlerin, diğerlerinden çok, maddi etmenler olduğuna inanıyorsa- bir politik-kültürel bütünlüğün (bir toplumsal formasyon, bir toplum) varsayılan gerçekliğinden yola çıkmak olanaklı mıdır? Materyalist süreçler açısından, herhangi bir politik-kültürel bütünlüğün farklılığı varsayım olarak alınmamalı, gösterilmelidir. Açıktır ki, bu farklılığın derecesi ekonominin durumu ile ekonomik ve politik-kültürel sınırların üstüste düşme düzeyine göre değişecektir. Bu nedenle, araştırmacıların başlangıç noktası, ya Adam Smith'in yaptığı gibi, üretim biçimi açısından görüldüğü biçimiyle ekonomik bütünlükten, ya da Marx'ın yaptığı gibi bir bütünlük olarak toplumsal ekonomiden yola çıkmak olmalıdır, en azından bana böyle yapılmalı gibi geliyor.

(2) Karl Marx, **Capital**, (New York, International Publishers, 1967), III. cilt, Bölüm IV, II alt bölüm, s. 110

(3) **Ibid.**, III. cilt, Bölüm XX, s. 333 (altını ben çizdim)

Marx bu anlamda "sanayideki işbölümü ile toplumdaki işbölümü"[4] arasında bir ayırım yapar. İkinciden kastettiği, üretimin tarım, sanayi vb.'ye bölünmesi ve bu bölünmenin meta değişimi aracılığı ile sürekli olarak bütünleşmesi (veya karşılıklı ilişkide bulunması)dir. Burada belirtilmesi gereken nokta Smith'in bu ayırımı görememesi ve toplumsal işbölümünü salt imalathanedeki işbölümü ile sınırlı tutmasıdır. Marx ise tersine şöyle diyor: "İmalathanedeki işbölümü üretim araçlarının tek bir kapitalistin elinde toplanmasını içerir; toplumdaki işbölümü ise, üretim araçlarının birçok birbirinden bağımsız meta üreticisi arasında dağılımını içerir."[5] Bu nedenle Gerstein'in benim toplumsal işbölümü yerine teknik işbölümü ile ilgilendiğim yolundaki eleştirisini anlamakta güçlük çekiyorum. Ben tam tersine, yazılarımda toplumsal işbölümünden *başka bir şeyden* söz etmedim, eğer bir eleştiri yapılacak ise, bu teknik işbölümüne *önem vermediğim* için olmalıdır. Gerçekten de bazı eleştirmenler beni teknolojik gelişmenin önemini gözardı ettiğim savı ile, bu nedenle, eleştirdiler.

Tarihselci olmama suçlamasına gelince, bu suçlamadan şaşırmış olduğumu itiraf etmeliyim; çünkü özellikle bu konuda Hindess ve Hirst, Balibar ve Althusser Gerstein'in zevkine daha uygun gibi görünmektedir. Nihayet Althusser Gramsci'ye karşı "Marksizm tarihçilik değildir"[6] diye savunan kişidir. Hindess ve Hirst ise Althusser ve Balibar'ın yeteri kadar ileri gitmediği görüşündedirler. "Yapısalcı" konumu sonuna dek götürerek "Tarih çalışması salt bilimsel olarak değil, politik bakımdan da değersizdir. Tarihin nesnesi olan geçmiş nasıl kavranırsa kavransın, bugünün koşullarını etkileyemez. Tarihsel olaylar yoktur ve bugün üzerinde hiçbir maddi etkileri olamaz"[7] derler.

Modern Dünya Sistemi adlı yapıtımda bundan daha fazla tarihsel olarak somut olmanın -niyetim de bu idi- güç olduğunu düşünmüştüm. Bu çalışmada tarihsel olarak *örneği olmayan, eşsiz* bir oluşumun, kapitalist dünya ekonomisinin gelişiminin, çözümlemesini yaptım. Ben bu oluşumun hem örneği olmayan eşsiz bir olgu olduğunu iddia ediyor ve hem de böyle olduğunu *kabul ediyorum*. Kuşkusuz bu eşsiz durumu aşan bazı ifadeler kullandım, başka türlü onları nasıl anlatabilirdim?

Ancak Gerstein'la aynı görüşteyim, yani "Her bir üretim tarzı, teknik ilişkiden çok toplumsal bir ilişki olarak kavranan kendi işbölümünü tanımlar." Ben de bu nedenden dolayı biçimlerin gerisinde yatan toplumsal ilişkilerin özüne bakmak istiyorum. Avrupa'da 12. yüzyılda ücretli emek çalıştıran sınai kuruluşlar vardı; yine 20. yüzyılda (Avrupa ve Kuzey Amerika'da bile) ücretli olmayan emeğin çalıştırıldığı tarımsal işletmeler vardır. Ancak bunlar ilki feodal üretim tarzı içinde ve onun tarafından tanımlanan bir toplumsal ilişki iken, ikincisi kapitalist üretim tarzı içinde ve onun tarafından tanımlanan

(4) **Ibid.**, I. cilt, Bölüm XIV, IV. Alt bölüm, s. 350-359. Gerstein tarafından kullanılan "teknik işbölümü" ifadesini Marx'ın değil, Weber'in kullandığını belirtmeme izin verin. Weber bu terimle Marx'ın "manüfaktürde işbölümü" dediğine yakın bir şek kastetmektedir.

(5) **Ibid.**, s. 355.

(6) Bkz. Louis Althusser ve Etienne Balibar, **Lire le Capital**, (Paris: Petite Collection Maspero, 1975) I, s. 150 - 184.

(7) Barry Hindess ve Paul O. Hirst, **Pre-Capitalist Modes of Production**, (London ve Boston: Routledge ve Kegan Paul, 1975), s. 312.

bir toplumsal ilişkidir. İşte bu nedenle ben şekilbilimcil olmak yerine, tarihsel olarak özgüllüğü savunuyorum.

Artık gerçek tartışma alanına, sınıf mücadelesine gelelim. Salt sınıf mücadelesinin kapitalizmin dinamizminin temelini oluşturduğunu düşündüğüm için değil, aynı zamanda, kişisel olarak, yapıtımın en güçlü bölümü olduğuna inandığım V. bölümün, bölüm başlığından da anlaşılacağı gibi, İngiltere ve Fransa gibi iki kilit bölgesel birim ve politik bütünde sınıf mücadelesinin neden bazen benzer, bazen de farklı biçimler aldığını göstermesi bakamından da, konu önemlidir. Bu bölümde kendi kategorilerimi kullanarak okuyucuya, sınıf mücadelesinin ne olduğunu ve neden belirli zamanlar ve yerlerde belirli politik taleplere yol açtığını tüm açıklığı ile göstermeye çalıştım. Bununla daha önceki tarihçiler tarafından arap saçına dönüştürülmüş bir duruma sınıf çözümlemesinin açıklığını şıringa etmeye çalışıyordum. Başaramamış olabilirim, ancak beni böyle bir girişimde bulunmamakla suçlamak biraz haksızlık oluyor.

Her halde şunu hemen belirtmeme izin verin: Hiçbir yerde "sınıflar salt sınıf bilincine sahip oldukları zaman varolurlar" demedim. Ben, *kendinden* sınıfın, ekonomi içindeki ilişkileri tarafından belirlendiğini ve ampirik olarak "ekonomi", benim savunduğum gibi dünya ekonomisi ise, o zaman, *kendinden* sınıfın ancak dünya ekonomisine gönderme yaparak çözümlenebileceğini söyledim. Yine ben *kendisi için* sınıf derken, politik bakımdan bilinçli sınıftan söz edildiğini belirttim. Ancak modern dünyada politik eylemin *temel alanı* belirli sınırları olan devlet olduğu için de, sınıf bilinçli eylem kendisini tarihsel olarak öncelikle bu sınırlar içindeki politik eylemlerde/partilerde gösterdi.

Bu, Gerstein'e benim, "bir kavrama sahip..." olmadığımı düşündüren bir *çelişkidir.* İşte bu çelişki -*kendinden* sınıfların dünya ekonomisi sınıfları olması, ancak *kendisi için* sınıfların kendilerini devlet sınırları düzeyinde örgütlemeleri (belki de örgütleyememeleri demek lazım)- dünya sosyalist eyleminin karşılaştığı ciddi politik güçlerin (ya da yaygın bir olgu olan "revizyonizm"in) kaynağını oluşturur. Gerstein da aynı görüşü paylaşıyor gibi görünüyor. Dördümüzü eleştirdikten sonra makalesinin sonunda şu görüşün altını çiziyor: "...Artık ABD'de sınıf yapısı ve sınıf mücadelesini tümüyle içsel olarak çözümlemek, başka yerlerde yapılabildiğinden daha fazla olanaklı değildir." Katılıyorum. Ancak bu görüş 16. yüzyıl Avrupa'sının sınırları çizilmiş ülkeleri için de aynı derecede geçerlidir.

Şimdi de hem benim, hem Gerstein ve hem de Amin, Palloix ve Poulantzas için bazı bakımlardan gerçekten önemli olan konuya -çağımızda kapitalizmden sosyalizme geçişe- gelelim. Gerstein, benim Angola konusundaki makaleme iki kez olumlu göndermede bulunuyor. Ancak şaşırdığını da belirtiyor. Gerstein, Angola konusundaki çözümlemeyi tarihsel olarak, somut ve politik olarak doğru bulduğunu söylüyor; bu nedenle de benim diğer yazılarımla tutarsız olduğunu ifade ediyor. Neden böyle düşündüğünü anlamış değilim. Gerstein'ın belirttiği gibi benim entelektüel yolculuğum çağdaş Afrika'dan 16. yüzyıl Avrupa'sına doğru oldu. Bu yolu izledim, çünkü günümüzü anlamaya çalışıyordum. 16. yüzyıl Avrupa'sı üzerine yazdığım kitaptan sonra çağdaş dünya durumu üzerine birçok makale yazdım. Ben bu iki ilgi alanı arasında herhangi bir entelektüel veya politik kesinti görmüyorum.

Ben, tam tersine, Angola'nın yeterince anlaşılmasının, ancak üzerine çalıştığım genel çerçeve içinde olabileceğine inanıyorum. Bence MPLA dünya proleter güçlerinin politik bir ifadesidir. Ve bu örgütün çizgisinin doğruluğu eylemlerinin analitik olarak dünya burjuvazisinin çıkarları ile çeliştiği gerçeğinde görülebilir. Bu nedenle ben MPLA'nın gerçekte "küçük burjuva entelektüelleri"nden oluştuğu, FNLA ve UNITA'nın "köylü" temelinin daha güçlü olduğu, Angola'da "işçi sınıfı" olmadığı, bu nedenle de öncü partinin oluşamayacağı gibi, bu konuda yazılmış tüm diğer sekter saçmalıkları bir yana atabilirim.

Angola'nın mücadelesi önemlidir, çünkü dünya ekonomisinin daraldığı bir momentte bu eylem, merkez güçlerin, çağdaş dünya ekonomisinin ekonomik açıdan canalıcı bölgeleri üzerindeki politik denetimini zayıflatmaktadır. Angola önemlidir, çünkü MPLA'nın zaferi Güney Afrika'daki politik mücadelenin daha hızlı gelişmesinde ve merkez ülkeler arasındaki çelişkilerin artmasında kilit unsurdur. Bu eylem dünya ölçeğinde kapitalizmden sosyalizme geçişe katkıda bulunacaktır; bu, MPLA'nın Angola'da sosyalist üretim tarzını yerleştireceği için değil (bu olanaksızdır), kapitalist dünya ekonomisinin hâkim güçlerini politik, ekonomik ve kültürel bakımlardan zayıflatacağı içindir. Ve bu, Leonid Brezhnev veya Hua Kuo-Feng veya bir başkasının MPLA'ya onay verdiği için olmayacaktır. Onaylar değil, sadece mücadele vardır. Ancak başarılı sınıf mücadelesi açıklık ister.

Büyük geçiş kuramını savunmak bir yana, benim görüşüm bunun tam tersidir. Sosyalizm devlet gücünün ele geçirildiği güzel bir sabah birdenbire gerçekleşmeyecektir. Sosyalizme ancak sürekli sınıf mücadeleleri *süreci* ile ulaşılır. Sözü edilen mücadele bugün iktidarda bulunan sözde sosyalist ve/veya komünist partiler *içinde* varolan sınıf mücadelesinden çok farklıdır.

Sosyalizm her yerde *aynı anda birden* gelmeyecektir; çünkü "aynı anda, birden" zarfı birçok alanı içerir. Ancak eğer bir üretim tarzı olarak ekonomiden söz ediliyorsa, şimdilik sadece bir tek dünya ekonomisi vardır. Bu ekonomi kapitalist tarzdan sosyalist tarza dönüştürülmelidir. Bu henüz gerçekleşmemiştir.

Diğer şeyler arasında, bugüne dek proleterler birçok devlette örgütlenmişler ve devlet gücünü elde etme veya "sivil toplum"da güç olmak yolunda da bazı başarılar elde etmişlerdir. Bu politik eylemler, eylem özgürlüğünü sınırladığı ölçüde dünya burjuvazisini zayıflatmakta, politik liderleri dünya sisteminin politik eylemleri ile *uyumlu* hale getirdiği ölçüde de burjuvaziyi güçlendirmektedir. Bu da bir diğer *çelişkidir.* Ancak diğer çelişkilerdeki gibi uzun süre değişmeden kalamaz.

Kendisi için sınıfların *ilk kez* dünya düzeyinde etkin örgütlenmesine doğru gelişmeler sağlandıkça, yeni politik karmaşalar da olacaktır; nihayet *Manifesto*'nun konusu da budur.

Bu arada hepimiz, bizim kullandığımız terimlerin ve kavramların, gözlediğimiz gerçeklere uygun olup olmadığına bakarak yardımcı olabiliriz. Hepimiz, bizim soyut çözümlememize sürekli olarak somut referanslar vererek yardımcı olabiliriz. Konuya açıklık getirmek ortak amacına yönelik olan ve birbirimizi damgalamak ve otoritelere baş-

vurmak konularında kendimizi denetlemeyi içeren araştırmalarla, birbirimize yardımcı olabiliriz. Ve bu ortak görev için Gerstein'la benim aynı teknede olmamızı engelleyecek bir neden göremiyorum.

BAĞIMLILIK KURAMININ POLİTİK SONUÇLARI

Thomas Angotti

Çeviren : Melih ERSOY

Bağımlılık kuramı olarak bilinen, birbirinden farklı çok sayıda kuramın özellikle Latin Amerika'da anti-emperyalist eylem ve devrimci güçler üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Bu kuram-temel savunucuları olan-meslekten iktisatcı ve toplum bilimcilerin yanısıra, devrimci eylem içinde de, oldukça yüksek bir prestij kazanmış ve etkili olmuştur. İster bilerek isterse bilinçsizce olsun, bağımlılık kuramı yandaşları, devrimci eylemde iki stratejik politik çizginin oluşmasından sorumlu tutulabilirler.[1]

Bunların ilki ve en etkilisi, azgelişmişliğin tarihsel mirasından, yani yabancı ülkelerin tahkümünden kurtulmanın bir aracı olarak, kapitalist gelişmede (ve/veya adım adım sosyalizme geçişte) bağımsız bir yol izlenmesi için çağrıda bulunan çizgidir. Bu çizgi sonuçta, açıkca yeni sömürgeciliğe sığınan ve sadece yoksulluk ve sömürünün yaygınlaşmasına yol açacak bir politikadır. Gerçekte bu yaklaşım, farklı ve ulusal bağımsızlık mücadelesinde ileri bir aşama olarak, sosyalist devrimin olanaklılığını ve zorunluluğunu küçümser. Bu nedenle de, burjuva milliyetciliğinin gönlünü hoş tutmaya çalışır. Bu çizginin en bilenen yandaşları Fernando Henrioue Cardose (1972) ile Samir Amin (1976)'dir.

İkinci stratejik çizgi, azgelişmişliğin ortadan kaldırılması için, bir ön koşul olarak, dünya çapında sosyalizmin gereğine inanır. Bu idealist yaklaşım, emperyalizm veya yabancı "tahakkümün" *doğrudan* azgelişmişliğe neden olduğu ve azgelişmenin ana en-

---

Yazar Columbia Üniversitesi Şehir planlama Bölümünde ders vermekte ve aynı Üniversitede "Gelişmekte Olan Ülkelerde Planlama" programını yönetmektedir.

1- Bu değerlendirme, kuşkusuz, emperyalizm yanlısı çevrede yer alabilecek kadar sağda konumlananları dışlamaktadır. (Ancak, bu konumda olanlar gerçekten de dependentistas mıdır?)

2- Bu çözümlemede bağımlılığın çok sayıdaki kuramcısının genel perspektiflerinin bir sentezi yapılmış ve temel tezleri özetlenmiştir. Bu nedenle de dependentistas ın bireysel açıklamalarına her zaman dek düşmeyebilir. Nitekim, Amin, açık bir şekilde kendisinin sosyalizmden yana ve emperyalizme karşı olduğunu söyler. Kuramların nesnel sonuç etkileri Marksist materyalizme sadık kalınarak özetlenmiştir.

gelini oluşturduğu görüşü ile temellendirilir. Gerçekte, bu aşırı-"sol" çizgi, gelişmekte olan ülkelerdeki devrimlerde ulusal demokratik aşamanın rolünü küçümser.

Bu görüşün en önemli yandaşı Andre Gunder Frank'dır (1970). İki çizgi arasında en az geliştirilmiş ve en fazla eleştirilmiş olan yaklaşım budur.

Anılan iki yaklaşımın da temel politik sonucu, ulusal bağımsızlık mücadelesi bağlamında ortaya çıkıp gelişen sosyalist devrimlere verilen desteğin saptırılması olmuştur. Bağımlılık kuramı, bir yanda azgelişmişliği, kurbanlarını suçlayan gerici kuramların aksine, dış güçlere bağlayarak ilerici bir rol oynarken, diğer yandan da "bağımsızlığın"-belki adım adım sosyalizme geçişle birlikte-kendi başına gelişmekte olan ülkelerin temel sorunu olan, azgelişmişlik sorununu, çözümleyeceği beklentisindedir. Sağcı çizgi emperyalizmden ve kapitalist üretim tarzından kesin bir biçimde kopmadan da bağımsızlığın elde edilebileceğine inanırken, aşırı-"sol" çizgi, komünist üretim tarzının bir biçimde, dünya ölçeğinde gerçekleşmesinden önce bağımsızlığın hayal olduğu görüşündedir.

Marksist eleştirinin yönlendirilmesi, bağımlılık kuramının bölücü bir rol oynayarak etkin olduğu anti-emperyalist mücadeledeki olumsuz işleve meydan okuyacak biçimde olmalıdır. Bugüne dek yapılan eleştirilerin ana konusu, bağımlılık kuramının, emperyalizm ve azgelişmişliğe ilişkin bilimsel kuramlardan nasıl ayrıldığının gösterilmesi olmuştur. Bu, özellikle bağımlılık kuramcılarının sık sık Marksist çerçeveyi kullandıklarını iddia etmeleri, Marksist kategorileri kullanmaları ve modern revizyonizmin devrimci kuramı saptırması nedeniyle, zorunlu ve önemli bir görevdir. Ancak, bu görev, bağımlılık kuramının anti-emperyalist eylemde neden olduğu olumsuz politik sonuçların da ortaya konulduğu bir çerçevede yerine getirilmelidir. Basitce ifade edersek, bağımlılık kuramının temel dayanağı olan ve öncelikle emperyalizmin nasıl defedileceği sorusu ile uğraşmak yerine, yoksulluk ve azgelişmişlik sorunlarına çözüm arama yaklaşımı, Marksist bir yaklaşım olmadığı gibi, anti-emperyalist eylemin gelişmesine de katkıda bulunmaz.

Bugüne dek yapılan en acımasız Marksist eleştiriler, haklı olarak genelde bağımlılık kuramının reformist varsayımlarını hedef almıştır. Bu çerçevede aşağıdaki eleştirilerden söz edebiliriz. Arghiri Emmanuel'in "eşitsiz değişim" kuramına.ve Yeni Ricardo'cu karşılaştırmalı üstünlükler doktrini çözümlemesine Charles Bettleheim'in (1972) yönelttiği eleştiriler; Robert Brenner'in (1977) Immanuel Wallerstein ve Paul Sweezy'in feodalizmden kapitalizme geçiş sürecine ilişkin çalışmalarındaki kapitalist üretim tarzının bilimsel olmayan çözümlemesine getirdikleri eleştiriler; John Weeks ve Elizabeth Dore'nin (1979) gelişme ve azgelişmişlik kategorilerinin kullanımlarını yeniden ele alarak bağımlılık kuramının eşitsiz değişim kavramı yerine Marksist eşitsiz gelişme yasasını koymaları ve nihayet Raul Fernandez ve Jose Ocampa'nun (1974) Andre Gunder Frank'ın, özellikle Latin Amerika'da, feodal ve yarı-feodal ilişkileri görmezlikten gelerek bağımsızlık için ulusal demokratik mücadelenin merkezi rolünü bölüp zaafa uğratmasını eleştirmeleri.

Ben, bu makalede, Marksist eleştirilerin temel politik sonuçlarını çıkarmaya çalışacağım. İncelememi bu konuda yapılan eleştirilerin en zayıf bırakılan yönü olan, bağımlılık kuramının sosyalizme geçişi çarpıtması, üzerinde odaklaştıracağım. Daha

önce yapılan eleştirilerin büyük bölümü kapitalizm kategorisi üzerinde yoğunlaştığı için konunun bu yönü fazla önemsenmemiştir.[3] Bir diğer eksiklik ise, bağımlılık kuramının temelindeki yöntemsel hataya, idealizme hiç değinilmemesidir. Yazımda, Bettleheim ve Brenner'in kuramlarının, çağımız tarihinde çığır açan temel süreci, kapitalizmden sosyalizme geçişin doğasını, gerçekte nasıl çarpıttıklarını, önemini, küçümsediklerini ve bir başka idealizm türüne düştüklerini göstereceğim. Yerimiz sınırlı olduğu için, bu çözümleme ve eleştiriyi tümüyle ayrıntılandırmak olanağım yok; bunun yerine kapsamlı bir eleştirinin genel bir çerçevesini çizeceğim.

BAĞIMLILIK KURAMININ MARKSİST ELEŞTİRİSİ

Bağımlılık Kuramının Temel Önermeleri[4]

Bağımlılık kuramı, gerçekte tek ortak noktalarının azgelişmişliğin nedenlerinin azgelişmiş ülkeler dışında olduğunu varsayan çok geniş ve eklektik bir düşünce okuludur. Bağımlılık kuramcılarının, politik yelpazenin sağdan aşırı sola dek, tüm alanında yer almaları, birbirleriyle veya.bir "okul" ile birlikte anılmakta gösterdikleri gönülsüzlüğün nedinini açıklar. Yine de, belirli bir ölçüde, çoğu *dependentistas** tarafından paylaşılan dört ana kuramsal perspektifden söz edebiliriz: 1) İkiciliğin eleştirisi, 2) Merkez/çevre kuramı, 3) eşitsiz değişim ve 4) bağımlı burvuvazi.

İkiciliğin Eleştirisi :

Bağımlılık okulunun temel tezi, gelişmeyi engelleyen ana kaynağın, az gelişmiş ülkelerin "modern", Batı kapitalist ekonomilerinin özelliklerini barındırmayan geri, "geleneksel" kesimlerinde içselleşmiş sosyo-kültürel nitelikler olduğunu ileri süren görüşün yadsınmasıdır. Buna göre, tüm sosyal tarih bir ideal türden (geleneksel azgelişmiş toplum) diğerine (modern, gelişmiş toplum) adım adım geçiş olarak açıklanmaktadır. Bu eleştiri, bağımlılık kuramının en ilerici unsurunu oluşturur; böylelikle dikkatlerin doğrudan emperyalizmin ulusal baskı ve azgelişmişlikte oynadığı role çekilmesine yardımcı olunmuştur.

Merkez/Çevre Kuramı :

İkinci temel kurgu, dünyanın "merkez" ve "çevre" olarak ikiye ayrıldığı ve bunun, en genelleştirilmiş bölünme olduğu, nosyonudur. Bu terminoloji tüm bağım-

---

**Bağımlılık kuramı yandaşı araştırmacılar için, özgün metinde yapıldığı gibi, dependentistas terimi kullanılmıştır. (M.E)*

3- Bağımlılığın kapitalizm tanımını düzeltirken Marks, Engels ve Lenin'den yapılan alıntılarla destekleme eğilimi vardır. Bu doğmatik eğilim, bağımlılık okulunun 20.y.y daki emperyalizmi veya 21. y.y.ın sosyalizmini-Lenin'in ancak ölümünden önce somut olarak çözümlemeye başlayabildiği olguları-nasıl olup da açıklayamadığının gösterilmesi gereğini göz ardı eder.

4- Bağımlılık kuramının daha kapsamlı sentezleri yapılmıştır. (Örneğin, Chilcote, 1974) Bu özet sentez salt geliştirilecek eleştirilere temel olması bakımından sunulmaktadır.

lılık yandaşları tarafından benimsenmese bile, temel yaklaşım aynıdır; merkez, bolluk içindeki ileri ülkelerden, çevre ise, azgelişmiş yoksul ülkelerden oluşmaktadır. Bu farklılaşma ulusların iç yapılarını betimlemekte de kullanılır; "iç sömürge" tezinde olduğu gibi (Gonzales, Casanova, 1970).

Eşitsiz Değişim :

Azgelişmişliğin, "çevre" ulusların dünya pazarındaki dezavantajlı durumu ile ilintili olduğu fikri, en olgun ifadelerin Emmanuel (1972) tarafından geliştirilen ve görünüşte Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler öğretisinin bir eleştirisi olan, eşitsiz değişim kuramında, bulur. Ulaşılan sonuç, ticaret ve ücret hadlerinin revize edilerek, çevrede emeğin (ve sermayenin) ürettikleri değerle orantılı karşılık elde etmelerinin sağlanmasıdır.

Bağımlı Burjuvazi :

Bağımlılık kuramcılarının çoğu, özellikle Marksist sınıf kategorisini kullananlar, "çevre" deki burjuvazinin tümüyle dış güçlere bağımlı oldukları ve bu nedenle ilerici, anti-emperyalist bir rol üstlenemiyecekleri görüşündedirler. Bunun doğal sonucu, "merkez"deki işçi sınıfının, hem nesnel hem de öznel olarak, "çevre"deki kitlelerle değil, kendi burjuvazileri ile birleşmesi nedeniyle anti-emperyalist cephede yer alamıyacağıdır.

Temel Politik Sonuç :

Bağımlılık kuramının en önemli politik etkisi, sosyalist devrime desteği azaltmak ve saptırmak olmuştur. Bunun altında yatan temel kuramsal eksiklik, 1917 de Bolşevik Devrimin zaferinden bu yana dünyada sosyalizmin ayrı bir üretim tarzı olarak ortaya çıkışının tarihsel öneminin hesaba katılmamasıdır.[5] Mevcut eleştirilerden ancak bir kaçı özel olarak bu sorunu incelemişlerdir.[6]

Dünya nüfusunun üçte birinin Rus, Çin, Vietnam ve Kore devrimleri sayesinde kar ve özel mülkiyet yasalarının işlemediği ve kapitalist dünyada varolan aşırı yoksulluk, az gelişmişlik ve bağımlık gibi özelliklerin bulunmadığı toplumlarda yaşamalarına karşın *dependentistas* hala, bağımlılığı değişmeyen bir olgu olarak görmeye devam etmiştir. Her ne kadar bir çok sosyalist ülke halâ Kuzey Amerika ölçütlerine göre "azgelişmiş" ise de, sosyalist sistem altında az gelişmişlik kapitalizmdekinden niteliksel olarak farklı dinamiklere sahiptir. Gelişmenin temel engelleri teknik ve çevreseldir; çünkü emperyalizm sistem olarak sosyalist ülkelerin ulusal sınırlarından dışarıya atılmıştır. (Ancak emperyalizmin dünya çapında süregelen eğemenliği sosyalist gelişmeyi olumsuz yönde etkilemektedir.)

5- Sosyalizmden, komünist üretim tarzının, kendi özgün devrinin yasalarına sahip olan alt evresi kastedilmektedir.

6- Tek tek sosyalist ülkelere ilişkin eleştirilerde odak noktası budur Örneğin Gilbert (1974) Küba ile SSCB arasındaki ilişkileri inceler.

Bağımlılık kuramı, yaşadığımız çağın birincil çelişkisinin emperyalizm ve sosyalizm arasındaki sınıf mücadelesinden çok hakim ve bağımlı güçler arasındaki ilişki olduğunu varsayar. Bu "hakimiyet", yerine göre uluslararası düzeyde işlev gören çokuluslu şirketlere, mali kuruluşlara veya "teknolojik yapı"ya yüklenmektedir. Emperyalizmin sorumlu görüldüğü durumlarda ise, emperyalizm, sermaye ihracını güvenceye almak için bağımsız ülkelerin baskı altında tutulmasını gerekli kılan organik bir sistem olarak değil de, tersine çevrilebilir bir dış politika olarak görülmektedir. Böylece "hakimiyet", güçlünün zayıfa boyun eğdirdiği, zenginin yoksulu sömürdüğü ve "süper güçler"in küçük ulusları yuttuğu üst yapısal bir unsur olmaktadır. Bu kategori, maddi temelini toplumun gerçek ekonomik ilişkilerinde bulan bir sistem olarak Leninist emperyalizm kuramı ile sınırlı bir benzerlik taşır.

İdealizm: Temel Yöntemsel Hata

Bağımlılık kuramının ortak yöntemsel hatası, özellikle niteliksel ve niceliksel değişim arasındaki ayırımı bulanıklaştırma eğiliminde görüldüğü gibi, idealizmdir. İdealist dünya, zaman içinde adım adım "dönüşmüş" öz veya şeylerden oluşur; ancak bu dönüşüm içsel özü önemli ölçüde değiştirmez. Bu çerçevede ele alındığında, önemli sosyal devrimler niteliksel değişikliklere neden olmaz. Sonuç, ya reformist politikalar (adım adım değişme sürecine yardım ederek daha büyük gelişmeyi bağımsızlığı, ve hatta sosyalizme geçişi sağlamak) veya kötümserliktir (gerçekte hiçbir şey niteliksel olarak değişmez, her zaman hakimiyet ve bağımlılık olacaktır).

İdealist yöntem aşağıdaki tarihsel süreçleri gözden kaçırır; 1) devrimci sürecin evreleri, 2) üretim tarzındaki değişmeler, 3) hakim üretim tarzının gelişmesindeki evreler ve 4) sınıf mücadelesi.

Devrimci Sürecin Evreleri :

Son otuz yılda gerçekleşmiş tüm sosyalist devrimler emeperyalizmden bağımsızlık için ulusal demokratik mücadele bağlamında ortaya çıkmıştır. Bu devrimlerin iki evresi birbirinden ayırt edilemiyecek kadar iç içe olabilir (Küba örneğinde olduğu gibi), ancak bir çok devrimin ulusal demokratik evrenin ötesine geçememesi (yani, "Afrika'daki sosyalizm deneyimleri") açıkca, emperyalizme bağımlılığın sürdürülmesi sonucunu getirmiştir. Ulusal demokratik devrim zaferi emperyalizmle sadece niceliksel bir kopmayı temsil eder; ancak, özel mülkiyeti kamulaştıran ve geleceğini sosyalist blok ile dayanışmaya bağlayan bir sosyalist devrim, politik ekonomide gerçekten niteliksel bir değişimi ifade eder ve emperyalizmin geri bıraktırdığı üretici güçlerin önünün açılmasına hizmet eder.

Depentistas içindeki reformist görüş, devrimci süreçteki demokratik evrenin önemini gereğinden fazla vurgular. Diğer yandan, aşırı-"sol" çizgi, ulusal demokratik devrimin gereğini neredeyse tümüyle yadsır. Andre Gunder Frank'ın iddia ettiği gibi, eğer tüm dünya kapitalist ise ve de ulusal burjuvazi ile emperyalizm arasında hiç bir çelişki yoksa, bu durumda tek anlamlı mücadele uluslararası burjuvazi ile uluslararası proleterya arasındaki mücadeledir (Fernandez ve Ocampo, 1974).

Üretim Tarzındaki Değişmeler :

Bağımlılığın sosyalist devrimden sonra da sürdüğü nosyonu (sadece bir "süper güç"ün yerini diğeri almaktadır) kapitalizmden sosyalizme geçişin içeriğini anlaşılmaz kılmaktadır. Sosyalizm, kapitalizmden biraz farklı bir sömürücü geçiş toplumu olarak tasvir edilmektedir. Kapitalizmden sosyalizme geçişin bu karmaşık kavranışı, Brenner (1977) ve diğer yazarların eleştirdiği, feodalizmden kapitalizme geçişe ilişkin beceriksiz çözümlemeye benzemektedir. Yani, *dependentistas* kapitalizm öncesi meta değişimi ile sermaye birikimi ve sermayenin yeniden üretimi ile temellendirilen kapitalist meta üretimi arasındaki temel ayırımı göremez. (Weeks ve Dore 1979)

Hakim Üretim Tarzlarının Gelişim Evreleri

Bağımlılık kuramı, kapitalist gelişmenin farklı evreleri, yani küçük meta üretimi ile temellenen ve deniz aşırı ticaretin ve sömürgeciliğin yaygınlaştığı başlangıç halindeki tüccar evresi ile doğrudan üreticilerin üretim araçlarından kopartıldığı, artı değer üretiminin genelleştiği sanayi evresi ve dünya ölçeğinde sermaye ihracı ve yeniden üretimin ana örgütleyici ilke haline geldiği en üst evre, emperyalizm, arasındaki ayrımları bulanıklaştırmaktadır.

Dependentistas (içsel görülen) kapitalizm ile (dışsal olarak değerlendirilen) emperyalizmi mekanik olarak birbirinden ayırma eğilimindedir. Bu yaklaşım, emperyalizme karşı bir savaş açıp kazanmadan kapitalizmin ortadan kaldırılabileceği (veya bağımsız bir biçime "dönüştürülebileceği" mi diyelim) hayalini doğurur. Gerçekten de "bağımlı kapitalizm" kategorisi, Üçüncü Dünyada çalışan kitlelerin çıkarlarıyla çakışan bağımsız kapitalizm gibi bir şeyin olabileceği varsayımını içerir.

Kapitalist üretim tarzının tarihsel gelişme evreleri gibi kominist üretim tarzındaki evreler de gözden kaçırılmaktadır. Böylece kendilerini sosyalist görüşlü olarak tanıtanlar arasına bile, devrim sonrası toplumları, komünizmin en üst evresini ölçüt alarak değerlendirme eğilimi görülmektedir. Eğer, bu ideal ölçütlerle gerçek durum birbirine uymuyorsa, bu toplumlara, yeni bir sömürücü tür (Sweezy, 1980) veya kapitalizmin tüm temel ekonomik niteliklerini taşıyan geçiş formasyonları olarak bakılmaktadır. Bunun getireceği sonuç kötümserlik ve yenilgidir. Eğer sömürünün yeni bir türüne yol açacak ise neden sosyalizm için mücadele edelim?

Sınıf Mücadelesi :

Bağımlılık kuramı, nesnel ve ayrıntılı bir sınıf çözümlemesinin yerine şematik bir toplumsal katmanlaşmayı geçirmek eğilimindedir. Aşırı-"sol" yaklaşıma göre, "çevre"deki tüm sınıflar şöyle veya böyle "bağımlı" ve "merkez"deki tüm sınıflar da "hakim"dir. Bu değerlendirme, işçi sınıfı ile köylülük arasındaki ayırımı bulanıklaştırarak toplumda öncü güç gereksinimini ortadan kaldırmakta ve kötümserliğe yol açmaktadır. Anti emperyalist cephede ulusal burvuvaziye verilebilecek her tür bağımsız rol dışlanmaktadır. Ve ileri kapitalist ülkelerdeki sınıf mücadelesi, kardeşler arasındaki çekişme düzeyine indirgenmektedir.

Aşırı-"sol" çizgi, uluslar arasınaki çelişkileri, uluslararası sınıf mücadelesinin bir parçası olarak görmez. Sağcı çizgi ise sınıf mücadelesini uluslar (veya "toplumsal formasyonlar") arası mücadele düzeyine indirir. Gerçekte yapılan şey ise sınıf mücadelesi kuramının terkedilmesidir.

Eşitsiz değişim kuramı, çıkarları ulusal ürünler için dünya pazarlarında daha iyi fiyatlar verilmesinin güvenceye alınmasında yatan ticaret burvuvazisi ile küçük burjuvazinin sınıf temellerine çekici gelir. Bu kuram, başarılarının tek ölçütü yüksek ücretler elde etmek olan sendikacılara da çekici bir tartışma alanı sunar (böylelikle işçilerin emek güçlerinin değerinin karşılığını alacakları varsayılır).

Özetle, idealist yöntem dünyayı değiştirmek için doğru bir strateji sunamaz; çünkü bu yöntem, kapitalizmden sosyalizme geçişe ilişkin tarihsel sürecin bilimsel olarak anlaşılmasına izin vermez. Bağımlılık kuramı, tüm ekonomik gelişme ve azgelişmişlik sorununu emperyalizme karşı sosyalizm için yapılan mücadele bağlamında ele almadığından bu soruna ilişkin yararlı çözümler öneremez.

Bağımlılık kuramının yöntemi özensizliği ile dikkat çeker. Bu özensizlik nedeniyle hem Marksist ve hem de Marksist olmayan kategoriler sınırlı açıklamalarla birbirlerinin yerine kullanılırlar. Örneğin, Sweezy "artı-değer" yerine "artı-ürün"ü koyarak, emperyalist yayılmayı, basit bir çözümleme ile, tüketim fazlası metaların elden çıkartılmasının bir aracı olarak açıklamaktadır. Bu açıklama, emperyalizmin ardındaki itici gücün meta değil sermaye ihracı olduğunu ileri süren Leninist görüşü tümüyle tersine çevirmektedir. (Brenner, 1977) Benzer biçimde, "emek" ve "emek gücü" ile "değer" ve "değişim değeri" kategorileri birbirleri yerine kullanılır. Ve sonuçta, Marks'ı güncelleştirmek adına "ilkel birikim" gibi bilimsel olmayan nosyonlar uydurulur. Burada amacımız "saf" Marksizmi "korumak" değildir; ancak her bilim gibi, diyalektik ve tarihsel materyalizmin de belirli bir bütünlüğü bulunduğunu ve devrimci sürecin gelecekte izleyeceği yolun bunun korunmasına bağlı olduğunu belirtmektir.

ELEŞTİRİLERİN ELEŞTİRİSİ

Charles Bettleheim'ın Anarko-sendikalist Eleştirisi :

Charles Bettleheim'ın eşitsiz değişim kuramına yönelttiği haklı eleştirinin (1972) hedefi, Emmanuel'in değer yasası ve meta değişiminin rolünü saptırmış olmasıdır. Emmanuel kapitalist sömürünün kaynağını ticari ilişkilerde görür. Buna göre, Üçüncü Dünya uluslarının üreticilerinin ürünlerine verilen fiyatların sözkonusu ürünlerin değerlerinin altında olduğu ve ücret yapısında da emek gücünün değerinin altında bir karşılık aldığı varsayılır. Bettleheim haklı olarak, bunun Marksist politik ekonominin temel ilkelerine nasıl ters düştüğünü gösterir. Bu ilkelere göre, fiyatlar ve ücretler sadece değerin dışsal biçimleridir ve genel olarak değere yakın oluşurlar. Marksistlere göre, kapitalist sömürünün kaynağı üretim sürecinden artı değerin elde edilmesi, değişimi ve yeniden üretimidir.

Ancak, Bettelheim, "sömürü ilişkileri 'değişim düzeyinde' ortaya çıkmazları; kaynağını zorunlu olarak *üretim* düzeyinde bulurlar, aksi durumda değişim yenilenemez" (1972: 300) diye savunurken bize bir başka tek yönlü kapitalizm görüşü sun-

maktadır. Şöyle ekler :" 'ticari sömürü' ve 'eşitsiz değişim' terimlerinin önemli zayıflıklarından bir diğeri de, bunlarla tanımlananın, zorunlu olarak, üretim ilişkileri ile temellendirmeleri gerçeğini gözden saklamalarıdır."

Bu perspektif, kapitalizmin, sermayenin üretim, dolaşım ve yeniden üretimini ve toplumdaki ekonomik ilişkilerin her cephesini kapsayan bir sistem olduğunu görmemektedir. Kapitalist ilişkiler, özellikle en ileri evrede-emperyalizm-, kapitalizm öncesi üretim tarzlarını ortadan kaldırmak ve boyundurukları altına almakla kalmaz-toplumsal ilişkileri her alanına ve dünyanın her bölgesine nüfuz ederler. Kısacası, metaların fetişleştirilmeleri salt değişim alanı ile sınırlı kalmayıp artan biçimde evrenselleşir.[7]

Kapitalist sömürü ilişkileri, salt *"üretim* düzeyinden" kaynaklanmazlar. Meta değişimi ve kapitalistler arasındaki yarışma olmaksızın sermayenin yeniden üretimi gerçekleşemezdi; kapitalizm, metaların özellikle *değişim* için üretilmesidir. Nitekim, Marks şöyle demektedir:

"... *yarışma, sermayenin doğasından,* temel niteliğinden başka bir şey değildir. (1973: 414), Artı-değer üretimi bu üretim tarzının mutlak yasasıdır. Emek gücü, ancak, üretim araçlarının sermaye olma kapasitelerini koruyabildiği, kendi değerini sermaye olarak yeniden üretebildiği ve yeni sermaye kaynağı olarak karşılığı ödenmemiş emek sunabildiği sürece satılabilir. Emek gücünün satış koşulları, emekcinin az çok yararına olsun veya olmasın, bu nedenle sürekli yeniden satılma zorunluluğunu ve tüm zenginliğin sermaye biçiminde sürekli olarak yeniden üretilmesini içerir." (1967 : I : 618-619)

Diğer bir deyişle, tüm kapitalist üretimin başlangıç noktası artı değer yaratılması ise de, bu eylemin devamlılığı sermayenin sürekli değişimine ve yeniden üretimine bağlıdır. Sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi özellikle, emperyalist çağda, 19.yy. sanayi girişimcilerinin hayal edebileceğinden çok daha karmaşık ve kapsamlı bir değişim ve yeniden üretimi gerektirir.[8]

Bettleheim'ın üretim alanının aşırı vurgulaması, aynı şeyi değişim alanı için yapmış olan Emmanuel'inkinden daha az tek yanlı değildir. Bu vurgu Bettleheim'ın çalışmasında sendikalizme doğru daha derin bir eğilimin varolduğunu gösterir. *Economic Calculations and Forms of Property* (1975) adlı yapıtında, Bettleheim, sosyalizmin kuruluşunda kilit unsur olarak, "doğrudan üreticilerin" üretim sürecini doğrudan denetleme"lerinin gereğini ve önemini vurgular. Çin (1974, 1978a) ve Sovyetler Birliğine (1974, 1978b) ilişkin çözümlemelerinde, Bettleheim, incelemesini üretimin fiilen yapıldığı yerlerdeki tarlalarda ve fabrika düzeyinde üretim süreci üzerinde odaklaştırır ve üreticilerin "dolaysız denetimi"ni güçlendirmekten çok, devlet,

7- Örneğin **Kapital**'in 1.cildinde Marks, para ve sermayenin diğer dışsal biçimlerinin, nasıl gizemsel biçimler alarak, salt değiştirilen basit bir şey olmayıp, birer sosyal ilişki olduklarının gizlendiğini gösterir. Marks meta fetişizmini şöyle açıklar: "Fiziksel şeyler arasında, fiziksel bir ilişki vardır. Ama metalarda bu farklıdır. Şeylerin qua metaların varlığı, ve bunlara meta damgasını vuran emek ürünleri arasında değer ilişkisi ile bunların fiziksel özellikleri ve bu özelliklerden doğan maddi ilişkiler arasında mutlak olarak bağ yoktur. Emek ürünlerine meta olarak üretildikleri anda yapışıveren ve bu nedenle meta üretiminden ayrılması olanaksız olan şeye, ben Fetişizm diyorum" (1867, I, 72)

8- Örneğin, **Kapital**'in 3.cildinin başlığı "Bir Bütün Olarak Kapitalist Üretim Süreci" olup hemen tümüyle dolaşım, yeniden üretim ve sermayenin realizasyonu ile ilgilenir.

parti ve yöneticilerin rolünü artıran merkezi planlama uygulamalarına yol açacak girişimleri eleştirir. (Goldfield ve Rothenberg 1980).

Bettelheim Emmanueli eleştirisinde hatalı olarak, dünyada "geniş ölçekli sanayi" nin ortaya çıkışını bazı ülkelerdeki "üretim ilişkilerinin dönüşümü"ne atfetmektedir. Bu çözümleme, üretim ilişkilerinin dönüşümü için tarihsel ortamın oluşturulmasında, temel *koşul* olarak, üretici güçlerin gelişiminin ve yeni teknolojilerin tanıtılmasının rolünü tümüyle gözardı etmektedir. Üretim ilişkilerinde devrimci değişmelerin gerçekleşmesi bu koşulların oluşması ile olanaklı hale gelir.

Bettleheim, az gelişmişliği de anarko-sendikalist terimlerle açıklamaya çalışır. Ona göre, azgelişmişlik,

"... *dünyanın üretici güçlerinin kutuplaşmış gelişimini* kaçınılmaz kılan bir uluslararası iş bölümünü... (ve giderek)... kapitalist üretim ilişkilerinin hakimiyetinin (neden olduğu) *ekonomik eşitsizliklerin genişletilmiş yeniden üretimini* (zorunlu hale getirir) (1972 : 289. Vurgulamalar yazara ait).

Böylece, uluslararası iş bölümünün bazı ülkelerde gelişmeyi "engellediği" söylenirken, aynı iş bölümü ileri ülkelerde açıkca gelişmeye yardımcı olmaktadır.

Ancak, bu "engelleme'nin nedeni, Bettleheim'ın üstü örtülü biçimde belirttiği gibi, iş bölümü değildir. Neden, en ileri evresine ulaşmış kapitalizmin organik işlevidir; sermayenin dünya ölçeğinde korunması ve yaygınlaşması için, tüm ulusların-köylüleri, işci sınıfını, küçük burjuvazi ve milli burjuvaziyi kapsayacak biçimde-baskı altında tutulmaları zorunluluğudur. Bu baskı geriliği destekler ve güçlendirir; çünkü emperyalist bağlamda ulusal gelişmenin ancak, emperyalizmin gereksinimlerine uygun olarak gerçekleşmesine izin verilir. Üçüncü Dünya'nın teknik ve çevresel koşulları ile emperyalist yayılma gereksinimlerinin çakışmaları durumunda sanayi ve diğer ekonomik etkinliklerin bu bölgelerde yer almalarına yardımcı olunur. Bu belirlemeler kuşkusuz her zaman, ileri kapitalist ülkelerde varolan koşullara göreceli olarak yapılır.

Örneğin, tarım ürenleri üreten "çevre" ile sanayi malları üreten "merkez" arasındaki iş bölümünün, kapitalist üretimin eşitsiz dağılımının bir işlevi olduğu görüşü, imalat sektörünün *depenedentistas* tarafından belgelendiği gibi Üçüncü Dünyanın bir çok bögesine yayılması ile her geçen gün önemini daha da yitirmektedir.[9] Bu, kendi başına belirleyici bir etmen olmadğı gibi, kapitalizmin kötülüklerinin kaynağı da değildir Dünyayı salt fabrika penceresinden görenler iş bölümü konusunda ısrarlıdırlar; uluslararası proleteryanın bakış açısından irdelendiğinde ise, emperyalizmin azgelişmiş ülkelerdeki temel etkisi, halk kitlelerinin çıkarları doğrultusundaki ulusal gelişmeyi baltalamasıdır.

Azgelişmişlik, kapitalizmin *eşitsiz gelişmesi* ile ilişkili tarihsel bir süreçtir ve tüm toplumsal süreçlerde olduğu gibi tekdüze bir evrim göstermez. Bu süreç tümüyle, sömürge ve yeni-sömürge ülkelerdeki üretici güçler düzeyinin ilk kez ve hızla gelişen kapitalist ülkelere göreceli düşüklüğü ile ilintilidir. Bettheleim, ortaya çıkan eşitsizliklerin, gelişmeyi "kutuplaştıran" işbölümünün bir sonucu olarak *yeniden üretildiği* görüşündedir.

9- Nitekim, 1977 de azgelişmiş ülkelerden yapılan ihracatın %31.4'ü sanayi ürünüdür. Aynı oran 1972 de % 19.3 idi. (Vuskovic, 1980).

Ancak bu görüş, yeni-sömürge ülkelerde yaşanan önemli yeni değişiklikleri tümüyle çarpıtmaktadır. Eşitsizliklerin yeniden üretilmeleri yanısıra, azgelişmiş ülkelerle bir çok ulus ve emperyalist merkezler arasındaki ilişkiler de sürekli değişmektedir. Her ne kadar eşitsizlikler "yeniden üretiliyor"sa da, emperyalizmin sürekli yayılması ve daha önce var olan üretim tarzlarını dönüştürmesi ve "çevre"yi artan biçimde "merkez" le bütünleştirmesi bu eşitsizliklerin yeni biçimler almasına yol açmaktadır. Böylelikle, bir bölümü kapitalist çerçevede gelişen yeni-sömürge ülkeler *arasındaki* eşitsizlikler de büyümektedir. Bu etmenin göz ardı edilmesi, "yoksul" ülkeler arasında sahte birlikler öneren liberal politikalara yol açabilir.

Bettleheim'ın sendikalist görüşü, "dünyadaki hakimiyet ve sömürü ilişkileri"ne belirleyici bir rol yükleyerek bağımlılık okuluna olumsuz bir taviz verir. Bettleheim'ın tüm önemli yapıtlarında bu "hakimiyet" temel olarak politik ve ideolojik bir olgu olarak tanımlanırken maddi ekonomik temelin nihai belirleyici rolü tümüyle bir yana itilir.

Örneğin, Çin ve SSCB üzerine çözümlemeleri, sosyalizmin kuruluşundaki kilit unsurun, parti ve devlet gibi otorite kurumlarını devrimci çizgide tutabilmek için, bu kurumlarla kitleler arasındaki ilişkilerin devrimcilleştirilmesi olduğu yolundaki öğütlerle doludur. Bu idealist yaklaşım, özellikle azgelişmiş ülkelerde sosyalist devrimlerin ana politik görevlerini, kitlelerin sürekli artan gereksinimlerini karşılamak.için üretici güçlerin geliştirilmesini, tümüyle göz ardı etmektedir. Böylelikle, kitlelerdeki sınıf bilinci düzeyinin yükseltilmesinin somut maddi temeli uzak bir gelecekte değil, gerilik ve yoksulluğun ortadan kaldırılması ile birlikte-sağlanmış olacaktır. Devrimin temel görevini kitleler ve ("hakimiyet"in ana kaynağı) "otorite" arasındaki ilişkileri -Bettleheim "üretim ilişkileri" ile bunu kastetmektedir-" iyileştirilme olarak görmek, sosyalist inşa konusunda geliştirilmiş tümüyle idealist bir kuramdır. Bunun sonuçları, geriliğin, küçük ölçekli üretimin ve bunların beraberlerinde getirdikleri toplumsallaşmamış kırsal yaşamın yüceltilmesidir.

Bettleheim'ın çözümlemesindeki temel sorun, dünyanın bağımsız yapılardan-uluslararası iş bölümü çerçevesinde görece özerk kurumlardan oluştuğunu savunan idealist görüşüdür. Bu yapılar kendilerini, "eşitsizlik"in kendisini yeniden üretmesi gibi, "yeniden üretmek" eğilimindedirler. Bu, yapısalcı bir yöntemdir ve diyalektik materyalist yöntemden, tarihi, yapılardan oluşan değil, çelişkilerden kaynaklanan bir devinim olarak kavramaması nedeniyle farklılık gösterir.

Bettleheim, bu şekilde "toplumsal formasyonlar"ın yapılarına ve "dünya yapısına" bakar; temel olarak gördüğü de emperyalizmin yeniden ürettiği dengesiz bir işbölümüdür. Azgelişmişliğin yapısı bununla ikiciliğin bir "sol" uyarlaması olarak" açıklanır. Azgelişmiş ülkeler kapitatils gelişmenin bu yapılarının tuzağına düşmüşlerdir ve bu tuzaktan kurtulamazlar; ya da Bettleheim'ın çözümlemesi böyle olduğunu bize inandırmaya çalışır. Sovyet ve Çin devrimlerine ilişkin çalışmalarından da açıkca görülebileceği gibi, Bettleheim, önemli sosyalist devrimlerin bile bu yapıdaki bölünmeleri kırabileceğine inanmaz. Sadece sürekli yenilenecek kültür devrimleri bu yapıda delikler açmayı başarabilir. (Bettleheim'ın yapısalcılığının gönülsüz bir eleştirisi için bkz. Clawson ve Keenan, 1979)

Bettelheim'ın kuramı anti-emperyalist ve sosyalist eylemler açısından ciddi politik sonuçlar doğurur. Genelde yapısalcılıkta olduğu gibi, sonunda kötümserliğe ve hareketsizliğe yol açar. İki aşamalı devrim kuramını benimsiyor gibi görünmesine karşın, Bettleheim'ın kuramının temel yaklaşımı proleter aşamaya geçişi küçümser ve hatta karşı çıkar. Örneğin, Bettleheim, Bolşevik devriminin 1929'da merkezi planlamayı başlatıp üretim araçlarının gelişimine öncelik vermesini ve proleter diktatoryasının güçlendirilmesini gerekli kılan devrimin yerleştirilmesi çabalarını benimsemez. Böylelikle Nikolai Bukharin'in küçük burjuva çizgisini izler. Bu yaklaşım, Yeni Ekonomik Politika'nın (NEP) sürdürülmesi ve ikinci aşamanın yerleştirilmesinin engellenmesi ile sonuçlanacaktır. Bu perspektif, ekonomik gelişmede ideal bir "denge"ye ulaşmak adına kırsal kesimdeki geriliğin sürdürülmesini benimser. Bu çerçevede, üretimden çok tüketime öncelik verilerek, ulusal proleter güç organları yerine sendikalar ve yerel köylü örgütleri gibi "görece özerk" yapılar desteklenmektedir. Bu çizgi, biçimsel olarak.proleter devrim hedefi ile çelişmese bile, sonuçta devrimin yerleşmesini ve ilerlemesini engelleyebilir ve hatta (Polonya örneğinde olduğu gibi) kapitalist restorasyonu olanaklı kılacak ortamı yaratabilir. Bu yaklaşımın bugün Üçüncü Dünyadaki en etkin uyarlaması Tanzanya'nın izlediği resmi politikadır. (Bettleheim ve Bukhairn'in sosyalist yapılanmaya ilişkin kuramlarının daha ayrıntılı bir çözümlemesi için bkz. Angotti, 1981)

Brenner'in İdealizmi :

Robert Brenner'in (1977) çözümlemesi, bağımlılık kuramının temel Marksist kategorisi olan sermaye kategorisini, özellikle feodalizmden kapitalizme geçişin yaşandığı tarihsel süreç içinde bir sosyal ilişki olarak sermayenin ortaya çıkışını, nasıl çarpıttığını tüm açıklığı ile göstermektedir. Brenner, bağımlılık kuramının, sömürünün kaynağını ve sermaye birikimini nasıl ticaret ilişkileri ve değişim ile özdeşleştirdiğini gösterirken Bettleheim'ın kaba tek yanlılığına düşmemekte ve üretici güçlerin düzeyinin yükseltilmesinde teknoloji ve verimlilikte ortaya çıkan değişikliklerin oynadığı can alıcı role işaret etmektedir. Brenner, "ilkel birikim"in nasıl gerçekte sadece betimleyici bir kategori olduğunu ve emperyalizmin genişlemesini temelde göreceli artı değer üretimine ve genişletilmiş yeniden üretime bağlı olduğunu göstermektedir.

Ancak Brenner, Wallerstein, Sweezy, Frank ve diğer *dependentistas* ın kuramlarının temel yöntemsel hatasını tümüyle yanlış değerlendirir. Söz konusu olan mekanik materyalizm değil, idealizmdir. Bu Brenner'in çözümlemelerinde de belirli bir idealizmin gözlendiğini ortaya koyar.

Örneğin, Wallerstein'in "dünya sistemi" temelde idealisttir, çünkü üst yapı-devlet-kaçınılmaz biçimde alt yapıyı belirlemektedir. Sweezy kuramını gerçek üretim ilişkileri ile temellendiremediği içindir.ki feodalizmden kapitalizme ve kapitalizmden sosyalizme geçiş, hiç bir niteliksel değişim getirmeyen tedrici süreçler olarak gösterilir. Ve nihayet Frank'ın şematik modeli, gerçekliği, gözlem ve tarihinin bilimsel çözümlemesi ile oluşturulacak kategoriler yerine *a priori* kategorilere (merkez/çevre, gelişmişlik/azgelişmişlik) oturtarak toplumsal ilişkileri idealize eder.

Brenner'in belirttiği gibi, *dependentistas*, dünyada kapitalizmin ortaya çıkışının tarihsel önemini kavrayamamış ve onun kapitalizm öncesi ticaretten ve değişimden

niteliksel farklılığını görememiştir. Ancak bu mekanik materyalizmden çok, idealist bir hatadır.

Neden yöntemsel bir hatanın saptanması bu denli önemlidir? Çünkü bu hata *dependentistasın* ve Brenner'in-kapitalizmden sosyalizme geçişe ilişkin görüşlerinin temelini oluşturur. Brenner, "tek ülkede sosyalizmi" bir "ütopya" olarak değerlendirir. Diğer bir deyişle, kapitalist üretim tarzının ortadan kaldırılması ve bunu izleyen değişiklikler hala salt niceliksel değişikliklerdir ve hiç bir ülke-Brenner'in yöntemine göre özellikle azgelişmiş olanlar-tek başlarına komünizmin alt evresine geçemezler. Bu yaklaşımın anti-emperyalist eylem açısından sonuçları ortadadır. Bir yandan, iki aşamalı devrim gereksinimi, amacı belirli olmadığı için tasfiye edilmekte, diğer yandan da sağlam temellere oturtulmuş proleter devrimlerin önemi küçümsenmektedir. Nesnel olarak, artık kapitalizmin hakim üretim tarzı olmadığı ve bilimsel sosyalist temellerin atıldığı uluslar, anti-emperyalist eylemin doğal müttefikleridir. Çünkü bu ülkelerde istikrar ve büyüme, emperyalizmin dünya ölçeğinin nihai çöküşüne bağlıdır. Bu gerçek, revizyonist çarpıtmalar ve hatta iktidardaki partiler adına sınıf işbirliğine karşın böyledir.

Nihayet, Brenner'in yaklaşımı emperyalizme karşı birleşik cephenin önemini kavrayamaz. Bu cephede sosyalizmin kurulması, savunulması ve yapılanması emperyalizmin defedilmesi ile çok yakından ilişkilidir. Ve sosyalizm, dünya sahnesine kapitalizm örneğindeki gibi-eşitsiz olarak ve birbirinden bağımsız ülkelerde çıkar. Brenner *dependentistas*'ı feodalizmden kapitalizme geçişe ilişkin olarak bu süreci anlayamadıkları için eleştirir; ancak kendisi de sosyalizme geçiş konusunda diyalektik yöntemi uygulama becerisini gösteremez.

SON SÖZLER

Bu makalede, Bettleheim ve Brenner'e yöneltilen eleştirilerin sadece önemli gördüğümüz yönlerine değindik; daha derinlemesine bir çözümlemenin yapılması gereklidir. Ancak, adı geçen araştırmacıların bağımlılık kuramına karşı çıkışlarına ilişkin olumlu katkılarının önemini de bir kez daha yinelemeliyiz.

Bu aşamada Marksistlerin görevi, salt bağımlılık kuramının Marks, Engels ve Lenin tarafından konulmuş temel ilkeleri ile ne denli uyumsuzluk içinde olduğunu göstermek değil, gelişmişlik ve azgelişmişlik kuramının devrim teori ve sosyalist yapılanma kuramının ayrılmaz bir bölümü olarak daha da geliştirilmesi olmalıdır. Nihayet, Marksizm adı altında her tür akademik ve burjuva kuramın anti-emperyalist eyleme sokulması, her şeyden önce, Marksist eylemin, yönlendirici devrimci bir çizgi geliştirememesinden kaynaklanmıştır.

İçinde yaşadığımız, kapitalizmden sosyalizme geçiş çağında, sosyalist yapılanmayı içermeyen hiç bir gelişme kuramı anlamlı ve geçerli olamaz. Bu nedenle de, geliştirilecek kuram, sosyalist ekonomik gelişmenin gerçek deneyimlerini gözlemleyemeyen ve bu deneyimlerden evrensel dersler çıkartma şansları olmayan Marks, Engels ve Lenin'den yapılacak alıntılarla temellendirilemez. Benzer biçimde, bağımlılık kuralı eleştirilirken, nihai olarak bu kuramın azgelişmiş ülkelerin gerçek sorunlarını-emperyalizmin yenilmesi ve kitlelerin artan gereksinimlerini karşılamak için üretimin artırılması-çözmekte yetersiz kalacağı gösterilmelidir.

Bağımlılık kuramının reformist çizgisi azgelişmişliğin otarşi yolu ile yenilebileceği umudunu korurken, aşırı "sol" çizgisi emperyalizmin nihai yenilgisini beklemeyi yeğler. Bu perspektiflerin her ikisi de anti-emperyalist mücadele için doğru bir yol göstermekten uzaktır. Tersine, yeni sömürgeci sömürünün, "bağlantısızlığın" ve geriliğin haklı gösterilmesine yol açarlar.

Bağımlılık üzerine yapılan eleştiriler genellikle anti-emperyalist eylem çerçevesinde kalmaktadır. Bu redenle, gerek eleştirde ve gerekse de azgelişmişlik olgusunda emperyalizmin rolünün vurgulanmasında Marksistlerin öncülük etmesi çok önemlidir. Ne yazık ki, Bettleheim ve Brenner'in tek yanlı eleştirileri ve gelişmede "kapitalist olmayan" yol (Solodovni ve Bogoslavsky, 1975) gibi bilimsellikten uzak karışıklar bu gelişmenin geriletilmesine neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

Angotti, Thomas

1981 *Charles Bettelheim's Version of Soviet History: Historical Idealism*, San Francisco: The Soviet Union Study Project

Amin, Samir

1976 *Unequal Development:* An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism. New York: Monthly Review

Bettelheim Charles

1972 Theoretical Coments," pp.271-322 in Arghiri Emmanuel, *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*, New York: Monthly Review

1974 *Cultural Revolution and Industrial Organization in China*, New York: Monthly Review

1975 *Economic Calculations and Forms of Property*, New York: Monthly Review

1976 *Class Struggles in the USSR*, (First Period: 1917-1923). New York: Monthly Review

1978a *China Since Mao*, New York: Mothly Review

1978b *Class Struggles in the USSR*, (Second Period: 1923-30)

Brenner, Robert

1977 "The Origins of Capitalist Development: A Critioue of Neo-Smithian Marxism, "*New Left Review*, 104 (July-August), 25-93

Cardoso, Fernando Henrique

1972 "Dependency and Development in Latin America," *New Left Review*, 74 (July-August). 83-95

Chilcote, Ronald H.

1974 "A Critical Synthesis of the Dependency Literature," *Latin American Perspectives*, I (Spring) 4-29

Clawson, Pat and James Keenan

1979 "Economism Exposed: Bettelheim on the Bolshevik Revolution," *The Insurgent Sociologist*, VII (Summer), 80-87

Emmanuel, Arghiri

1972 *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*, New York: Monthly Review

Fernandez, Raul A. and Jose F.Ocampo

1974 "The Latin American Revolution: A Theory of Imperialism, Not Dependence," *Latin American Perspectives*, I (Spring) 30-61

Frank, Andre Gunder

1970 Latin America: *Underdevelopment or Revolution*, New York: Monthly Review

Gilbert, Guy J.

1974 "Socialism and Dependency," *Latin American Perspectives*, I (Spring) 107-123

Goldfield , Michael and Melvin Rothenberg

1980 *The Myth of Capitalsm Roborn: A Marxist Critique of Theories of Capitalist Restoration in the USSR*, San Fransisco: The Soviet Union Study Project

Gonzalez Casanova, Pablo

1970 *Sociologia de la Explocation*, 2nd ed., Mexico City: Siglo, XXI Editores

Marx, Karl

1967 *Capital*, 3 Vols., New York: International Publishers

1973 *Grundrisse*, New York: Vintage

Solodovnikov, V. and V. Bogoslovsky

1975 *Non-Capitalist Development: A Historical Outline*, Moscow: Progress Publishers

Sweezy, Paul

1980 "Post-Revolutionary Society," *Monthly Review*, XXXII (Novemben), 1-13

Vuskovic, Pedro

1980 "Latin America and the Changing World Economy," *NACLA Report on the Americas*. XIV (January-February) 2-15.

Weeks, John and Elizabeth Dore

1979 "International Exchange and the Causes of Backwardness," *Latin American Perspectives*. VI (Spring). 62-87

EMPERYALİZM VE BAĞIMLILIK KURAMLARINDA İDEOLOJİLER

Carlos Johnson

Çeviren : H.Çağatay KESKİNOK

> Ulusal ve uluslararası taktikler arasındaki farklılığa ilişkin yetersiz bir tartışmaya yapılan bütün başvuruları, safsata olmaları nedeniyle peşinen reddetmemiz gerekir ... Bunlar safsatadır. Çünkü, emperyalizmin kapsamlı bir bilimsel çözümlemesi bir şeydir-ki bu çözümleme henüz gerçekleştirilmeyi beklemektedir-ve özünde bilimin kendisi gibi bunun da sınırı yoktur. Sosyal Demokrat gazetelerin milyonlarca nüshasında ve Enternasyonel tartışmalarında emperyalizme karşı ortaya atılan sosyalist ilkeler ise oldukça başka şeylerdir... Kapitalizmin tarihsel gelişiminin ve ulusal özelliklerinin dallanıp budaklanışının ve yağmacı doğasının *bütün* sonuçlarıyla birlikte enine boyuna, tüm *ayrıntılarıyla* incelenmesi ise hiç bir zaman gerçekleştirilemiyecektir. Akademisyenler (ve özellikle de gereksiz ayrıntılar üzerinde bilgiçlik taslayanlar) ayrıntılar üzerine tartışmayı hiç bir zaman elden bırakmıyacaklardır.
>
> V.I.Lenin (1972, c.1, 211-212)

Bağımlı ülkelere düşüncesini geliştirmeyi umut eden Theotonio Dos Santos gibi kuramcılar, Lenin'in emperyalizm çözümlemesinin yetersiz olduğunu açıklamışlardır. Dos Santos'a göre, örneğin Lenin emperyalizmi tekelci sermaye perspektifinden çözümlemiştir: "Bu nedenle, emperyalizm kuramı yazarlarının çok sınırlı bir yaklaşıma sahip olduklarını görmemiz gerekiyor. Lenin, Buharin, Rosa Luxemburg, konuyla ilgilenmiş önemli marksist yazarlar, emperyalizm konusuna Hobson gibi, bağımlı ülkelerin bakış açısıyla yaklaşmışlardır" (Dos Santos, 1970. a:23). Bağımlılık kuramının edindiği yeri haklı göstermek için çok çaba harcanmıştır. Kimi çözümlemeciler, birbirini tamam-

---

Yazarın Notu : Tania Calvimontes, Takis Economopoulos, Armando Sanchez ve Gema Solano'ya metinle ilgili eleştirel görüşleri için teşekkür etmek isterim.

layıcı özelliklerine dem vurarak, emperyalizm kuramı ile bağımlılık kuramını birleştirmeye çalışırken (Ianni, tarihsiz:41) diğerleri de bağımlılık kuramını yerin dibine batırıyorlar (Fagen, 1977). Ancak, peşinen şunu söylemeliyim ki, Lenin'in materyalist emperyalizm çözümlemesiyle, bağımlılıkçıların eleştirel-idealist bakış açısını birleştirmenin olanağı yoktur (bağımlılık okulunun kapsamlı bir eleştirisi için bkz:Johnson, 1977).

Kimi çözümlemecilerin iddia ettiği gibi, emperyalizm kuramına *karşı* bir bağımlılık kuramı geliştirilmesi gibi soyut bir problem ortaya atmak doğrusu olanaklı değildir (Santi vd., 1971). Bu daha çok, Lenin'in sözünü ettiği gibi, emperyalizmi (tekelci kapitalizm) ve sömürgelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerini anlayabilmek için ortaya atılmış bir sorudur (Lenin, 1972: c.39, 738). Bu yüzden, vurgu *dönüşüm* sorununa yapılmaktadır (Economopoulos, 1978), yoksa çarpık olduğu varsayılan bağımlı kapitalizm ile soyut, klasik kapitalizm modelleri arasındaki farklılığa değil. İşte bu son yaklaşım safsatanın ta kendisidir.

Bu yüzden, Lenin'in çözümlemesine karşı savunulanların ve "bağımlılık kuramı" na yapılan övgülerin çoğu, genelde iki ögeden kaynaklanıyor: Diğer politik iktisatçıların ideolojik biçimde geliştirdikleri tezlerin bilinmesine yönelik tarihsel bir bakış açısının yokluğu ve özgül sosyo-ekonomik ve politik olayların ortaya çıkışının ardındaki diyalektik (ilişkisel), tarihsel (zamansal), maddi (mekansal) nedenleri anlayabilmek için gerçeğe yaklaşabilen bir kuramsal inceleme yönteminin bulunmayışı.

Materyalist olmayan çözümlemelerin ve safsatanın, bizzat bağımlılık kuramcıları tarafından nasıl etkilendiklerini göstererek, toplumsal ilişkilerdeki mekan, zaman ve eylem olaylarının diyalektik-tarihsel-materyalist çözümlemesinin kavranabilmesine olanak sağlayan bir temel oluşturulabileceğini umuyorum. İdeolojik veya bilimsel bilginin kuramsal üretimini belirleyen işte bu akıl yürütme yöntemidir.

Kuramsal çözümlemenin özgül bir gereği de, "sermaye", "emperyalizm" ve "bağımlılık" gibi kilit kavramların ele alınması ve bunların farklı anlamlarının açıklanmasıdır. Kuramsal çözümlemenin diğer alanlarına girilecekse, bu yapılması zorunlu bir iştir (örnek olarak, belirli bir momentteki dönüşümün gereklerinin saptanmasında). Bu konudaki farklı tezleri ayırdedebilmek için bu gereklidir. Çünkü bağımlılık kuramı, yaklaşım bir on, onbeş yıldır Latin Amerika solunun sosyo-ekonomik ve politik literatürüne eğemen olmuştur. Yalnızca bu nedenle bile, gözden geçirilmeye ve yeniden incelenmeye değerdir.

Burjuva Politik İktisatçılarının Kavramları Olarak, "Emperyalizm", "Bağımlılık"

Marks, sınıfların ya da sınıf müdadelesinin varlığını keşfedenin kendisi olmadığı konusunda çağdaşlarının dikkatini çekmişti. Weydemayer'e 5 Mart 1982'de yazdığı mektuba bir göz atın: "Ve şimdi, bana gelince, modern toplumda sınıfların ya da aralarındaki mücadelenin varlığını keşfetmenin onuru bana ait değil. Burjuva tarihçileri ve burjuva iktisatçıları, bu sınıf mücadelesinin tarihsel gelişiminden ve sınıfların ekonomik özerkliğinden benden çok önce söz etmişlerdi". "Sınıf" kavramının kendisi bile sınıf mücadelesinin ve toplumsal ilişkilerin sınıfsal çözümlemesinin bir ürünüdür.

Ancak Marks, Kapital'de ("kapital", bir başka burjuva kavramı) sınıfları ve artı-değerler için mücadeleyi doğuran özel tasarruf* (private appropriation)-toplumsal üretim çelişkisini açıklamıştır. Materyalist hedef, doğrusu, kavramların toplumsal ilişkiler kapsamında sınıfsal anlamlarının açıklamasıdır.

Sınıfsal çözümleme konusunda Marks'ın başardıklarına benzer şekilde, Lenin, "emperyalizm"in sermaye üretimi ve tasarrufu kapsamında, ne anlama geldiğini açıklama yoluna gitmiştir; özgül olarak da tekelci sermaye, yarışmacı sermaye ve artıdeğerlerin biriktirimine yönelik mücadele kapsamında (Lenin, 1972, c.22, 116-117). Marks ve Lenin'in çalışmalarında, hiç kimse tekil kilit bir kavramın fetişleştirilmesindeki küçük burjuva özellikleri bulamayacaktır. Marks ve Lenin, yalnızca, soyutlanmış kavramların tarihsel olarak varolan ilişkiler açısından ne anlama geldiğini açıklamaktadırlar.

Lenin, sürekli biçimde, küçük burjuva çözümlemecilerin yalnızca kavramlar üzerine tartışmaya tutuştuklarına, tek bir sözcüğün nasıl tanımlanacağı ve "sözcükler üzerine tartışma" sürdürdüklerine işaret etmişti (Lenin 1972: c.39, 267, 373). Marks ve Engels, Alman küçük burjuva aydınlarının benzer özelliğine, *The German Ideology*'de dikkat çekmişlerdi (Marks ve Engels, 1976:711). Ancak, Lenin'in vurgusu "emperyalizm" kavramının temel bileşenlerini saptamaya yönelikti:

"I. Yoğunlaşmanın sonucu olarak Tekel, II. sermaye ihracı (işin esası olarak) III + IV dünyanın bölünmesi: a) uluslararası sermayenin anlaşmaları b) sömürgeler, V. banka sermayesi ve "bağlantıları", VI. serbest ticaretin ve barışçı değiş-tokuşun zora dayalı polikayla yer değiştirmesi (tarifeler, zorla el koyma vb., vb.)" (Lenin, 1972: c.39,200).

Lenin " emperyalizm " sözcüğünü, karşı tarafın sözcük seçimini anlatabilmek için tırnak içine almıştır. Çünkü burjuva iktisatçıların emperyalizm olarak adlandırdığını, Lenin sermaye üretiminin özgül maddi nedenlerine bağlayarak açıklamıştır. Lenin'in *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism (Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması)* (Lenin, 1972: c.22, 185-304) adlı kitabının başlığı bile, Steffen'in söylediklerini izliyor izlenimi uyandırmaktadır: "Emperyalizm, gelişmenin, çok büyük iç güçlere ve önemli bir misyona sahip bütün [!!!] büyük halkların geçmek zorunda oldukları evrensel [aynen böyle!] politik bir aşamasıdır (1972: c.39, 260; italikler orijinaldir). Bir de Lenin'in "Approximate Title for Censorship: 'Principal Features of Modern (Recent, the Recent Stage of) Capitalism'" (c.39, 230) makalesine göz atınız. Lenin'in *Notebooks on Imperialism*'indeki diğer ifadeler de şöyle: "Emperyalizm kapitalizmin en yüksek (modern) aşaması" (s:202); "Kapitalizmin günümüzdeki *özel* bir aşaması" (s.230). Lenin, kapitalizmin en yüksek aşaması düşüncesini kullanırken, yalnızca nasıl adlandırılırsa adlandırılsın kapitalizmin tarihsel anlamda, sonuncu ayağı üzerinde durduğunu vurguluyordu. Bu yüzden, Lenin emperyalizmin yalnızca politik önemini değil, kapitalist gelişmenin kendisinin bir ürünü olarak emperyalizmin ekonomik niteliğini vurgulayabilmek için, burjuva politik iktisatçılarının kendi kilit kavramlarını kendilerine çevirmiştir.

---

* ç.n : Appropriation kavramı dilimize temellük, tasarruf, mal etmek, el koymak vb. sözcüklerle çevrilmektedir. Elinizdeki çeviride kavramın Türkçe karşılığı, yerine göre, bu sözcüklerden biriyle verilmiştir.

Şunu akıldan çıkarmamak gerekiyor: Emperyalizm ve bağımlılık kavramları, sosyo-politik anlamlarında (bunların günlük kullanımlarına değinmeye hiç gerek yok) Lenin'in zamanındaki burjuva politik iktisatçılarının ürettiği ve vurguladıkları kavramlardı. Lenin'in 1916'da *Imperialism*'i yazmasından önce Fraisse'nin *International Situation of the Dependent Countries of the Congo Basin* (1904)'i ve Redslob'un *Dependent Countries* (1914)'i gibi başlıklar ortaya çıkmıştı bile. Bugün kimi bağımlılıkçıların yaptığı gibi, bağımlılığı çağdaş emperyalizmin yeni bir olgusu olarak görmek, sınıf egemenliği ilişkilerini ortaya çıkaran ilişkileri gözardı etmektir. Emperyalizm ve sömürgeciliğin karşısındaki bağımsız hareketler, Lenin'in zamanında bağımlı ülkelerin varlığı anlamına geliyordu. Basit mekanik diyalektik bile bunu sergileyecektir. Ancak, ideolojik yönden önemli olan, "bağımlı" [kavramının] şimdiye kadar emperyalist olanın sınıfsal bakış açısını yansıttığını kavramaktır: Sömürgelerin, emperyal ülkelere *bağımlı olduklarına* inandırılması. Dahası, Lenin çözümlemesini bağımlı ülkeler bakış açısından yapmamıştır; tıpkı emperyalist ülkelerin bakış açısından yapmadığı gibi. Lenin emperyalizm ve bağımlılık çözümlemesini, tarihsel materyalizmin kuramsal bakış açısından hareketle yapmıştır.

Burjuva politik iktisatçılarının ve çoğu Marksistin bağımlılığı tanımlamak için bugün bile kullandığı kilit kavramların bir çoğu, Lenin'in, emperyalizmin sentetik incelemesinin tamamlamasından birkaç yıl önce geliştirilmişlerdi. Yalnızca örnek olsun diye, bugün bile çok moda olan şu popüler deyişlere bir göz atın: "Az gelişmiş ülkeler" ifadesi 1915'de *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*'da ortaya atılmıştır (Lenin, 1972: c.39, 49). Marks'tan önceki yazına değinmeye gerek yok. Ancak emperyalizm üzerine yapılan çalışmalarda, "sömürge bağımlılığı" (Lenin, 1972: c.39, 68) ve hatta "iç sömürgeleşme" kavramı (c.39, 112) bile ortak kavramlardır. Bu sonuncusu, kuramsal ilerleme olduğu varsayılmış "iç sömürgecilik" kavramını anımsatıyor. Bu kavram Rodolfo Stavenhagen ve Pablo Gonzales-Casonova (1974) gibi yazarlar tarafından tartışılmıştır. Bu görüşü kimin ürettiği sorusuna gelince, eğer kilit kavramların kaynağını bulmak için zaman yitirmeye niyetiniz varsa, hemen söyleyelim bu konuda Wakefield (bkz: Mars, c.1) ve Hilderbrand (Lenin, 1972, c.39, 112) hem Stavenhagen'den hem de Gonzales-Casonova'dan çok önce gelir. "Mali yönden bağımlı ülkeler" (c.39, 195), "bağımsız ülkelerin bağımlılığı" (c.39, 240), "çevre" (c.39, 531) gibi kavramlar çağdaş bağımlılık kuramının omurgasını oluşturan en temel kavramlardır. Ancak, bu ve benzeri kavramlar, yirminci yüzyıl başlarındaki, burjuva politik iktisatçılarının rızkıydı. Günümüzün ideolojik tartışmaları kilit kavramlar üzerinde yapılan mücadele düzeyinde kalmaktadır. Toplumsal ilişkilerin bilimsel incelemesi, bu ilişkilerin ve kilit kavramların materyalist açıklamasıyla gerçekleştirilebilir. Bu ise bağımlılıkçılar tarafından gözardı edilmektedir.

Bağımlılıkçıların bir bağımlılık kuramı oluşturma girişimlerini veyahut bunların Lenin'in emperyalizmle ilgili kuramsal bakışını değiştirme konusundaki pek gösterişli çabalarını doğrudan hedef alıyorsa da, bağımlılık kavramlarının yukarıdaki eleştirisi ciddi bir eleştiri sayılamaz. Çünkü, bağımlılıkçılar "yeni" kilit kavramlar türetdiklerinde bile-kimisi bunu, "kural dışı bir dille" lümpen burjuvazi" ve "lümpen gelişme" gibi terimleri kullanarak yapmaktadır (Frank, 1971)-kuramsal sorular belirsizliğini sürdürür

ve yanıtsız kalırlar. Yeni bir kilit kavramın keşfedilmesi ise kuramsal çözümlemenin halledilmesi gibi karşımıza çıkarılacaktır. Ancak, sorun bütün bir tarihsel dönemin gizlerini açığa vuracağı sanılan yeni kilit kavramların üretilmesi sorunu değildir. Varolan sosyo-tarihsel ilişkilerin materyalist açıklamalarına gerek vardır.

Ancak, somut sosyo-ekonomik formasyonların özgünlüğüne gereğinden fazla değinmeleri ve tek bir sözcüğe dayalı bir toplumsal ilişkiler kuramı inşa etmeye yönelik idealist çabaları nedeniyle, bağımlılıkçılar bunu gerçekleştiremezler. Bunu, kimi yazarların ürettiği bağımlılık tanımlamalarının tarihsiz (ahistoric) niteliğinden çıkarabiliriz:

"Bağımlılık, bir grup ülkenin, bir başka ekonominin gelişmesi ve genişlemesiyle koşullanan ekonomilere sahip olması durumudur. İki veya daha fazla ekonomi arasındaki veya bunlarla dünya ticareti arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi, bu ülkeler içinde bazıları (hakim olanlar) kendilerini genişletebildiğinde veya kendilerini öne çıkarabildiklerinde bağımlılık biçimi alır. Burada diğer ülkelerin (bağımlı olanlar) , yakın gelişmeleri üzerinde olumlu ve/veya olumsuz etki yapabilen bu genişlemenin yansımaları dışında yapabilecekleri bir şey kalmaz. Nerden bakılırsa bakılsın, temel bağımlılık durumu, bağımlı ülkeleri, egemen ülkelerin gerisine yerleştiren ve sömürüsü altına sokan topyekün bir bağımlılık durumuna yol açar" (Dos Santos, 1970 a:45).

Bu tür yansızlaştırılmış, tarih dışı tanımlamalar, ülkeler arasındaki kapitalist ilişkilere olduğu kadar sosyalist ilişkilere de uygulanabilir. Doğrusu, burada da belirtildiği üzere, gelişmiş ülkeler bile bu tanımlamanın içine sokulabilirdi. Çünkü onlar da egemen ülkelerin artı-değer üretimi ve genişlemesinin etkisi altına girerler. Eğer bu ülkeler artı-değer üretmezlerse emperyalizm de büyüyemez. Bu tür "tanımlamaları" başka bir yerde çok daha ayrıntılı biçimde eleştirdim (Johnson, 1979 b).

Bu ve benzeri idealist yöntemlerin sözünü ettiğimiz türden eleştirisi bile yanlış yorumlamaya açıktır. Bu eleştiri, ilk anda, "bağımlılık" sözcüğüne sanki yetersiz, yanlış veya gereksizmiş gibi karşı çıkılıyor izlenimi uyandırabilir. Kuşkusuz, bu doğru değildir, tıpkı bu eleştirinin, Lenin'in emperyalizmin ilişkilerini ve "emperyalizm" kilit kavramını çözümlemesine karşı yapılmadığı gibi. Eleştiri, bağımlılık kavramının kapsadığı toplumsal ilişkilerin diğer yönlerinin çözümlemesinin yokluğuyla ilgili olduğu kadar bu ilişkilerin materyalist açıklamalarının yapılmayışı konusuyla da ilgilidir.

Sosyo-ekonomik ve Politik, Emperyalizm ve Bağımlılık Tezleri

Sosyo-ekonomik Tezler

Lenin, emperyalizmin ilişkileriyle ve kavramlarıyla ilgilenmiştir. Bunun [emperyalizmin] geçmişteki ve günümüz için de geçerli olan ideolojik karşılığı bağımlılıktır. Yoksa Lenin, çok aşina olduğunu bildiğimiz bağımlılık kavramından bir kuram oluşturma çabasına girmemiştir. Örnek verilirse, Dos Santos'un yaptığı gibi, Lenin'in emperyalist zincirin bu yüzünü incelemediğinin ileri sürülmesi, Lenin'in çalışmasının çarpıtılmasından başka bir şey değildir. Birini, diğerini ele almadan inceleyemezsiniz.

Emperyalizmin tarihsel önemiyle ilgili olarak, Lenin'in ortaya attığı tezlerin çoğu, o günün burjuva, liberal ve sosyalist politik iktisatçıların çalışmalarından aktarılmıştır: Agahd, Bauer, Baumgarten, Cromer, Dietzel, Hildebrand, Hilferding, Hobson, Steffen, Ulbricht, bunlar arasındadır (Lenin, 1971: c.39, 792-827). Lenin, temel olarak, emperyalizmi kapitalist genişlemenin bozulmuş bir biçimi olarak tanımlayan teze karşı çıkmıştır (c.39, p.797-827)-yani, kapitalizmin etkin biçimde düzeltilmesi durumunda bu istenmeyen siyasi politikanın engellenebileceği tezine. Lenin, ayrıca, emperyalist savaşın, çeşitli ülkelerdeki sosyalist devrimlerin gerçekleştirilmesinin uygun bir zamanı olarak kullanılabileceğini ileri sürmüştür (c.39, 316-317).

Lenin'in kapitalizmi ve emperyalizmi çözümlerken ortaya attığı önemli sosyo-ekonomik tezler içinde, kendinden önceki yazarların çalışmalarıyla ortak olanlar, gerçek terimleriyle ifade edilmemişse de aşağıda sunulduğu gibidir (c.39, 69-75).

(1) Mali sermaye emperyalizmdir (R.Hilferding);
(2) Emperyalizm, kapitalizmin sonunun başlangıcıdır (Paul Louis);
(3) Emperyalizm, kapitalizmden sosyalizme doğru giden diyalektik sürecin özgül bir momentidir (Paul Louis);
(4) Sermaye/emek ilişkileri emperyalizmi doğurur (R.Hilferding);
(5) Çözümleme, üretim ilişkilerinin (sermaye/emek) çözümlemesi düzeyinde yürütülmelidir yoksa uluslararası değişim ilişkilerinin çözümlemesi düzeyinde değil (R.Hilferding);
(6) Sömürgelerden çıkarılıp alınan artık değer, emperyalist ülkelerdeki küçük burjuvazinin ve proleteryanın üst tabakasının susturulmasını kolaylaştırır (J.A. Hobson)
(7) Kim sorusu daha çok kime sorusuna bağımlıdır, bankalar sanayiye, veya tam tersi (I.Schulze Gaevernitz);
(8) Emperyalizm sanayi gelişimini engeller (yani üretim/tüketim düzeylerini baskı altına alır) (Sigmund Schilder);
(9) Kapitalizm/emperyalizm asalaktır (J.A. Hobson);
(10) Tekelci sermaye oluşumları teknolojik ilerlemeyi sağlamaz tersine engeller (Louis C.Fraina, F.Nahas); ve
(11) Sosyalizmin sömürgelere gereksinmesi yoktur (Gazeta Rabotnica editörleri).

Ayrıca, Lenin'in bu düşüncelerin bazılarını kanıtlarken, kitabına yöneltilecek ağır eleştirilerden korunmak için, kendini eleştirmek zorunda kaldığı hatırlanmalıdır.

Latin Amerika'daki, 1960'lar ve 1970'ler bağımlılıkçıları, bağımlılığı klasik kapitalizmin bozuk bir biçimi olarak tanımlarken ve bağımlı kapitalizmin *kendine özgü (sui generis)* doğasından söz ederken, Lenin'in tezlerinin anlamını herhalde görmezlikten geliyorlar. Şu satırlara bir göz atınız: " Bu yüzden, bir kapitalizm öncesinden çok *kendine özgü (sui generis)* bir kapitalizmle karşı karşıyayız. Bu ise, yalnızca, ulusal ve esas olarak da uluslararası düzeyde bir bütün olarak sistem çerçevesinde bakıldığında bir anlam ifade eder" (Marini, 1973 a:15)

Bu yüzden, bağımlılıkçılar, bağımlılığın tam ne zaman gerçekleştiği ve bunun benzersiz tarihsel özelliklerini neyin tanımladığını maddi olarak saptamakta güçlük çekerler. Örneğin, Dos Santos, bağımlılığın doğuştan mı olduğu, yoksa emperyalizmin çok yakın tarihteki bir ürünü olarak mı ortaya çıktığı konusunda kararsızdır (1970

b; 40-45). Latin Amerika bağımlı kapitalizmi üzerine spekülasyon yapanların çoğu bağımlılık kavramının, yeni olan, klasik kapitalizmde mevcut olmayan özgün bir şeyi tanımladığını ileri sürerler (Bambirra, 1974). Bu yeni nitelikler emeğin ileri derecede sömürüsüyle (superexploitation) ilgili tezlere özgüdür: "Bütün çalışmalarımda üzerinde ısrarla durduğum temel tezim farklıdır: Emeğin ileri derecede sömürüsüne dayanan bağımlı kapitalizm, üretim aygıtını kitlelerin tüketim gereksinmelerinden koparır; böylece de kapitalist üretim tarzının genel bir eğilimini şiddetlendirir" (Marini, 1978, 74); iş gücünün marjinalleşmesi (Nun, tarihsiz); eşitsiz değişim ilişkilerinin varlığı (Emmanuel, 1972); artık değerin oluşumu sorunları (Marini, 1973 b:86) ve uluslararası pazarın ve iç pazarın olanaksızlığı (Marini, 1973 b:53).

Bağımlılıkçılar, bu tür ideolojik kuruluşlardan (construction) hareketle, Latin Amerika'da kapitalizmin gerçekleşmesinin olanaksız olduğu, yalnızca bağımlılığın, yani daha fazla azgelişmişliğin, yeniden üretildiği şeklindeki çok kesin bir düşünceye ulaşırlar ve benzer şekilde de "alt-emperyalizm" kavramlarına sarılırlar (Marini, 1973 a). Bunu yaparken de, kapitalizmin ekonomik krizlerinde ve sermayenin merkezleşmesi ve yoğunlaşması süreçlerinde, kendini emperyalizm biçiminde tekrar ve tekrar ortaya çıkaranın tekelci sermaye olduğunu kavrayamazlar.

Bugün birçok Latin Amerikalı bağımlılıkçının üstlendiği gibi, Marksist bir bağımlılık kuramı geliştirmeye yönelik idealist girişim, bunların kurama ilişkin materyalist olmayan bir anlayışa sahip olduklarını hemen açığa vurur. Emperyalist bakış açısı, hem tetik olarak * eleştirel olmayan bir emperyalizm kavramını hem de | bağımlı ülkelere | o zamanın emperyalist ülkelerine göre daha alt düzeyde bir değer biçme özelliği taşıyan anti-tetik olarak eleştirel bir bağımlılık kavramını doğurmuştur. Emperyalizm ve bağımlılık kavramları, geçmişte olduğu gibi bugün de sınıf çatışmasının, özgül ideolojik çağrıştırımları ve sınıf içeriği olan temel kavramlarıdır. Bunlar sınıf ideolojik kavramlarını temsil ederler.

Marks ve Lenin'in, gerçekliğin her şeyi kapsayan tek bir sözcükle açıklanabileceği düşüncesine değer vermeyişlerinin tersine, bağımlılıkçıların "bağımlılık" kavramının etrafında dolanan bir dizi tez üretmekle ve kavramları kurtarmakla ilgilendiklerini görüyoruz. Bu tür idealist-eleştirel çabalar, sürecin bir yönünün, bütün süreci açıklıyormuşcasına ortaya konulduğu safsata üretme çabalarıdır (Lenin, 1972: c.39, 598).

Bağımlılık kavramı ideolojik düzlemde esas olarak emperyalist bir tezi yansıtmasıyla en iyi koşulda, sürecin yalnızca bir yönünü sergiliyor olabilir. Bağımlılık tezleri, Latin Amerika ülkelerinin, teknolojik ve mali yönden Amerika Birleşik Devletlerine örneğin varolabilmeleri açısından bağımlı olduklarını ortaya atarken, emperyalist gelişme karşısında değersizlik, küçüklük düşüncesini aktarıyorlar. Tarihsel olarak tam tersi geçerlidir: Önce emperyalizm gelmiş ve daha sonra tarihsel bağımlılığı yaratmıştır. Örneğin şu satırlara bir göz atın: "O [burjuvazi] tıpkı kırı kente bağımlı kıldığı gibi, barbar ve yarı-barbar ülkeleri uygar olanlara, köylü ulusları burjuva uluslara, Doğuyu

* ç.n : tetik (ing: thetical) :teze ait, tezle ilgili, savunmacı nitelikte.

Batıya bağımlı duruma getirmiştir" (Marks, 1975: 38). Bağımlı olanın kendisi Amerika Birleşik Devletleridir. Göreli olarak yüksek oranlardaki üretim ve tüketimini sürdürebilmesi açısından Amerika Birleşik Devletleri, Latin Amerika işgücünün ürettiği artık değere bağımlıdır. Bu nedenle, Hobson, özellikle de Lenin, mali, tekelci sermayenin asalak olduğunu vurgulamışlardır.

Amerika Birleşik Devletleri karşısında Latin Amerika toplumsal formasyonlarının kimliğini saptarken, bağılılık kilit kavramını vurgulamasının sonucu olarak, özel bir alana ilişkin bağımlılıkçı tez (en iyimser bir dille) farkında olmadan emperyalist bir tez ileri sürer. Buna karşın, bağımlılıkçılar genelde, tekelci sermaye karşısında, yarışmacı sermayenin (örneğin, yerel ve ulusal sermaye) gereksinmeleri üzerinde dururlar. Bağımlılıkçı tezler, çelişkili biçimde ve anlamsız yere Latin Amerika ulusalcılığının ve anti-emperyalizminin eleştirel düşüncelerini yansıtmış olmalarına karşın anti-kapitalizmi her zaman sergileyebildiklerini söylemek güçtür. Bu tezler, yerel hakim sınıfların belli kesimlerinin ideolojilerine ve bunların sermaye birikimi gereksinmelerine denk düşmüştür. Bununla birlikte, birçok bağımlılıkçı bir yandan da, ulusal burjuvazinin politik olarak karşısında olduklarını ve sosyalizmin, devrimin ve uluslararası proleteryacılığın saflarında olduklarını açıklamışlardır (Frank, 1969).

1950'lerde Latin Amerika'da, tekelci sermayenin tek sınıf ideolojik programı, *gelişmecilik (developmentalism)* tezleriyle temsil edilmiştir. Bu düşünce okulu, kalkınmanın gerçekleştirilmesinde ve azgelişmişliğin ortadan kaldırılmasında yabancı sermaye yatırımının gerekli olduğunu ortaya atmıştır. Emperyalizmin sınıf *gereksinmesi* sermayenin ihraç edilmesiydi; sınıf ideolojik *tezi* ise yabancı sermaye yatırımının "gelişmeyi"-çok açık olarak da, kapitalist gelişmeyi-getireceği teziydi.

Bağımlılıkçılar, tekelci sermayenin bu programının karşısına bir karşı-sınıf programıyla çıktılar (Dos Santos, 1970 b:109-110). Burada, yarışmacı sermayenin sınıfsal gereksinmesi, Latin Amerika'da üretilen artı değerin olabildiğince en fazlasına sahip olmak yönündeydi. Artı değerin "hakkedilen" payının alınmasında sorunlarla karşılaşıldığında, ideolojik sınıf tezi, Latin Amerika'da kapitalizmin gerçekleşmesinin olanaklı olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Emperyalist tezle karşı karşıya kalındığında ise bunun tersi ortaya atılmıştır.

Bu iki tikel sınıf ideolojik programının (tezinin) hiçbirisi, sermaye/emek ilişkilerinin, özgül bir sosyo-ekonomik formasyonda nasıl olup da başat sömürü biçimi durumuna geçtiği konusunda, yani kapitalist ilişkilerin ekonominin belirli alanlarını nasıl güçlendirdiği (geliştirdiği) ve diğerlerini (az gelişmiş olanları) nasıl baskı altında tuttuğu konusunda bilimsel bir düşünce ortaya atmamaktadır. Başka bir deyişle, kapitalist/emperyalist "gelişmişliğin" nasıl oluştuğu konusu müphem kalmaktadır. Bağımlılık tezleri, bu aşamada (artık) değerlerin bir ülkeden diğerine nasıl aktarıldığıyla-yani sınıfların değer biriktirimi için nasıl mücadele ettiğiyle ilgilenir.

Azgelişmişliği ve daha fazla bağımlılığı sermayenin yarattığı şeklindeki karşıt tez, Lenin'in "büyük burjuva ve milliyetçi" olarak tanımladığı, *Big Banks and the World Market (1914)* (Büyük Bankalar ve Dünya Pazarı) kitabının yazarı olan ve günümüz bağımlılıkçılarının kuramsal yorum yanlışlarının aynısına düşen E.Agahd gibi yazarlar tarafından ortaya atılmıştı (Lenin 1972: c.39, 120). Agahd çözümlemesini pazar ilişkilerinin ve artık değerin eşitsiz değişiminin çözümlemesini pazar ilişkilerinin ve artık değerin eşitsiz değişiminin çözümlemesi düzeyinde sürdürmüştür (benzer yanlışlıklar için bkz: Amin, 1978). Bu çerçevede, her şeyi-emperyalist büyüklüğe ulaşabilmesi olanaklı gibi görünmeyen-yarışı başından kaybetmesi kesin kapitalistin bakış açısından gören biri için kapitalizm hiçbir zaman ulaşılamayacak bir şey olarak görünecektir. Dahası günümüz bağımlılıkçıları tarafından ileri sürülen ikinci sınıf bir teknolojinin varlığı tezi Fraina tarafından 1913-14'lerde ortaya atılmıştı: "Sürekli ihraç yapabilme gücünü tek başına garanti altına alabilen bu teknik ilerleme, ne var ki, tekelci oluşumlar tarafından güçlendirilmek bir yana engellenmektedir" (Lenin 1972: c.39, 594-595).

Bağımlılık kuramcıları arasında Dos Santos, yorumun gelişmeci programında bir krizin varlığının farkındaydı (Dos Santos, 1970 a: 173):

"Ülkelerimizdeki toplum bilimlerinde başat olan gelişme modelinin ve modelin içerdiği gelişme projesinin sözü edilen krizi, bu bilimde bir krize yolaçmıştır. Bu, gelişmişlik ve azgelişmişlik nosyonlarının kendilerinde ve bu sözü edilen kavramların açıklayıcı rollerinde de bir krizi beraberinde getirmiştir. Bu krizden, buradaki paradoksal durumun olası açıklayıcı bir etkeni olarak bağımlılık kavramı ortaya çıkmıştır. Bu ise bizlerin, günümüz gelişmiş ülkeleri gibi neden gelişemediğimizin açıklanması durumudur."

Daha az çetrefilli bir dilde soru şu şekli alacaktır: Bizler niye emperyalist ülke değiliz? Yanıt şöyle olacaktır: Çünkü emperyalizmin egemenliği altındayız.

Ancak şunu kavramak gerekiyor: Gelişmeci politik iktisatçıların ortaya attığı gibi bir sınıf programının, Latin Amerika'da etkin biçimde sürdürülmüş (ve halâ sürdürülmekte olan) artı-değerlerin gerçek maddi üretimiyle ilgili olarak yapabileceği çok az şey vardır. Özetle, Latin Amerika'daki sermaye üretimi, gelişmeci düşüncenin varsayılan kuramsal krizi öncesinde, bu kriz sırasında ve sonrasında içeride de kalıyor, dışarıya da akıyor. Doğrusu, artık değerlerin üretiminde bir kriz bulunmamaktadır. Tekelci sermayedarların (emperyalistler) Latin Amerika'daki diğer başat sınıflara, yarışmacı sınıflara karşı verdiği artı-değer el koyma mücadelesi nedeniyledir ki, kriz yalnızca artık değere topyekün el koyabilme olasılığında yaşanır. Yabancı yatırımını destekleyen ideolojik sınıf tezlerinin ve emperyalizme milliyetçi bir perdeden karşı çıkan bağımlılıkçıların karşı-sınıf tezlerinin inşa edilmesine, işte bu sözü edilen çatışmanın sonucu olarak gerek duyulur. Latin Amerika'daki sınıfların, sermaye çıkarımını ve yabancı sermayeyi pürüz çıkarmadan kabullenmelerinin sağlanması dışında emperyalizmin pratik aygıtında bir kriz yaşanmaz. Doğrudan yabancı yatırımında sorunlar ortaya çıktığında, emperyalizm sermaye ihracının ve sömürüsünün diğer yöntemlerini devreye sokar. Bunların bir biçimi de uluslararası borçlardır.

Sınıf ideolojik programlarının ve tezlerinin inşa edilmesi, artı değerin değişimi ve biriktirimine yönelik mücadelede pek yeni olan bir şey değildir. Bağımlılıkçıların karşı ideolojik tezleri, Lenin'in durmaksızın mücadele ettiği Rus Narodnikleri ya da Rus popülistleri tarafından çok önceleri ileri sürülmüştü (c.3, 37-69). Bu tezler Rusya kapitalizminin çarpık doğasına, artık değerin oluşumu problemlerine, ulusal ve uluslararası pazarın sorunlarına ve bunlara bağlı olarak da özetle Rusya'da kapitalizmin olanaksızlığına değinmişlerdi. Bağımlılıkçılar ile Rus populistlerinin sosyo-ekonomik tezleri arasındaki benzerliğin çok açık bir nedeni vardır. Biri çıkıp ta çözümlemeyi,

malların dolaşımı ilişkileri, pazarlar ve eşitsiz değişim düzeyinde sürdürmeye kalkarsa, sonuç somut tarihsel momentden ve sosyo-ekonomik formasyondan etkilenmeksizin yine değişmeyecektir. Dolaşım ve pazar ilişkilerinin, çözümlemenin temel mekansal birimi olarak alınan ulus düzeyinde çözümlemesinde ısrar edilmesi ise yalnızca daha büyük bir kuramsal yanlışa yol açacaktır. *The Development of Capitalism in Russia (1899)* adlı eserinde Lenin'in-ondan önce de Marx'ın -vurguladığı gibi, sosyalist dönüşüm sürecini ve dönüşümün gereklerini anlayabilmek için çözümleme üretim/el koyma (appropriation) momentinde ve düzeyinde sürdürülmelidir. Bu konuda tarihten çıkarılan derslere karşı bu temel Marksist-Leninist tezlere Marini (1973 b) ve Amir (1978) gibi bağımlılıkçılar bilinçli olarak saldırmışlardır. Bu yüzden, bağımlılıkçılar gelişmişlik ve azgelişmişlik şeklindeki iki terimli nitelemeyi, daha doğru olduğunu varsaydıkları kilit bir kavramla, bağımlılık kavramıyla değiştirirler. Bağımlılıkçıların sürdürdüğü kuramsal safsatanın bir örneği iki benzer tema incelendiğinde ortaya çıkarılabilir: *Sermaye/emek* bağımlılığı ilişkisi ve bir ulusun diğerine bağımlılığı ilişkisi. Ben önce, Marks'ın sermaye/emek ilişkileriyle ilgili kuramsal çalışmasına değineceğim. Daha sonra bağımlılıkçıların mantık yürütürken düştükleri yanlışları gösterebilmek için bunların mantığını Marks'ın sermaye/emek çözümlemesine uygulayacağım.

Kapital'de Marx üretim sürecinin değişik *momentlerini* anlatmaktadır. Bunlardan birinde,

(a) Sermaye, artık değerlerin üretimi için emeğe *bağımlıdır* (yani, bir sınıf olarak kendi yeniden üretimi için); başka bir momentte,
(b) emeğin üretim araçlarından zorla koparılışının tarihsel koşulları veri alındığında, emek kendi işgücünü satabilmek için sermayeye bağımlıdır; ve yine başka bir momentte,
(c) sermaye ve emek bir toplumsal ilişkiler sistemi olarak, bu toplumsal ilişkiler takımını yeniden üretebilmek için, birbirlerine *(karşılıklı) bağımlıdırlar.*
Bunların tam tersi olarak da şunlara işaret edilmektedir;
(d) üretim araçları üzerindeki denetimi koşulları altında sermaye emekten *bağımsızdır;*
(e) kendi tarihsel sürecini, tümüyle asalak olan kapitalist sınıfın yardımı olmaksızın, maddi olarak üretme gücüne sahip emek sermayeden *bağımsızdır;* ve
(f) sermaye/emek ilişkileri, birbirleriyle ilişki içinde var olmaları açısından, diğer üretim sistemlerinden *bağımsızdırlar.*

Marx'ın yaptığı gibi, sermaye/emek ilişkilerinin sözüedilen her bir momentinin maddi olarak açıklanması, kapitalizmin sosyo-ekonomik ilişkilerinin diyalektik-tarihsel-materyalist bir çözümlemesi anlamına gelir. Her bir tez, özgül bir sermaye/emek ilişkisini, toplumsal ilişkileri temsil eder ve diğerini dışarıda tutar. Bütün bunların hepsi de sermaye/emek ilişkilerini doğru kavramaktadır ve hiçbiri bir diğerini inkar etmemektedir. Her bir tez tüm sürecin özgül bir momentini açıklar.

Bu ampirik tezlerin her biri kapitalizmdeki üretim ve artık değerin tikel bir yönünü tanımlar. Her bir ampirik olay ise, sınıf mücadelesi tarihinin belirli bir momentindeki özgül sınıf gereksinmelerini özendirmeye yönelik birer ideolojik tez olarak kullanılagelmiştir ve kullanılmaktadır. Tarihte ampirik olarak gözlenebilen bu bilimsel tezlerin her biri, sınıf mücadelesinin kendi koşullarına göre, tam tersi bir ideolojik anlam bile

içerebilir. Örneğin, yalnızca "emeğin sermayeye bağımlı olduğu" şeklindeki tikel tez vurgulanacak olursa, sosyalizmin tarihsel süreci anlaşılmaz duruma getirilecek ve kapitalistlerin gereksinmeleri açıktan açığa desteklenecektir. İdeolojik yönden, benzer durum "Latin Amerika ülkelerinin Amerika Birleşik Devletlerine bağımlı olduğu" tezi için de geçerlidir.

Tek tek uluslar arasındaki ilişkileri çözümleme alanında, bağımlılıkçıların tezlerinden, çok daha bütünsel bir biçimde, uluslararası sermaye üretimi ilişkileri düzeyinde söz edilebilir:

Birincisi, Amerika Birleşik Devletleri (tekelci sermaye) Latin Amerika ülkelerine (yarışmacı sermaye) artık-değer üretimi ve bu değere el koyulması açısından *bağımlıdır.* İkinci olarak, Latin Amerika ülkeleri, emperyalizmin üretim araçları ve sermaye üzerindeki denetiminin tarihsel koşulları altında, Amerika Birleşik Devletlerine mali sermaye ve teknoloji konusunda *bağımlıdır.* Üçüncü olarak, Amerika Birleşik Devletleri ve Latin Amerika ülkeleri uluslararası sermaye üretimi sistemi ve uluslararası iş bölümü dikkate alındığında, (birbirlerine) *bağımlıdır.*

Bunların tersi olarak, aynı tezlerin karşı bağımlılık anlamında farklı formülasyonlarını gerçekleştirmek de olanaklıdır.

İlk olarak, Amerika Birleşik Devletleri, üretim araçları ve kendi işgücü üzerindeki ve sermaye birikimi üzerindeki denetimi dikkate alındığında, Latin Amerika ülkelerinden *bağımsızdır.* İkincisi, Latin Amerika ülkeleri, kendi tarihsel sürecini inşa etme konusundaki yaratıcı ve üretken potansiyelleri dikkate alındığında Amerika Birleşik Devletlerinden *bağımsızdır.* Üçüncüsü, Amerika Birleşik Devletleri ve Latin Amerika ülkeleri uluslararası iş bölümü içindeki göreli özerk konumlarına bağlı olarak birbirlerinden *bağımsızdırlar.*

Tek bir alana ilişkin bu postulatların herhangi birisi, hem emperyalistler tarafından hem de bağımlılıkçılar tarafından, benzer şekilde, sermaye birikimi ve sermayeye el koyma konusundaki özgül sınıf gereksinmelerini dile getiren ideolojik tezleri ortaya atarken kullanılabilir ve kullanılmıştır da. Ancak, bu iki bilimsel tezin ideolojik amaçla kullanılabiliyor olması, çok açık olarak, bağımlılık, bağımsızlık ve karşılıklı bağımlılık kavramlarının, bütün madde/enerjinin diğer madde/enerji durumlarıyla (bağımlı/bunlardan bağımsız) ilişki içinde olduğu dikkate alındığında, son derece yüzeysel bir çözümleme düzeyine denk düştüğü gerçeğini gözler önüne serer. Materyalist çözümleme düzeyi, bu ilişkilerle ilgili herbir özgül tez/gereksinme ilişkisini ve bunların varoluş koşullarını saptar ve açıklar.

Bağımlılık kuramcılarının izlediği soyutlama düzeyi, hatalı biçimde, çözümleme biriminin, ulusların karşılıklı ilişkileri düzeyinde tanımlanmasıyla başlar. Sözü edilen karşılıklı ilişkiler, metaların, sermayenin ve emeğin dolaşımına ilişkin değişim ve pazar ilişkileridir. Bağımlılıkçılar, Amerika Birleşik Devletlerinin artık değer çıkarımı açısından Latin Amerika ülkelerine asalak biçimde bağımlı olduğu, bunun da bir bakıma, Amerika Birleşik Devletlerindeki görece yüksek üretim ve tüketim düzeylerini ve de kendi işgücüne ödediği göreli yüksek ücreti açıkladığı şeklinde çok kesin bir saptamada bulunurlar. Bu gibi tezler, Lenin'den önce burjuva politik iktisatçıları tarafından ortaya atılmıştı. Emperyalizm üzerine olan çalışmasında Lenin, yalnızca bunları vurgulamıştır. Ancak, bağımlılıkçılar bu önemli materyalist tezden (genelde sermayenin

emek üzerinde asalak olma özelliğini bir kez daha onaylayan, yoksa yalnızca ulusal sermaye arasında asalak oluşunu değil) ideolojik zemine yönelmektedir. Bunlar yaklaşımlarının bütün kuramsal ve eleştirel vurgusunu Latin Amerika'nın, Amerika Birleşik Devletlerine bağımlılığına yaparlar. Bağımlılıkçılar tam tersini kanıtlamak gibi bir çaba içinde olsalar da bağımlılığın sözüedilen momentine yoğunlaşıyor olmaları nedeniyle çalışmaları nesnel olarak emperyalist tezi destekler. Latin Amerika'nın, hiyerarşide, ABD sermayesi ve teknolojisi olmaksızın yaşayabilmesi ve ayakta durması olanaksız değersiz bir öge olarak vurgulanmasıyla, ideolojik oyun emperyalizme çok iyi hizmet eder. Çünkü, bunların çalışmaları, işin doğrusu, ABD'nin mevcut üretim ve tüketim düzeylerinin gerçekte "gelişmişliği" temsil ettiği kadar tarihsel olarak da ileri olduğunu kabul etmektedir. ABD'nin üretim ve tüketiminin sözü edilen düzeylerinin *in abstractio* "gelişmişliği" temsil etmediği şeklinde bir açıklamaya da bu çalışmalarda yer verilmez. Ayrıca da tam tersi geçerlidir. Tarihsel olarak bu sözü edilen düzeyler bile, *düşük* düzeylerdir. Çünkü bunlar, kapitalist ilişkilerle ayak bağlarından kurtarılmış mal etme süreçleriyle ve toplumsallaşan üretimin potansiyeli ve maddi kapasitesiyle ilişkili olarak bastırılmış düzeylerdir. Doğrusu, "ileri derecede gelişmiş ülkelerde" üretimin (bu yüzden de tüketimin) düzeyi baskı altındadır. Makina üretiminin sürekli olarak verimlilik kapasitesinin altında yürüyor olması bu gerçeği doğrulamaktadır. Aynı şekilde, kapitalist sistemin baskı altında olan istihdam düzeylerini ve bir ücret kazananlar kitlesi (yani, emek gücünün gerçekleşememesi ve işsizlik) yaratıyor olması da bu sözüedileni kanıtlıyor.

Sermaye çıkarımı konusunda ABD'nin Latin Amerika'ya bağımlılığını vurgulamak yerine, bunlar (bağımlıkçılar) kuramsal yorumlama çabalarının tümünü, Latin Amerikan ülkelerinin ABD'ye teknolojik ve mali bağımlılığını zikretmeye ayırırlar. Bu şekilde, üretim ve mal etme sınıfsal çelişkisi topyekün gözardı edilirken "kalkınmanın" ilacı olarak sermayenin ve teknolojinin gücü gizemselleştirilir. Bunlar dikkati, toplumsal tarihin (ve de teknolojinin ve sermayenin) yaratıcı gücünün yalnızca emek gücü olduğu; sermayenin ise toplumsal ilişkilerin yalnızca bir biçimi, yani emek gücünün bir ürünü olduğu şeklindeki temel Marksist anlayıştan (ve materyalist düşünceden) başka bir noktaya kaydırırlar. Bu nedenle, sorun kimin kime bağımlı olduğu değildir; tersine toplumsal ilişkilerin ve bunların çelişkilerinin neler olduğudur. Bu yüzden, sermaye üretimi ve teknolojik üretim kapsamında büyüme ideolojisinin ilerleme *olarak* fetişleştirilmesi bağımlılıkçıların yazılarında başat özellik olarak kalır.

Bağımlılıkçılar, çözümlemelerini "bağımlılık" sözcüğünün vurgulanmasıyla sınırlayarak, emperyalist ideologlara, bu sözcüğü alıp diğer ideolojik tezlerle karşı çıkma olanağını sağlarlar. Bu, Marks ve Engels'in *The German Ideology*'de söz ettikleri gibi, sözcükler üzerinde sürdürülen sınıf mücadelesinin özelliğidir. Bağımlılıkçıların işaret ettiği bağımlılığın olumsuz çağrışımları bu yüzden ortaya atılmakta ve diğer toplumsal ilişkilere uygulanmaktadır. Soyutlanmış kuramsal çözümleme düzeyinde "bağımlılık" kavramının kullanılışı, emperyalist ideolojilerin inşasında önemli bir rol oynamıştır: "Latin Amerika ülkeleri ABD'ye nasıl bağımlıysa, Küba ve Doğu Avrupa ülkeleri de aynı şekilde Sovyetler Birliğine bağımlıdır" (Ekstein, 1978), veya, "bizler karşılıklı bağımlı bir dünyada yaşıyoruz ve birlikte barış ve uyum içinde yaşamak zorundayız" (Rock, 1964), veya "ABD şu anda yabancı yakıta bağımlıdır ve

bu bağımlılıktan kurtulmalıdır" (Werner, 1978), *ad infinitum*. Bağımlılık kavramlarının ideolojik yönde kullanılmasının örnekleri burada sayılamıyacak kadar çoktur. Bunlar, ABD emperyalizminin günümüzdeki sermaye gereksinmelerine destek olan ideolojik sınıf tezlerinin göze çarpan örneklerinden birkaçıdır. Bağımlılıkçılar, uluslararası artık değer değişimi ilişkilerinin yüzeysel bir yönüne yoğunlaştıklarından, kesin olarak kaldırmayı arzu ettikleri ilişkilerle bile savaşabilme gücünü gösterememişlerdir: Emperyalist sermaye üretimi ve tasarrufu ilişkileri.

Örneğin, Marks kuramsal çabalarını "emeğin sermayeye bağımlılığı kuramını" inşa etmekle sınırlamış olsaydı, ya da Lenin yalnızca "Rusya'nın Fransa'ya bağımlılığı" kuramından (doğrusu o sırada, Lenin tam tersini, "Fransa'nın Rusya'ya bağımlılığı" ilişkisini vurguluyordu [c.39, 91]) söz etmiş olsaydı, işte o zaman önümüzdeki safsata örneklerinin sayısı daha da artacaktı. Kuramsal safsatanın farkedilemeyişi, bağımlılık tezlerinin kavramsal düzeyinin yüzeyselliğiyle birlikte bir bakıma bağımlılık kuramının popularitesini açıklamaktadır. Bağımlılık kuramlarını kullanmak çok basittir. Bunun nedeni kuramsal postulatların son derece basitliği ve de küçük burjuva aydınların çalışmalarında gözlenen tarihsel bellek yoksunluğudur. Tarihte daha önce üretilmiş benzer kuramsal düşüncelere ilişkin bu bellek yoksunluğu bile kapitalist/emperyalist ilişkilerin zorladığı bir özelliktir: Eğitimde baskı. Bu baskı, emperyalizme direnişin kendiliğinden biçimlerinin bir örneği olan, bağımlılık tezlerinin yaygınlık kazanmasına yardımcı olur.

Algılanan bütün yapılara sınıf gereksinmeleriyle belirlenen değerlerin verildiği bütün kapitalist toplumlar hiyerarşik biçimde yapılanmışlardır. Hiyerarşiler, kuramsal yorumlamalarda ve kavrayışlarda ideolojik biçimde var olurlar ve görülürler. Bunların, pratikte, gerçek yaşamda görülebilmeleri için, ilişkilerin hiyerarşik düzenlemelerine uygun sınıf değerlerinin yüklenmiş olması gerekir. Kapitalist-emperyalist değerlerden oluşan bakış açısında, şu sözde merkez ekonomilerindeki "gelişmenin" türüne yüksek bir değer atfedilir, yani arzu edilen, ideal bir kavram olarak görülür. Frank (1969) gibi yazarların tüm eleştirilerine karşın, bağımlılık kavramları, bu sözü edilen hiyerarşik düzenlemelere denk düşer ve onları onaylar. Çünkü bunlar "kapitalist-emperyalist gelişmenin" türü ideal tipini reddetmezler, yalnızca, Latin Amerika ülkelerinin benzer gelişmeyi gerçekleştiremeyişlerine dikkat çekerler. En sonunda bağımlılıkçılar, yalnızca hiyerarşik biçimde yapılanmış sınıf egemenliği ilişkilerinin belli düzenlemelerine ulaşırlar. Bu nedenle, bunlar yüzeysel olarak doğru olan bir düşünceye, yani hiyerarşik sınıf ilişkilerinin diğer ilişkilere (yani belirli zaman, mekan ve eylem durumlarına) bağımlı olduğuna değinilmesi dışında yeni bir şey getirmezler. Yine bunlar ilişkilerin özgül momentlerinin, üstünlüğe dayalı ilişkileriyle (emperyalizm gibi) aşağıda oluşa dayalı ilişkilerini (bağımlılık gibi) tanımlarlar. Daha sonra, bu ilişkilerin (daha doğrusu bu ilişkilerin ürünlerinin) hiyerarşik biçimde yapılanmış ilişkilerin tüm sürecini belirlediği gibi sonuç olarak yanlış olan düşüncelerini yinelerler.

Bağımlılık ilişkileri yapılanmış hiyerarşilerin bir ürünü olup (bu yüzden de onları yansıtırlar) kendileri de bu şekilde belirlenmişlerdir. Bunların maddi varlığını, neyin belirlediğini anlamak gerekir: Toplumsal üretim ile özel tasarruf arasındaki çelişkinin yarattığı çatışma. Yalnızca bunların varolduğuna işaret edilmesinin tüm süreci ve sistemin nasıl varolduğunu açıkladığının düşünülmesi ideolojik bir postulattır. Özgül ve

özel bir alana ilişkin bir tez, mutlakçı ve bütün süreci kapsayan bir teze yükseltilmektedir. İşte ideolojik düşünceyi sergileyen budur. Özgül bir tez bile, sürecin ele aldığı o momentinin bilimsel bir kavranışını sağlayabilir. Ancak, bu tez, topyekün süreci açıklamak gibi bir gerekçeyle, sürecin diğer momentlerine atfedildiğinde o zaman bütün bilimsel anlamını yitirir. Marks ve Engels *The German Ideology*'de bu ideolojik yönteme, momentlerin bir süreç içinde sırasının bozulması, ters yüz olması olarak değinmektedirler. İşte tam bu noktada, toplumsal bilimlerdeki ideolojik tezlerin, tarihin belirli momentlerindeki özgül sınıf gereksinmeleriyle bağını kurabilmek gerekir.

Politik Tezler

Belli başlı bağımlılıkçılar, Latin Amerika'da tekelci sermayeye (emperyalizm) karşı ulusal, yarışmacı sermayenin gereksinmelerini dikkate alan sosyo-ekonomik tezler ortaya atmışlardır. Ancak bunlar yerel egemen sınıflara karşı yürütülecek politik eylemler de önermişlerdir. Özellikle, baş düşmanı ulusal burjuvazi olarak saptayan teze (Frank, 1969) bir göz atın. Bu durum, bağımlılık tezlerinin dikkate değer bir başka çelişkisini sergiliyor. Bağımlılıkçıların Latin Amerika ekonomisine ilişkin sosyo-ekonomik yorumlamaları yerel hakim sınıfların (yarışmacı sermaye) sınıf gereksinmelerini yansıtıyorken, aynı sonuçların politik yorumları, yerel egemen sınıfların ulusal devrimci praksisten dışlanması düşüncesini beraberinde getirmiştir. Kendilerini, pratikte, sınıf ittifaklarının birliği gibi bir politik praksise dayandırmak yerine, yerel egemen sınıfların ulusal kurtuluş hareketlerindeki potansiyel rollerini gözardı ve inkar ederek kuramsal yorumlamalarında ortaya attıkları sınıf gereksinmelerine cephe almışlardır. Bu şekilde proleteryayı süreçten daha da soyutlamışlardır.

Ancak, baş düşmana ilişkin tez, 1960'larda emperyalizmin gereksinmelerine karşı çıkamamıştır. O tarihlerde Küba devriminin açtığı yaraları sarmakla uğraşan Amerika Birleşik Devletleri, halkçı toplumsal hareketlerle, yerel eğemen sınıfların belirli kesimleri arasındaki ittifakları kırmaya çalışmıştır. Bu geniş ulusalcı cephe hareketleri, 1950'ler Latin Amerika'sında, politik yönden tehdit edici niteliğe sahip olduklarını kanıtladılar ve devlet darbeleriyle ve yoğun ve uzun süreli baskılarla bastırılabildiler.

İkinci Dünya Savaşının hemen sonrasında, ABD emperyalizmi bir kez daha gözlerini Latin Amerika'ya çevirdiğinde, emperyalizm açısından, savaş yıllarında palazlanan yerel egemen sınıfların zayıflatılması çok acil bir gerekliliki. Bu bakımdan, kimi bağımlılıkçıların radikal politik konumu, daha sonra ABD tarafından düzenlenen karşı devrimci programlarla çelişmiyordu (ABT Associates, 1966: Condit, 1963). Doğrusu ulusal burjuvaziyle ittifaka gidilmemesi üzerine kurulu bağımlılık tezi, nesnel olarak bu programlara çok uygun düşmektedir (Menges'i inceleyin, 1968). Bu durumun, bağımlılık kuramına yapılan eleştirilerde farkedilmesi, kimi bağımlılıkçıların-şiddetle karşı çıkmış oldukları ve halâ karşı çıktıkları bir şeyle (Frank, 1974)-emperyalizmin aracıları olmakla suçlanmalarına yol açmıştır. Dahası, ulusal burjuvaziye karşı çıkılması tezi, o dönemde Latin Amerika'daki komünist partilerin çalışmalarına etkin biçimde karşı çıkmaktaydı. Bu tez ayrıca, küçük burjuva aydınlarının, özellikle 1960 sonlarında ve 1970

başlarında gerilla eylemlerine girişmelerine ideolojik yönden destek sağlamıştır. Bu tür eylemler, aydınları yerel egemen sınıflardan olduğundan daha fazla da işçilerden, ve de sosyalist mücadeleden koparmıştır. Bu ve benzeri mücadele tezleri, bağımlılık ve emperyalizmle ilgili ulusalcı sosyo-ekonomik çözümlemelerin sonucu olarak ortaya çıkmış olduklarından bu tezlerin politik sonuçlarıyla mücadele edilmesi hepsinden daha da güç bir işti.

Kimi bağımlılıkçılar tarafından formüle edilen, silahlı devrim ve sosyalizmin gerekliliği politik tezlerine (Marini, 1969: Frank, 1965)-yine Rus Narodniklerinin politik tezlerine benzer şekilde-sermayenin dolaşımı ilişkilerinin çözümlenmesinden yola çıkarak ulaşılamaz. Marks'ın, sosyalist devrimin tarihsel olarak gerekliliğine ilişkin politik tezleri, yalnızca ve yalnızca üretim ve mal etme çelişkisinden ve üretim araçlarının denetiminin ele geçirilmesine duyulan gereksinmeden hareketle anlaşılabilir.

Reformist politikaları öneren Dos Santos gibi bağımlılıkçılar, pazar ilişkilerini esas alan çözümlemeleriyle-yani *üretim* ve *dolaşım* çelişkisi-pek böbürleneceklerdir. Bunlar, emperyalizm karşısında, bağımlılığın politik olarak gözden geçirilmesinin gerekliliği üzerinde dururlar. Bunun için artık değerin değişiminin ve ticaretin koşullarının gözden geçirilmesi, kısacası değiştirilen artık değerden daha fazla pay alınması önerilir. Bu tezler, açıkça, yarışmacı kapitalist bakış açısını sergilemektedir. Artık değere yönelik mücadeleye ilişkin ulusalcı politik tezler daha çok, eşitsiz değişim, marjinalleşme ve eksik tüketim kuramlarıyla ve ulusalcı yarışmacı kapitalistlerin gereksinmeleriyle aynı çizgiyi paylaşırlar. Hilferding'in sonuçta ulaştığı sosyalizmin gerekli olduğu düşüncesi, Frank ve Marini gibi yazarlarınkiyle oldukça benzerlik göstermektedir: "Mali sermayenin ekonomik politikasına, emperyalizme, proletaryanın yanıtı yalnızca sosyalizm olabilir yoksa serbest ticaret değil" (Lenin, 1972: c.39, 337). Bu, Marks'ın sermaye-emek ilişkilerini ve *toplumsal üretim* ve *özel tasarruf* çelişkisini çözümledikten sonra ulaştığı sonuçtu. Yoksa, bu, tek başına, sermaye birikiminin özgül bir tarihsel derecesi olan tekelci sermayenin (emperyalizm) bir özelliğinden kaynaklanmaz. Tekelci sermayenin eleştirisi, Marks'ın sermaye ve emek ilişkilerinden bilimsel olarak çıkardığı özgün sonucu yalnızca güçlendirir. Artık değerlerin eşitsiz değişimi ilişkilerinden hareketle sosyalizmin ve devrimin tarihsel olarak gerekli olduğu sonucunun çıkarılması girişimi, sonuçta, toplumsallaşan üretim ile özel tasarruf çelişkisine değinmez. Çünkü, Marks'ın da tekrar tekrar işaret ettiği gibi, kapitalist ilişkiler, gerçekte eşitsiz (denk olmayan) değişim değerlerinin değişimi anlamına gelir. Marks ve Lenin, bütün sınıflı toplumlarda, bunların aldığı tikel sosyo-tarihsel özelliklerine bakmaksızın, ortak olarak işte bu *üretim* ve *mal etme* çelişkisinin varolduğunu vurgulamışlardı. Çok açık olarak, bağımlılıkçıların tezlerinde gözlendiği gibi, birileri çıkıp yanlış gerekçelerden hareketle sosyalizmin gerekli olduğunu ortaya atabilir ve en kötüsünden de sosyalist dönüşümü gerçekleştirme şansı hiç bulunmayan eylemleri öneriyor olabilir.

Ancak bir kez daha yinelenecek olursa, burada sorun, yirminin üzerindeki Latin Amerika ülkesindeki üretim ve dolaşım ilişkilerine dayalı *in abstractio*'dan hareketle, sosyalizmin tarihsel olarak gerekliliği sonucunun çıkarılması değildir. Ne de, *in abstractio* silahlı devrimin gerekliliği sonucunun çıkarılması ve yerel egemen sınıfların

bölümleriyle (örneğin ulusal burjuvaziler) yapılacak her biçimden ittifaka karşı çıkılması sorunudur. Çünkü *sosyalizm* üretim ile mal etme arasındaki çelişkinin tarihsel bir ürünüdür. *Devrim* ise kapitalist sınıfların üretim araçları ve el koyma araçları (means of appropriation) üzerinde uyguladığı her türlü denetimin bir ürünüdür. Ancak, ideolojik sosyo-ekonomik bağımlılık tezleri birçok araştırmacıya ilginç gelmektedir. Çünkü bu tezler, politik praksise, kuramsal ve pratik doğrulanma olanağı sunuyor izlenimi uyandırırlar. Ancak bu konu, Lenin'in daha önce işaret ettiği gibi sınıf mücadelesinin somut bir aşamasında sosyalist devrimin stratejisinin kavranıp kavranmaması sorunudur. Bir başka deyişle, bu, Marks'ın sosyalist devrimin tarihsel olarak gerekliliğiyle ilgili ondokuzuncu yüzyıldaki görüşlerinin tekrarlanması sorunu olmayıp, tersine sosyalist devrimin nasıl ve niçin gerçekleşeceği konularında maddi bir temel sunacak bilginin nasıl üretileceği-yani, somut tarihsel durumlarda böylesi dönüşümlere nasıl etki yapılabileceği-sorunudur. Lenin'e göre (1972; c.39, 271):

"Sosyalizm mücadelesi, işçilerin doğrudan çıkarlarına yönelik mücadeleyle (reformları da içerir) iktidarı, burjuvazinin tahakküm altına alınmasını, burjuva yönetiminin ve burjuvazinin başaşağı edilmesini hedefleyen *devrimci mücadelenin* birliğinde yatmaktadır.

Birleştirilmesi gereken, sosyalizmle ilgili ifadeler + biçimlerle ilgili mücadeleyle sosyalizm mücadelesi olmayıp, *iki tür mücadele biçimidir.*

Örnek olarak:

1. Reformlar için oy vermek + kitlelerin devrimci eylemi...
2. Parlamenterizm + gösteri...
3. Reform talepleri + devrime yönelik (somut) talepler...

Örgütlü işçilerin *çıkarlarıyla* sınırlı kalmayan, örgütlenmemiş olanla *birlikte*, kitlelerle birlikte ekonomik mücadele...

4. İleri olana yönelik literatür + en geri olana, örgütlenmemiş olana ve "alt tabakadan kitlelere" yönelik serbest kitle literatürü...
5. Yasal literatür + yasal olmayan".

Yukarıdaki sosyalist mücadele stratejisi, burjuvaziyle ittifak yanlısı bir politikayla da (Latin Amerika'daki kimi komünist partilerin bir özelliği), burjuvaziyle ittifak yapılmaması politikasıyla da (Latin Amerika'daki yeni sol grupların ve birçok bağımlılıkçının ortak özelliği; bkz. : MIR, 1973) ters düşmektedir. Bunların tersine, Lenin politik çözümlemenin materyalist niteliğini öne çıkarır: Tarihin özgül bir momentinde ve somut bir sınıf çatışmasında hangi özel mücadele biçimlerinin devreye sokulacağının bilinmesi. Diğer politik mücadele biçimleri reddedilip dışlanırken, a priori bir özgül mücadele biçiminin devrimin kazanılmasını sağlayacak tek mücadele biçimi olarak soyut biçimde desteklenmesi idealist bir tutumdur. Çünkü Lenin'in not düştüğü özet stratejinin yukarıda değinilen yönleri de sınıf çelişkilerinin sonucu ve tamamlayıcı bir parçasıdır, yani bunlar kuramsal olarak kabul edilse de edilmese de sınıf mücadelesinin içinde varlıklarını sürdürürler. Bu yüzden, bunların, dönüşümün gereklerine *uygun olarak* ne zaman ve ne şekilde örgütleneceği ve öne çıkarılacağı sorusu materyalist bir sorudur. Soyut biçimde, bir biçimin veya diğerinin, mücadelenin ve dönüşümün herşeyi belirleyen (omnideterminant) bir biçimi olarak seçilmesi, biçimin kendisinin

kavramsal fetişizmine (ve kendisi de bundan kaynaklanır) yol açar: Yani, mücadelenin biçimindeki değişmenin mücadele tarafından belirlenmemişcesine, tek başına sonucu belirlemeye yeterli olması. Bugüne kadar, politik mücadelenin tek bir biçimiyle gerçekleştirilmiş bir devrimin örneği yoktur. Böylesi bir tarihsel gerçek bile tek başına, amacı (örneğin, sosyalist devrim), bu amacın gerçekleştirilmesinin aracı olarak ileri süren bağımlılıkçıların kuramsal safsatacılığını çok daha açık biçimde gözler önüne seriyor.

Bağımlılıkçıların politik praksise yönelik radikal görünümlü önermelerinin incelenmesiyle, bütün çerçeve şimdi çok açık olarak ortaya çıkacak. Bağımlılık tezlerinde yarışmacı sermayenin gereksinmelerinin ulusalcı söylemi yer alır. Ancak bu da, nihai olarak aynı gereksinmeleri hem sosyo-ekonomik üretim ve dolaşım ilişkileri düzeyinde hem de politik mücadelenin politikaları düzeyinde inkar eder. Politik önermeler yerel egemen sınıflara saldırmasına karşın, sosyo-ekonomik tezler tekelci sermayenin üretim ilişkilerini etkin biçimde sorgulayamazlar, bu yüzden de, işçileri soyut bir uluslararası proletercilik içinde tecrit ederler ve küçük burjuva aydınlarını çevrelerinden soyutlanmış gerilla şiddet eylemlerine cesaretlendirirler. Böylece, sonuçta tekelci sermaye (emperyalizm) el değmeden varlığını sürdürür. Öyle ki, artı-değer üretimi ve bu değere el koyulmasının nesnel süreci etkin biçimde sürer gider. Tarih kendini yineleyeceğe benziyor. "Geçerli 'öznel' ideoloji kitleleri uyutmak için yayılan 'ulusal' terim ve deyimleri içermeye devam ederken" (c.39, 236-237), artık değer üretimi ve bu değere el koyulmasının nesnel süreci etkin biçimde sürer gider. Bütün bunlardan, bağımlılık kuramının ideolojik tezlerinin küçük burjuva sol içinde hakim düşünceler olduğu kolayca görülebilir. Bu Marksizm Leninizm okuluna tekelci sermaye bile hoşgörüyle bakmakta ve hatta yaymaktadır da, hem de bağımlılıkçıların muhalif amaçlarına karşın.

Bu çelişkili durumun özgül tarihsel bir örneği Meksika'da gözlenebilir: 1970-76 arasında, Meksika Başkanı Luis Echeverria Alvarez uluslararası forumlarda ABD emperyalizmine, bağımlılık kavramlarının ulusalcı diliyle karşı çıkan şiddetli konuşmalar yapmıştır. Bu eylemler, ülkede eğitimde izlenen popülist politikalarla ve politik yaşamın görünürdeki "demokratik *açıklarıyla (apertura)*" sayıca katlanmıştır. Ancak bu popülist politikalara koşut olarak, tekelci sermayenin, Echeverria rejiminin sonunda yaklaşık 30 milyon dolara ulaşan uluslararası banka borçları biçiminde ülkeye nüfuz ettiği gözlenmiştir. Bu noktada, bağımlılık retoriğinin zaman içinde tekelci sermayenin hareketi için ideolojik bir kılıf oluşturduğu ortaya çıkıyor. Kapitalizmde söz söyleme özgürlüğü sermayenin serbest dolaşımıyla daima uyuşabildiğinden, artı-değer-kimi zaman gerek de duyar-bu retoriğe dayanabilir.

Bu yüzden, bağımlılık kuramı bir düzeyde, sosyo-ekonomik yorumlamanın emperyalist tezlerine kendiliğinden bir ideolojik tepkiyi yansıtıyor. Başka bir düzeyde de, kuram, yerel yarışmacı kapitalist sınıfların çıkarlarını ve artık değer birikimi gereksinmelerini yansıtıyor. Ve yine bir başka düzeyde bu kuram, emperyalist sermaye nüfuzunun kamufle edilmesinin bir aracıdır. O zaman bu tür tezlere, mücadelenin değişik momentlerinde değişik anlamlar verilebilir ve verilmektedir de. Bu bakımdan bağımlılık kuramının tek bir özgül anlamı bulunmamaktadır.

Bu tarihsel olayların ışığı altında, bağımlılık kuramının kuramsal tartışmalarının yanlış problemlere-gerçek yaşamda zaten somut çözümleri olan problemlere: ulusal kurtuluş hareketleri ve sosyalist devrimler-eğildiği izlenimi uyanmaktadır. Bu koşulda, temel sorun emperyalizm kuramına ve/veya bağımlılık kuramına ya da her ikisine ilişkin soyut tartışmalar değildir. Daha çok, Lenin'in işaret ettiği gibi "emperyalizm ulusların *yeni* bir tarihsel zemin üzerindeki baskısıdır... (sorunun) diğer yarısı da, Doğu Avrupa'da..., Asya'da ve Afrika'da 'sömürgelerde' ulusal hareketlerin ortaya çıkışıdır" (c.39, 736).

Ortaya çıkanın emperyalizm yüzünden mi yoksa bağımlılık yüzünden mi olduğu üzerine yapılan ideolojik yorumlara dayalı kuramsal ayrıntılara saplanılması, analitik çabaların başka yönlere çekilmesine hizmet eder. Yani, emperyalist ilişkilerin, ulusal kurtuluş hareketleri ve ulusal devrimci hareketler yoluyla ve de bizzat emperyalist tekelci sermaye tarafından belirlenen toplumsal ilişkiler yoluyla sosyalist ilişkilere dönüştürülmesinin tarihsel olarak gerekliliğine karşı emperyalist ilişkiler temel sorunu bu şekilde gözardı edilir. Emperyalizme karşı bağımlılık polemiği kavramsal ayrıntıların ve değişik sözcüklerin skolastik bir tarzda yeniden ele alınışını karşımıza çıkarıyor. Ulusal devrimci hareket ile emperyalizm arasındaki çelişki, tümüyle farklı bir tarihsel özelliğin, yani tekelci sermayeye karşı sosyalist dönüşümün nedenleri, niçinleri ve nasıl gerçekleştirileceği gibi soru ve yanıtları gerektirirken, bu sözü edilen polemik, özetle, kapitalist ilişkilerle emperyalist ilişkilerin farklılığından ve bunların özgül sosyo-tarihsel sonuçlarından sözeder: Tarihsel olarak tüm ülkelere yüklenen zora dayalı egemenlik ilişkileriyle zora dayalı bağımlılık ilişkileri. "Sosyalizmin sömürgelere ihtiyacı yoktur" (C.39, 757) ya da "ortak belirlenme"ye, kendi geleceğini belirleme ilkesinin değil sosyalizmin hizmet ettiği şeklindeki 1915'in sosyalist tezlerindeki analitik düzeye ulaşabilmek, sözü edilen sorunlar kavramsal düzeyde belirsizliğini koruduğu, bağımlılık tezlerinin farklı anlamları, bağımlılık ve emperyalizm kuramlarının soyut polemikleriyle anlaşılmaz duruma getirildiği sürece olanaklı gözükmemektedir. Bir başka deyişle, kapitalist-emperyalist ideologların yanlış polemikleri kavranamadığı sürece, uluslararası sosyalist ilişkilerin veya komünist ilişkilerin, üretim ve mal etme ilişkileri çelişkisi, düzeyinde çözümlemesini ve kapitalizm/emperyalizm altında uluslar arasındaki bu tür ilişkilerin çözümlemesini gerçekleştirebilmek güçtür.

Bağımlılık Kuramından Dünya Sistemi Çözümlemesine

Bu bağlamda, 1960'lardan 1970 başlarına kadar geçen sürede bağımlılık kuramının politik konumunda önemli değişiklikler olmuştur. Bağımlılıkla ilgili tikel tezler ve kilit kavramlar, sosyalist mücadele diline girmiş olup belli bir politik bilinci yansıtır. Emperyalistler, şu anda, kimi bağımlılık tezlerinin ideolojik etkilerini ortadan kaldırabilmek için bu sözüedilen eğilimle savaşmaktadırlar. Sonuçta bunlar, Latin Amerika'da "kalkınmanın" olanaklı olduğu ve de varolduğu emperyalist tezini yeniden inşa etme çabasındadırlar. Bir başka deyişle, emperyalistler, öncesiyle karşılaştırıldığında daha fazla oranda az gelişmişliğin ve bağımlılığın üretildiği şeklindeki bağımlılıkçı karşı tezi (Friedman, 1978) altetmeye çalışıyorlar. Bağımlılık tezleri birçok açıdan yanlış olsa da, sözcüklerin şimdi yansıttığı politik bilinç ve eleştirel sertlik-bağımlılık

kuramına rağmen ortaya çıkmakta-keskin sınıf mücadelesinin bir ürünüdür. Bu tür bir bilinç bizzat toplumsal ilişkilerdeki çelişkiler nedeniyle ortaya çıkar; ve sosyo-ekonomik tezler gibi kuramsal düzenlemeler olsa da olmasa da ortaya çıkar. Zaten, bağımlılık tezlerinin kendisi, yarışmacı kapitalistler ile tekelci kapitalistler arasındaki çatışmanın bir ürünüdür. (Johnson, 1976 b). Şu var ki, bağımlılık tezlerinde gözlenen bu tür bir ideolojik ulusalcılık bilimsel çözümleme ve yorumlama için olmasa da, mücadele için maddi bir temel sunar. Bu ise, kapitalist sınıf mücadelesinin çelişkilerine karşı kendiliğinden oluşan ideolojik tepkilerin tümüyle birlikte gerçekleşir.

Bugün birçok araştırmacı, bağımlılık kuramını öğrenmeye çalışırken, kuramsal iddialara öncülük etmiş bir bölüm bağımlılıkçı da, daha önceki çalışmalarında bir "kuram" inşa etmeye çalışırkenki idealist mantık yürütme biçimlerine benzer tavrı tekrarlayarak, bağımlılık kuramının artık öldüğünü açıklamaktadırlar (Cardoso, 1978 b; Frank, 1974). Diğer yandan, Kuzey Amerika'daki kimi öğrenciler de bağımlılığın ne olduğunu öğrenmek istiyorlar ve Latin Amerika'yla ilgili çözümlemelerinde bu kavramı kullanmaya çalışıyorlar (Cardoso, 1976). Yine bu da, sistemin kendi mantığını sergileyen bir başka çelişkisidir: Sözde bağımlılık kuramının bir bölüm öncüsü bu kuramı "el sürülmemesi gereken şey" (no no) olarak gösterirken, bunların, bu kuramın ne olduğunu bilmeyen öğrencileri kuramı bir bilmece ve boşa çıkacak bir iş olarak görmekte ve çok az kullanmaktadırlar. Diğer bağımlılıkçılar ise kapitalizmin ve emperyalizmin çok yeni algılanan çelişkilerini keşfedebilmek için bağımlılık ve emperyalizm kuramlarının ötesine geçmeye çalışmaktadırlar. "Emperyalizm kuramının günümüzdeki krizi istisna değildir; olağan dışı da değildir, ancak belki de trajiktir, yani dünya ekonomisindeki güçlü yapısal krize bir tepki olarak ortaya çıkar" (Friedman, 1978: 131). Bu, bir dünya sistemi yaklaşımını geliştirmeye çalışan ya da benzer biçimde, dünya ekonomisini çözümlemenin odağı olarak ele alan yaklaşımcıların anlayışıdır. Bu araştırmacılar (ilk bağımlılıkçılar bunların arasında yer alıyor) "dünya ekonomisinin işleyişine ilişkin daha tutarlı bir kuramsal model"in gerekli olduğundan sözetmektedirler (Friedman, 1978: 141). Diğer yandan, Samir Amin gibi araştırmacılar, dünya ekonomisinin, sınıf mücadelesinin çözümlemesini içermeyen bir ekonomik kuramının sözkonusu olamayacağını açıklamaktadır (1978:64).

Emperyalist politikaları gerçekleştirebilmek için emperyalist ideolojiye gerek vardır. Emperyalistler ve ideologları bunun çok iyi farkındadırlar (Hagan, 1964). Emperyalist ideolojik bakış açısı, çok açık olarak, birleşik, karşılıklı bağımlı, bütünleşmiş, uyumlu-ya da en azından işleyen-bir dünya sistemi düşüncesinin yansıtılmasına gerek duyar. Burjuva politik iktisatçıları tarafından uzunca bir süredir kullanılan dünya ekonomisi ya da dünya sistemi kavramı, yukarıdaki hesaba çok güzel uyuyor. İşin gerçeği, Samir Amin'in önerdiği dünya ekonomisi tanımları sonuçta, emperyalizm kavramının (bütün olumsuz çağrışımlarıyla birlikte) yerine geçmektedir. Burada "kapitalizm" merkez ekonomilerini, "dünya kapitalist sistemi" ise merkez ekonomileri artı çevrel olanları anlatmaktadır. Bütün bunlar ideolojik tartışma örnekleridir yoksa bilimsel materyalist tartışmanın değil.

Lenin, emperyalizmi kapitalizmin sonunun başlangıcı olarak tanımlamıştı. O zamandan beri, tarih, ulusal kurtuluş hareketlerinin ve sosyalist devrimlerin tarihi olmuştur. Bunların herbir örneği, bu kuramsal anlayışı doğrulamaktadır.

Doğuşundan bu yana, kapitalizm-emperyalizm sabit ve *göreli* bir büyüme içindedir. Ancak, çok kesin mekansal sınırlamalarıyla bu gezegen üzerinde bu büyüme azalmaktadır. Toplumsal ilişkilerin, bata çıka ilerleyen ve mekansal olarak gerileyen bu ekonomik sistemine karşın, emperyalizmin önemli ideolojik tezi bugün de-dün desözü edilen gelişmenin tam tersinin açıklanmasını içeriyor. Bu yüzden, birileri çıkıp ta, *mutlak* emperyalist büyüme tablosunu çizebilmek için, göreli niceliksel büyümeyi gösteren istatistiki değerlere ve olgulara (facts) yoğunlaşarak tarihsel süreçleri inkar edebilir. Dünya sistemi araştırmacıları (kimisi bilerek, kimisi de bilmeyerek) kuramsal anlayışlarıyla böylesi bir işe alet olmaktadırlar.

Birinci Dünya savaşı döneminde benzer bir düşünceyi aktarmak için kullanılan ideal kavram, o zamanın sözde dünya ekonomisinin çözümlemesi üzerine temellenen, "(Uygar) Dünya (nın) Birleşik Devletleri" kavramıydı (Lenin, 1972, c.39, 684). Bugün çok daha soyut niteliğe sahip benzer tezler, kapitalist/sosyalist gelişme süreci kavramından farklı olarak, "dünya-sistemi çözümlemesi", "dünya ekonomisi", "dünya kapitalist sistemi", vb. kavramlarında sergileniyor. Böylece, *araştırmanın nesnesi* (object of study) ("dünya", "dünya sistemi", vb.), kuramsal yaklaşımın kuramının doğasını belirleyen şey olarak tanımlanmaktadır. Burada, farklılaşmamış bir dünya ekonomisi önerilmektedir. Kapitalizm ve sosyalizm ise bu soyut sistemde yalnızca biçimler olarak yer alırlar. Bu durumda, *merkez* ve *çevre* hiyerarşisi hem kapitalist hem de sosyalist ekonomilerin tabi olabilecekleri sistemi tanımlamaktadır. Kapitalist/sosyalist süreç kavramının alaşağı edilmesiyle, toplumsallaşan üretim ile özel tasarruf çelişkisine dayalı ilişkiler bir kez daha gözardı edilmektedir. Yani, toplumsal üretim/özel tasarruf çelişkisinin ortadan kaldırılması ve toplumsal üretim, toplumsal tasarrufun gerçekleştirilmesi tarihindeki mücadele ve dönüşüm gözardı edilir.

Merkez ve çevre hiyearşisinin tek tek uluslar arasındaki ilişkiler temelinde kullanılmasıyla, görelileştirilen ifadeler, tanımlanmış bütün kategorilerin biçimini bozacağa benziyor: "Avrupa değişik bir çevre türüdür" (Friedman, 1978: 140). Bu nokta çelişkili görünmektedir. Çünkü çözümleme her şeyden önce, yüzeysel düzeyde gerçekleştirilmiştir. Burada, çevre kavramı algılanan hiyerarşide olumsuz bir mekansal konumu tanımlamaktadır. Gerçeklik ve ilişkiler giderek merkez/çevre şeklindeki basit mekan tanımlamalarından daha karmaşık hale geldikçe kutuplar tersine dönecek ve ilişki (gerçeklik) positivist biçimde ideal kavramla çelişiyor görünümüne bürünecektir. O zaman, Avrupa'yı çevre olarak görmenin de olanağı yoktur. Bunun tersi varsayılsa bile, bu durum, en başında merkez ve çevre kuramıyla ister istemez çelişecektir. Çok açık olarak, bu tür saçma düşüncelerin altedilmesinin koşulu, bağımlılıkçıların ve "dünya sistemi" araştırmacılarının merkez ve çevre şeklindeki mekansal kategorilerindeki pozitivist mantık yürütme çizgisinin terkedilmesi ve bizzat ilişkilerin diyalektik-tarihsel-materyalist bir çözümlemesinin gerçekleştirilmesidir.

Araştırmanın nesnesi (yani kapitalist emperyalist ekonomik ilişkiler) araştırıcı daha ne olduğunu anlayamadan görünmez olurken, ideolojik tez merkez ve çevre hiyerarşisi içinde "dünya sistemi" ya da "dünya ekonomisi" kilit kavramlarıyla su yüzüne çıkar. Yok etmesine kendisinin yardım ettiği bir zaman dilimine dönme çabasına girildiğinde, inşa edilmekte olan yeni ilişkiler (sosyalizm) genellikle gözardı

edilir. Sosyalizm süreci, bu yüzyılın emperyalist savaşlarında, ulusal kurtuluş hareketlerinde ve de sosyalist devrimlerde, bizzat kapitalist ilişkilere karşı savaşmış ve ölmüş milyonlarca emekçinin bilinçli sınıf çabalarının sonucudur. Bu sosyo-tarihsel olayların hepsi de, kapitalist ilişkilerin ortadan kaldırılması ve sosyalist dönüşümün gerçekleştirilmesi sürecinin kanıtlarıdır. Bu bilimsel tez, şimdi bir kez daha, soyut dünya sistemi ve dünya imparatorluğu kavramlarıyla su yüzüne çıkan ve çok açık olarak kapitalist dünyanın düzenli büyümesi ve başatlığı şeklinde ortaya atılan emperyalist ideolojik tezlere karşı vurgulanmalıdır (Wallerstein, 1979).

Eleştirici idealistler, kapitalist-sosyalist sürece, toplumsallaşan üretim ve özel tasarruf çelişkisine ilişkin tarihsel öneme sahip birçok Marksist tezi göradı ederek, kendi kuramsal bakışını tanımlayan, özgül bir araştırma nesnesi geliştiren soyut çözümlemeler üretmeye devam edeceklerdir. Bir başka deyişle, bağımlılık kuramcıları ve dünya sistemi çözümlemecileri, araştırma nesnesini (bağımlılık, dünya sistemi), sanki kendi kuramsal yaklaşımını tanımlayıp, sergiliyormuş gibi kavrarlar. Burada göstermeye çalıştığımız gibi, gerçekte araştırma nesnesiyle ilgili özgül tezlerin bile kuramsal bir anlayışın-bizim örneğimizde pozitivist yanlış anlayışın ve yanlış kavrayışın-ürünü olduğu bilinmelidir.

Özgül tezlerin, çözümlemenin kuramsal çerçevesini (kuram) oluşturduğu savı bile, tümüyle diyalektik-tarihsel-materyalist bir düşüncenin yokluğunu, yani böylesi bir kuramın inkar edildiğini gösteriyor. Somut bir mekan-zaman/eylem durumuna ilişkin özgül tezler de zaten idealist/materyalist bir kuramsal kavrayışın ürünüdür. Ancak bu yöntemle, sözü edilen araştırmacılar, toplumsal bilimlerde kuramın neyi temsil ettiğinin çözümlenmesinden dikkati başka yöne kaydırırlar. Bir kez daha, kapitalizmin/emperyalizmin bakış açısı ve sınıf değerleri yararına bir ideolojik oyun gerçekleştirilir. Bu durumda şu söylenebilir: Kuramın bu tikel kavramında, sürekli biçimde olmasına karşın, tarih boyunca sayısız biçimler alabilen bir kriz yaşanmaktadır. Bu sürekli bir krizdir ve ideoloji düzeyinde sınıf mücadelesinin varlığını gösterir yoksa onun olası ortadan kalkışını değil. Bu tür yanlış anlayışlar, insanın tarihi yeniden yaşamasını olduğu kadar onu yeniden öğrenmesini zorunlu kılan ampirik yöntemi temsil etmektedir. Birçok araştırmacı, önerilen tikel tezlerin kuramsal yaklaşımı sergilendiğini ve özgül bir tezin benimsenmemesinin kişiyi bir bağımlılık kuramcısı ya da bir dünya sistemi araştırmacısı yaptığını düşünmektedir. Doğrusu, her iki durumda da, bunların her biri, safsatalar üreten ve gerçekte krizin bulunmadığı bir yerde kriz saptayan bir idealistten başka biri değildir. Bunlar kendilerini gerçeğin bilgisiyle değil, algılanan hiyerarşiye ilişkin değer sistemlerinin inşa edilmesiyle sınırlarlar.

Dünya sistemi çözümlemesinin yan ürünlerinden biri de, kapitalist ve sosyalist üretimin tarihsel sürecinin ve üretim ve mal etme toplumsal ilişkilerinin çelişkisinin görmezlikten gelinmesidir. Tartışmaların üretim/dolaşım çelişkileri üzerine yoğunlaşması sürmektedir. Bu ise, çok kolayca kapitalizmin ve sosyalizmin dünya sisteminin özgül biçimleri olarak kavranmasına olanak sağlar, (Friedman, 1970: 145).

Safsatacılığın çerçevesi içinde birbirleriyle çatışan tezlerin çözümü bulunmamaktadır. Ideolojik tartışma hergün bu düzeyde sürer gider. Mekan ve zaman süreçlerinin materyalist çözümlemeleri ise burada üretilmez. Bugün kimi dünya sistemi çözümleme-

cileri, gelişmecilerle bağımlılıkçıların karşıt ideolojik tezlerini uzlaştırmaya çalışıyorlar (Friedman, 1978, 136-137). Gelişmenin olanaklılığı (gelişmecilik) veya gelişmenin olanaksızlığı (bağımlılıkçılık) ile ilgili iki takım tez birbirleriyle karşı karşıya getirildiğinde, karşıt tezlerden her biri doğru tezi içeriyor gibi görünecektir. Şimdi şu ileri sürülmektedir: Sistemin değişiyor olması nedeniyle, tezler sistemdeki değişmeyi sergilerler. Bu ise, hiç bir tezin yanlış olmadığını, ancak zamanı geçtiğinde yanlış olabileceklerini, tez ne zaman ileri sürüldüyse o zaman için geçerli olacağı anlamına geliyor (Friedman, 1978: 83-104). Bütün bunlar, bir dünya sistemi çözümlemecisinin, safsatacılığın gelişmeci teziyle bağımlılık tezi arasında benzerlikler arama çabalarından oluşan zihinsel cimnastikleridir. Çok açık olan bir şey var ki, o da, ikisinin bir doğru etmediğidir.

Dahası bütün kuramsal ve pratik bilgi, sürecin özgül bir düzeyinde ve momentinde üretildiği kadar, mekan-zamanda belirleniyor ve özgül olayları kavrıyor, ancak bu, zorunlu olarak bütün kuramsal kavrayışların o olayları eksiksiz temsil ettiği anlamına gelmiyor. Kavrayışlar, yansıttıkları sürecin momentleri ve düzeyleri kapsamında değerlendirilmelidir.

"Kapitalist dünya, son kartı emperyalizme, kendisini kaderin girdabına çekip yutmakla tehdit eden iflasa ve kendiliğinden parçalanmaya karşı son sığınağı gözüyle bakmaktadır. Buna karşın, emperyalizm devrimin çok değerli ve eşi bulunmaz bir ustasıdır da" (Lenin, 1972: c.39, 251). Çok akademik olan düşüncenin aksine, emperyalizm veya bağımlılık kavramlarında bir kriz bulunmamaktadır. Ortada yalnızca üretim ve mal etme toplumsal ilişkilerinde bizzat emperyalizmin yarattığı krizler durmaktadır. Bu krizler ise emperyalizmin kendi ürünlerinin ellerinde çözülmektedir: Sınıf bilinçli sosyalist dönüşüm süreçleri.

Referanslar

Abt Associates. Inc.

1966, *The Development of a Simulation of Internal National Conflict under Revolutionary Conflict Conditions*, Vols. I and II. Washington. DC: Abt Associates.

Amin, Samir

1978, *The Law of Value and Historical Materialism*, New York: Monthly Review Press.

Bambirra, Vania

1974, *El capitalismo dependiente liatinoamericano*, Mexico City: Siglo XXI Editories.

Cardoso, Fernando Henrique

1976, "The consumption of dependency theory in the United States", *Latin American Research Review*, 12.3: 7-24.

Chilcote, Ronald H.

1974, "Dependency: a critical synthesis of the literature," *Latin American Perspectives* I (Spring): 4-29.

Condit, D.M. et al

1968, *Challenge and Response in Internal Conflict: The Experience in Africa and Latin America*. Washington. DC: American University.

Dos Santos, Theotonio

1970a, "La crisis de la teori a del desarrollo y las relaciones de dependencia en America Latina," pp. 147-188 in Helio Jaguarbie (ed.) *La dependencia politico-economica de America Latina*, Mexico City: Siglo XXI Editores.

1970b, *Dependencia y cambio social*, Santiago, Chile: Centro de Estudios Socio-Economicos.

Eckstein Susan

1978, *Cuba and the World-Economy: The Limits of Socialism in One Country*, World Congress of Sociology. Uppsala, Sweden (unpublished)

Economopoulos, Takis

1978, "The political economy of the transformation process," Montreal: Department of Economics, McGill University.

Emmanuel, Arghiri

1972, *Unequal Exchange*, New York: Monthly Review Press.

Fagen, Richard

1977, "Studying Lating American politics: some implications of a dependencia," *Latin American Research Review*, 13, 2: 3-26.

Fraisse, M.
1904, "International situation of the dependent countries of the Congo Basin," Thesis, Carcassone.
Frank, Andre Gunder
1969, "Who is the immediate enemy?," *Latin America: Underdevelopment and Revolution*, New York: Monthly Review Press.
1971, *Lumpenburguesia: lumpendesarrollo*, Mexico: Series Popular ERA.
1974, "Dependence is dead, long live dependence and the class struggle: a reply to critics," *Latin American Perspectives* I (Spring): 86-106.
Friedman, Jonathan
1978, "Crises in theory and transformation of the world economy." *Review 2*, 2.
Gonzalez, Gilbert G.
1974, "The internal colony model.," *Latin American Perspectives I*, (Spring): 154-160
Gonzalez-Casanova, Pablo
1969, "Internal colonialism and national development," pp.118-139 in: Irving Louis Horowitz (ed.) *Latin American Radicalism. A Documentary Report on Left and National Movements*, New York: Vintage.
Hagan, Roger
1964, "Counter-insurgency and the new foreign relations," *The Correspondent*. pp.79-87.
Ianni, Octavio
n.d. "La dependencia estructural," Asociacion de Becarios del Instituto de Investigaciones Sociales, Universidad Nacional Autonoma de Mexico.
Johnson, Carlos
1977, "La teoria de la dependencia: ciencia e ideologia,"Instituto de Investigaciones Sociales, Universidad Nacional Autonoma de Mexico.
1979a, "Critical comments on marginality: relative surplus population and capital/ labour relations," *Labour, Capital and Society*, 12, 2: 77-111.
1979b, "Dependency theory and the capitalist/socialist process," Centre for Developing Area Studies, McGill University.
Lenin, V.I.
1972 *Collected Works (45 vols.)*, Moscow: Progress Publishers.
Marini, Ruy Mauro
1973a, "Brazilian subimperialism," *Monthly Review*, 23 (February): 14-24.
1973b, *Dialectica de la dependencia*, Mexico: Serie Popular ERA.
1978, "Las razones del neodesarrollismo (o por que me ufano de mi burguesia)." *Revista Mexicana de Sociologia*, 40 (special number): 57-106.
Marx, Karl and Frederick Engels
1975, *Manifesto of the Communist Party*, Peking: Foreign Languages Press.
1976, *The German Ideology*, Moscow: Progress Publishers.
Menges, C.
1968, *Democratic Revolutionary Insurgency as an Alternative Strategy*, Santa

Monica, CA: Rand.
MIR (Movimiento de Izquierda Revolucionaria)
1971, *El Rebelde*, Nos. 1-99. Santiago, Chile
1973
Nun, Jose
n.d. "Superpoblacion relativa, ejercito industrial de reserva y masa marginal," Asociacion de Becarios del Instituto de Investigaciones Sociales. Universidad Nacional Autonoma de Mexico.
Redslob, Robert
1914, *Dependent Countries* (An Analysis of the Concept of Original Ruling Power). Leipzig.
Rock, V.P.
1964, *A Strategy for Interdependence*, New York: Scribner's.
Santi, Paolo. et al.
1971, *Theoria marxista del imperialismo*, Buenos Aires: Cuadernos Pasado y Presente.
Wallerstein, I.
1979, "The Ottoman Empire and the capitalist world-economy: some questions for research," *Review*, 2, 3: 389-400.
Warren, Bill
1973, "Imperialism and capitalist industrialization," *New Left Review*, 81: 3-44.
Werner, Roy A.
1978, "The economic impact of American oil dependency," *Current History*, 75 438: 1-4.